

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE TABAKALAŞMA VE
TABAKALANMA**

Emel TEK

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

ARALIK - 2025

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE TABAKALAŞMA VE
TABAKALANMA**

DOKTORA TEZİ

Emel TEK

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

**“Bu tez 22/12/2025 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı
Doç. Dr. Abidin KARASU	Başarılı
Doç. Dr. Tufan ÇÖTOK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Serpil YAZICI ŞAHİN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Emel TEK

22/12/2025

ÖN SÖZ

Türk dili, şive, ağız ve lehçe gibi yazı dili olan ya da olmayan diyalektlerden oluşur. Bu diyalektler bir tabaka nizâmı içinde sürekli olarak varlık gösterir; gelişir ve değişir. Her bir diyalekt, kendine özgü tabakalaşma süreçlerinin tamamlanmasıyla oluşur; yani tabakalanır. Bir tabaka, dil incelemelerinde, ona ait tüm gramer özelliklerinin belirlenmesi ve sınırlandırılmasıyla tanımlanır. Dilin herhangi bir alt kolunun dil bilgisi, fonetik, morfolojik veya semantik olarak ve bunların hepsini içeren bir yapıda hiyerarşik bir düzene sahiptir. Kronolojik bir tabakalaşma ilgisiyle sürekli olarak gelişir ve bu evrim, yeni tabaka, tabakalaşma ve tabakalanma süreçlerine zemin hazırlar.

Çalışmamızda tabaka, tabakalaşma ve tabakalanmaya dair teorik bilgiler, zengin dil bilgisi malzemesine sahip olma kapasitesi gereği Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle tanıklanacaktır.

Birinci bölüm, tabaka, tabakalaşma ve tabakalanma terimlerinin dil bilgisi açısından ele alındığı, içerik bakımından tartışıldığı, yorum ve değerlendirmelerle teorik çerçevesinin belirlendiği ve sınırlarının çizildiği bölümü içerir.

İkinci bölüm, ilk bölümdeki tabaka ve ilgili terimlerle oluşturulan teorik içerik doğrultusunda oluşturulmuş bir uygulama çalışmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinin fonetik, morfolojik ve kelime bilgisi düzeylerinde görülen tabaka ve tabakalaşma ilişkilerini inceleme, tespit ve çözümleme yoluyla ele alır ve bu şivenin tabakalanışını, her unsur için bir tabakalaşma cetveliyle açıklayarak ortaya koyar.

Sonuç kısmı, teorik çerçevesi ve dil bilgisi malzemesiyle tanıklanmış uygulama aşamasından sonra elde edilen verilerin sunulması ile oluşur. Kelime ve ekler dizini ile terimler sözlüğü ise çalışmanın sonunda yer alır.

Lisansüstü eğitim hayatım boyunca sürdürdüğü akademik rehberliği, Türk dili sahasındaki ilmî duruşu ve titiz çalışma anlayışıyla bu tezin şekillenmesinde belirleyici olan danışman hocam Prof. Dr. Zikri TURAN'a teşekkürlerimi arz ederim.

Emel TEK

22/12/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
İŞARETLER.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
GRAFİK LİSTESİ.....	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: TABAKA, TABAKALAŞMA VE TABAKALANMA	5
1.1. Tabaka Terimi ve Tabaka Terimiyle İlişkilendirilen Kavramlar.....	5
1.1.1. Katman	9
1.1.1.1. Sosyolinguistik Katman Görüşü	9
1.1.1.2. Gramerleşme Görüşü	10
1.1.1.3. Arkaizm Görüşü.....	10
1.1.1.4. Katman ile İlişkilendirilen Kuramlar	11
1.1.2. Ağız Adacığı	13
1.1.3. Ana, Alt, İkinci Dereceden Ağız Grupları	14
1.1.4. Dilbilim Bölgesi	15
1.1.5. Tabaka Bilgisi	16
1.1.5.1. Lehçe.....	16
1.1.5.2. Şive	18
1.1.5.3. Ağız.....	19
1.1.5.4. Ödünçleme ve Alıntılama	21
1.2. Tabakalaşma	22
1.2.1. Tabakalaşma Terimi Kullanılmadan Yapılan Çalışmalar	23
1.2.1.1. Tabakalaşmayı Arkaizmle İlişkilendiren Çalışmalar	23
1.2.1.2. Dil ve Diyalekt Etkisi İçerikli Tabakalaşma Kategorisindeki Uygulama Çalışmaları	27

1.2.1.3. Dilbilim Adı Etrafında Yapılan Çalışmalarda Tabakalaşma Terimi	
Yerine Kullanılan Terimler	31
1.2.2. Tabakalaşma Bilgisi	39
1.2.3. Tabakalaşmanın Dil Bilgisi Tasnifi	40
1.2.3.1. Fonetik Tabakalaşma	41
1.2.3.2. Morfolojik Tabakalaşma	41
1.2.4. Kronolojik Tabakalaşmalar	49
1.2.4.1. Eski Anadolu Türkçesinde Kronolojik Tabakalaşma	49
1.2.5. İmlâ Tabakalaşması Olurmu	51
1.3. Tabakalanma Bilgisi	51
1.3.1. Eski Anadolu Türkçesinin Tabakalanması	54
1.3.2. Erken Azerbaycan Türkçesi Tabakası	58
1.3.3. Eski Türkçe Tabakası	60
1.3.4. Doğu Türkçesi Tabakası	61
1.3.5. Kıpçak Türkçesi Tabakası	63
2. BÖLÜM: ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN TABAKALANIŞI	64
2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Fonetik Tabakalaşmalar	64
2.2. Morfolojik Tabakalaşmalar	160
2.2.1. Ek ve Ekleşmelerde Görülen Tabakalaşmalar	160
2.2.2. Kelime Tabakalaşmaları	231
2.2.2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Fonetik Değişmelerle Oluşan	
Tabakalaşmalar	231
2.2.2.2. Eski Anadolu Türkçesinde Anlam Değişmeleriyle Oluşan	
Tabakalaşmalar	235
2.2.2.3. Morfofonetik Dizilişleri Farklı Anlamları Aynı Kelime	
Tabakalaşmaları	238
2.2.2.4. İç Ödünçlemelerle Oluşan Tabakalaşma	269
2.2.2.5. Eski Anadolu Türkçesi Kelime Tabakası	272
SONUÇ	283
KAYNAKÇA	288
EK	302

ÖZ GEÇMİŞ	320

KISALTMALAR

- AK.** : Ahterî-yi Kebîr
Ar. : Arapça
AT. : Azerbaycan Türkçesi
Akt. : Aktarılan Kaynak
BH : Behçetü'l-Ĥadāyık fî Mev'îzeti'l-Ĥalāyık
BK. : Burhân-ı Katı
BK : Bilge Kağan Yazıtı
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
D : Tuhfe-i Mübârizî'de yer alan daire şeklindeki bölümler
D. : Dresden
DK : Kitâb-ı Dede Korkut
DLT. : Dîvânu Lûğâtî't-Türk
DT. : Doğu Türkçesi
EAT. : Eski Anadolu Türkçesi
EATS. : Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü
ErAT. : Erken Azerbaycan Türkçesi
Erm. : Ermenice
ET. : Eski Türkçe
Far. : Farsça
G : Ġarîbnâme
GTS : TDK Türkçe Sözlük
İ : İskendernâme
K : Konson
Kaz. : Kazak Türkçesi
KA. : Kitâb-ı Atalar (Sözi)
KB : Ġadı Burhaneddin Dîvânı
KEMŞ: Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerîfe
KG : Kitâb-ı Ġunyâ
KıpT. : Kıpçak Türkçesi

KıpTS : Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

Kır. : Kırgız Türkçesi

KT. : Kamus-ı Türkî

KT : Kültigin Yazıtı

KY : Kıssa-i yūsuf

LR. : Lûgât-i Remzî

M : Mantıku't-ı tayr

Mog. : Moğolca

MÖK : Tuna, O.N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I.

MT : Marzubānnāme Tercümesi

N : Nesimî Dîvânı

Özb. : Özbek Türkçesi

SN : Süheyl ü Nevbahār

Sog : Soğudca

s. : Sayfa

ŞD : Şeyhî Dîvânı

T : Türkçe

TAS. : Türkçenin Alıntılar Sözlüğü

Tkm. : Türkmen Türkçesi

TM : Tuḥfe-i Mübārizî

V : Vokal

V. : Vatikan

VN : Vesiletü'n-Necāt

YD : Dîvân-ı Yūnus Emre

Yun. : Yunanca

YTS. : Yeni Tarama Sözlüğü

Yz. : Destān-ı Yūsuf 'Aleyhi's-selām ve hazā Aḥsenü'l-Ḳaşasi'l-Mübārek

İŞARETLER

:	: Fonetik, morfolojik veya leksikal denklik.
#	: Eklenme istikametine göre kelime başı veya kelime sonu sesi gösterir.
/	: Kök ünlüsünden sonra gelen sesi gösterir.
//	: Hece veya kelime içindeki ses veya sesler ile kök ünlüsünü gösterir.
+	: Ekleşme sisteminde isme bağlayan, isim sınıfını gösterir.
-	: Ekleşme sisteminde fiile bağlayan, fiil sınıfını gösterir.
Ø	: Ekleşme dizisinde fonksiyonu mevcut ancak telaffuzu olmayan şekli gösteren damga morfem işareti.
()	: Ses ya da şeklin çevre şartlarına bağlı olarak ihtiyarîliğini gösterir.
>	: Fonetik veya morfolojik gelişim veya değişimin yönünü gösterir.
>>	: Birden fazla fonetik veya morfolojik gelişim veya değişimin olduğunu gösterir.
└─┬─┐	: Ekleşme bilgisi incelemelerindeki oklama yönteminde, ayrı kelimelerde, aralarında morfofonetik veya morfofonemik ilgi bulunan eklerin yerdaş karşıtlığını gösterir.
↕	: Ekleşme bilgisi incelemelerindeki oklama yönteminde, ayrı kelimelerde, aralarında morfofonetik veya morfofonemik ilgi bulunan eklerin yerdaş karşıtlığını gösterir.
→	: Bir dil bilgisi olayının diğerinin nedeni olması, “gereği” şeklinde okunur.
↔	: Hem alıntı hem verinti ilgisi olan yabancı dil unsuru.
□	: İlgili fonetik özelliğin çok sınırlı görüldüğünü ifade eder.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Turan'ın (2013) Uşhum Ağzı'nın Fonetik Tabakalaşması.	41
Tablo 2: Kara'nın (2011) Fonosemantik Başkalaşma Çeşitlerine Örnekler.....	45
Tablo 3: Tuna'nın (1986) Başkalaşma ve Aynileşme Örnekleri.	45
Tablo 4: Erdem'in (2014) Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi Tablosu.....	58
Tablo 5: Ötümlülüşmeler Tabakalaşması.	108
Tablo 6: Sızıcılaşmalar Tabakalaşması II.....	121

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Tabaka Diyagramı	22
Şekil 2: Develi'nin (2008) Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması.	57
Şekil 3: Patlayıcılık Tabakalaşması	125
Şekil 4: Eski Anadolu Türkçesinin Fonetik Tabakalanışı	160
Şekil 5: Eski Anadolu Türkçesinin Morfolojik Tabakalanışı (Ekler ve Ekleşme)	231

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Geçişme Tabakalaşması.	71
Grafik 2: Erime Tabakalaşması.	79
Grafik 3: Yutulma Tabakalaşması.	89
Grafik 4: Sızıcılaşmalar Tabakalaşması I.	121
Grafik 5: Yuvarlaklaşma Tabakalaşması.	133
Grafik 6: Genişlik Darlık Tabakalaşması.	134
Grafik 7: /e/ : /i/ Tabakalaşması.	138
Grafik 8: Önlük Artlık Tabakalaşması.	141
Grafik 9: Ünlü Uzunlukları Tabakalaşması.	148
Grafik 10: Göçüşme Tabakalaşması.	153
Grafik 11: Hece Tekleşmesi Tabakalaşması.	155
Grafik 12: Benzetme Tabakalaşması.	159
Grafik 13: +dAn Morfemi Tabakalaşması.	163
Grafik 14: +(DA) Morfemi Tabakalaşması.	165
Grafik 15: +(y)A Morfemi Tabakalaşması.	166
Grafik 16: +(y)I Morfemi Tabakalaşması.	168
Grafik 17: +(A)(rV) Morfemi Tabakalaşması.	170
Grafik 18: +CAK Morfemi Tabakalaşması.	171
Grafik 19: +CA Morfemi Tabakalaşması.	172
Grafik 20: +sUz Morfemi Tabakalaşması.	175
Grafik 21: +(y)(U)m Morfemi Tabakalaşması.	180
Grafik 22: +(s)(I)N Morfemi Tabakalaşması.	181
Grafik 23: +(y)Uz Morfemi Tabakalaşması.	183
Grafik 24: +IIG Morfemi Tabakalaşması.	188
Grafik 25: Ek Fiil Fonksiyonlu Morfemlerin Tabakalaşması.	197
Grafik 26: -dI ve -(V)R Morfemleri Tabakalaşması.	200
Grafik 27: -(y)AsI Morfemi Tabakalaşması.	205
Grafik 28: -mAK, -(y)Iş ve -mA Morfemleri Tabakalaşması.	207
Grafik 29: -mIş Morfemi Tabakalaşması.	209
Grafik 30: -(y)AcAK Morfemi Tabakalaşması.	212
Grafik 31: -(y)A Morfemi Tabakalaşması.	214

Grafik 32: -[(y)(U)B(An)(I)(n)] Morfemi Tabakalaşması.	222
Grafik 33: Çatı Eki Fonksiyonlu Morfemlerin Tabakalaşması.	230
Grafik 34: Eski Anadolu Türkçesinde Ayrışmalar Tabakalaşması.	233
Grafik 35: Eski Anadolu Türkçesinde Aynışmalar Tabakalaşması.	234

ÖZET	
Başlık: Eski Anadolu Türkçesinde Tabakalaşma ve Tabakalanma	
Yazar: Emel TEK	
Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Kabul Tarihi: 22/12/2025	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 301 (tez) + 18 (ek)
Tabaka, aynı zaman ve mekânda bir topluma ait diyalekt demektir. Diyalekt, şive, ağız, lehçe gibi her türlü konuşma farkını içerdiği için Türk dili içerisinde birçok tabaka vardır. Söz gelimi, Köktürkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Yakut Türkçesi, Ankara ağzı ... ayrı tabakaları temsil eder. Tabaka teriminden doğan “tabakalaşma” ve “tabakalanma” olmak üzere iki terim daha vardır. Tabakalaşma, dilin başka süreç, coğrafya ya da her ikisine birden ait olan diyalektal özelliklerinin aynı diyalekte bir araya gelmesi, yani o dilin aynı sürecinin birer unsuru hâline gelmesidir. Dilin herhangi bir şubesinde meydana gelen tabakalaşmalar, dil bilgisi esaslarına göre fonetik, morfolojik ve semantik düzeylerde incelenir. Bu incelemelerden hareketle, tabakalaşmalardaki tabaka etkileri, bu tabakaların özellikleri ve hiyerarşisi belirlenir. Tabakalanma, bir tabakanın kendini oluşturmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışı, bu Türkçenin kendini oluşturan özelliklerin yaygınlaşması/genel temâyül hâline gelmesi, morfofonetik ve semantik süreçlerle yaşanan değişimler, iç ve dış ödünçlemeler, alıntılarla gerçekleşir. Elde edilen teorik ve pratik veriler, Eski Anadolu Türkçesinin tabakalaşma cetvelini oluşturmamıza imkân sağlar. Bu cetvel, Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışını gösteren fonetik ve morfolojik kuralları içerir. Eski Anadolu Türkçesi, bu Türkçeyi oluşturan ağızlardan oluşan ana tabakanın yanı sıra, Eski Türkçe, Erken Azerbaycan Türkçesi, Doğu Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Arapça, Farsça, Moğolca, Yunanca ve Ermeniceden oluşan alıntı tabakalarıyla tabakalaşmaya katılır.	
Anahtar Kelimeler: Tabaka, Tabakalaşma, Tabakalanma, Eski Anadolu Türkçesi.	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Stratification and Stratal Layering in Old Anatolian Turkish	
Author of Thesis: Emel TEK	
Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Accepted Date: 22/12/2025	Number of Pages: xii (pre text) + 301 (main body) + 18 (add)
A stratum refers to a dialect that belongs to a community within the same time and space. Since the term dialect encompasses all kinds of speech variations -such as accent, vernacular, or regional language many strata exist within the Turkish language. For instance, Old Turkish (Köktürkçe), Old Anatolian Turkish, Yakut Turkish, and the Ankara dialect all represent distinct strata. From the term stratum arise two other important concepts: stratification and stratal layering. Stratification refers to the process by which dialectal features that originate from different periods, geographical regions, or both, come together within a single dialect -thus becoming integral components of the same linguistic process. Stratifications within a branch of a language are analyzed at three levels: phonetic, morphological, and semantic. Based on such analyses, the influence of different strata, their features, and their hierarchy are identified. Layering, on the other hand, is the process by which a stratum forms itself. The stratal layering of Old Anatolian Turkish occurred through the spread and generalization of its formative features, changes observed through morphophonetic and semantic processes, internal and external borrowings, and lexical influences through contact. The theoretical and practical data obtained make it possible to construct the layering chart of Old Anatolian Turkish. This chart includes phonetic and morphological rules that show the stratification of Old Anatolian Turkish. In addition to primary stratum composed of the dialects that constitutin Old Anatolian Turkish, Old Turkish, Early Azerbaijani Turkish, Eastern Turkish, and Kipchak Turkish, as well as loanword strata originating Arabic, Persian, Mongolian, Greek and Armenian.	
Keywords: Stratum, Stratification, Stratal Layering, Old Anatolian Turkish.	

GİRİŞ

Türk dili, ağız, şive, lehçe gibi tüm şubeleriyle köklü ve çeşitli bir içeriğe sahiptir. Diyalekt olarak tanımlayabileceğimiz dilin her bir alt kolunu, belirli bir zamanda, belirli mekân(lar)da, bir topluluğun yazı dili olmuş veya olmamış seviyedeki dil malzemesi oluşturur. Bir diyalekti tanımlama ve sınıflandırma, ona ait dil malzemesinin incelenmesini sağlayan dil bilgisi ile mümkündür. Bu tanımlama, bir diyalekti belirlerken sırasıyla ses, şekil ve kelime bilgisi düzeyinde hiyerarşik bir inceleme ile mümkündür. Bu ögeler, bir kronoloji, coğrafya ve topluluğa aidiyetle kimlik kazanarak o diyalekti oluşturur. Her diyalektin oluşumu kendine özgüdür. Bu özgünlük, kuruluş aşamasında kendinde doğal olarak mevcut olan veya oluşan dil özelliklerinin yanı sıra başka diyalektlerden çeşitli unsurlar ödünçleme ve bunları kendilerine mâl etme şeklinde gelişim ve değişim gösterebilir. Bu gelişim ve değişimler, her zaman diyalekt düzeyinde olmaz. Kimi zaman da dil alıntısı şeklinde gerçekleşir. Göç, alışveriş, iskân, istilâ, savaş, mübadele, jeopolitik konum, etnik çeşitlilik, üst dil gibi beşerî/sosyal etkenler, ödünçleme ve alıntıların sebeplerini oluşturabilir.

Ağız, şive, lehçe gibi Türk dilinin çeşitli düzeylerdeki şubelerini temsil eden tabaka, Türkçe Sözlük'te (2005: 1878) -konumuzu ilişkilendirilebilecek boyutuyla- sırasıyla jeoloji ve sosyoloji terimleri kapsamında birinci ve dördüncü sırada anlam derecelendirmesi ile “katman, kat” biçiminde tanımlanır.

Türk dili araştırmalarında, bir diyalektin oluşumunun ilmî bir konu olarak ele alınması, Tietze'nin ilk defa ortaya koyduğu “tabaka” kavramı ile başlar. Tietze, tabaka kavramını tarihî ve sosyal bir unsur olarak kelime düzeyinde incelemeler aracılığıyla Türk diliyle ilişkilendirir. Tietze'nin 1957 yılında VIII. Türk Dil Kurultayı'nda sunduğu “Anadolu Türkçesinin Tabakalanışı” bildirisinde dilin kelime hazinesinin tabakalanışı konu edilir. Türkoloji alanında duyulan tabaka terimi, kavramsal yönü itibarıyla de sosyoloji alanındaki “toplum tabakaları” anlayışından hareketle dil alanına taşınır.

Bir dilin kelime varlığının tarih içinde bir gelişim sürecinin ürünü olduğunu vurgulayan Tietze (1957: 73), buna bağlı olarak dilin en mühim tarih safhalarının bilinmesini gerektiğini belirtir. Araştırmacı, bu önemli tarih safhalarını işaretleyen tabakaları, ilgili tarihî olay ve topluluk düzleminde ele alarak Anadolu Türkçesinde yedi tabakadan söz eder. Tietze'ye göre esas tabaka, Türklerin Anadolu'ya geldikleri anda kullandıkları dili ifade

eder. Bu tabakayı sırasıyla yerli diller, Rumeli yerli dilleri, küçük etnik gruplar, komşu dilleri ve alt tabaka (subsatum) etkileri takip eder.

Tietze'nin ortaya koyduğu tabaka kavramı, aynı zaman ve uzamda, önemli bir tarihî olay vesilesiyle meydana gelen unsurlardan oluşan esas tabaka ile bu tabakaya çeşitli düzeylerde etki eden ve etkileri tarih bakımından da tespit edilebilen tâlî tabakalar fikrine dayanır. Bu anlayış, efrâdını câmi, ağıyarını mâni nitelikte bir tanımdan ziyade konunun tasnifi ve tasvirine dayalı bir yöntemle ortaya konulur. Bu yaklaşıma göre bir diyalekti işaret eden tabaka(lar), kelime düzeyinde sınırlandırılmıştır. Söz konusu kelimeler, Tietze'nin ifadesiyle dilin “fonemik”, “morfemik” ve “sentagmik” düzeylerinde incelenebilir. Bu incelemelerde, yine araştırmacının ifadesiyle “strüktürel dil bilgisi” yöntemlerinin kullanıldığı belirtilir. Bu yöntemle elde edilen bilgiler, ilgili diyalektin esas tabakası ile tâlî tabakalarının birbirinden ayrıştırılmasına olanak sağlar. Her ne kadar Tietze, tabakalaşan kelimeleri çeşitli dil bilgisi seviyelerinde incelese de araştırmacının yedili tabaka modeli, temelde tarihî bir tabakalaşma fikri ne dayanır ve tabakayı bir tür nüfus tabakası gibi değerlendirir. Nitekim araştırmacının sınıflamasında, Arapçaya üç ayrı tabakada yer veren ifadeleri bunu açık bir biçimde gösterir:

“Bir kelime için sadece Arapçadan gelmiştir demek kâfi değildir. Çünkü birinci (esas) tabakaya dâhil Arapça kelimeler de vardır, dördüncü (komşu tesirleri) ve altıncı (kültür dilleri) tabakaya dâhil olanlar da vardır.” (Tietze; 1957: 76).

Tietze'den sonra, onun çalışmasına paralel nitelikte akademik inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarla birlikte Tietze'nin ortaya koyduğu tarihî ve sosyal tabaka anlayışına gramer boyutunu ekleyen çalışmalar olmuştur. Güncel çalışmalarda ise dil bilgisi kuramları ile katmanlaşma, gramerleşme, arkaizm gibi konulardan hareketle, tabaka içeriğine bir miktar linguistik perspektif de katılarak konu daha karmaşık bir görünüm kazanmıştır.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu, Eski Anadolu Türkçesinde Tabakalaşma ve Tabakalanmadır. Tabakalaşma ve Tabakalanma konusunun seçimi, konunun teorik olarak hiç incelenmemiş olması, pratikte ise bu alandaki yöntem birliksizliğine karşı, usul ve esasları belirlenmiş ve sınırlandırılmış bir konunun tutarlı uygulamasının gerekliliğidir. Uygulama alanında, diyalekt olarak Eski Anadolu Türkçesinin tercih edilmesinin nedeni ise bu diyalektin dil

malzemesinin genişliği ile bu durumla orantılı olarak tarihî Türk şiveleri içerisinde, araştırmacılar tarafından yaygın olarak çalışılmış olmasıdır. Bu durum, uygulama bölümünde bu diyalekti oluşturan ağızlar, ödünçlemeler ve alıntılar... gibi çok sayıda dil malzemesinin değerlendirilmesini gerektirir. Ayrıca, çok fazla araştırma ve incelemeye konu olan bir şive olması, içeriğin yoğunluğu göz önüne alındığında bir dilcilik çalışması içerisinde konunun ele alınma kriterlerinin belirlenmesi, sınıflama ve değerlendirme yönleriyle konu ile ilgili ciddi bir teorik çerçeve ve uygulama cetveli sunmayı zorunlu kılar. Bu nedenle, bu çalışma, teori ve uygulama olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

Tabaka, tabakalaşma ve tabakalanma terimleri, konunun ilk teorisyeni Tietze ve onu izleyen süreçlerde, dilcilik tarihinde, sosyolojik ve tarihî yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Zamanla konu, dil bilgisi incelemeleri odağına çekilmiş; ancak bu durum konuya sadece dil bilgisi çeşnisi katmış, hiyerarşik düzende bir dil bilgisi görüşüyle yapılandırılan çalışmalar ortaya çıkmamıştır. Tabakanın bir(kaç) yönünü dil bilgisi düzleminde ele alan çok fazla çalışma olmuştur. Buna karşılık, terimleşme konusunda Türkolojideki karmaşık ortam, bu tür çalışmaların farklı isimlerle ve içeriği ilgili tabakanın tamamını değil bir(kaç) bölümünü veya bir(kaç) özelliğini inceleyen sınırlılıkta olması sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, konunun içeriklendirilmesinde içeriğin netleştirilmesi kadar konunun sınırlarının çizilmesi de önem taşımaktadır. Çalışmamız, bu bağlamda tabaka, tabakalaşma veya tabakalanma kavramlarının ne olduğu ve ne olmadığı karşılığıyla ele alınmıştır. Ayrıca, konuyla ilgili dilcilikteki tüm kabul ve görüşler, kesişen ve ayrışan yönleriyle sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirilen görüşlerden sonra, konunun teorik çerçevesi kurulmuş ve eserlerin orijinal nüshalarından tanıklanabilme tutarlılığına sahip uygulama bölümü ile bu bölümde sunulan verilerden hareketle her dil bilgisi unsurunun kendine özgü tabakalaşma cetveli oluşturulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, tabakanın tarihî ve sosyal yönünü değerlendirmekle birlikte konunun esasını oluşturan dil bilgisi temelli bir inceleme yapmaktır. Bu değerlendirme, gramer temelli bir tabaka anlayışının derinleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlamayı ve tabakanın Türk dilciliğinde rağbet gören bir terim olarak yer edinmesini amaçlamaktadır.

Çalışmanın Önemi

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili hem müstakil olan hem de genel Türk dili çalışmaları içerisinde kendisine yer verilen çok sayıda tez, kitap, makale, bildiri... gibi ilmî yayın bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin zengin malzemesinin yanı sıra bununla orantılı zengin yayın içeriği olması, tabaka kavramının doğrudan ya da dolaylı biçimde algılanışı, bu kavrama yaklaşan veya ondan uzaklaşan görüşlerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu durum, çok fazla malzemenin inceleme güçlüğünden ziyade, konunun kuram çerçevesinin oluşturulması ve uygulamaya dönüştürülmesine katkı sağlamıştır.

Eski Anadolu Türkçesini gramer temelli incelemeye ele alan bir tabakalanış ve tabakalaşma çalışması bulunmamaktadır. Çalışma, bu eksiği tamamlayıcı ve benzer çalışmaları teşvik edici olması yönleriyle önem taşımaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez, teori ve uygulama olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Çalışmanın teorik bölümü, tabaka, tabakalanma ve tabakalaşma terimleri üzerine görüş bildiren araştırmacıların yaklaşımlarının değerlendirilmesi, konuyla ilgili mevcut çalışmaların sınıflandırılması ve öneminin ortaya konulması, ayrıca Eski Anadolu Türkçesi özelinde konunun incelenmesiyle elde edilen bulguların karşılaştırmalı biçimde aktarımı ve değerlendirilmesi esasına dayandırılmıştır. Pratik bölümde ise uygulamada kullanılacak eserler, dönemin dil özelliklerini yansıtmaya gücü dikkate alınarak seçilmiştir. Eserlerin orijinal nüshalarından hareketle ses, şekil ve kelime bilgisi düzeyinde fişleme yöntemiyle geniş bir malzeme elde edilmiştir. Elde edilen malzemeden konuyu temsil etme gücü olan örnekler seçilerek ilgili bölüme izahlarıyla birlikte eklenmiştir. Her dil bilgisi konusu, bir tabakalaşma cetveli ile ilgili tabakanın oluşum şeklini açıklayacak şekilde, bazen bilgi notuyla yaygın olarak da grafiklerle somutlaştırılmıştır. Uygulama bölümünden elde edilen veriler, sonuç bölümünde izahlarıyla sunulmuştur.

1. BÖLÜM: TABAKA, TABAKALAŞMA VE TABAKALANMA

1.1. Tabaka Terimi ve Tabaka Terimiyle İlişkilendirilen Kavramlar

Bir gramer terimi olarak yeni olma özelliği gösteren tabaka, dil araştırmacıları tarafından rağbet edilen bir terim olma özelliği kazanamamıştır. Yayımlanmış alan sözlüklerinde, tabaka terimi, müstakil bir madde olarak yer almamaktadır. Konuyla ilgili çalışmalarda, tabaka terimi ile aynı kavram alanında değerlendirilen ve benzer anlamda kullanılan “katman”, “ağız adacığı”, “ana, alt, ikinci dereceden ağız grupları”, “dilbilim bölgesi” terimlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu terimlerin tabakaya göre daha sık kullanılmasında terim çeşitliliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmacılar, tabakalaşmaya temas ettikleri müstakil çalışmalarında, tabaka terimine ve bu terimle aynı anlamda kullandıkları katman ve ağız adacığı terimlerine eş zamanlı olarak yer verir. Bu çalışmalar ağız, lehçe, diyalekt tabakalaşmaları başlıklarıyla sunulur. Söz konusu çalışmaları kendi içerisinde iki gruba ayırmak mümkündür: Birinci grup, Tietze ile aynı çizgide olan tarihî/nüfûs tabaka(sı) anlayışıyla şekillenen çalışmalardır. İkinci grup ise birinci gruba ait yaklaşımların etkisinin devam ettiği, diğer yandan da gramerin tabaka için odak noktası hâline gelmeye başladığı veya geldiği çalışmalardır. Konuyla ilgili incelenen çalışmalardan Tietze (1957) ile Buran (1990) birinci grubu, Korkmaz (1965), Akar (2003), Gülsevin (2009), Turan (2009), Saka (2011), Erol (2015) ise ikinci grubu temsil eder.

Yukarıda görüşleri açıklanan Tietze (1957) ve Buran’ın (1990) nüfus ve coğrafya temelli tabaka görüşleriyle temsil ettiği birinci grup, bir diyalekti oluşturan unsurları, etki seviyesine göre farklı diyalekt ve dillerle ilişkileri bağlamında değil; yalnızca orada yaşayan farklı dillerle ilişkileri boyutuyla ele alır. Bu çalışmalar, tabaka teriminin Türk dilciliğine taşınması ve işlenmesi bakımından önem taşır. Ancak bir diyalekti oluşturan ana unsurları ve yabancı unsurları göstermesi bakımından sosyolojik yönü baskın nitelikte karşımıza çıkar.

Buran’ın (1990: 242-243) Fırat Havzasındaki Türk boyları ve bölge ağızlarının tabakalaşmasını incelediği bildirisi, Tietze (1957) ile aynı çizgidedir. Araştırmacı, çalışmada Doğu ve Güneydoğu ağızlarının tabakalaşmalarını anlatır. Buna göre, esas tabakayı, 1071’e kadar bölgeye gelen Türklerin dili oluştururken diğer tabakalar, sırasıyla yerli diller (Ermenice, Rumca, Süryanice), hâkim kültür dilleri (Arapça ve Farsça),

1071'den itibaren Anadolu'ya gelen Türk boyları ve diğer kültür dilleri (Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Rusça) şeklindedir. Buran, incelemesinde çalıştığı diyalektlerin Eski Türkçe ve Çuvaş Türkçesi ile benzer olan kelime kadrosuna sahip olduğuna değinir. Bu durum, bir diyalekte başka diyalektlerin etkisinin tabakalaşmayı içerdiğini göstermesi bakımından önemlidir ve çalışmanın Tietze'nin çalışmasından ayrılan yönüdür. Buna rağmen Buran, beş tabakaya ayırdığı tabakalaşma sınıflamasında bu diyalektlere yer vermez. Bu da araştırmacının tabakalaşma sınıflamasının gramer temelli olmamasıyla ilgilidir.

İkinci grup, bir diyalektin oluşumunda farklı diyalekt ve dillerin etkilerinin belirlenmesi ve dil bilgisi odağında incelenmesi niteliğine sahip çalışmalardan oluşur. Bu grup, kendi içerisinde tabaka ve katman terimini bir arada ve aynı anlamda kullanan çalışmalar ve bilinçli veya bilinç dışı bir tercihle sadece tabaka terimini kullanan çalışmalar olarak sınıflanır. Bu çalışmalarda, bir diyalekte etki eden başka diyalekt ve diller ele alınır ve ilgili diyalekti oluşturan esas dil bilgisi özellikleri ana, esas, birincil tabaka veya katman başlıkları altında incelenir. Ana tabakayı etkileyen diğer tabakalar ise ikincil, üçüncü tabaka veya katman gibi başlıklar sınıflandırılır.

Tabaka ve katman terimini birbirinin yerine ve aynı anlamda kullanan çalışmalar, Türk dilciliğinde, bu kavramların terminolojik farklılıklarına ilişkin net bir ayırım gözetmeyen bir yaklaşımı yansıtır. Bu anlayış, terim birliksizliği ve çeşitliliği gibi durumları ortaya çıkarır. Akar (2003) ve Erol (2015)'un çalışmaları bu yaklaşımın ürünleridir.

Akar (2003: 136) “Muğla Ağız Tabakalaşması” makalesinde, ağızların farklılaşma ve ayrışma özellikleri gösterebileceği ve aynı etnik temelli unsurların zaman içinde göç, eğitim... gibi sebeplerle başka ağız bölgelerinden etkilenebileceğini belirtir. Araştırmacı, Muğla Ağızına etki eden tabakaları dört ayrı “katman”a ayırır. Buna göre ana katman, Muğla ağızını, ikincil katman, Muğla ağızı kadar yaygın özellikler göstermese de adacıklar halinde bulunan Kıpçak diyalekti özelliklerini, üçüncül katman, yazı dili etkisiyle oluşan unsurları ve dördüncül katman ise ödünçlemeleri içerir. Bu çalışmada, dile ait unsurların tabakalaşmasında birey ve toplum faaliyetlerinin etkilerine yer verilmiş olması, konunun detaylandırılmasına katkı sağlar.

Erol (2015: 7) “Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması” isimli makalesinde, Oğuzların Kınık, Salur ve özellikle Avşar boyunun konuştukları Türkçenin özellikleriyle oluşan Kilis Ağızının tabakalarını inceler. Fonetik, morfolojik ve semantik ölçütlere göre belirlenen bu

tabakalar, sırasıyla yukarıda özellikleri verilen “ana katman”, Kıpçak Türkçesi ile Oğuz grubu içinde değerlendirebileceğimiz Azerbaycan, Irak, İran, Suriye Türkçelerine ait unsurlardan oluşan “ikincil katman”, yazı dilinin etkisiyle oluşmuş “üçüncü katman” ve ödünçlemeleri içeren “dördüncü katman” terimleriyle ifade edilir.

Bilinçli veya bilinç dışı bir tercihle yalnızca tabaka terimini kullananan çalışmalar, ikinci grup araştırmacıların önemli bir kısmını oluşturur. Bu çalışmalarda, tabaka, bir diyalekti kastedecek şekilde ve onu oluşturan toplum, zaman, mekan, tarih, çevre, başka dil ve diyalekt etkileri yönleriyle değerlendirilir. Bu anlayışa sahip incelemelerin bir kısmı, bu unsurlara ek olarak dil bilgisi incelemeleriyle konuyu dil bilgisi odağına çeker. Diğer bir kısmı ise bir tabakanın tamamen dil bilgisi özellikleri üzerinden tanımlanabilmesi çabasının ürünüdür.

Korkmaz (1965: 227-248) Bartın ve yöresi ağızlarında lehçe tabakalaşmasını incelediği çalışmada, Anadolu ağızlarında görülen genel ve ortak özellikleri taşıyan, aynı zamanda esas tabaka şeklinde nitelendirilen bir Oğuz tabakası olduğunu belirtir. Zamanla tarihî şartlar ve çevre şartlarının etkisiyle birlikte ikinci ve üçüncü tabakalar olarak sırasıyla Türkmen ve Kıpçak tabakalarının oluştuğunu söyler. Bu adlandırmalar, kavmi sınıflamalardır. Araştırmacı (1965: 228-229), Bartın ve yöresi ağızlarındaki Oğuz, Türkmen ve Kıpçak olarak adlandırdığı tabakaları, ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi örnekleriyle tanımlayarak gösterir. Bu çalışma, dilin bir diyalektinde tabakalaşan unsurların yalnızca kelimelerle sınırlı olmadığını; bu öğelerin yanı sıra ses ve şekil bilgisi unsurlarını da içerdiğini ortaya koyması bakımından önem taşır.

Tabakalaşma başlıklı çalışmalarda, tabakalaşan diyalektin “genel karakteristiğinin dışında” dil bilgisi özellikleri taşıdığını belirten bir yaklaşım da söz konusudur. Gülsevin’in (2009: 60) “İç Ege Bölgesi Ağızlarında Diyalekt Tabakalaşması” makalesi, bu konuya önemli bir örnektir. Araştırmacı, makalesinde Ege bölgesinde olmasına rağmen bu bölge ağzının genel karakteristiğinin dışında özellikler tespit ettiğini belirtir. Bu değerlendirme kapsamında, o bölge ağzının karakteristiğini oluşturan -(I)yo-, k/, ve +Iz şekilleri yerine veya onlarla birlikte Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında yaygın olarak görülen -(I)yI-, k/ve +IK şekillerine ait tabakalardan bahseder. Araştırmacı, diyalektin genel eğiliminin dışında olan özellikleri “genel karakteristiğinin dışında” olarak açıklar. Bu aynı zamanda kendisinin “tabakalaşma” yorumudur. Burada, hangi ilgiyle tanıklanmış olursa olsun, bir

diyalekte sınırlı veya az görülen özellikleri, o diyalektin karakteri yani özelliği olarak görmemek için bir neden bulunmadığının belirtilmesi gerekir.

Turan (2009), tabaka terimine, tamamen dil bilgisi esaslı tanımlanması ve incelenmesi niteliklerini katar. Araştırmacının (2009) tabakalaşma sınıflamasında, her tabakanın coğrafi veya kavmi bir unsurla değil; ilgili diyalektle tanımlanması, konunun incelenme yöntemini geçerli ve tutarlı bir biçimde göstermesi bakımından önem taşır.

Turan (2009: 289-290) “Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı” adlı kitabının dil bilgisi bölümünde tabakalaşma başlığına yer verir ve Uşhum Ağzına ait dört tabakadan bahseder. Anadolu Türkçesinin tarihî merhalesi sıfatıyla Eski Anadolu Türkçesi, bu ağız için ilk tabakayı oluştururken ikinci ve daha eski tabakayı Kıpçak Türkçesi tabakası, üçüncü ve dördüncü tabakaları ise sırasıyla Doğu Türkçesi ve bazı özellikleri itibarıyla Azerbaycan Türkçesi tabakalarını oluşturur. Araştırma, konusu gereği, tabaka konusuna dair teorik bir bilgi vermeyen bir uygulama çalışmasıdır.

Saka’nın (2011) “Batı Türkçesinde G# ve VGV Değişmelerinin Tabaka ve Tabakalanmaları” başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Turan’ın (2009) tabaka görüşü çizgisinde oluşturulmuş uygulama çalışması olmasıdır. Araştırmacı, tabakayı bir diyalekte ait dil özellikleri olarak tanımlar ve her türlü konuşma farkını diyalekt kategorisinde değerlendirir. Araştırmacının bir tabakayı ve ona etki eden diğer tabakalar ile etkilenme derecelerini dil bilgisi kurallarıyla tanımlaması, tabakayı bu yöntemle müstakil olarak işleyen bir uygulama çalışması olması bakımından önem taşır.

Tabakalaşma başlığı altında sunulan çalışmalar, tabaka teriminin zamanla tarihî ve sosyal zemininden inceleme yöntemleriyle birlikte dil bilgisi zeminine kaydığını gösterir. Tabaka terimi, konunun işlendiği çalışmalarda, başlangıçta bir toplumun konuştuğu dilin ilgili şubesi olarak algılanırken zamanla gelişerek aynı zaman ve mekânda bir toplumun çeşitli etkilerle şekillenen dil şubesini ifade edecek konuma evrilmiştir. Söz konusu çalışmalarda, tabakanın niteliği üzerine teorik değerlendirmeler bulunmaz; bunlar, daha çok içerikle birlikte yöntemin de net olmadığı uygulama çalışmaları görünümündedir. Buna karşılık, Turan’ın (2009) dil bilgisi esaslı tabakalaşma uygulaması ve Saka’nın (2011) tabakanın tanımını yaptığı ve buradan hareketle oluşturduğu uygulama çalışması, tabakanın teorik çerçevesinin oluşturulması ve tabakalaşma çalışmalarının yönteminin belirlenmesi konusunda yön göstericidir.

1.1.1. Katman

Katman ve bununla birlikte katmanlaşma konusu, Türkoloji sahasındaki pek çok çalışmaya etki etmiştir. Katman terimi, toplumdilbilim (sosyolinguistik), gramerleşme, arkaizm olmak üzere üç farklı bakış açısıyla çalışmalara konu olmuştur. Bu görüşlerden hareketle yapılan çalışmalarda, yalnızca katman terimi kullanımı tercih edilmiştir.

1.1.1.1. Sosyolinguistik Katman Görüşü

Katman terimi, sosyolinguistik temelli incelemelerde, bir toplum katmanı ve bu katmanın konuştuğu dil arasında iç içe geçmiş ilişkiler bütünü olarak değerlendirilir. Bu terimi kullanan araştırmacılar, sosyal dil bilimi adı etrafında şekillenen teori ve yöntemlerden hareketle çalışmalarını oluşturur. Bu görüşte, kastedilen katman, sosyal ve ekonomik yönü belirli toplumun bir kesimini ifade eder. Bu yaklaşım, konuşulan dil veya diyalekti kullanmada toplumun genelinden ayrılan zümrenin, konuşmasındaki farklılıkları gösterme amacı taşır.

Dilbilimci Wordhaught'un sosyal diyalekt¹ tanımından hareketle, bir toplum katmanı olarak Samsun pazarcılarının dil edimlerini inceleyen Doğan'ın (2008: 103-105) çalışması, bu görüşle hazırlanan çalışmalara örnektir. Bu görüşe göre, farklı sosyal yapı ve katmanlarda kullanılan dil, birbirinden farklı özellikler taşıyabileceği gibi aynı şartlarda farklı ortam ve duruma göre değişiklik gösterebilir. Bu doğrultuda, Doğan (2008), Samsun'da pazar esnafının dil kullanımını, "kod kaydırımı" yöntemiyle inceler. Kullanılan dilin standart dilden ne ölçüde uzaklaştığını, hitap ettikleri toplum katmanlarına göre dil seçimlerinin nasıl değiştiğini inceler. Araştırmacı, bunu yaparken ilgili toplum katmanı ve bu katmana ait dili ile "ölçünlü dil" ve "ölçünlü olmayan dil" ayrımları üzerinden dilin ilgili şubelerini ifade etmeyi tercih eder. Görüldüğü üzere, "sosyal diyalekt" tanımından hareketle gerçekleştirilen uygulama çalışmasında, bir diyalekt kastedilse de diyalekten bahsedilmemiştir. Konu, "dil" düzeyinde ele alınır.

¹ Kamile İmer (1987: 217-227) Toplumsal dilbilimin kavramlarını ve dil türlerini özetlediği makalesinde, Dittmar'ın dil türleri/değişkeleri dediği dörtlü sınıflamasını açıklar. Buna göre hangi bölge veya yerden olursa olsun bir çocuğun okul hayatıyla birlikte öğrenmeye başladığı dil olan ölçünlü tür; belirli bir topluluk içinde kullanılan bölgesel (diyalektal) tür; toplumun yaş, mezhep, cinsiyet, eğitim, politika...gibi özelliklerle bir arada bulunan kişilerinin oluşturduğu toplumsal türler (sosyolekt) ile ölçünlü dil içinde söz gelimi bölgesel ve toplumsal tür özelliklerini bir arada veya gerekli durumlarda birinin baskın birinin çekinik kalması şekliyle gösteren işlevsel türler olmak üzere dört tür bulunmaktadır. Bununla birlikte dilbilim çalışmalarında dil kullanımındaki kişiden kaynaklanan farklılıklar için kişi dili / idiolekt terimi kullanılır.

1.1.1.2. Gramerleşme Görüşü

Bu görüş, dilde şekil ve anlam değişimleri ve gelişmelerinin açıklanması çabası sonucu ortaya çıkar. Buna göre, gramerleşmeyi oluşturan aşamalardan biri katmanlaşma, katmanlaşmayı oluşturan her unsur da katman kavramıyla ifade edilir.

Hopper'ın katmanlaşma görüşünün yansıması bir katman görüşü sunan Keskin'in (2017: 26) "Türkçede Birleşik Ekler" başlıklı doktora tezi, bu yaklaşımın uygulama çalışmalarına yansıyan örneklerindendir. Bu çalışmada, dilde sürekli yeni katmanlar ortaya çıkabileceği ve bu süreçte, eski katmanların yeni katmanlarla bir arada bulunup etkileşimde olabileceği belirtilir. Araştırmacıya göre, dilde bu sürecin karşılığı "gramerleşme"² ile ilgilidir; gramerleşme³ eski biçimleri ortadan kaldırıp yerine yenilerini getirmek yerine, aynı anlam veya göreve sahip unsurların bir çeşit kümeleme ile geliştirmesini ifade eder. Tezin konusu gereği Keskin (2017: 444) 'birleşik ekler'⁴ bölümünde, söz gelimi -ArçA ekini -Ar, -çA ve iki katmanın bir araya gelmesiyle oluşan -ArçA katmanlaşması şeklinde açıklar. Bu çalışma, eklerinin birleşmesini katmanların bir araya gelmesi ve yeni katmanların yani şekillerin üretilmesi anlayışıyla ele alır. Ancak dil bilgisinde kelime ve ek olma koşulları, ait olduğu bağlamla ilgilidir. Eklerin birleşme durumundan ziyade, ekleşme içerisinde, ilgili görevle ve şekille ekin kendini oluşturmaları söz konudur.

1.1.1.3. Arkaizm Görüşü

Arkaizm görüşü, eski katmanlarla yeni katmanların bir araya gelmesiyle katmanlaşmayı oluşturduğu görüşünden hareketle ortaya çıkar. Buna görüşe göre, eski katman, dilin kronolojik olarak daha eski bir diyalektinden tespit edilebilen o dil veya diyalekte görülmeyen unsurdur. Bu yaklaşımda, gramerleşme vurgusu yoktur.

² Gramer hem ek hem kelimeyi içeren bir alan olduğundan süreç içinde bir kelimenin ek kategorisinde; bir ekin de kelime kategorisinde görülmesinin gramerleşme terimiyle ifade edilmesi ilmî açıdan uygun değildir. Bunun yerine ne denilmelidir sorusunun cevabı görevlendirmenin eş zamanlı olduğunu unutmadan dile ait bir unsuru değerlendirmemiz gerektiğiyle ilgilidir.

³ Topçu (2023: 136) gramerleşme ile ilgili çalışmasında, kelimelerin gramerleşmeyle değil, morfolojik değişikliklerle ek olduğunu açıklar. Gramerleşme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Topçu, Ç. (2023). Gramerleşme hakkında. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi(35), 129-137.

⁴ Turan'a göre (2019) birleşik ek, basit(birleşik olmayan) ek karşılığında bir sınıflama, bir ekin yapısını izah ederken uygun ilmi bir yapı analizine iki nedenle ters düşer: Birincisi, eklerde görevlendirme eş zamanlıdır; ikincisi, birinci madde gereği yukarıda örneği verilen tarzda ekler, iki ayrı ekin değil iki şeklin bir araya gelerek bir yapıyı oluşturduğunu gösterir. Dolayısıyla sesten söze kadar dilde var olan her yapı bir ve tektir.

Siirt merkez ağzında Türkçenin katmanlaşmasını inceleyen Nalbant'ın (2021: 577) çalışması bu görüşle oluşturulmuştur. Bu çalışmada, Nalbant, Türk dilinin belirli bir devrinde veya kronolojik olarak birbirini takip eden birkaç devresinde kullanılmış; sonrasında kullanımdan düşmüş kendi ifadesiyle “arkaik” olarak değerlendirdiği bazı kelimelerin Siirt merkez ağzında görüldüğünü ifade eder. Araştırmacı, görüşünü bu ağızda mevcut olan ana Altayca katmanına işaret eden “boş” (bol), Eski Türkçe katmanına işaret eden “adın” (başka), Eski ve Orta Türkçede görülüp standart Türkçede bulunmayan ancak Anadolu ağızlarında yer alan “avlak” (ıssız yer>Kur'an konulan kap) kelimeleriyle tanırlar.

Günşen'in (2021: 445) Makedonya ve Kosova Türk ağızlarına dil teması yoluyla kopyalama örneklerini sunduğu çalışmasında da katman, Nalbant'ın (2021) çalışmasına benzer bir bakış açısıyla ilgili ağza ait olmayan katmanların dönemine göre “arkaik unsurlar” olarak değerlendirilmesine örnek bir çalışma olmuştur.

Araştırmacıların katman terimini tercih sebepleri, sosyolinguistik katman, gramerleşme ve arkaizm düşünceleri temelinde oluşturulmuş üç ayrı bakış açısına dayanır. İlki, belirli bir toplum katmanının o topluma ait ölçünlü olan/olmayan dili veya diyalekti konuştuğu anlayışıdır. İkinci ve üçüncü görüş birbiriyle bağlantılıdır; biri art zamanlı olarak kümelenerek bir ekin oluşumunu, diğeri ise kendi ifadeleriyle arkaik bir kelimenin ilgili diyalekte tekrar kullanımı ile oluşan katmanı ifade eder.

1.1.1.4. Katman ile İlişkilendirilen Kuramlar

Katman ve katmanlaşma kavramlarının işlendiği sosyal dilbilim çalışmalarında, toplum katmanlarına özgü dil kullanımı bağlamında, Eksiklik ve Ayrılık Kuramı'nın; dil veya diyalekt değişimini açıklamada ise Uzlaşma Teorisi'nin öne plana çıkarıldığı görülür.

1.1.1.4.1. Eksiklik Kuramı

Sosyolinguistik⁵ yöntemleri uygulayan araştırmacıların çalışmalarında, terim olarak katmanlaşma (ing. layering/stratification) ve katman (ing. layer) kavramlarının kullanımı söz konusudur. İmer (1984: 216-217), toplum dilbiliminin kavram ve kuramlarına ilişkin

⁵ Toplumdilbilim, toplumsal dilbilim, toplum dilbilimi, sosyal dilbilim. Dil olgularıyla toplumsal olaylar arasındaki ilişkileri, bunların birbirlerini etkileme süreçlerini inceleyen dilbilimin karma bir dalı. Genel anlayışa göre bu terimi ilk defa Callan Hodson, 1939 yılında “Sociolinguistic In India” yazısında kullanmıştır. (Karaağaç, 2013)

bilgiler aktardığı çalışmasında, dilbiliminde katman terimine dair kapsamlı açıklamalarda bulunur. Bu çalışmasında, 1950’li yıllarda toplum dilbiliminde Eksiklik Kuramı’nın teorisini olan Basil Bernstein, toplumdaki katmanlar ve onların dili kullanımları üzerinde durur. Bernstein, söz konusu kuramını, toplum katmanlarının kendilerine özgü dil kullanım biçimleri bulunduğu görüşü üzerine temellendirir. Araştırmacıya göre, toplum, alt ve orta olmak üzere iki katmandan oluşur. Farklı katmanlardan öğrencilerin bir arada bulunduğu sınıf ortamlarında, alt katmandan gelen öğrencilerin (burada işçi çocukları örnekleme), orta katmandaki öğrencilerle aynı akademik başarıya ulaşabilmesi için eksik olan dilsel niteliklerin açıklanmasının gerekliliği üzerine bir sistem geliştirmiştir.

1.1.1.4.2. Ayrılık Kuramı

Toplum dilbilimine ait bir diğer kuram, William Labov’un Ayrılık Kuramı’dır. Bu kuram, İmer’in (1984) ifadesiyle standart olmayan dili kullanan siyahî işçi çocuklarının akademik başarılarıyla kullandıkları dil arasında bir ilişki bulunmadığı görüşüne dayanır. Eksiklik ve Ayrılık Kuramı, birbirine taban tabana zıt yaklaşımlar sunmakla birlikte her ikisi de sosyoekonomik düzeyde ele alınan bir toplum katmanı ile o katmana ait insanların dil kullanımları arasında bir ilişki olduğunu vurgular.

1.1.1.4.3. Uzlaşma Teorisi

Uzlaşma Teorisi, aksan birleşmesi ve lehçe temasları konularını temel alan bir yaklaşımdır. Giles’in (akt. Doğan; 2017: 65-70) başlattığı ve daha sonra çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen Uzlaşma Teorisi’nde, konuşmacıların muhataplarının onayını kazanmak amacıyla aksanlarını onlara uyarlayabileceği savunulur ve bu durum “aksan birleşmesi” olarak tanımlanır. Lehçe temasları ise süreye bağlı olarak “kısa süreli” ve “uzun süreli uzlaşma” şeklinde sınıflandırılır. Buna göre, kısa süreli temaslar, uygun koşulların sağlanması hâlinde uzun süreli uzlaşmaya dönüşebilir. Burada, çeşitli etkileşim ve temaslarla alınan bir dil unsurunun toplumda yaygınlaşması kastı vardır. Ayrıca, bu teoride, bir diyalekte veya diyalekt özelliğine uzun süre maruz kalmanın, özellikle davranışsal etkenlerle birlikte, kalıcı değişimlere yol açabileceği ve bu sürecin genellikle beş yılı aşan temaslarda gözlemlendiği belirtilir.

Uzlaşma teorisi, bir diyalektin başka bir diyalekte etkisini açıklaması noktasında, diğer

teorilerde olan bir “toplum katmanı ve dil kullanımları” eksenini aşması bakımından önem taşımaktadır. Lehçe teması ise bu teorinin temelinde yer alan, bir topluma ait diyalektin başka bir topluma ait diyalekten çeşitli temaslar sonucu etkilenebileceği ve uygun koşullar sağlandığında bu etkinin bunun ilgili katmanda kalıcı hâle gelebileceği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır.

İncelediğimiz araştırma ve kuramlardan hareketle, katman teriminin tabaka ile aynı anlamı taşıdığı görülür. Ancak, dilbilim adı etrafında geliştirilen çalışmalarda, katman terimi, özellikle toplumun belirli bir katmanı ve bu katmanın dil edimleri veya diyalektleri sınırlarında işlenir, ancak ilgili dil veya diyalekte dair bir çerçeve çizilmez. Uzlaşma Teorisi’nde ise katman kavramı, terim olarak daha katmanlı bir görünüme sahiptir. Bu yaklaşımla oluşturulan çalışmalarda, lehçe temasını açıklamak için katman terimi kullanılır ve dilin alt kollarının “katman” olabileceği görüşü yansıtılır. Ancak, farklı görüş ve teorilerle oluşturulan yaklaşımların aynı terimle ifadesi, konunun teorik çerçevesinin çizilmesinde karışıklığa yol açabileceğinden çalışmamızda, terim olarak “katman” tercih edilmeyecektir.

1.1.2. Ağız Adacığı

Ağız adacığı kavramı, ağız araştırmaları kapsamında, bazen tabaka ve katman terimleriyle birlikte bazen tek başına kullanılan bir terim olma özelliği taşır. Adacık, yani “küçük ada” ifadesi, başka bir bilim dalı olan coğrafya teriminden ilham alınarak kullanılır. Ağız adacığı terimi, ilgili ağızı belirleyen veya sınırlayan özelliklerin özetlenmesi anlamında anlaşılabilen gibi, tüm ağızı kapsamayan; yalnızca ilgili ağızda sınırlı veya nadir olarak görülen özellikleri gösteren daha özel grupları da ifade edebilir. Aydoğdu (2011) ve Günay’ın (2016) çalışmaları, yalnızca bu terimin kullanımının tercih edildiği çalışmalara örnektir.

Aydoğdu (2011: 32-33), “Çankırı Yöresi ve Ağızları” başlıklı doktora tezinde, bu ağızın kendi ifadesiyle şimdiki zaman çekimi farklılığına göre iki ağız adacığı oluşturduğunu belirtir. Bunlar, sırasıyla -yAr- ve -îr kullanım tercihleriyle ilgilidir. Araştırmacı, bu ağız diyalekti özelinde ağız adacığı terimini tabaka ve katman anlamında kullanır.

Günay (2016: 7-28) ise “Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay Malkar Türkçesi Ağızı” çalışmasında, Türkiye’de Oğuz ağızları yanında, onlarla iç içe ve yan yana bulunan başka Türk lehçelerine ait ağızların varlığını vurgular. Araştırmacı, Doğlat-Afyonkarahisar ile

Gökçeyayla, Akhisar ve Yazılıkaya-Eskişehir bölgelerinde bir ağız adacığı şeklinde ortaya çıkan bir diyalektin bulunduğunu ifade eder.

Araştırmamızda, ağız adacığı terimi, dile ait tüm diyalektler için genelleştirilememesi ve kapsamının muğlak olması nedeniyle tercih edilmeyecektir. Bu muğlaklık nedeniyle terim, hâlihazırda yaygın olmadığı gibi kullanımı pratik de değildir. Nitekim, şive ve lehçe adacığı gibi uyarlamaların düşünülmediğı ve dilin dar bir şubesi için tercih edildiğı için terimin kullanım alanı sınırlı kalmış ve konuyla ilgili araştırmaların geneline uygulanamamıştır.

Yukarıda belirtilen üç terimden görece daha az kullanılan “ana, alt ve ikinci dereceden ağız grupları” terimine ağız araştırmalarında; “dilbilim bölgesi” terimine ise dilbilim adı etrafında yürütölen çalışmalarda rastlanır.

1.1.3. Ana, Alt, İkinci Dereceden Ağız Grupları

Ağız grupları kavramı, ana, alt, ikinci dereceden ağız grupları gibi başlıklarla ağız sınıflaması çalışmalarında terim olarak kullanılır. Karahan (2017) Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması çalışmasında, bu terimleri kullanılır. Araştırmacının çağdaşı olan çalışmalar ve sonraki ağız çalışmaları ise bu terim kullanımının takipçisi konumundadır. Karahan (2017), ses ve şekil bilgisi ile söz dizimi esaslarına dayalı yirmi üç kriteri kullanarak Anadolu ağızlarını, Doğı, Kuzeydoğı ve Batı grubu olmak üzere tabaka terimiyle aynı sistematiğıe sahip üç ana ağız grubuna ayırır. Bu ağız grupları kendi içinde, bazen ayırıcı ve belirleyici çeşitli dil bilgisi özelliklerine; bazen de bu özelliklere kısmen veya tamamen karşı koymalarına göre alt ağız gruplarına ayrılır. Alt ağız grupları da aynı yöntemle II. derecedeki alt gruplara bölünür. Söz gelimi, Kuzeydoğı ana ağız grubu üç ayrı alt gruba ayrılır. I. ve II. grupta yer alıp III. grupta bulunmayan düz geniş ünlü+y+düz dar ünlü düzeninde geniş ünlünün uzaması konusu, grupların ayırımına örnek olarak verilebilir. Ayrıca her alt grubunun bir ya da birden fazla alt gruba ayrıldığı II. dereceden alt gruplar söz konusudur. II. dereceden alt gruplar, çeşitli dil bilgisi özellikleri bakımından diğer gruplardan ayrılır. Örneğın, Kuzeydoğı ağızlarında, I. alt ağız grubunun II. dereceden alt gruplarında, kelime başı ötümsüzleşme eğilimi veya ötümsüzlüğün korunması, ilgili grubun karakteristik özelliklerden biridir.

Karahan’ın çalışmasında tabaka, katman veya ağız adacığı terimi kullanılmamıştır. Araştırmacı, zaman ve coğrafya özelliklerini göz önünde bulundurarak Anadolu

ağızlarını dil bilgisi özelliklerine göre sınıflarken bu terimler yerine ana ağız grupları, alt ağız grupları ve II. dereceden alt ağız grupları adlandırmalarını tercih etmiştir. Karahan'ın sınıflaması, bir ağız tabakasının tabakalanışını gösteren bilgi, olgunluk, belirleme ve sınıflama gücüne sahiptir. Ancak, çalışmanın amacı doğrultusunda, dilin diğer şubeleri kapsam dışı bırakılmış ve yalnızca ağızları ilgilendiren ana, alt, ikinci dereceden alt ağız grupları sınıflaması yapılmıştır.

Benzer şekilde, Bartın ağızlarında formant analizi yöntemiyle alt sesbirimlerin alt ağız bölgelerindeki görünümünü inceleyen Gönül Erdem Nas'ın (2021: 363-372) çalışması da Karahan'ın ağız grubu sınıflamasından hareketle Bartın ağızı için mikro ölçekte yapılan bir ağız araştırması örneğidir.

Görüldüğü üzere ana, alt, ikinci dereceden ağız grupları terimleri, ağız adacığı teriminde olduğu gibi dilin sadece bir şubesini ifade etmekle sınırlıdır. Bu sınırlılık, bu terimlerin ağız araştırmaları için kullanışlı olmasına rağmen dilin diğer şubeleri için kullanımına uygun değildir.

1.1.4. Dilbilim Bölgesi

Dilbilim bölgesi (ing. linguistic area), temas sonucu ortaya çıkan yapı benzerliklerini paylaşan en az üç dilin konuşulduğu coğrafi bölge olarak tanımlanır ve toplum dilbilim çalışmalarında sıkça karşımıza çıkar. Nalbant (2021: 572) ve Günşen'in (2021: 445) çalışmaları, bu terimle konunun işlendiği çalışmalara örnektir.

Türk dili, Balkanlar, Kafkaslar ve Fırat-Dicle havzası olmak üzere üç ayrı dilbilim bölgesine dahil edilir. Nalbant'ın (2021) Siirt ağızında Türkçenin katmanlaşmasını incelediği çalışmasında, Siirt ağızı, Arapça, Türkçe ve Kürtçe ile bir dilbilim bölgesi oluşturur. Benzer şekilde, Günşen'in (2021) Makedonya ve Kosova Türk ağızlarına dil teması yoluyla geçen kopyalamaları incelediği çalışmasında ise Sırpça, Hırvatça, Makedonca gibi Slav dilleri yanında Latin dili Romence ile Arnavutça ve Yunanca gibi diller ile Türkçenin ilişkisi, bu ağız için Balkan dilbilim bölgesinde değerlendirilir.

Dilbilim bölgesi terimi, dilde alıntı unsurları göstermesi açısından konuyla ilgilidir; ancak kapsamı, bir dilin farklı şubeleri arasındaki ilişkileri içermediği için çalışmamızın konusunu, tek başına ifade etme kapasitesine sahip değildir.

Tabaka, katman, ağız adacığı, ana, alt, ikinci dereceden ağız grupları, dilbilim bölgesi terimlerini kullanan Tietze'den Günşen'e kadar araştırmacıların görüşlerinde, genellikle

dolaylı olarak ifade ettikleri tabaka anlayışlarındaki ortak nokta, tabaka teriminin ağız, şive, lehçe gibi dilin en küçük şubesinden en geniş şubesine kadar tüm alt kollarını ifade edebilmesidir. Tietze'den sonra tabaka teriminin tercih edildiği çalışmalarda -Buran'ın çalışması hariç- genel itibarıyla ortak nokta, bir tabakanın tanım ve tespitinde dil bilgisinin belirleyici olmaya başladığı veya olduğudur. Araştırmacılar, çalışmalarında, bir topluluğun aynı zaman ve mekânda dilin onlara has diyalektal özelliklerini kullandıkları şube(ler)in tabakayı ifade ettiğini söylemez; çalışmalarının uygulama yöntemleriyle -az ya da çok- kastedir.

1.1.5. Tabaka Bilgisi

Türk dilinde, bir tabakanın nasıl meydana geldiği konusunda iki problemle karşılaşılır. İlki, lehçe ve şive ayrımının yapılmaması veya her iki diyalekt için de lehçe teriminin tercihi sonucunda “lehçeleşme” başlığı altında yürütülen çalışmaların bu iki olgunun ortaya çıkma koşullarını birbirinden ayırılabilir olmaktan çıkarmasıdır. İkinci problem ise lehçeleşme süreci anlatılırken ağızların lehçeye geçiş öncesine ait bir dil malzemesi olarak ele alınmasıdır.

Tabaka, bir toplumun aynı zaman ve mekânda, dilin kullanımı yaygınlaşan özellikleriyle oluşan, yazı dili olan veya olmayan koludur. Bu tanım, aynı zamanda bir tabaka olmanın koşullarını da ortaya koyar. Dilin herhangi bir diyalektal şubesinin taşıdığı özellikler, rastlantısal değildir; bir düzenin ürünüdür. Bu bağlamda, ölçüsü ne olursa olsun, lehçe, şive veya ağız birer tabakadır. Bu düşünceden hareketle, tabakanın anlaşılabilmesi için lehçe, şive ve ağız terimlerinin anlaşılması gerekir. Diğer yandan, bir tabakanın kendi iç dinamizmi dışında gelişen etkiler, başka tabakaların ya da dillerin etkisi ile olur. Bunları belirlemek, bir tabakanın sınırlarını anlamak için önemlidir. Bu doğrultuda, dilcilikte araştırmacıların lehçe, şive ve ağız tanımlarına ilişkin farklılaşan ve ortaklaşan görüşlerinin karşılaştırmalı incelemesi ve bir tabakanın başka tabakaya/dile ait özellikler göstermesi konusu bağlamında, ödünçleme ve alıntılama terimlerine dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1.1.5.1. Lehçe

Lehçe, Türk dili çalışmalarında, dilin tespit edemediğimiz bir döneminde ana gövdeden ayrılan kolu; siyasî, sosyal, kültürel sebeplerle fonetik, morfolojik ve leksik olarak dil

malzemesi değişen diyalekt; şive, ağız ve bölge dilinden geniş, ölçünlü dilin aşağı bir şubesi ve dilin ileri dallanmalarla oluşan bölümlerinden her biri gibi farklı görüşlerle tanımlanır.

Korkmaz (1992: 107) Gramer Terimleri Sözlüğü’nde lehçeyi, bir dilin tarihî, siyasî, kültürel ve sosyal sebeplerle farklı bölgelerde zamanla gelişen, ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kolları olarak görür. Vardar (2007: 142) da benzer bakış açısıyla Korkmaz’ı tekrar eder.

Ergin (2006: 10) Bir dilin bilinen ve takip edilebilen tarihinden önceki karanlık bir dönemde kendinden ayrılmış ve büyük ayrılıklar gösteren kollarına lehçe adını verir. Ergin’e göre lehçelerde ses ve şekil ile kelime sahasına inen belirgin ayrılıklar bulunur. Araştırmacı, Türk dilinden bilinmeyen zamanda ayrılmış olan Çuvaş ve Yakut Türkçelerinin lehçe olduğunu belirtir. Buran ve Alkaya (2018: 46-47) lehçeyi Ergin’in yaklaşımına benzer şekilde tanımlamakla birlikte kendi ifadeleriyle “Çuvaşça” ve “Yakutça” lehçeleri ile diğer lehçeler arasındaki farkın aynı oranda olmadığını belirtir. Bu nedenle Reşit Rahmeti Arat Okulu’nda yetişen Türkologların Çuvaş ve Yakut Türkçelerini lehçe, diğer kolları şive olarak kabul ettiklerini ifade eder.

Karaağaç (2013: 581) lehçeyi, ölçünlü dilin egemenliğindeki coğrafyanın bir parçasında, ölçünlü dilin bozuk ve aşağı görülen bir kullanımı olarak tanımlar. Ayrıca araştırmacı, bir lehçe içinde daha dar bölgelerde konuşulan bölge dilleri, şive ve ağızların bulunabileceğini belirtir. Karaağaç’ın lehçeyle ilgili bozuk ve aşağı nitelemelerinden kastının ilmi bir ölçüte dayanmamaktadır. Lehçe, şive, ağız ve bölge dilini, diyalektlerin yayılma alanına göre darlık ve genişlik karşıtlığında sunan araştırmacının tanımında, karşılaştırma yönü anlaşılırdır; ancak tanımların içerik ve sınırları net değildir.

Banguoğlu (2015: 11) yaşayan dillerin daha ileri dallanmaya gittiklerini ve çoğunun farklı konuşma çeşitlerine ayrılmış bulunduklarını söyler. Araştırmacı, dilin bu türlü bölünmelerini lehçe olarak tanımlar.

Görüldüğü üzere, araştırmalarda lehçe, tarihî ayrılma zamanı, yapısal farklılık düzeyi, coğrafi yayılım, toplum algısı, ölçünlü dile göre konum ve kullanım farklılıklarının derecesi, yoğunluğu gibi kriterlere göre tanımlanır.

Lehçe tanımlarının yanı sıra lehçeleşme adı etrafında yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar, bir diyalektin oluşum koşullarını dil veya dil dışı nedenlerle açıklayan niteliktedir ve bir diyalektin oluşum nedenlerini inceleme ve sorgulama yoluna gitmeleri

açısından önem taşır. Bu tür çalışmalarda, lehçe ve şive ayrımı yapılmaması temel problemdir. Bu durum, araştırmacıların diyalektin içeriğiyle değil; oluşumuyla ilgili olmalarıyla bağlantılı görünür. Dilaçar (1957) ve Akar'ın (2010, 2013) dil ve dil dışı nedenlerle açıkladığı lehçeleşme başlıklı çalışmaları konuyu temsil eden önemli örneklerdir. Araştırmacılar, lehçeleşme terimiyle lehçe veya şiveyi kasteder.

Dilaçar'ın (1957: 83) lehçeleşme görüşünde, dilde çeşitli nedenlerle ve zamanla mahallî bir unsurun yani ağzın oluşması, ağız özelliklerinin zamanla derinleşip gelişerek lehçe olması, lehçeleşme sürecinin konuşurlarının tercihi, siyasî otoritenin kararı gibi dil dışı nedenlerle gerçekleşmesi ve şive ile ilgili herhangi bir meseleden bahsedilmemesi söz konusudur. Akar'ın (2010: 19; 2013: 25) ise çalışmalarında, bu görüşün takipçisi olduğu görülür.

Bu çalışmalar, bir diyalektin ortaya çıkma koşullarını dil bilgisi temelli ele alır veya dil dışı faktörlerin dilin şubelerini etkilemesi biçiminde işler. Diğer yandan, aynı çalışmalar, şive teriminin sınırlarını anlamayı ve içeriğini belirlemeyi güç duruma getirir.

1.1.5.2. Şive

Türk dilciliğinde şiveye ilişkin tanımlar, lehçe ve şive kavramlarının çoğu zaman iç içe geçtiğini veya aralarındaki farkların açık biçimde ortaya konulmadığını gösterir şekildedir.

Korkmaz (1992), Karaağaç (2013), Banguoğlu (2015) çalışmalarında şiveyle ilgili doğrudan bir tanım vermemiştir. Ancak Korkmaz, (1992: 143) şive maddesinde “bkz. ağız, krş. lehçe” ifadesine yer vererek şivenin bu unsurlarla ilişkili olarak bir düzlemde yer aldığını belirtmek istemiştir. Vardar (2007: 188) ise şiveyi, aksan anlamına gelen Almanca akzent, Fransızca ve İngilizce accent terimiyle ilişkilendirerek aynı dil çevresinde bir yöreye, topluluğa vb. özgü konuşma biçimi, söyleyiş farkı, ağız olarak tanımlar. Bu tanımdan Vardar'ın şive ve ağız terimlerini birbirinden ayırmadığı anlaşılır. Ergin'in (2006: 10) şive tanımı, bir dilin bilinen tarihi seyri içerisinde ayrılmış olan bazı ses ve şekil bilgisi farklılıkları gösteren kolları biçimindedir. Buran ve Alkaya da (2018: 46-47) şive konusunda, Ergin'le aynı görüşü tekrar eder. Ancak araştırmacılar, son zamanlarda şive terimi kullanımının giderek azaldığını; Türk dilinin şiveleri için “yakın lehçe”, zaten lehçe olarak kabul edilen Çuvaş ve Yakut Türkçeleri için ise “uzak lehçe” teriminin kullanılmaya başlandığını ifade eder. Buran ve Alkaya'nın yaklaşımı, Ergin'in

tanımındaki yapısal ve tarihî kriterlerini devam ettirmekle birlikte derecelendirme esaslı bir gözlemi paylaşımları yönüyle ondan ayrılır. Araştırmacıların uzak ve yakın lehçe ifadeleri iki açıdan değerlendirilebilir. İlki, coğrafi uzaklık ve yakınlığı içerir. Ancak bu durum söz gelimi, Yakut Türkçesi konuşan biri için bu Türkçenin “uzak” olması çelişisini oluşturur. İkincisi, Ortak Türkçeye uzaklık ve yakınlığı ifade edebilir. Ancak dil bilgisinde uzaklık ve yakınlık ilmî bir ölçüt değildir.

Araştırmacıların tanımlarında şive, bazen ses ve şekil bilgisi farklılıklarıyla sınırlı diyalektal ayrışmayı, bazen de yakın lehçe anlayışıyla lehçeye olan uzaklık yakınlık derecesini ifade eder. Bir dil bilgisi teriminin tanımı, dil esaslarına dayanabileceğinden belirtilen tanımlardan yalnızca Ergin’in görüşü, ilmî bir nitelik taşımaktadır.

1.1.5.3. Ağız

Ağız kavramı, alan çalışmalarında, zihinde lehçeye göre daha dar bir alanda konuşulan diyalekt, kişisel konuşma farkı, ölçünlü dilden ses bilgisi düzeyinde farklılaşan bir bölge diyalektini ifade eden bir olgu olarak görülür. Korkmaz (1992), Ergin (2006), Vardar (2007), Karaağaç (2013) ve Banguoğlu (2015) çeşitli ağız tanımları geliştiren araştırmacılara örnektir.

Banguoğlu (2015: 11), ağız terimini, lehçeye göre daha küçük konuşma farkları olarak tanımlar. Banguoğlu’nun lehçe ve ağız ilişkisindeki küçüklük büyüklük karşıtlığına katılan Vardar (2007: 14), bir dil alanı içindeki her türlü konuşma biçiminin, söyleyiş türünün ve toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların ağız terimiyle karşılandığını belirtir.

Korkmaz (1992: 4) ağız terimini “kişi dili” anlamına gelen idiolekt terimi ile eş anlamlı biçimde kullanılır. Araştırmacıya göre, bireylerin yetiştikleri bölge, meslek, çevre ve öğrenim farklılıkları gibi etkenler ile kişisel eğilimleri, dilin kişiden kişiye değişen kullanımlarını ortaya çıkarır.

Karaağaç (2013: 75) ise bir yazı dilinin belirli bir bölgesinde konuşulan, ölçünlü dilden bazı sesletim farklılıklarıyla ayrılan dili, ağız olarak tanımlar.

Lehçe ve şive tanımlarında dil bilgisi esaslı bir yaklaşım benimseyen Ergin (2006: 10), benzer biçimde, bir şive içinde yer alan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kolları ve çeşitli bölgelerdeki kelime söyleyiş farklılıklarını ağız olarak değerlendirir. Araştırmacı, ayrıca, ağızlarda ses, şivelerde ses ve şekil, lehçelerde ise ses ve şekille birlikte kelime

ayrılıkları bulunduğunu ifade eder. Ergin'in lehçede ses, şekil, kelime ayrılığı, şivede ses ve şekil farklılıkları ve ağızda ses bilgisi farklılıkları yönündeki görüşü, bu diyalektlerin karakteristiklerinin dil bilgisi düzeyindeki farklılıklarla belirlenmesi esasına dayanır. Öte yandan, araştırmacının dil bilgisi ölçütlerine dayalı olarak geliştirdiği lehçe, şive ve ağız tanımlarındaki fark kriterleri, her zaman mutlak biçimde geçerli değildir. Her diyalektin çeşitli nedenlerle başka bir tabakanın etkisine açık durumda olmasından dolayı durum böyledir.

Bir terim olarak ağızı açıklayan çalışmaların yanı sıra ağızların oluşumuyla ilgili etkenleri açıklayan çok sayıda çalışma söz konusudur. Karahan'ın (2017) ve Şahin'in (2021) çalışmaları, bu alandaki önemli yayınlardır.

Karahan (2017: 1-69) Anadolu'da farklı ağızların olmasını XI. yüzyıldan itibaren bu topraklara yerleşen farklı Oğuz boylarının olması, Oğuz dışı Türk unsurları, iç göçlerin neden olduğu karışma ve kaynaşmalar, iskân politikaları, kitle iletişim araçları, eğitim-öğretim faaliyetleri, yabancı unsurlar ile bölgeye sonradan gelip yerli halkla karışmayan izole topluluklar gibi birçok etkenle açıklar. Bu tesirler, ağızların oluşumunu etkileyen beşerî faktörlerin tespiti bakımından önem taşır.

Şahin'in (2021: 663) "Fethinden Sonra İstanbul'un Türk Nüfusu ve İstanbul Ağzının Oluşumu" başlıklı bildirisinde yer alan görüşleri, bir diyalektin oluşum koşullarının anlaşılabilmesi bakımından dikkate değerdir. Araştırmacı, fetih sonrası iskân faaliyetleriyle Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden gelen çeşitli Türk topluluklarının konuşmalarının karışması veya kaynaşması sonucunda, kaynaklarda bahsedilenden daha karmaşık bir İstanbul ağzının olduğunu belirtir. Bununla birlikte standart Türkçeyi oluşturan şivenin doğrudan İstanbul ağzı değil; farklı ağızların kaynaşmasıyla ortaya çıkan İstanbul yazı dili olduğunu vurgular. Araştırmacının çalışması, İstanbul ağzının oluşumunu göstermesinin yanı sıra ağız-şive ilişkisini ve standart bir şivenin oluşumunu anlatması yönüyle de önem taşır.

Turan (2019) Mukayeseli Türk Dil Bilgisi Ders Notlarında ağız, şive ve lehçe farkını karşılaştırmalı olarak ele alır. Bir dilin ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime bilgisi... vb. dil bilgisi özellikleri açısından her biri anlaşılamayacak derecede farklılıkları olan kolları lehçedir. Türk dilinin lehçeleri -başta d/ değişimi konusu esas alınarak- Ortak Türkçe, Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesi ve Halaç Türkçesi olarak dörde ayrılır. Araştırmacıya göre şive, bir ağzın bir coğrafyada yazı dili hâline gelmesidir. Buradan hareketle, şivenin

bir lehçe içerisinde bir nevi yazı dili olmuş ağızlar topluluğu olduğu sonucunu elde ederiz. Dolayısıyla ağız da bir dil içerisinde yazı dili olmamış diyalektleri ifade eder. Çalışmamızda ilmî ve pratik olmaları yönüyle bu tanımlar esas alınacaktır. Tabaka terimi ile lehçe, şive veya ağız kastedilmektedir. Köktürkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Ankara Ağzı... ayrı birer tabakayı temsil eden diyalektlerdir.

1.1.5.4. Ödünçleme ve Alıntılama

Bir tabakaya etki edebilecek en uzak tabaka, çeşitli nedenlerle etkileşim kurduğu yabancı dil unsurlarıdır. Bir dilin, başka bir dilin diyalektine etkisini işleyen veya tabakalaşma başlıklı çalışmalar içinde bu konu, “ödünçleme” (Akar, 2003: 136); (Erol, 2015: 7); (Tietze, 1999), “alıntılama” (Karaağaç, 2015) “(kod) kopyalama” (Johanson⁶, 2007: 28-37) terimleriyle ifade edilir. Johanson (2007: 28-37), dil ilişkilerinde hiçbir şeyin alınmış olmayacağı, dolayısıyla da alıcı dil ile verici dil arasında bir alacak-borç ilişkisi olmadığı gerekçesiyle “ödünçleme” teriminin kafa karıştırıcı olduğunu belirtir. Johanson’un kopya terimi ifadesi, araştırmacının ödünçleme teriminde gördüğü karışıklardan daha az sorunlu durumda değildir. Kopya terimi, ilgili unsurun birebir aslının alınması anlamına gelir. Ancak ilgili dilden alınan öge, alıcı dilin gramer süzgecinden geçirilerek elde edilir.

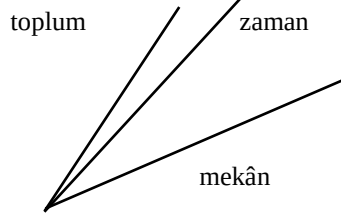
Araştırmacıların tümünden farklı olarak Turan (2019) ödünçleme ve alıntılama terimlerini bir karşıtlık ilişkisi içinde yapılandırarak sunar. Bir dilin kendi şive ve lehçelerinde o diyalektin iç dinamizmiyle oluşan eğilimleri dışında kalan ve başka diyalektlerde kullanımları tanıklanabilen unsurları ödünçleme olarak tanımlar. Söz gelimi, namaz kıl- tamlamasının kullanıldığı diyalekte, bunun yerine namaz et- gibi bir eğilim varsa bu iç ödünçleme iken; bul- diyalektinde, tap- fiilinin kullanım tercihi dış ödünçlemedir. Turan, yabancı ödünç unsurlar için ise alıntı terimini kullanır. Araştırmacının ödünçleme ve alıntı terimlendirmeleri görüldüğü üzere hiyerarşik bir düzen ve karşıtlık ilişkisi çerçevesindedir.

Bu çalışmada, Turan’ın ödünçleme ve alıntı konusundaki görüşleri esas alınacaktır. Dilin farklı diyalektlerinin kendi içindeki alışverişleri için ise ödünçleme terimi tercih edilecektir. Yabancı dilden alınan unsurlar ise herhangi bir anlam bulanıklığı içermediği

⁶ Kopyalama sürecini genel veya seçilmiş olarak ikiye ayıran Johanson, genel kopyaları yabancı bir kodun bir ögesinin bitişme, anlam ve sıklık yönünden bütün yapı özellikleriyle temel kodun cümlesi içine kopya edilmesi olarak tanımlarken seçilmiş kopyaları tüm yapı özellikleriyle değil verilen özelliklerden birinin seçilip kopyalanması şeklinde tanımlar.

ve al- eyleminin konunun en yalın ve açık hâliyle ifadesine imkân verdiği için ondan türeyen alıntı terimi ve alıntı tabakası isimleriyle ifade edilecektir.

Bir tabakanın oluşumunu, onu gösteren kurallar eşliğinde ifade etmek, hiyerarşik bir düzenin takibiyle mümkündür. Bir sacayağı diyagramıyla tabaka, şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 1: Tabaka Diyagramı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özellikle bir nüfusun aynı zamanda ve mekânda sahip olduğu dil özelliklerini ve konuştuğu diyalektin tekâmül sürecini tarihî derinlik, kültürel ve etnik altyapı özellikleri, siyasî ve sosyal etkileşimler gibi konuları hesaba katmadan anlamamız mümkün değildir. Bu faktörler gelişebilir, değişebilir, çeşitlenebilir, olmayabilir. Ancak esasen bir tabaka, dil bilgisi özellikleriyle tanımlanır. Ayrıca, bir tabakaya farklı diller etki edebilir. Ancak, tabaka farkı, dil farkı değildir. İç dinamizmi, yaygın özellikleri, ödünçleme ve alıntılama gibi farklı eğilimleriyle bir tabaka, hiyerarşik olarak ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi düzeylerinde incelemeler ile anlaşılır. Bir tabakanın diğer tabakalarla ilişkisi de karşılaştırmalı dil bilgisi incelemeleri ile çözümlenir.

1.2. Tabakalaşma

Bir tabakanın oluşumu, tabakalaşma ile mümkündür. Bu açıdan, tabakalaşma konusunda dilcilikte görünen problemlerin çözümü, tabaka konusundaki sorunların giderilmesini de sağlayacaktır. Ancak tabaka gibi tabakalaşma terimi de yaygın olarak tercih edilen bir kavram değildir. Birçok çalışmada, bu terim doğrudan kullanılmamakta; bu karşın içerik olarak tabakalaşmayı konu edinen yaklaşımlar örtük biçimde yer almaktadır. Tabakalaşma teriminin kullanılmadığı, ancak içerik itibarıyla bu terimin kast edildiği çalışmalar, terimin kullanıldığı çalışmalara kıyasla daha fazladır.

1.2.1. Tabakalaşma Terimi Kullanılmadan Yapılan Çalışmalar

Araştırmacılar, çalışmalarında tabakalaşma terimini doğrudan kullanmasalar da bu kavramı karşılamak üzere farklı ifadeler tercih eder. Bu ifadeleri üç ana grupta toplamak mümkündür.

1.2.1.1. Tabakalaşmayı Arkaizmle İlişkilendiren Çalışmalar

Türk dilinin Eski Türkçe dışında bir tabakası ile ilgili çalışmaları olan araştırmacılar, ilgili diyalektteki Eski Türkçeye ait tabakaları veya bir diyalektteki kronolojik olarak daha eski bir tabakaya ait olduğu tanıklanabilen dil unsurlarını, “tabakalaşma” terimi yerine eski, eskicil, eskil, arkaik unsur(lar), iz(ler), öge(ler), biçim(ler) terimleriyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Bu çalışmalar, eskil biçim, eskicil biçim, eskillik, eskilik, eskicilik, eskicilik, arkaizm, arkaiklik, eski biçim, saklantılar... gibi başlıklarla sunulur.

1.2.1.1.1. Türk Dili Sözlüklerinde Arkaizm

Gramer veya dilbilim adı etrafında hazırlanan sözlüklerde, eskil biçim, eskillik (Vardar; 2007: 93; Karaağaç; 2013: 372), eskicil biçim (İmer: 2011), eskicilik, arkaizm(Karaağaç; 2013: 372), eskicilik, eskilik, eski kelime (Korkmaz; 1992: 55), eski biçim (Hatipoğlu: 1972) maddeleri bulunur. Bu madde başlarının tanımları birbirine benzerdir. Araştırmacılar, bu terimler için güncelde kullanımdan düşmüş olmaları, yazı veya konuşma dilinde artık kullanılmamaları, dilin kronolojik olarak geçmiş bir döneminde kullanılıp artık kullanılmamaları veya eskiye bağlılıkla “kalıntı” kelime veya ek kullanımı, çağdaş dil bilgisi kurallarına aykırı unsurlar gibi açıklamalar getirir. Bu sözlüklerde, eski(l) biçim, eskillik, eskilik, eskicilik, eskicilik, eski kelime terimleri ile araştırmacılar, genel olarak artık kullanımdan düşmüş kelimeye odaklanır. Ancak tanımlarında, şekil, söz dizimsel olgu, deyim, dil birimi ifadelerine de yer vererek ilgili özelliğin fonetik ve morfolojik unsurlarda da olabileceği ifade edilir.

1.2.1.1.2. İlmî Yayınlarda Arkaizm

İlmî yayınlarda, eskicilik ve arkaiklik kavramlarının kullanımı yaygındır. Eskicilik ve arkaiklik adı altında yürütülen çalışmaların genelinde, bu terimler, sıkça ve birbirinin yerine kullanılır. Bu yayınlarda, belirtilen kavramlarla ilgili birbirine benzeyen ve ayrılaşan özelliklere sahip üç farklı grup söz konusudur.

Birinci grup, araştırmacıların büyük çoğunluğunu (Ölmez: 2003; Coşar: 2015; Gülsevin:

2015; Yılmazkaya: 2017; Demirci: 2018) oluşturur ve bu terimlerle Eski Türkçeye ait olmayan bir metinde Eski Türkçeye ait her türlü dil unsurunu kasteder. Bu grup da kendi içinde üç farklı görüşe sahiptir.

İlki ve en yaygını, arkaiklik, arkaik unsur, arkaizm ve eskicilik, eskicil unsur terimlerini ikili ve birbirinin yerine kullanan Ölmez: (2003); Coşar (2015: 241-253) ve Demirci'nin (2018: 387-395) çalışmalarıdır. Ölmez (2003: 138), arkaizm görüşünü, öğrencisi olduğu Talat Tekin'in aşağıdaki görüşlerine dayandırır. Bu görüşü benimseyen diğer çalışmalarda, Tekin'den bahsedilmez, ancak birçok araştırmacının gelenekselleşen bir görüşün yansıması olarak aynı yaklaşımdan beslendiği görülür:

“...bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer bir şekilde yaşaması, kullanılması...” Ölmez (2003: 138).

Gülsevin (2015: 3-4), içerik olarak birinci grupta aynı çizgidedir. Diğer yandan, eski şekli devam ettirmekle dile ait herhangi bir unsurun eskicil (arkaik) bir özellik olarak yaşamasının farklı olduğunun altını çizer. Ayrıca, araştırmacı, konuyla ilgili araştırmalarda, metot olarak ilgili unsurun eş zamanlı olarak o dönemki başka diyalektlerle art zamanlı bir karşılaştırma ile değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu yaklaşıma göre, inceleme konusu olan herhangi bir unsur, tespit edilebilen en eski şekille karşılaştırılmalıdır. Art zamanlı karşılaştırmaya dayanan bu yöntem, tabakalaşmaların tespiti için önem taşır. Ancak bu çalışmada, tabakalaşma vurgusu yoktur. Bu görüş, ilk grubun konunun bir yönetime bağlanması açısından farklılaşan ikinci yaklaşımını temsil eder.

Yılmazkaya (2017) da birinci grubun genel temayülüne sahiptir. “en eski biçim” ile Eski Türkçeyi kasteder ve bu Türkçeye bakarak açıklayabildiğimiz dil meseleleri için daha geriye gitmeye gerek duymadığını ifade eder. Ancak, Yılmazkaya (2017: 145- 153) söz konusu dil içerisinde eskicil olmak, ancak dilde bütün özellikleriyle yeni olmak konusuna değinir. d/>>y/ sürecinin ayrı dönemlerinden alınan payam ve badem kelimeleri üzerinden örnek veren araştırmacı, d/ döneminde alınan bademin, y/ döneminde alınan payama göre daha eskicil olduğunu ifade eder. Bu durumla genel anlamda eskicil olmak; yani en eski biçimini koruma durumunun farklı olduğunu belirtir. Yılmazkaya'nın görüşü, birinci yaklaşıma yenilik ve eskiliğin sınırlarının eklenmesi yönüyle bu alandaki üçüncü farklı yaklaşımı temsil eder. Ancak araştırmacı, sonuç itibarıyla ana görüşe bağlı kalır.

İkinci grupta değerlendirilen araştırmacılar (Caferoğlu: 1972; Üşenmez: 2014; Küçük: 2014; Köktekin: 2015; Ertekinoğlu: 2016; Gülmez: 2017; Yıldırım: 2018; İsi :2018; Güneş :2018; Özdemir: 2019) ise bir diyalektteki Eski Türkçe ile beraber tüm başka diyalekt özelliklerini arkaik veya eskicil öge olarak değerlendirir. Caferoğlu (1972) ve Üşenmez'in (2014) arkaizmi direkt olarak tabakalaşma ile ilişkilendirdikleri çalışmaları dikkate değerdir. Bu anlayışla yazılan çalışmalar Caferoğlu'nun (1972) arkaizm görüşünün takipçisi konumundadır. Buna göre:

Caferoğlu (1972: 4) “Yunus Emre’de Arhaik Unsurlar” başlıklı çalışmasında, Yunus Emre’nin kullandığı Türkçenin kelime tabakalaşmasının bir tür derleme karakteri taşıdığını ve bu kelime tabakalaşmasının çeşitli topluluklar ortamında oluştuğunu söyler. Ayrıca, d# ve t# tabakalarının Anadolu Türkçesinde y# tabakası olduğunu ifade ederek ket-key örneğini verir. Her iki kullanımın da Yunus Emre’de var olduğuna dikkat çeker. “Arhaikçilik” terimini kullandığı ve ses, şekil ve kelime düzeyinde unsurlardan örnekler verdiği çalışmasında Caferoğlu, arhaikçiliği bir nevi Orta Asya dil gelenekçiliği olarak tanımlar. Buradan hareketle araştırmacı için “arhaik unsur”, Orta Asya Türk dili sahasında kullanılıp Anadolu Türkçesinde de kullanımı devam eden unsurlardır. Caferoğlu’nun Batı Türkçesi metninde olan Orta Asya Türk dili sahasından öğelerini arhaik görmesi, Batı Türkçesindeki Doğu Türkçesi tabakasını “arhaik” olarak görmesi ile ilgilidir. İsi (2018: 56-89) ve Güneş (2018: 129-143) de çalışmalarında, arkaik öğelerin tespiti için aynı metodu kullanır.

Üşenmez (2014: 29), Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler kitabında, arkaik kelime ve unsurların Türk dilini tarihi dönemlere ayırması ile yakından ilgili olduğunu belirtir. Araştırmacı, Orhun Abideleri’nden bu yana yazılı belgelerle takip edebildiğimiz Eski Anadolu Türkçesinde de çeşitli ses bilgisi, şekil bilgisi veya anlam farklarıyla bulunan kelimelerin Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Kıpçak Türkçeleri, ağızlar ve etimoloji sözlüklerindeki görünümünü aktarır. Üşenmez, çalışmasında arkaik öğeler fikrinin Eski Türkçe ile sınırlı olmadığını gösterir ve Türk dilinin şubeleşmesi ve katmanlaşmasının ardından her dönemin kendi has gramer özellikleri olduğunu belirtir. Küçük (2014: 1-25), Köktekin (2015: 55-72) ve Ertekinoğlu (2016: 189- 205) da çalışmalarında Üşenmez (2014) ile aynı yöntemi benimser. Özdemir (2019) , Yıldırım (2018) ve Gülmez (2017) Osmanlı Türkçesi eserlerine ait arkaiklik incelemeleri

çalışmalarında, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesine ait gramer unsurlarını eskicil ögeler olarak değerlendirir.

Üçüncü grubu yansıtan görüş, Akar'ın (2018: 25-31) ikinci grupla içerik olarak aynı çizgide olduğu ancak terim olarak “saklantı” ifadesinin konuyu açıklamak için daha uygun olduğunu ifade ettiği çalışmasına dayanır. “Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar” başlıklı bildirisinde, belli bölge, ağız veya kavram alanlarında saklanmış, gizlenmiş olarak yapı veya anlamlarını devam ettiren ve Eski Türkçe'den Eski Oğuz Türkçesine kadar metinlerden tanıklarla varlığını sürdüren tüm unsurlar (asığ>assı, üküş>öküş, biti-... gibi) için saklantı demeyi tercih ve teklif eder. Araştırmacı, dilde bir kelimenin kullanılıyor olması onun canlı olduğunu gösterdiğine göre arkaik olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını belirtir. Bu bağlamda, arkaizm ve eskicil biçim, unsur... gibi ifadelerin terim olarak kullanımına karşı çıkar.

Uygulama çalışması yapılan metinlerden hareketle Eski Türkçeye ait olmayan bir metinde Eski Türkçeye ait her türlü dil unsuru ve herhangi bir diyalekte kronolojik olarak daha eski bir tabakaya ait olduğu takip ve tespit edilen her türlü dil unsurunu kapsayan iki çeşit arkaizm görüşü tespit edilir. İkinci görüşe çalışmaların incelenme yöntemi bakımından benzeyen ancak yaşayan bir dil unsurunun eski, eskicil, arkaik olarak değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle arkaizmi reddeden bir görüş daha vardır. Bu üçüncü görüşte, ilgili diyalekte çeşitli şekillerle varlığını sürdüren kronolojik olarak eskiye dayanan unsurların “saklantı” terimiyle karşılanması gerektiği savunulur.

İncelediğimiz çalışmalarda, Caferoğlu'nun (1972: 4) “arhaik unsurlar” adıyla tespit ettiği malzemenin bir tabakalaşmanın/katmanlaşmanın ürünü olduğunu söylemesi ve Üşenmez'in (2014: 29) Türk dilinin şubeleşmesi ve katmanlaşmasında diyalekt etkisine değinmesi dikkate değerdir.

Arkaizm, eski olan, eskiye ait olan her türlü unsuru ifade eder. Herhangi bir diyalekte ait bir metinde, arkaik unsur bulunması mümkün değildir. Bir unsur, bir diyalekte varsa o arkaik olamaz; arkaik olması için o diyalekte bulunmaması gerekir. Eskilik ve yenilik, Türk dili araştırmalarında, konunun tartışmalı ve görece olan başka bir yönüdür. Bir diyalekte, o diyalekte özgü olmayan kronolojik olarak eski olan veya olmayan dil veya diyalekt etkisi yukarıda tanımlarını verilen ödünçleme ve alıntılama konuları ile ilgilidir.

1.2.1.2. Dil ve Dialekt Etkisi İçerikli Tabakalaşma Kategorisindeki Uygulama Çalışmaları

Tabakalaşma, farklı dil veya dialekt özelliklerinin bir tabakada görülmesiyle ortaya çıkar. Bazı araştırmalarda, bu durum, tabakalaşma terimi kullanılmadan etki eden tabakanın adıyla belirtilir. (En) Eski Türkçe Kelimeler/Unsurlar, Doğu Türkçesi Unsurları, Oğuzca/Oğuz Türkçesi Unsurlar(ı), Oğuzca dışı Unsurlar, Kıpçakça/ Kıpçak Türkçesi Unsurlar(ı), Moğolca Unsurlar, Ortaklaşan Söz Varlıkları/Ortak Dil Özellikleri, Standart Dışı Kullanımlar... gibi başlıklar, bir eserde farklı dil tabakalarının etkilerini ortaya koyan çalışmalara örnektir. Bu çalışmalarda, tabakalaşma açıklaması veya bilinci çoğunlukla yoktur. Bir dialektin dil veya dialektlerle ilişkilerini göstermeye yardımcı olan çalışmalardır.

Adı geçen çalışmalar, kendi içerisinde üç ayrı sınıfta değerlendirilir. Bu çalışmalardan birinci grubu, bir tabaka fikri bilinciyle hareket eden ancak çalışmalarında ilgili terimi kullanmayı başlıkta tercih etmeyen çalışma örnekleri oluşturur. Bu anlayışta, tabakalaşma vurgusu yoktur; yalnızca tabakalaşan dialektlerin isimleri vardır.

Söz konusu adlandırmalardan ilki, En Eski Türkçe ifadesidir. Bu ifadeyi bir uygulama çalışmasında ilk defa Ata (2000) kullanır ve Türk dilinin 7.-13. yüzyıllardaki Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinin En Eski Türkçe dönemi olduğunu belirtir. Bunu, bu dönemlerin Orta Asya’da henüz siyasî ve kültürel bölünmelerin uğramadığı dönemler olmalarına bağlar. Bu çalışmalarda, devletlerin yaşadığı dönem üzerinden bir sınıflama yapılsa da konuşulan veya yazılan Türkçeler kastedilir. Öte yandan, Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesini dialekt olarak ayıran çok fazla kriter vardır. Bu dialektlerin aynı kategoride değerlendirilmesi, onları kronolojik ve beşeri etkenlerle açıklama çabasının ürünüdür. Ata (2000: 1-3; 2007: 5-7), “Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler I-II” çalışmalarında, Tietze’nin Anadolu Türkçesinin esas tabakasını oluşturan Oğuzların Anadolu’ya yerleştikleri anda kullandıkları dilin tarihsiz bir dil olmadığı görüşünü destekler. Bu görüşten hareketle, Türk dilinin yazılı ilk dönemlerinden itibaren bu etkiyi takip edebildiğini vurgular. Araştırmacı, Anadolu ağızlarında kendi ifadesiyle “En Eski Türkçe” unsurların tabakalaştığını ortaya koyar, ancak bunu açıklarken “tabaka” veya “tabakalaşma” terimini doğrudan kullanmaz.

Eski Türkçe ifadesi, eskicil, arkaik unsurlarla eş zamanlı olarak çalışmalarda yer alır ve Köktürkçe ve Uygur Türkçesi kastedilir. Bazı araştırmacılar, yukarıda belirtildiği üzere,

Karahanlı Türkçesini de bu gruba ekler. Bir diyalektteki Eski Türkçe özelliklerini inceleyen çok fazla çalışma vardır. Atmaca'nın (2019: 149-171), "Batı Akdeniz Yörükleri Ağzında Eski Türkçe Unsurlar" adlı çalışması, konuyla ilgili örnek bir çalışmadır. Araştırmacının çalışması, kendi ifadesiyle "Türkiye Türkçesinin tarihî probleminin çözümü"nde, ağızlardaki ses, yapı ve anlam denkliklerinin önemini vurgulaması ve bu aşamada, "Eski Türkçe unsurlar" olarak adlandırdığı eskicil (arkaik) özelliklerin önemli bir başvuru kaynağı olduğunu belirtmesi yönleriyle muadili çalışmalardan ayrılır.

Doğu Türkçesi tabiri, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve çağdaşı Özbek Türkçesi için kullanılır.

Söz gelimi, Argunşah'ın (1986: 21), "Şükri'nin Selimnâmesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmanlı Türkçesine ait metinde, Doğu Türkçesi tabakasının izlerini inceleyen bir çalışmanın ürünüdür. Araştırmacı, bu Türkçeyi ve eserdeki diğer tabakalara ait özelliklerin tümünü de arkaik olarak değerlendirir. Yazarın çalışmasının dikkat çeken yönü ise Doğu Türkçesinin ses, şekil ve kelime unsurlarının yanında, imlâ özelliklerini de arkaik olarak göstermesi ve eserde başka diyalektlerin etkisinden söz etmesidir. Ancak, çalışmada tabaka ve tabakalaşma görüşleri yer almamaktadır.

Türk dilinin diyalektleri, kronoloji ve coğrafyanın yanında onu temsil eden boylardan birinin adıyla da anılır. Araştırmacıların ifadeleriyle Kıpçak Türkçesi veya Kıpçakça olarak ifade edilen unsurlar, Oğuzca unsurlar veya Oğuz dışı unsurlar ifadeleri böyle bir yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkar.

Bir diyalekte görülen Kıpçak Türkçesi özellikleri, diğer örneklerde olduğu üzere bu Türkçenin karakteristik dil bilgisi özelliklerinin farklı diyalektlerdeki metinlerde veya ağızlarda tespiti üzerinden değerlendirilir. Gülsevin'in (2008: 378-388), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine II (ç>ş değişmesi)" adlı makalesi konuya örnek niteliğinde bir çalışmadır. Araştırmacı, Türkiye Türkçesi ağızlarında Oğuzca olmayan unsurların tespitinde, ihtiyatlı olunması gerektiğini vurgular ve bu bağlamda, ilgili ağzın konuşulduğu bölgedeki boyların kimliği, farklı bölgelerde oluşan fonetik eğilimler ve bu iki unsurun bir arada görüldüğü alanların dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Gülsevin'in bu yaklaşımı, bir dil tabakasının diğerini ne ölçüde etkilediğini yani tabakalaşma olgusunu belirlemede önemlidir.

Saz'ın (2019) Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Oğuzca Unsurları incelediği çalışmasında ise ses, şekil ve söz varlığı düzeylerinde görülen Oğuzca unsurlar, Kıpçak Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak ele alınır. Araştırmacı, bu unsurları iki diyalektin karakteristik özelliklerini yansıtan ikili kullanımlarla gösterir. Çalışmada, doğrudan bir arkaizmden söz edilmediği gibi tabakalaşma kavramı da açık biçimde kullanılmaz.

Oğuz dışı unsurları işlediği çalışmasında Akar (2007: 23-38), konuyu Türkçenin ağızları üzerinden inceler. Araştırmacı, bu ağızlar içerisinde Oğuz dışı unsurların Kıpçak ve Karluklar olduğunu belirtir ve bu unsurların kalıplaşmış biçimde birer ağız adacığı olarak varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Diğer yandan, Akar, ağız tabakalaşmasının tarihi süreçte savaşlar, istilâlar, göçler, iskân politikaları, boy ve oymakların karışmaları ile başka dil ve kültürlerle kurulan ilişkiler sonucu meydana gelebildiğini söyler. Ağız tabakalaşmalarının tarihi, etnik ve dil bilgisi kriterlerini açıklayan Akar, konunun tabakalaşma olduğunu belirtir ancak konuyu tabakalaşma üzerine temellendirmez.

Tabakalaşmayı dil ve diyalekt etkisi olarak açıklayan birinci grup çalışmalarda, Akar'ın (2007) çalışması dışında tabakalaşma izahı yoktur. Bu çalışmalar, genel itibarıyla tabakalaşma vurgusu olmayan, yalnızca bir diyalektteki başka diyalekt etkilerini, tarih, kronoloji, coğrafya, boy isimleriyle belirtip ilgili diyalektin adını kullanmayı tercih edilen türden çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

Tabakalaşmayı, dil ve diyalekt etkisi düzeyinde açıklayan çalışmaların ikinci grubunu, ortak veya standart dışı özellikler, unsurlar başlıklı çalışmalar oluşturur.

Ortak dil özellikleri ile birden fazla diyalekte bulunan aynı dil bilgisi özellikleri kastedilir. Tosun'un (2010: 24-314) "Doğu Anadolu Halk Ağızlarının Ortak Dil Özellikleri" başlıklı doktora tezi, konunun tabakalaşmayla izahı bakımından önemli bir örnektir. Araştırmacı, Doğu Anadolu bölgesindeki Azerbaycan, Oğuz, Kıpçak, Türkmen, Eski Türkçe, Doğu Türkçesi tabakalarına ait dil unsurlarını "tabakalaşma" terimiyle ifade eder ve örneklerle tanırlar. Bu ve benzeri başlıklarla sunulan ancak tabakalaşma açıklaması yapmayan çalışmalar da söz konusudur. Tanç'ın (2001) tabakalaşma terimi yerine "ortaklık gösteren söz varlıkları" başlığını kullandığı ve Türkiye Türkçesi ağızları ve Çağdaş Kıpçak Türkçesi diyalektlerinde ortak unsurları işlediği çalışması buna örnektir. Buna göre, bu diyalektlerdeki ortak söz varlığı unsurları Eski Türkçeye aittir. Araştırmada, bu unsurların Eski Türkçeden ilgili diyalekte kadar Türkçenin söz varlığında varlığını sürdürme durumu ve iki diyalekte de tespit edilen ödünçleme unsur olma konusu belirgin değildir.

Bir diyalektin başka bir diyalektten etkilenmesinin “genel karakterin dışında” değerlendirilmesi ve dil bilgisi örnekleriyle tanıklanması durumu, tabaka fikrine sahip çalışmalarda yaygın olarak görülür. Standart dışı unsurlar ifadesi, bu düşünceyle geliştirilen başlıklardan biridir. Salan’ın (2016: 29-42) Eski Anadolu Türkçesinde standart dışı morfolojik bir unsuru incelediği makalesi, bu tür çalışmalardan biridir. Çalışmada, “standart dışılık”, Oğuz dışı unsurlar ile müstensih veya yazarın ağzı, uyak, vezne uydurma gibi nedenlerle açıklanır.

Üçüncü grup, tabakalaşma terimi kullanılmadan bir diyalekte yabancı dil etkilerini açıklayan çalışmalardır. Yabancı dil etkisi, dillerden alıntı ile gerçekleşir. Bu etkiler, tarih, coğrafya ve kültürel ilişkilere bağlı olarak gelişir. Söz gelimi, 13. yüzyılda Moğol harekâtı sonucu, Türklerin yerleşim alanlarında meydana gelen değişiklikler, doğal olarak dillerine de yansır. Bu ortamda gelişen Kıpçak-Moğol ilişkileri, dile yansıdığı gibi metinlere de yansır. Bu bağlamda, Çiçek’in (2015: 49-98) “Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar” başlıklı çalışması, konuya örnektir. Bu çalışmada ve bir diyalekte yabancı dil etkisini inceleyen benzer çalışmalarda, dil etkileşimleri ve etki düzeyleri belirtilmiş; ancak tabaka ve tabakalaşma terimleri kullanılmamıştır.

Değerlendirme

I. a. En Eski Türkçe terimi, tabakalaşma ilgisi olan çalışmalarda kullanılır ve bu terimle araştırmacılar, Köktürkçe, Uygur Türkçesi (ve Karahanlı Türkçesi⁷)ni kasteder. Türk dilinin eskiliği meselesi her dönemde tartışılan bir konudur. Tuna (1997:1-57) “Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi” çalışmasıyla en eskiliğin Köktürkçeye indirgenmesinin mümkün olmadığını ispatlamış ve Türk dilinin eskiliğini “en pintî hesaplarla”, günümüzden 8500 yıl geriye götürmüştür. Bu durumda, bir diyalektteki Köktürkçe, Uygur Türkçesi (ve Karahanlı Türkçesi) etkileri için “En Eski Türkçe” ifadesi ilmî açıdan uygun düşmez.

b. Eski Türkçe Kelimeler/Unsurlar, Doğu Türkçesi Unsurları, Oğuz Türkçesi Unsurları, Oğuz Türkçesi dışı Unsurlar, Kıpçak Türkçesi Unsurları gibi başlıklarla sunulan çalışmalarda, esas tabakaya hangi düzeyde etki ettiği tam olarak bilinmeyen tabakalar gösterilmektedir. Bu çalışmalar, tabakalaşmaları göstermez; bir tabakaya etki eden bir ya

⁷ Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin sembol ses değişikliği olan d/>>y/ geçişi kriterinden yola çıkarak d/’nin teşekkül noktası değişikliğinin başlamasına dayanan fonetik gerekçeyle tarafımızca, Eski Türkçe içerisinde değerlendirilmez.

da birkaç diyalekti ifade eder. Çalışmaların çoğu, bir diyalektin tabakalaşmasını açıklama kaygısı taşımaz; amaç bir diyalekt üzerindeki farklı bir diyalekt etkisini ortaya koymaktır.

II. Araştırmacılar, ortaklaşan söz varlıkları veya ortak dil özellikleri terimleri ile bir tabakanın dil bilgisi özelliklerini; standart dışı kullanımlar ile de bir diyalektteki ana tabakaya etki eden daha sınırlı olan diğer dil bilgisi özelliklerini kast eder. Ancak, çalışmalarda bu terimlerin tabakalaşma ile ilgisi olduğuna dair bir ifadeye rastlanmaz.

III. Bir diyalekte başka bir tabakanın etkisi, yalnızca şive, lehçe, ağız düzeyinde görülmekle kalmaz; göç, savaş, din, çeşitli siyasî ve sosyal etkenler aracılığıyla dil düzeyinde de kendini gösterebilir. Diller, farklı nedenlerle bir diyalektin ana tabakasına etki edebilir ve aynı zamanda çeşitli tabakalardan etkilenebilir. Tabakalaşma ilgisi kurulmaması, bu içerikteki çalışmalar için de geçerlidir.

Bir diyalektteki başka dil ve diyalekt etkilerini inceleyen çalışmalar, sayıca çoktur. Yukarıda kategorilere ayrılarak verilen çalışmalar, örnek niteliğinde sıralanmıştır; benzer çok fazla çalışma daha saymak mümkündür. Bu araştırmaların sonuç ve değerlendirmelerinde tabakalaşma açıklaması yoktur. Bu çalışmalar, ilgili diyalektlerdeki dil ve diyalekt etkilerini açıklar, ancak diyalekti sınırlı yönlerden ele almalarıyla nitelik olarak o diyalekte ait karmaşık ve kalabalık bir dil bilgisi malzemesini ortaya çıkarmaktan öteye geçmez.

1.2.1.3. Dilbilim Adı Etrafında Yapılan Çalışmalarda Tabakalaşma Terimi Yerine Kullanılan Terimler

Toplum dilbilim alanı ve bu alana bağlı olarak gelişen temas dilbilim gibi alt disiplinlerin ilerlemesiyle birlikte diller veya bir dilin şubeleri arasındaki ilişkiler üzerine yapılan çalışmalarda birçok yeni terim ortaya çıkmıştır. Yerli ve yabancı araştırmacılar, bu terimleri kimi zaman konunun ilk teorisyenlerinden genel bir kabulle; kimi zaman ise seçmeci bir yaklaşımla çalışmalarına dâhil eder. Uygulama çalışmalarında, yöntem çoğunlukla hazır görüşlerden “kopyalama-kullanma” yoluyla olur. Bu bağlamda, katmanlaşma, dil katışımı ve karışımı, kod değiştirme, karışık dillilik, çok lehçelilik ve iki lehçelilik terimleri konuyla ilgili yaygın olarak kullanılanlardır.

1.2.1.3.1. Katmanlaşma

Katmanlaşma kavramı, 1962 yılında William Labov'un New York'ta İngilizcenin toplumsal katmanlaşmasını incelediği çalışmasıyla dil alanına taşınmıştır. Toplum dilbilimin kurucusu sayılan Labov, dilin toplumdaki çeşitli çevrelerce kullanımını sistematik biçimde inceleyerek dil sosyolojisi düzeyinde alana yön vermiştir. Araştırmacı, bu türden çalışmalarda, topluma ait her katmanın dilin ölçünlü şubesiyle ilişkisini, ses ve şekil bilgisi çerçevesinde incelenmiştir.

Katmanlaşmanın daha önce değinildiği üzere bir de gramerleşme ile ilgisi vardır. Hopper (1991: 17-36), gramerleşmenin (ing. grammaticization : dilbilgiselleştirme) bazı ilkeleri üzerine değerlendirmeler yaptığı çalışmasında, katmanlaşma (layering) terimini kullanır. Buna göre, katmanlaşma, gramerleşmenin beş temel basamağından biridir. Araştırmacı, bu basamağı, dilde yeni katmanlar ortaya çıktığında eski katmanların atılması yerine yeni katmanlarla birlikte kümelenerek varlığını devam ettirmesi olarak açıklar. Bu süreci doğal ve tekrar edilebilir olarak görür.

Türk dilinin herhangi bir şubesini katmanlaşma başlığıyla sunan ve bu açıdan ele alan çalışmalarda, konu, Hopper'ın katmanlaşma ve dolayısıyla gramerleşme görüşü doğrultusunda ele alınmıştır. Keskin (2017) ve Gökçe'nin (2007) doktora tezleri buna örnektir.

Gökçe (2007: 57), eski gramer şekillerinin yenilenmiş biçimlerle rekabete girerek uzun bir zaman işlevsel bir baskınlıkta ısrar edebileceği; bunun sonucunda da katmanlaşma olarak adlandırılan bir sürecin ortaya çıkacağını belirtir. Araştırmacı için gramerleşme, aynı gramer alanına katkıda bulunan gramatikal biçimlerin bir gramerleşme zinciri oluşturmasıdır. Bu görüşe tanıklık etmesi adına Gökçe, Maytrısimit'ten “kılurlarerti: kıluyorırlarerti” örneğini sunar.

Gökçe (2013: 1-41) tarihsel ve modern Oğuz Türkçelerindeki fiil birleşmeleri yapılarını incelediği bir başka çalışmasında da gramerleşmeye değinir. Araştırmacı, geleneksel gramerin “yardımcı fiil” dediği unsurları, kendisinin “art fiil yapıları” olarak isimlendirdiğini belirtir. Ona göre, bu yapılar, gramerleşmenin bir sonucudur ve gramerleşmenin anlamsızlaşma, kategorisizleşme, erozyon gibi tüm adımlarından⁸ etkilenmiştir.

⁸ 1. Anlamsızlaşma: Bu süreçte bir kelimenin veya sözlüksel birimin orijinal anlamını, işlevsel önemini ve ifade değerini yitirmesi söz konusudur. 2. Kategorisizleşme: Kelimenin yapısal özelliklerinin basitleşmesi;

Katman kavramı bölümünde değinilen Keskin'in (2017: 26) Türkçede birleşik ekleri incelediği çalışmasında, katmanlaşmanın kuram yönü, Hopper (1991) ve Gökçe'nin (2007: 57) görüşleri eşliğinde açıklanmıştır.

Dilbilimsel temaslar açısından Siirt ve Siirt merkez ağzında Türkçenin katmanlaşmasını inceleyen Nalbant (2021), katmanlaşma terimini gramerleşme ile ilişkilendirmeden kullanır ve konuyu arkaiklik bağlamında ele alır. Araştırmacı, dilin kronolojik olarak eski bir dönemde bir süre yaşadktan sonra kullanımdan kalkmış unsurlarının günümüze ait bir diyalekte görülmesini katmanlaşma olarak değerlendirir. Araştırmacının katmanlaşma yaklaşımı, arkaizmden beslenir.

Katmanlaşma ile ilgili ilk çalışmalar, toplumsal katmanların dil kullanımları olarak başlar. Gramerleşme çalışmalarıyla bu yaklaşımın bir basamağı olarak ele alınır. Bu bağlamda, eski ve yeni katmanların birlikte kullanımlarının katmanlaşmayı oluşturduğu ifade edilir. Böylece, yeni bir katman oluşur. Bu görüşe bağlı kalarak eski katmanların arkaizmle açıklanması da söz konusudur. Katman teriminde olduğu gibi katmanlaşma teriminde de arkaizm ve gramerleşme etkisi görülür. Katmanlaşma ile ilgili yaklaşımlardan hareketle:

a. Bir dili konuşan toplumun sosyokültürel veya sosyoekonomik açıdan ayrı düzeyde bulunan üyelerinin dilin ilgili şubesini kullanmadaki farklılıklarını incelemek, sosyolojinin çalışma alanıdır; dilin bir şubesinin tabakalaşması konusunu yansıtmaz. Bir toplum katmanı ve bu katmanın dil edimleri, bize dilin diyalektleriyle ilgili bilgi vermez. Bu durum, belli bir zaman ve mekânda bir toplumun diyalekt bilgisine de sahip olunması gerektiği anlamına gelir.

b. Gramerleşme ve katmanlaşma terimleri, çalışmalarda iç içe geçmiş bir görünüm sergiler. Bir diyalekte eski ve yeni şekillerin bir araya gelmesini gramerleşme ve arkaizmle açıklayan katmanlaşma terimi görüşleri söz konusudur. Bu bağlamda, katmanlaşma konusu, katman teriminde ifade ettiğimiz gibi gramerleşme ve arkaizme ilişkin terim ve içerik sorunlarının gölgesinde kalmıştır.

uzun ve karmaşık birimlerin daha kısa ve basit hâle gelmesi sürecidir. 3. Ses erozyonu: Anlamsızlaşmayla bağlantılı olarak kelimenin seslerinde kısalma veya değişim meydana gelmesidir. 4. Yenileme: Eski anlamların yeni biçimlerle ifade edilmesi ve bir gramer yapısının başka bir yapı tarafından devam ettirilmesini kapsar. 5. Katmanlaşma: Eski ve yeni gramer biçimlerinin bir arada var olabilmesi; eski biçimlerin uzun süre işlevsel baskınlık göstermesidir. 6. Ayrılma: Bir kelimenin gramerleşme sürecinde hem bağımlı bir ek hâline gelmesi hem de bağımsız bir kelime olarak varlığını sürdürmesidir. (Gökçe, 2013: 31-41).

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen sorunlardan dolayı katmanlaşma terimi kullanılmayacaktır.

1.2.1.3.2. Dil Katışımı/Karışımı, Dil/Diyalekt Karışması, Karışık Dillilik

Dil katışması ve karışık dillilik kavramlarıyla araştırmacılar, tabakalaşan “diyalekt”leri kasteder. Ancak dil katışımı ve karışımı kavramlarında olduğu gibi kapsam alanı daha geniş olan “dil” genel ifadesi kullanılır. Ayrıca, bu çalışmalarda tabaka ve tabakalaşmaya dair bir açıklama bulunmaz.

Dil katışımı kavramı, diyalekt konuşuru bir kişinin başka bir diyalektten fonetik veya morfolojik düzeyde dil bilgisi unsuru alması ve kullanması kastı taşıyan bir ifadedir. Dil karışımı ise bu unsurların kullanımının ilgili diyalekte topluma yayılmasıdır.

Uğurlu’nun (2014: 449-451) “Lehçeler Arası “Dil Katışımı”: Seydi Ali Reis’in Mir‘ atü’l-Memâlik’i Üzerine” isimli yazısı, “dil katışımı” ve “dil karışımı” terimleri üzerinde duran önemli bir örnektir. Kısaca, çeşitli nedenlerle A dil topluluğundaki fertlerle etkileşime geçen B dil topluluğundaki fertlerin ses, kelime, kalıp ifade, cümle gibi unsurları kopyalayarak kişisel kullanımları “dil katışımı”; kopyalanan unsurun B dil topluluğundaki diğer fertlere yayılması ise “dil karışımı” olarak adlandırılır. Uğurlu, çalışmasında Osmanlı Türkçesiyle yazan Seydi Ali Reis’in, eserinde Çağatay Türkçesi konuşurlarının ifadelerini aktarırken her iki dile ait unsurları birlikte kullanmasını ve metinde gerekli olmamasına rağmen Çağatay Türkçesi öğelerine yer vermesini dil katışımı örneği olarak değerlendirir.

Gökçe (2014: 48-49), dil katışımı ile aynı anlama gelecek şekilde dil katışması kavramını kullanır. Araştırmacıya göre, aynı dilin tamamen anlaşılabilir iki lehçesindeki iki konuşmacısının “dil katışması” sonucunda lehçeler arası dil temasının gerçekleştiğini belirtir ve dil katışması ifadesini kullanır. Araştırmacı, bu ifadeyle diyalektleri kasteder. Buna göre, ilgili transferler, önce ses ya da kelime bazında gerçekleşirken zamanla bu kapsamın genişletilebileceğini belirtir. Araştırmacı, dil katışması teriminin açıklamasında “lehçe” terimini kullansa da ifadeleri, şive ve ağız için de düşünülebilir durumdadır.

Çalışmalara sıkça yansıyan kavramlardan biri de karışık dilliliktir. Karışık dillilik, Türk dili sahasında çok sayıda tartışma ve görüş ayrılığının bulunduğu bir konudur. Temelde, Doğu ve Batı Türkçesinin her ikisinin de dil özelliklerini gösteren eserler, “karışık dilli” olarak nitelendirilir. Karışık dilli eserlerin oluşumu ile ilgili üç görüş vardır.

İlk görüş, geçiş dönemi görüşüdür Arat (1956), Korkmaz (1972), Canpolat (2019) bu görüşü temsil eden araştırmacılarıdır. Bu anlayış sahipleri, karışık dilli olarak nitelendirdikleri eserlerin Karahanlı Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi arasında geçiş dönemi olduğunu savunur. Her diyalektin oluşum ve gelişim koşulları vardır. Ancak bir diyalektin diğer diyalekte geçiş şartlarını oluşturmamasının ilmî bir karşılığı yoktur.

İkinci görüş, Orta Asya Türk yazı dilinin yazarlara etkisi görüşüdür. Bu görüşün kaynağı, Tekin'in (1972) "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olğa-Bolğa' Sorunu" başlıklı çalışmasıdır. Tekin, Eski Anadolu Türkçesi sahasında Orta Asya Türk yazı dilinin etkisiyle yazılan eserlerde, kişisel kullanımlarla bu tür diyalekt özelliklerinin ortaya çıktığını belirtir. 13. yüzyılın başında eser veren Ahmed Fakih, Aşık Paşa gibi müelliflerin katışıksız Oğuz Türkçesini göstererek geçiş dönemi görüşüne karşı çıkar. Tekin'in kişilerin Orta Asya Türk yazı dilinin etkisiyle eser oluşturmaları görüşü gerçeği yansıtabilir. Ancak, belirtilen diyalekti kullanmadaki süreklilik, farklı diyalekti konuşan yazar için zor olabileceğinden bir kesinlik içermez.

Üçüncü görüş ise etnik karışım görüşüdür ve Doerfer tarafından ortaya atılmıştır. Doerfer, 13.yüzyılda Anadolu'ya Horasan'dan gelen ve uzun süre birlikte yaşayan Özbek-Oğuz topluluklarının karışımı sonucu, karışık dilli eserlerin oluştuğunu öne sürer.

Karışık dillilik tartışmaları, yalnızca Doğu ve Batı Türkçesi unsurlarının bir arada bulunmasıyla sınırlı kalmaz. Söz gelimi, Beşer'in (2019: 7-39) "Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil" adlı doktora tezinde, bu konuya dair önemli tespitler bulunur. Araştırmacı, 16. ve 18. yüzyıllar arasında yazılmış Kırım diplomatik yarlıklarını inceler ve bu belgelerde Kıpçak-Oğuz Türkçesi temelli bir lehçe tabakalaşması olduğunu ortaya koyar. Söz konusu tabakalaşma, iki diyalektin eserlerde iç içe geçmiş durumu nedeniyle "karışık dillilik" olarak değerlendirilir.

Belirtilen üç görüş ve bu kavramları farklı diyalektlerde işleyen çalışmalarda, içerik olarak problemlili olan taraf, diyalektlerin birbirini etkileyerek karışacağı yanılgısıdır. Bir diyalektin farklı diyalektlerden etkilenmesi, toplumların iradesiyle olur. Karışıklığa neden olacak bir süreç söz konusu değildir. Diğer yandan, farklı boyların, toplulukların bir araya gelerek bir diyalekti karıştıramayacağı aksine oluşturabileceği durumunun göz ardı edilmesi de bu kavramların kalıplaşması ve yaygın şekilde kullanımına neden olmuştur.

Lehçe karışması, lehçe, şive ve bunlar içindeki ağızları da kasteder şekilde çalışmalarda kullanılan bir kavramdır. Doğan'ın (2022) "XIV- XV. Yüzyıl Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları" çalışması konuyu detaylı işleyen örneklerdendir. Çalışmada, temas dilbilimin yöntemlerinden yararlanılarak karışma olarak ifade edilen durum, fonetik, morfolojik ve leksikal ölçütlerle tanıklanır. Söz gelimi, Harezmi Türkçesinin fonetik ölçütleri, d/~y/, #b>#m, #b~>#Ø ve w/~ v/~Ø/~ŷ değişimleridir. Bu değişimlerden daha baskın hâle gelen eğilimi "prestij dili" olarak ifade eder. Lehçe teması >karışma→eşitleme >basitleştirme süreciyle ilgili diyalektin dil bilgisi sınırlarının netleştiği belirtilir. Bu çalışma, diyalektleri karşılaştırmalı dil bilgisi yöntemiyle incelemesi, lehçelerin dil bilgisi alışverişlerini çözümlemesi, elde edilen malzemenin sınıflandırılması ve tanımlanması yönleriyle dikkate değerdir. Bu ve bu türden çalışmalarda lehçe, şive, ağız ayrımının belirtilmemesi ise kavramın "karışma" ifadesiyle birlikte problemli olan tarafıdır.

Değerlendirme

- a. Dil katışımı, idiolekt, aksan benzeri bir anlamla kişiye ait bir dil kullanımını ifade ettiğinden tabakalaşma düşüncesini yansıtmaz. Dil katışımı, müellifin bilinçli ya da bilinçsiz tercihi durumundadır, topluma değil bireye özgü bir durumdur. Diğer yandan, diyalektlere katılan veya katışan bir dil olmaması terimin anlam ve içerik uyumsuzluğunu gösterir.
- b. Çalışmalarda, dil karışımı, karışması adı altında sunulan unsurlar, aslında diller değil diyalektlerdir. Birbirine karışan farklı diller yoktur.
- c. Bir diyalekte, bir dil bilgisi özelliği her zaman tek tipte görünmez. Diyalektler, iç dinamizmi ve ödünçlemelerle genel eğilime aykırı olduğu düşünülen bazı özelliklere sahip olabilir. Söz gelimi, Eski Anadolu Türkçesinde ötümlüleşme, ötümlüleşmeye dirençle aşırı patlayıcılaşma ve ötümlüleşmemenin aynı diyalekte bulunması gibi. Burada ötümlülüğe direnç veya ötümlüleşmeme, istisna değildir; ötümlüleşmenin yanında o diyalektin esas dil bilgisi özelliğidir. Dolayısıyla bir diyalekti, yaygın dil özellikleri üzerinden tanımlamak ve etiketlemek tamamen yanlış değildir; ancak eksiktir. Lehçe teması adı altında gösterilen adımları, bu anlamda tekrar değerlendirmek gerekir. Birbirine zıt iki temâyülün yan yana olması, her zaman iki diyalektin karıştığı anlamına gelmez. Bir diyalekte farklı diyalektlerden ödünçlenen veya alınan unsurlar varsa bu

karışma değil, tabakalaşmadır. Ödünçleme veya alıntılamayla tabakalaşan unsurların oranıyla ilgili “karışma” yorumuna neden olabilecek bir sınır söz konusu değildir.

d. Dilde hiçbir olay ve olgu raslantısal değildir. Dile ait her unsurun bir yapısı ve bu yapıyı oluşturan kurallar bütünü vardır. Karışma veya karışım kelimelerinde ise anlam yönüyle düzensizlik, gelişigüzellik vardır. Dil veya lehçe karışması terimi, bu yönleriyle konunun içeriğini yansıtmaz.

Dil katışımı, karışımı; dil, lehçe karışması, karışık dillilik, yukarıda belirtilen nedenlerle bu çalışmanın içeriğini yansıtan terimler değildir.

1.2.1.3.3. İki Lehçelilik, Çok Lehçelilik

İki lehçelilik ve çok lehçelilik terimleri, bir diyalektin veya diyalektlerin yoğun etkilerinin başka bir diyalektteki durumunu ifade etmek için kullanılır. Lehçe terimi, bu çalışmalarda, bazen şive ve ağızlar için de kullanımı mümkün olacak şekilde yer alır. Karaağaç (2013) ve Öztekin’in (2018) çalışmaları, bu konuyu temsil eden teorik veya pratik açıdan örnek çalışmalardır.

Karaağaç (2013: 484) iki lehçeliliği, bir kişinin ana dilinin yanı sıra aynı dilin başka bir lehçesini veya ağzını ses bilgisi ve şekil bilgisi düzeyinde kullanabilmesi olarak tanımlar. Bu, görüldüğü üzere dilin farklı iki diyalektinin bir kişi tarafından kullanımıdır. Oysa tabakalaşma söz konusu olduğunda bir topluluk gereklidir.

Öztekin (2018: 359) çok lehçeliliği, bir coğrafyada birden çok lehçenin bir arada kullanılmasının sonucu olarak tanımlar ve bunun kültürel ve siyasî ilişkilerle güçlenebileceğini belirtir. Bu bağlamda, bir lehçede farklı lehçelere ait ses, şekil ve söz dizimi özelliklerinin kullanımının mümkün olduğunu vurgular.

Aynı zaman diliminde, doğal veya yapay yollarla iki veya daha çok lehçenin bir tabakada eşit ölçüde kullanılması, aklen ve âdeten mümkün değildir. Bu nedenle ve lehçe teriminin diğer diyalektleri içermemesi gerekçesiyle iki lehçelilik ve çok lehçelilik kavramları, tabakalaşma konusunun içeriğini ifade edebilir durumda değildir.

1.2.1.3.4. Kod Değiştirme

Kod değiştirme, dil karışması terimiyle birlikte sıklıkla anılan ve çoğunlukla aynı anlamda kullanılan kavramlardan biridir. İki ayrı dil arasında veya aynı dilin diyalektleri arasında gerçekleştiği ifade edilen kod değiştirme (ing. code switching), birinci dil veya

diyalekte ikinci dil veya diyalektin unsurlarının aktarılması şeklinde açıklanır. Öztürk (2020: 276-291) ve Killi Yılmaz'ın (2014: 208-234) yazıları bu konuyla ilgili uygulama örnekleri niteliğindedir.

Kod değiştirme kavramının teorik yönü de çokça çalışılmıştır. Eker'in (2007) konuyla ilgili çalışması, tanım, detay ve uygulama örneklerinin bir arada bulunması yönleriyle önem taşır. Kod değiştirmeyi sözlü iletişimde, dilin bir işlevinden başka bir işlevine ya da bir dilden, değişikden başka bir dile, değişikeye geçiş olarak tanımlayan Eker (2007:128), ailesiyle Türkçe konuşan bir gurbetçinin iş yerinde Almanca konuşmasını ve ibadetini Arapça yapmasını konuya dair örnek olarak sunar.

Dilin iki ayrı diyalektinden birinin diğerine yansması ve bu diyalektlerin etkileşime girmesi anlayışına dayanan kod değiştirme, tabakalaşma düşüncesiyle uyumludur. Ancak değişen unsurun bir yapay zekâ ürünü gibi “kod” kelimesiyle ifade edilmesi, içerik yönünden sorunludur. Çünkü dilde, harf ya da şifre gibi “kod” kelimesiyle ifadesi uygun düşecek bir unsur bulunmamaktadır. Diğer yandan “kod”, dilbiliminde düzgü veya göstergeler dizgesi anlam anlamına gelen bir kavramdır. “kod” tamlayanının bilişim alanındaki kullanımından esinlenilerek dilbilimi adı etradında yapılan çalışmalar içinde kullanıldığı anlaşılır. Ancak dil, insan organizması gibi canlılık, gelişebilirlik, değişebilirlik, ölüm ... gibi özellikleriyle kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, dilin herhangi bir unsurunu “kod” terimiyle açıklamak, onun yapısıyla örtüşmez. “Değiştirme” teriminin tercihinde ise konunun sözlü iletişimdeki rolü ve bu tür dil durumlarının yazılı dile aksinin etkilidir. Ancak, tabakalaşma konusu ile bu ifade arasında doğrudan bir ilişki kurmak güç görünmektedir.

1.2.1.3.5. Üst Dil (Metalanguage), Dil Üstü Dil

Üst dil, yazı dili hâline gelmiş ve ilgili dilin bilim dili niteliğini taşıyan yapıyı ifade eder. Karaağaç (2013: 84) konusu dil olan ve içinde dil incelemelerine yer verilen metinleri “üst dil” olarak tanımlar. Üst dil, insanın hem ürün hem de üretici olduğu dil alanını tanımlamak ve dil kullanımlarını açıklamak içindir. Bu, dilin kendisini kendi aracılığıyla açıklayabilen tek yapı olmasından kaynaklanır.

Üst dil, yazı dili olmuş bir diyalektin bilim dilini karşılaması, “yazı dili”, “ölçünlü dil”, “standart dil” gibi terimlerden bir üst merhaleyi işaret etmesi ve böyle bir terime olan ihtiyacı göstermesi bakımından önem taşır. Üst dil terimi, bir diyalektteki bilim ve eğitim

etkisiyle ürün ortaya çıkaran dil, diyalekt etkisini içerir. Örneğin, tıp, filoloji, botanik, matematik gibi ürünler ortaya koyan bilim insanları, üst dilde eserler üretir. Bu durum, tabakalaşmada etkileyen konumda olan başka bir dilden veya diyalekten alıntılamaı ifade edebilir.

Dil üstü dil kavramı, Tenişev'e (1983) aittir. "Eski Türklerde Edebî Dil Varmıydı?" isimli yazısıyla Tenişev (1983: 159-160), Eski Türk dilinde edebî dilin izlerini ararken Eski Oğuz Türkçesi veya bugünkü Güney grubu lehçelerinin "dil dedesi" olarak tanımlanabilecek ilk ürünlerine bakmanın doğru olmadığını ifade eder. Tenişev, abidelerin bilinen yazılı ilk eserler olmasına rağmen edebî yönden zengin olmasını, yazılmadan yıllar önce de konuşulmasına bağlar. Bu nedenle, abidelerin dilinin "dil üstü dil" in yazılı şekli olduğunu ifade eder.

Dil üstü dil ve dil dedesi kavramları, bir tabakanın yeri, yayılışı ve gelişim süreci açısından önem taşır. Ayrıca, tabakanın yazılı kaynaklarla belgelenmiş "ilk eser"lerden çok önce bazı özelliklerini ortaya koymaya başladığını belirtmesi bakımından önem taşır. Üst dil ve dil üstü dil kavramları, tabakalaşmayla ilişkilidir. Ancak, bu kavramlar, tabakalaşmanın bütünü ifade edecek kadar kapsayıcı değildir.

1.2.2. Tabakalaşma Bilgisi

Tabakalaşma terimini teorik olarak ele alan ve konuyla ilgili örnek malzeme sunan araştırmacılar Saka (2011) ve Turan (2017)'dir.

Saka (2011: 26) başka zamanlara veya mekânlara ait dil özelliklerinin eş zamanda bir araya gelmesini tabakalaşma olarak tanımlar. Araştırmacı, tabakalaşmanın ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi seviyelerinde gerçekleştiğini ifade eder ve fonetik tabakalaşmalara +k: +z: +lAr ile +m, +n: +Ø denkliklerini, morfolojik tabakalaşmalara alınan ve alınan kelimelerindeki -gan: -an eklerini, kelime tabakalaşmalarına ise fonetik dizilişi aynı olup farklı tabakalardan alınan tap-: hizmet et- ve tap-: bul- fiillerini örnek verir.

Turan (2017), dilin başka süreç ve coğrafyasına ait diyalektal özelliklerinin bir araya gelmesi, yani farklı zaman ve mekânlara ait diyalektal unsurların o dilin aynı sürecinin birer unsuru haline gelmesini tabakalaşma olarak tarif eder. Araştırmacı, tabakalaşan unsurların fonetik, ek ve kelime düzeylerinde olduğunu ifade eder. Ona göre

tabakalaşma, diyalekti oluşturan ağızlarla birlikte iç ödünçlemeler, dış ödünçlemeler ve alıntılardan meydana gelir.

Bu çalışma, Turan'nın (2017) konuyla ilgili görüşleriyle aynı çizgidedir. Ayrıca, tabakalaşma ve çevresinde gelişen terim ve pratikler derinleştirilecek ve geliştirilecektir. Tabakalaşma, ana tabakada yaygınlaşan ve seyrekleşen diyalektal eğilimlerle birlikte, bu tabakanın içerisinde diyakronik ilişkiler sonucu, bir kısmı bir tabakadan bir kısmı başka bir tabakadan alınan anakronik malzemenin hepsinin birden senkronik hâle gelmesidir. Tabakalaşmada tabakaların yapısı:

1. Aynı zaman ve coğrafyanın insanları tarafından konuşulan dilin herhangi bir şubesi ana tabakadır. Bu tabakada, o diyalekti oluşturan ağızlar vardır. Bu ağızlardan biri ya da birkaçının dil bilgisi özellikleri daha baskın hâle gelip yaygınlaşırken diğer kısmı daha seyrek veya sınırlı özelliklerle görülebilir. Yaygın eğilimler ve bu eğilimlere zıt gibi görünen ancak iç dinamizmle ilgili diyalektin ana unsuru hâline gelen temâyüller, ana tabakayı oluşturur.
2. İkinci, üçüncü, dördüncü... tabakalar, o diyalektin konuşulduğu coğrafyada daha önce var olan başka bir nüfusun özelliklerinin devam etmesi şeklinde ortaya çıkabileceği gibi farklı tabakaların siyasî, kültürel, sosyal sebeplerle etkileşime girmesi sonucunda da oluşabilir. İç ve dış ödünçlemeler bu tabakaları oluşturur.
3. Tabakalaşma lehçe, şive veya ağızlar arasında gerçekleşebilir. Eğitim, yazı dili, alıntılar ... ise bir tabakalaşmadaki daha zayıf düzeyde ana tabakaya etki eden tabaka etkileridir. Yabancı bir dil unsurunun bir tabakalaşmada tabaka etkisi, ilgili tabakalaşmanın en son ve zayıf halkasıdır.

1.2.3. Tabakalaşmanın Dil Bilgisi Tasnifi

Tietze'nin kelime odaklı dil bilgisi sınıflaması ayrı tutulursa dil çalışmalarında tabakalaşmalara ait dil bilgisi sınıflamalarının olmadığı, yalnızca ilgili tabaka özelinde ayırt edici özelliklerin ortaya koyulduğu görülür.

Tabakalaşmaların değerlendirmesinde, ilgili tabakalar ses, şekil ve kelime bilgisi yönlerinden hiyerarşik bir düzende, hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak incelenir. Fonetik tabakalaşmalar, morfolojik tabakalaşmalar ve kelime tabakalaşmaları şeklinde sınıflandırılır. Fonetik, morfolojik ve kelime incelemelerine dayanan dil bilgisi odaklı bu tasnif, aynı zamanda bu çalışmanın yöntemidir. Tabakalaşmalarda, tabaka etkileri bu

yöntemle belirlenir ve tanımlanır. Elde edilen sonuçlarla, tabakalaşma cetvelleri oluşturulur.

1.2.3.1. Fonetik Tabakalaşma

Fonetik tabakalaşma, bir diyalekt içinde ana tabakaya ait yaygın fonetik özelliklerle birlikte, anakronik olduğu belirlenen farklı tabakalardan gelen fonetik unsurların bir arada bulunması durumudur. Bir diyalekte yaygın ses bilgisi özelliklerinin yanında daha az yaygın özellikler, anakronik durumlar, sınırlı görülen özellikler fonetik tabakalaşma kapsamında değerlendirilir. Söz gelimi, *ıod-* ve *ıoy-*, *ıal* ve *ıal*, *āt*: *ad* gibi morfemlerin aynı kişide, aynı ağızda ve aynı süreçte birleşmesi fonetik tabakalaşmadır. Oğuz Türkçesinde, *yayla* ve *yaylağ* kelimelerinin aynı konuşmanın unsuru haline gelmesi, “Ø# Oğuz Türkçesi: G# Doğu Türkçesi” açısından fonetik tabakalaşmadır.

Fonetik tabakalaşmalarda, ses değişimleri ve ses olayları tespit edilir. Bir diyalektteki yaygın ve daha az yaygın özelliklerin belirlenmesiyle o diyalekti oluşturan ağızlar ve etki dereceleri incelenir. Diyalektin iç dinamizmi, ana tabakayı gösteren yaygın bir eğilimin yanında onunla taban tabana zıt olan farklı temâyüllerle birleşebilir. Bu bağlamda, anakronizmle bu durumu ayırt etmek önemlidir. Öte yandan, iç ve dış ödünçlemelerle anakronik unsurların kaynaklarıyla bulunması, alıntılan unsurların tespiti, bu tespitin Türk dili asıllı malzemeden ayrı ve karşılaştırmalı incelemesi yapılır.

Turan’ın (2006: 60-112) Uşhum Ağzı’na ait çalışmasındaki tabakalaşma bölümü, fonetik tabakalaşmaları gösterme yöntemi bakımından önemli bir örnektir.

1.Eski Anadolu Türkçesi (Ana tabaka)	2. Kıpçak Türkçesi Tabakası	3. Alıntı Tabakası	4. Azerî Türkçesi Tabakası
Yuvarlaklaşma temâyülü. bacumi, evunda, etundan	Dudak çekerliği. boğoz, covuz, çocoğ	Alıntılarda artılışmalar. kerre >kara	#y > #Ø ilan, it-, itu-, uz-

Tablo 1: Turan’ın (2013) Uşhum Ağzı’nın Fonetik Tabakalaşması.

Kaynak: İçerik Turan’ın (2013)’den hareketle tez yazarı tarafından oluşturulmuştur.

1.2.3.2. Morfolojik Tabakalaşma

Morfolojik tabakalaşma, bir diyalekt içerisinde esas tabakaya ait genel şekil bilgisi özelliklerinin yanı sıra, geçmiş dönemlere veya farklı tabakalara özgü olduğu belirlenen

morfolojik unsurların da varlık göstermesiyle ortaya çıkar. Morfolojik tabakalaşma, ek ve ekleşmelerde tabakalaşma ve kelime tabakalaşmaları olmak üzere iki grupta incelenir.

1.2.3.2.1. Ek ve Ekleşmelerde Tabakalaşma

Ek ve Ekleşmelerde tabakalaşma, aynı diyalekt içerisinde ses ve şekil inkişafının sonucunda başka zamanlı şivelerin bu kategorilerde bir arada bulunmaları olarak tanımlanır. Aynı fonksiyonu icrâ eden iki veya daha çok şeklin aynı kişi tarafından kullanılması, aynı eserde görülmesi, bir diyalektin ortak unsurları hâline gelmesi morfolojik tabakalaşmadır. Aşağıda verilen örnekler, bu konuyu tanıklayıcı nitelikte olan morfolojik malzemeden birkaçını oluşturur:

-Dİmİz >-dİk (ses-şekil örnekleme) :

-dİ+mİ+z, -dİ+ŋu+z, -dİ+Ø+lar

-dİ+k+Ø, -dİ+n+İz, -dİ+Ø+lar

+z : +lar (çokluk eki alt fonksiyonlu, morfofonetik dizilişi farklı şekiller) :

si+z+in + el+ler+in+iz

+n , +Ø : (Teklik eki alt fonksiyonuna sahip şekiller ve telaffuzsuz şekil Ø) :

be+n+im ev+Ø+im+Ø

Bu çalışmada, ek ve ekleşmelerde tabakalaşmalar, Turan'ın (2018) yerdaş ve yandaş karşıtlık ilişkisine dayalı ve “ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni” esasıyla incelenecektir. Karşıtlık ve tabaka ilişkisine “Türk Dilinin Morfofonetik Morfofonemik Karşıtlığı” başlıklı doktora tezinde yer veren Takoğlu (2024: 36) tabaka farkının alt işlev farkını da beraberinde getirdiğini belirtir. Türkçe bir metin içerisinde bir arada görebileceğimizi ifade ettiği “konuşan adam” ve “konuşkan adam” örneğini verir. Takoğlu (2024: 37) aynı zamanda başka şekillerin de aynı fonksiyonu icrâ etme potansiyeline sahip olduğunu belirtir. Çalışmamızda birçok başka şekilli morfemin aynı ana, alt fonksiyona sahip olduğu örnekler metinler aracılığıyla tanıklanacaktır.

1.2.3.2.2. Kelime Tabakalaşması

Dil bilgisi çalışmalarında kelime tabakalaşması terimi kullanılmaz. Kelime tabakalaşması kastıyla yapılan çalışmalar vardır ve bunlar iki ana grupta incelenir. İlk grup, kelime tabakalarının semantik veya fonosemantik yönünü incelerken ikinci grup, Dilbilim çalışmalarının etkisiyle kullanılan terim ifadeleridir.

1.2.3.2.2.1. Dilcilik Alanındaki Çalışmalarda Kelime Tabakalaşmaların

Görünümleri

Anlam Değişimleri, genişlemeleri ve fonosemantik değişimler başlıklı çalışmalar, dilcilik alanındaki tabakalaşma kastıyla yapılan çalışmalardır.

Araştırmacılar, anlam değişikliklerini (Aksan, 2016: 90; Korkmaz, 1992: 9; Vardar, 2007: 22-23; Hatipoğlu, 1972: 14; Karaağaç, 2013: 124) dil bilgisi açısından anlam daralması (özelleşme) ve genişlemesi (deyim aktarması, genelleşme, komşuluk, eksiltme, tabu ve örtmece, argo, yakın, uzak veya zıt anlama geçmek suretiyle başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi) olarak sınıflandırır.

Erol (2018: 61) kişi dillerinde ve şivelerde ortaya çıkan anlam farklılıklarını, anlam değişmesi olarak tanımlar. Vardar (2007: 85) ve Aksan (2016: 88) ise anlam değişmelerinin etki alanının kişi dilinden başlayıp topluma yayıldığını belirtir ve art zamanlı boyutta gerçekleştiği için art zamanlı yöntemle incelenmesi gerektiğini vurgular. Bu durum, incelemelerde eşzamanlılık ve eşmekanlılık ölçülerinin dikkate alındığını gösterir.

Anlam değişmesi veya genişlemesi incelemelerinde araştırmacılar, art zamanlı incelemenin önemini vurgular ve kelimenin ilk şeklini ve ilk anlamını tespitin gerekliliğini savunur. Tuna (1984: 152) kök şekle “ilkki şekil” denilmesi gerektiğini söyler ve söbü>> sivri, söbüri>>sivilce örneklerini verir. Buna göre, söbü “yumurta gibi, beyzî, elips şeklinde, sivri, uzun” ilkki şeklinden geliştiğini ifade ettiği söbü >söbü-r-Ø- >söbüri > sivri veya söbüri > sövüri > sövürçe > süvürçe > sivürçe > sivülce > sivilce ses olayları dizisi şeklinde açıklar.

Erol (2018) ise “Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri” çalışmasında anlam değişimleri incelemelerinde, “temel, aslî anlam ile ilk, temel şekil” ilişkisinin değişimin tespiti ve çözümlemesi için ön koşul olduğunu belirtir.

Tuna (1984) ve Erol'un diğ er araştırmacılarla birlikte anlam değişmelerinde art zamanlı incelemenin gerekliği olduğu konusunda ortak metodolojiyi benimsedikleri görülür.

Anlam değişmelerinin alt dalı olan “ ok anlamlılık” konusu da araştırmalarda sıklıkla karşımıza çıkar. Karaağaç (1996: 39) ve Aksan (2016: 90), gerek dil i i gerekse dil dışı sebeplerle kelimenin çok anlamlılığının zamanla kaybolabildiğini ve daha önce ifade ettikleri şeylerin yalnızca bir kısmını ifade edebildiğini belirtir.

Anlam değişmeleri, kelime tabakalaşmasına neden olan etkenlerden biridir. Bu nedenle, bu çalışmada, anlam değişmeleri, kelime tabakalaşması sınıflamasında yer alır. Bu kategoride yer alan anlam gelişmesi, anlam tabakalaşmasına denk gelir. Söz gelimi, tap-kelimesi, morfofonetik dizilişi aynı olmakla birlikte inan-, hizmet et- ve bul- olmak üzere 3 ayrı anlam tabakasını temsil eder. Bunların bir tabakada görülmesi anlam tabakalaşması örneğidir.

Fonosemantik değişmeler başlıklı çalışmalar, kelimelerde görülen fonetik değişmelere bağlı gelişen anlam değişmeleriyle ilgilidir. Fonetik değişmeler, aynılaşma ve ayrılaşma ses olayları aracılığıyla olur. Araştırmacılar, bu değişmelerin kelimenin anlamı üzerindeki etkileri nedeniyle “fonosemantik” terimini kullanır. (Tuna 1984; Korkmaz: 1999; Kara: 2011 gibi)

Kara (2011: 21) başkalaşma konusunu fonosemantik aynı kökten gelen iki ya da daha fazla kelimede görülen ses ve anlam farklılaşması olarak tanımlar. Araştırmacı, fonosemantik başkalaşmada anlam ve sesteki hangisinin önce değiştiği konusunun değişebildiğini, bu konuda bir tespit yapabilmenin her zaman kolay olmadığını belirtir. Sözgelimi, ısıtma >sıtm  örneğinde anlam değişimi sonrası ses bilgisi değişimi yaşandığının tespiti mümkünken barış >varış örneğinde anlam ve ses değişmesinden hangisinin önce gerçekleştiğini tespit etmenin zor olduğunu ifade eder. Araştırmacıya göre (2011: 28) Türkçe kelimelerde fonosemantik başkalaşmanın temel nedeni bütün karışma ve kaynaşmalar sonunda Türk lehçelerinin özelliklerinin zamanla başka lehçelerde de kullanılmaya başlamasıdır. Araştırmacının bu ifadelerden kastı, tabakalaşmadır, ancak bu yönde bir görüş belirtmez.

Türkçe Kelimelerde Fonosemantik Başkalaşma Çeşitleri	Örnekler
Ses denkliği yoluyla fonosemantik başkalaşma	kölige “koyu gölge” : köşige “zayıf gölge” (l: ş ses denkliği)
Ses değişmesi yoluyla fonosemantik başkalaşma	cıvık : sıvık, yumruk : sumsuk
Ses türemesi yoluyla fonosemantik başkalaşma	alaza: halaza, apazla-: hapazla-

Tablo 2: Kara’nın (2011) Fonosemantik Başkalaşma Çeşitlerine Örnekler.

Kaynak: İçerik Kara (2011)’den alınarak yazar tarafından tablolştırılmıştır.

Tuna (1984) ödünçlemenin aynı dilin lehçe ve ağızları arasında olabileceğini söyleyerek doğduğu Ücüm Köyünden (Kazan’ın kuzeydoğusu, Ural Altay Türkü) örnek verir.ige “iyi” ve izgi “mukaddes, kutsal” kelimeleri. Araştırmacı bu iki kelimenin hem mânâ hem şekil bakımından farklı olmalarına rağmen aynı kelimedenden geldiğini ve her ikisinin de kaynağının Eski Türkçe edgü “iyi” kelimesi olduğunu belirtmiştir. Bu izahta “Nasıl ki Türkçe iyi kelimesi, peki kelimesinde sadece i olmuşsa Kazan Tatarcasında da başka bir yol tutarak ige şekline girmiştir”, açıklamasında bulunmuştur. Edgü kelimesinden iyi, ige ve izgiyi doğuran sebepler ne olursa olsun, bu yeni üç kelimenin temsil ettiği fonetik ve semantik olayın bir bütün olduğunu ifade eden Tuna, buna başkalaşma denildiğini söyler. Tuna, başkalaşma ile taban tabana zıt olan aynileşme hadisesinden bahseder ve tabloda verilen örnekleri ekler. Araştırmacı, başkalaşma ve aynileşme terimleri için bir başka çalışmasında, ayrışma ve aynışma terimlerini kullanır. (Tuna: 1986)

Başkalaşma			Aynileşme	
otağ	oda	otağ	ilgük	düğmenin geçtiği etrafı örülmüş çizgi şeklinde delik.
yamağ	yama	yamağ	yilik	kaval ve incik kemiği gibi uzun kemiklerin ortasında boru gibi boşlukta bulunan madde.
kışlağ	kışla	kışlağ	Elik	geyiğe benzeyen, boynuzsuz, eti çok lezzetli dağ hayvanı.
yaylağ	yayla	yaylağ	Arıa	saf, temiz.
tüğün	düğün	düğüm	aru	hayvan.
yasağ	yasa	yasağ		

Tablo 3: Tuna’nın (1986) Başkalaşma ve Aynileşme Örnekleri.

Kaynak: İçerik Tuna (1986)’dan alınarak yazar tarafından tablolştırılmıştır.

Çalışmamızda, ayrışma ve aynışmalara bağlı tabakalaşmalar, fonetik değişmelerle gerçekleşen kelime tabakalaşmaları başlığıyla incelenecektir. Bu durumu, “fonosemantik” terimiyle ifadeye gerek yoktur, çünkü kelime tabakalaşmaları, doğal olarak anlamla ilgilidir.

1.2.3.2.2.2. Dilbilim Adı Etrafında Yapılan Çalışmalarda Kelime Tabakalaşmasının Görünümleri

Dilbilim adı etrafında yapılan çalışmalarda, eşanlamlılık kavramı, iki ayrı göstergenin tamamen aynı kavramı ve aynı nesneyi ifade edemeyeceği görüşünden hareketle araştırmacılar tarafından reddedilir. Bunun yerine, “denk çiftler”, “yakın anlamlı çiftler”, “yalancı eşdeğerlik”, “kelime eşdeğerliği” gibi ifadeler, konuyu açıklamada, yaygın olarak kullanılan kavramlar olarak tespit edilir.

Denk çiftler kavramı, dilbilim çalışmalarında, farklı diyalektlerde birbirinin karşılığı olarak kullanılan gramer unsurları anlamıyla işlenir. Yakın anlamlı çiftler ifadesi de denk çiftler ile aynı kavram alanında ve çoğu zaman, onunla münavebeli şekilde, çalışmalarda görülür. Denk çiftlerde, bazen Türk dili asıllı bir kelimeye denk olarak bir yabancı dil unsuru tanımlanırken bazen de her iki ögenin de alıntı olduğu örneklere rastlanır. Bu kavramın ele alındığı çalışmalarda, verilen örneklerle tabakalaşan morfolojik unsurlar kastedilir; ancak, bu görüş çerçevesinde bir açıklamaya rastlanmaz. Gülsevin (2007), Durmaz (2020) ve Bahadır’ın (2015) çalışmaları, konuyla ilgili uygulama örnekleridir.

“Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri-Denk Çiftler” çalışmasında Ortak Türk yazıdiline ürün olarak belirttiği Kutadgu Bilig’de farklı lehçelerin karakteristiği olan bazı kelime ve eklerin bir arada görüldüğünü ifade eden Gülsevin (2007: 278- 299) bu türden ikili kullanışların “denk çiftler” olarak adlandırıldığını söyler. Araştırmacı, ek ve kelime düzeyinde denk çiftleri ele alır ve “Söz varlığında denk çiftler” bölümünde, kelime kategorisinde, kullanım sıklığına göre bir sırayla farklı Türkçelere veya dönemlere ait olduğunu belirttiği denk kelime çifti örnekleri verir. menze- / okşa-; bul- / tap-; elig/el/kol; kizle-/yaşur-; in-/tüş-;tün/kiçe; nece/kaç; öz/kendü; it/köpek ve eşit kullanım sıklığına sahip olduğunu ifade ettiği tal/butık; ve ısır-/tişle- örneklerini sıralar. Gülsevin, bu ikili kullanımların nedenini, manzum bir eserdeki vezin ve kafiye gerekleri olarak açıklar.

Benzer bir uygulamayı, Yûnus Emre Dîvânı’nın Bursa Nüshası’nda inceleyen Durmaz (2020: 307- 316), Gülsevin’in (2007) kelime kategorisinde verdiği “denk çiftler”e, gibi/teg, kemik/sünük, omuz/çigin ve ört-/yap- denkliliklerini ekler.

Konuyu “denk çiftler” terimiyle işleyip “bağlama yakın anlamlı çiftler” başlığıyla Risâletü’n- Nushiyye’de ele alan Bahadır (2015: 117-136), çalışmasında tespit ettiği 23 anlamca denk çiftin birlikte kullanım sebeplerini, sırasıyla vezin veya hece sayısı, kafiye,

eş dizim⁹ ve aliterasyona uyum gayretine bağlar. Bu çiftlerin etimolojik olarak Türkçe-Türkçe, Türkçe-Arapça/Farsça, Arapça-Farsça, Arapça-Arapça anlamca yakın anlamlı çiftler olduğunu belirtir; acı/kaygı, alkış it-/ öğ-, ardınca/sonra, çok/üküş, eye/issi, bol/katı, di-/eyüt-, er/çeri, eksil/gedil-, genç/kolay, ırıl-/taşın- gibi örneklerini verir.

Kelime eşdeğerliği ve yalancı eşdeğerlik kavramları, denk çiftler ve yakın anlamlı çiftler ifadeleriyle benzer niteliklere sahiptir. Kelime eşdeğerliği, diyalektler arasında birbirine karşılık gelen kelimeleri ifade eder. Uğurlu'nun (2004) çalışması, eş değerlik konusuna dair sınıflaması ve konunun şivelerden karşılaştırmalı kelime örnekleriyle tanıklanması açısından önem taşır.

Uğurlu (2004), Türk lehçeleri arasındaki kelime aktarımını ve “kelime eşdeğerliği” kavramını inceler. Buna göre, bir kaynak lehçedeki kelimeye hedef lehçede bir kelime ($1 \equiv 1$), birden fazla kelime ($1 \equiv 1^n$) veya hiçbir kelime ($1 \equiv \emptyset$) karşılık gelebilir. Tam uyum gösteren kelimeler “tam eşdeğerlik”, kavram alanının birden fazla kelimeyle örtüşmesi “kabul edilebilir eşdeğerlik” ve kavramların karşılığının bulunmaması “hiç eşdeğerlik” olarak tanımlanır. Örneğin, at (T., AT., Kaz., Kır., Özb.) ve beş (T., AT., Kaz., Kır., Özb., Tkm.) kelimeleri tam eşdeğerdir, Kazak, Kırgız ve Özbek Türkçesinde “kol” kelimesi Türkçede el ve kol anlamında olup kabul edilebilir eşdeğerdir. Türkçede karşılığı olmayan dombıra (Kaz.) ve Kazak Türkçesinde karşılığı olmayan bağlama (T) kelimeleri hiç eşdeğer örnekleridir.

Kelime eşdeğerliği çalışmaları, içerik olarak diyalektlerdeki tabakalaşan kelimeleri inceleme kastına sahiptir; ancak çalışmalarda böyle bir vurguya rastlanmaz. Bu durum da incelemelerin sayıp dökme ve sıralama şeklinde bir düzeyde kalmasına neden olur.

Yalancı eşdeğerlik kavramı, bir kelimenin zamanla farklı diyalektlerde farklı anlamlar kazanması, yani anlam genişlemeleri yoluyla anlam tabakalaşması olması durumunda kullanılır. Çalışmalarda verilen örnekler, bu tabakalaşmaları gösterirken diğer kavramlar gibi bu kavramda da tabakalaşmayla ilgili bir izah bulunmaz. Yıldız'ın (2019) teorik ve pratik olarak yalancı eşdeğerliği incelediği bildirisi, konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma olması açısından önem taşır.

⁹ İlk defa 1957 yılında J.R. Firth tarafından kullanılan eş dizimlilik terimi, dilbilimcinin kendi ifadesiyle kelimenin birlikte kullanılma alışkanlığına bağlı veya geleneksel yerleridir.

Yıldız (2019: 1144-1155) yalancı eşdeğerliği iki ayrı dilde veya aynı dilin iki ayrı lehçesinde yer alan kelimelerin köken, yazılış ve telaffuzunun aynı olmasına rağmen anlamlarının farklı olması durumu olarak tanımlar. Araştırmacının “ece” kelimesinin Türkçenin ağızlarındaki anlamları üzerine tablosu konuyla ilgili önemli bir örnektir. Bu kelime, “abla, büyük kız kardeş” anlamıyla Bolvadin, Afyon, Çetni, Çandır, Bergama, İzmir ve Bilecik gibi yerlerde; “ağa” anlamında Hayta aşireti, Bozan, İçel, Eskişehir ve Antalya çevresinde; “aksakallı ihtiyar” anlamında Urla, İzmir, Uzunmusa, Ordu, Ilgın ve Konya civarında; “amca” anlamında Gelendost, Direskene, Eğirdir, Isparta, Bolu, Gördes, Manisa, Kaya ve Fethiye-Muğla'da; “samimi arkadaş” anlamında Bağlılı, Eğirdir, Yukarıkale ve Koyulhisar-Sivas'ta; baba, babaanne, büyük kardeş ve ağabey anlamlarında ise farklı yerleşim yerleri ve aşiretlerle bağlantılı çeşitli yörelerde kullanılır.

Değerlendirme

Denk çiftler, eşdeğerlik ve yalancı eşdeğerlik terimleri, dilde eşanlamlılığın mümkün olmadığı anlayışı yaygınlaşınca ortaya çıkan ve uygulama çalışmalarında sıklıkla rastlanan terimlerdir. Denk çift ifadesi, benzer anlama sahip kelimelerin her zaman çift olarak karşımıza çıkmayacağından tercih edilmeyecektir. Ata, baba, dede kelimeleri buna örnektir. Eşdeğerlik ve yalancı eşdeğerlik adlandırmaları ise kullanım tercihinin bağlı olarak yalancı olan, yalancı olmayan karşılığı gerektirdiği, bu şekilde de ilmî tanımlayıcılıktan uzak olması gerekçeleriyle kullanılmayacaktır. Bu ifadeler, terim olarak tercih edilmese de tabakalaşma kastı olan özelliklerinden hareketle “morfonetik dizilişi farklı, anlamı aynı kelimeler” başlığıyla kelime tabakalaşması sınıflamasında yer alır.

Morfofonetik farklılık, kelimelerin fonetik dizilişinden elde edilen telaffuz farklılığını gösterir. Telaffuzu farklı, anlamları aynı kelimelerde, farklı tabakalara ait kelimelerin bir diyalekte bir araya gelerek tabakalaşmasına sıkça rastlanır. Sözelimi “Doğu Türkçesi tap-: bul- Batı Türkçesi”; “Doğu Türkçesi öz : kendi Batı Türkçesi”, bu türden kelime tabakalaşması örnekleridir. Bu sınıfa alıntı kelimeler de eklenir. Bu kelimeler, kullanım sıklıkları farklı olmakla birlikte alıntılarla ilgili tabakaya dâhil olur. “assı, fâyide (Ar.), sūd” (Far.), “qargış, beddua (Ar.)” bunlardan bazılarıdır.

Bir diyalekte farklı diyalektlerin fonetik, morfolojik ve anlam düzeyindeki etkileri, ödünçleme terimiyle ifade edilir. Diyalektler arası ödünçlemeler dış ödünçlemedir. Bir diyalekteki farklı tabakalara ait tamlayan tamlanan ilişkilerini içeren kısmi ve yakın ödünçlemeler ise iç ödünçlemelerdir. Birlikte kullanıma alışkanlığı olan tamlamalardan,

namaz kıl- tabakası ile ziyan et- tabakası bir tabaka içinde namaz et- tamlayan-tamlanan ilişkisini oluşturuyorsa bu iç ödünçleme kaynaklı kelime tabakalaşması örneğidir. Kelime tabakalaşmasının “morfonetik dizilişi farklı, anlamı aynı kelimeler” kategorisi altında önemli bir bölümünü iç ödünçlemeler, dış ödünçlemeler ve alıntılar oluşturur.

Kelime tabakalaşması sınıflaması, ana tabakanın ağızlarında veya söz varlığında yer alan isim ve fiiller, anlam değişimleri, fonetik değişimler, morfonetik dizilişi farklı, anlamı aynı kelimeler (iç ödünçlemeler, dış ödünçlemeler, alıntılar...) bölümlerinden oluşur.

1.2.4. Kronolojik Tabakalaşmalar

Türk dilciliğinde, tabakalaşmanın kronolojik yönünü inceleyen çalışmalar bulunmaz. Ancak, bir topluluğun Türk dili tarihi sahnesinde kronolojik olarak geçirdiği aşamalar, konuştukları Türkçe ve buna bağlı olarak ilgili diyalektin durumuna dair değerlendirmeler söz konusudur.

Kronolojik tabakalaşmalar, bir diyalektin yüzyıllar içerisinde devamlılığını ata-torun ilişkisi düzleminde çeşitli sebeplerle benzer veya farklı coğrafyalarda ve birbirini takip eden süreçlerde gösteren tabakalaşmalardır. Bunlar karakteristik olarak aynı dil bilgisi özelliklerini temsil eder, yani aynı tabakanın farklı süreçlerdeki görünümleridir. Söz gelimi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi batı Türkçesinin bir kolunu temsil eden kronolojik tabakalaşmanın ürünüdür. Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesi (Doğu), Kıpçak Türkçesi ve Kırgız Türkçeleri (Kuzey) için de benzer ilişki durumları geçerlidir. Samoyloviç'in (1953: 97-102) şive tasnifi, kronolojik tabakalaşma bilgisi vermeyen ancak bu kastı taşıyan önemli bir sınıflamadır.

1.2.4.1. Eski Anadolu Türkçesinde Kronolojik Tabakalaşma

Eski Anadolu Türkçesinin öncesi ve sonrası dönemlerdeki kronolojik takibini ve buna bağlı olarak bu Türkçenin durumu ve konuşurları ile ilgili konular, tabakalaşma veya kronolojik tabakalaşma başlıkları kullanılmadan çeşitli çalışmalarda açıklamıştır. Dilaçar (2021) ve Heyet'in (2021) çalışmaları buna örnektir. Dilaçar (2021), çalışmasında tabakalaşmanın bir sonucu olan “tabakalanma” terimini kullanır.

Dilaçar (2021: 87-90) ve Cevat Heyet (2021: 122) Oğuzların kronolojik olarak “Eski Oğuzlar”, “Orta Oğuzlar” ve “Yeni Oğuzlar” şeklinde sınıflandırılabileceğini söyler. Buna göre Eski Oğuzlar, Köktürk Yazıtları ve Çin kaynaklarından hareketle 7. ve 8.

yüzyıllarda Sibirya’da Ötüken dolaylarında yaşayan topluluklardır. Orta Oğuzlar, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından da “Türkmen” olarak tanımlanan müslüman Oğuzlardır. Yeni Oğuzlar ise 13.yüzyıl itibariyle batıya göçen Azerbaycan ve Türkiye’nin ana dili Türkçe olanları ile Türkmenlerin atalarıdır.

Dilaçar (2021: 93), Eski Oğuzcayı, Köktürkçe ve Uygur Türkçesini ifade eden Eski Türkçe; Orta Oğuzcayı ise Eski Osmanlıca olarak görür. Araştırmacı, Orta Oğuzca ve Eski Osmanlıca terimleriyle Orta Türkçeyi kastettiğini ifade eder. Yeni Oğuzca ise günümüz Oğuz grubu şiveleridir.

Dilaçar (2021: 92) Oğuz lehçelerinin -tarihî belge eksikliğinden dolayı- şecerevî sınıflamasını yapmanın zor olduğunu ancak tarihî olarak diğer lehçelerle etkilenme derecelerini ve iç tabakalanmasını tespit etmenin mümkün olduğunu ifade eder. Bunu yaparken araştırmacı, Osmanlıca, Azerîce ve Türkmenceden hareketle geriye doğru Oğuzcanın zaman ve mekân açısından sınırlarını tespit etmemizin gerekliliğini ifade eder. Burada ölçüt, lehçelerin dağılım ve yayılım esaslarıyla ilintilidir. Araştırmacı, tabakanlanmanın dallarla değil, girişik ve türlü temaslarda bulunan dalgalar halinde oluştuğunu ifade eder. Diğer gruplarda olduğu gibi Oğuz grubu lehçelerinin de bu şekilde oluştuğunu belirten Dilaçar, oluşum sırasında diğer grup lehçeleriyle, I. derecede Güneydoğu (Karluk grubu) ve II. derecede Kuzeybatı (Kıpçak grubu) olmak üzere bir temastan bahseder. Bu etkilerin sebeplerini ise tarih boyunca gerçekleşen göç, temas ve yoğurumlarla açıklar. Ayrıca Çağatay Türkçesi için Eski Özbekçe terimi kullanır.

Değerlendirme

1. Eski Anadolu Türkçesini toplum olarak yalnızca Oğuzlara atfetmek uygun değildir. Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzlar dışında yerli ve yabancı birçok unsurun bir arada yaşamasıyla oluşur.
2. Eski, Orta ve Yeni Oğuzca terimleri kronolojik kasıt içerebilir, ancak eski-orta-yeni karşıtlığında terim olarak problemlidir. Diğer yandan, bu diyalekti konuşan veya yazan herkes “Oğuz” olmayacağından yanlış değerlendirmelere neden olabilir. Söz gelimi, Eski Oğuzca olarak belirtilen Köktürkler devrinde Oğuzlar (Tokuz Oğuz) Türk toplumunun önemli bir kısmını teşkil ediyordu, ancak Oğuzlar = Köktürkler ilgisi kurmak hatalı olacaktır.
3. Araştırmacının bahsettiği temas lehçeleri ve geçiş lehçeleri ifadesiyle kastı, Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışındaki tabakalaşmalarla ilgilidir. Karluk ya da Kıpçak

şivelerinin etkisinin belirtilmesi ise bu diyalektin tabakalaşma ilgilerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ancak bu kronolojik tabakalaşmalarla doğrudan ilgili değildir.

1.2.5. İmlâ Tabakalaşması Olurmu

Bir sesin bir veya daha fazla işaretle yazıya geçirilmiş formuna harf denir. Dilde işaretler, çeşitli alfabelerle yazıya geçirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde, Arap harflerinin yanı sıra kendi ses yapısına uygun harflerin de eklenmesiyle (ڭ, چ, پ) oluşan alfabe kullanılır. Yazım sırasında, Arap ve Uygur imlâ gelenekleri kimi zaman yalnız olarak kimi zaman da iki geleneğin bir arada kullanımı söz konusudur. Bu durum, örneğin, Türkçe için Latin alfabesi, Kırgız Türkçesi için kiril alfabesi etkisi taşır.

Eski Anadolu Türkçesi, metinlerde ve nüshalarda sıklığı değişmekle beraber, Arap ve Uygur imlâlarının birlikte kullanıldığı eserlerdir. Farklı imlâ geleneklerinin eserlerde birlikte kullanımının tabakalaşmayla ilişkisinde, birden fazla olasılık söz konusudur. Müstensih, eğitim düzeyine göre bildiği iki imlâyı kullanıyor olabilir. Müstensih, sadece bildiği imlâyla yazıyor olabilir veya Eski Anadolu Türkçesinin fonetiğine bağlı olarak konuştuğu gibi yazıyor olabilir. Söz gelimi, p sesinin bazen پ bazen ب işareti kullanılarak bir diyalektin ürünlerinin çoğunda benzer şekilde yazılıyorsa bu fonetik tabakalaşmanın imlâya yansıyan şekli olabilir.

İmlâ, fonetik tabakalaşmanın bir yansıması olarak yazıda kendini gösterebilir. Ancak, sınırlarının belirlenememesi, bir kişi veya gelenekten ayrı düşünülememesi gerekçeleriyle tabakalaşma koşullarına sahip değildir. Diğer yandan, birbirinden farklı zamanlarda yazılan bir esere ait nüshalarda, geç yazılan eser nüshası, yazıldığı dönemin dil bilgisi özelliklerini yansıtabileceğinden geçerli ve tutarlı bir malzeme de sağlamayabilir.

1.3. Tabakalanma Bilgisi

Tabakalanma, tabakalaşmalarla oluşur; tabakalanmanın bir ürünü olarak da tabaka meydana gelir. Tabaka ve tabakalaşmanın farklı terim ve yöntemlerle incelendiği dil bilgisi ve dilbilim çalışmalarına kıyasla tabakalanma terimi, bu iki terim kadar yaygın ve farklı görünümelerde işlenmemiştir. Bu da tabakalanma teriminin tabakayı doğuran olayın

adı olması ile ilgilidir. Araştırmacılar, bu durumu bir terimle ifade etme yoluna gitmemiştir.

Tietze (1957), Tuna (1983), Turan (2009) ve Saka'nın (2011) çalışmalarında tabakalanma terimi, kronolojik olarak kuram ve uygulama yönlerinden daha detaylı ve sınırları belli şekildedir.

Tietze (1957: 71-76) tabaka konusunu bir dil bilgisi terimi olarak açıklayan ve sunan ilk araştırmacıdır. Çalışmasında, “tabakalanış” terimi iki defa (s.71 ve s.76) geçer. Araştırmacı, Anadolu Türkçesinin tabakalanışını yalnızca kelime düzeyinde ele alır ve hangi kelimenin hangi tabakaya ait olduğu konusunun çalışılmasının gerektiğini vurgular. Bunu yapmaması, tabakalanış ölçütlerinin belirsiz kalmasına neden olur. Yedili tabaka sınıflamasını, tarihî ve nüfûs bilgilerine dayanarak şematik olarak gerçekleştirdiğini kendisi de çalışmasında belirtir.

Tietze'den sonra, Tuna'nın (1983) Altay dillerinin tabakalanması ve dallanmasına ilişkin “tabakalanma” kavramını kullanması, Turan'ın (2009) ağız çalışmasında tabakalaşma konusuna dikkat çekip bunu ön plana çıkarması ve son olarak Saka'nın (2011) konuyla ilgili uygulama çalışması, dilde tabakalanma olgusunun gelişim süreci açısından önemli aşamaları temsil eder.

Tuna (1983: 25-33) Altay dilleri Teorisi çalışmasında, Altay dillerinin birbirinden kopma sürecini gösteren şemaların yorumlamasında ve Altay dili üyelerinin birbiriyle ilişkisinde, tabakalanma terimini kullanır. Söz gelimi, Miller'in şemasında, Ana Moğolca, önceden Ana Doğu Altaycaya bağlıyken zamanla ondan ayrılır, yani tabakalanır. Tuna, bazen tabakalanma ve dallanma terimlerini birlikte kullanır ve bu yolla dildeki hiyerarşik düzeni de göstermek ister. Bir dil veya diyalektin tabakalandıktan sonra zamanla dallanması, yani bir ağacın dalları gibi farklı kollara genişleyebilmesinin de söz konusu olduğunu ifade eder.

Turan (2009: 731- 741), “Ağızlardaki Önleşme/Artlaşma Olaylarının Fonetik Esaslarının Çözümlemesi (Uşhum Ağzı Örneği)” başlıklı bildirisinde önleşme ve artlaşmaların tespit edilebilen örneklerini,¹⁰ aslında birbirlerine aykırı ses olayları gibi görünse de uyumlu bir karşıtlık içinde şekillenen bu ağzın iç dinamikleri olarak ele alır.

¹⁰ Arapça alıntılarda kelime başı damak ünsüzleri veya kelime başı diş ünsüzüyle başlayan kelimelerde görülen önleşmeler (heber < haber: heber, nasib: nesip, mezâr : mezer, taraf : teref, gamm: gem, hadd: hed, kalb: kelp, gamm: zem, dakîka : deKKe, hâb: heb, gâzab : Kzezep..) veya diş ünsüzlerine rağmen göz ardı edilemeyecek sayıda artlaşmalar (ser- > sar-, sen > san)gibi.

Araştırmacının iç dinamizm yaklaşımı, tabakalaşmaların tespiti için çok önemli bir konudur. Turan, bu açıklamasıyla bir diyalekte yaygın olarak görülen her eğilim dışındaki özelliğin başka diyalekt özelliği gibi düşünülmesi anlayışını kabul edilemeyeceğini gösterir. Bu durum, bir diyalektin ana tabakasında, onu var eden yaygın özellikleriyle birlikte daha az yaygın, seyrek ve sınırlı eğilimlerinin de olabileceğini gösterir. Zıtlık gibi görünen bu durumlar, aslında ilgili ağza etki etmiş birden fazla ağız olduğunu gösterebilir.

Saka (2011: 26) tabakalanma görüşünü karşılaştırma yoluyla ifade eder. Araştırmacı, tabakalaşmada işteşlik varken tabakalanmada dönüşlülük, ferdilik olduğunu belirtir ve Azerbaycan Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesi tabakasında Erken Azerbaycan Türkçesi ağız olarak bulunurken daha sonra bu tabakadan ayrılmasını tabakalanma örneği olarak verir. Ayrıca Saka, G# ve VGV'nin Batı Türkçesindeki durumu için "tabakalanma" terimini kullanmıştır. İlgili unsurların tabakalaşmasıyla tabakalanış gerçekleşir. Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerinin karakteristik özelliklerini ve farklı eğilimlerini dil bilgisi esaslı incelemesiyle ortaya koyar.

Tabakalanma terimini kullanmayan ancak yöntem itibarıyla tabakalanma kastı içeren çalışmalardan Karahan'ın (2017) çalışması önem taşır.

Karahan (2017: 53-95) Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması kitabında, doğu, kuzeydoğu ve batı grubu olarak üç ana ağız grubuna ayırdığı Anadolu ağızlarını ses, şekil, bu iki unsura bağlı kelime ve söz dizimi özelliklerini esas alarak değerlendirir. Araştırmacı, çalışmasında her bir ana ağız grubunu bir ya da daha fazla alt ağız grubuna, bu alt ağız gruplarını ise ikinci dereceden alt ağız gruplarına ayırır. Örneğin, arka damak ünsüzlerinin meydana getirdiği kalınlaşmalar, Doğu ana ağız grubundaki ağızlardan birinci alt ağız grubu olan Bingöl, Bitlis merkez, Diyarbakır, Elâzığ, Muş, Urfa ağızlarında yoğun olarak görülürken diğer üç alt ağız grubunda düzenlilik gösterir. Ayrıca, ek ünlülerindeki yuvarlaklaşmalar en sistemli şekilde II., III. ve IV. alt ağız grubunda görülür. Diğer yandan k/ > ɣ/ sızıcılaşması I. ve III. alt ağız gruplarında kısmen görülürken II. Alt ağız grubunun karakteristik özelliği olarak tanımlanır.

Ana ağız gruplarına bağlı alt ve ikinci dereceden alt ağız gruplarının kopuş ve oluşumları, tabakalanma terimiyle aynı sistematığe sahiptir. Ancak tabakalanma terimi dilin ağız, şive

ve lehçe şubelerindeki bütün ayrışmaları¹¹ ifade ederken Karahan'ın çalışmasındaki terimler, ağızlara özgü şekilde yapılandırılmıştır.

Tabakalanma, ayırıcı niteliğe sahip unsurların bir eğilim hâlinde eşzamanlılaşarak bir araya gelmesiyle ilgili tabakayı oluşturmaktır. Oluşacak tabaka, bir tabakadan çeşitli nedenlerle koparak özerkleşir ve kendini gerçekleştirir.

Tabakalanmada, birbirine zıt gibi görünen eğilimlerin bir tabaka içerisinde korunan başka bir tabakayı gösterir. Bunun farklı bir tabaka etkisiyle açıklanmaması ve iç dinamizm görülmesinde ayırt edici kıstas, ses olayları ses değişimleri ayrılığıyla ilgilidir. Ses olayı, seslerin münâsebetleri sırasında birbirlerinin üzerindeki etkilerinden dolayı her türlü nitelik kaybı veya kazancıdır. Ses değişmesi ise sebebi her ne olursa olsun kelimede bir sesin yerine başka bir sesin kalıcı olarak geçmesine denir. Ses değişimleri, bir tabakayı tanımlamada belirleyicidir, ses olaylarının gerçekleşmesinde başta farklı ağız özellikleri olmak üzere birçok neden olabilir. Tabakalaşmaları meydana getiren, morfolojik değişimlerdir. Bunlar fonetikle beraber yürür. Ancak tabakalanmanın meydana gelebilmesi için tabakalaşma zorunludur. Tabakalaşmalar, tabakanın oluşmasını yani tabakalanışı sağlar.

1.3.1. Eski Anadolu Türkçesinin¹² Tabakalanması

Bir tabakanın var olmasının gereği aynı coğrafya, toplum ve zamanda konuştukları veya yazdıkları diyalekt özelliklerin bir araya gelmesidir. Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışına dair görüşler birçok görüş bulunur.

Mekân, Toplum

1. Eski Anadolu Türkçesini Oğuzların oluşturduğunu düşünen araştırmalar. (Korkmaz: 2005, 2009, 2010). Korkmaz Eski Anadolu Türkçesine dayandığını ve bu dilin Oğuzlar tarafından kurulduğunu savunur.

¹¹ Bir fonetik terimi olarak ayrışma, bir kelimede veya ekleşmede görülen ses ve şekil değişikliği ile kimi zaman buna eşlik eden anlam değişikliğidir.

¹² Eski Anadolu Türkçesi, farklı adlarla anılmıştır: Eski Osmanlıca (Altosmanische), Eski Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi. Osmanlı Devleti'ni temsil eden ilk Türkçe olan Eski Osmanlıca (Saadet Çağatay) veya Eski Osmanlı Türkçesi (Gabain) terimleri, Beylikler ve Selçuklular dönemini kapsamadığı için sınırlı kullanım alanına sahiptir. Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu'da konuşulan Türkçeyi ifade etmekle birlikte, "eski" tanımı nedeniyle Eski Türkçeye karışabileceği için dikkatle kullanılmalıdır; buna karşın kullanım sıklığı nedeniyle tercih edilmektedir. Eski Türkiye Türkçesi, Balkanlar'ı kapsamadığı için Timurtaş tarafından önerilmiş olup, Arap menşeli "Türkiye" ifadesi Anadolu yerine kullanılmıştır. Ahmet Bican Erçilasun ise Azerbaycan'ı dışarıda bıraktığı gerekçesiyle Ana/Eski Oğuz Türkçesi terimini önermiştir. Bununla birlikte, bu Türkçenin oluşumunda Oğuzlar dışında yerli ve yabancı unsurların etkisi de bulunmaktadır.

2. Eski Anadolu Türkçesinin Oğuz Türkçesi temelinde geliştiğini öne süren araştırmalar. [Mansuroğlu (1951), Arat (1956)]. Arat, Oğuz etkisini tarihî ve sosyal süreçlerle ilişkilendirir; Mansuroğlu, Oğuz-Türkmen-Kıpçak-Suvar diyalektlerinin etkileşimiyle gelişen ikinci bir yazı dili olduğunu belirtir.

3. Tietze (1956) bir grup veya boy ilişkilendirmesi yapmadan Anadolu'ya gelen Türkleri, Eski Anadolu Türkçesinin esas tabakası olarak gösterir.

4. Oğuzların bu Türkçeyi oluşturan unsurlardan biri olduğunu ifade eden araştırmalar. [Mansuroğlu (1951), dolaylı biçimde Ali Akar (2018)]. Bu araştırmacılar, Mansuroğlu, Eski Anadolu Türkçesi'nin yalnızca Oğuzlara değil, Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk unsurlarının etkileşimine dayandığını vurgular. Akar, Oğuz etkisinin yanında kültürel ve tarihî şartların diyalektin oluşmasını etkilediğini belirtir.

Eski Anadolu Türkçesi için Oğuzların konuştuğu veya yazdığı Oğuz Türkçesidir, Oğuzca temellidir demek, bu diyalektin tarihi, coğrafi, sosyal, kültürel süreçlerini göz ardı etmektir. Beylikler dönemi, Anadolu ve Büyük Selçuklular dönemi ve önceki süreçlerle birlikte göç, savaş, istila gibi yollarla birçok topluluğun kaynaşması, yabancı unsurların da eklenmesiyle bu diyalekt ortaya çıkar ve gelişir. Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu ile de sınırlı değildir. Balkanlar ve Azerbaycan, İran sahalarında da bu diyalekt konuşulur ve yazılır.

Zaman

Eski Anadolu Türkçesini şüara tezkirelerine dayanarak XV. yüzyıldan başlatan edebiyat tarihçilerinin (Gibb, Hammer-Purgstall.. gibi) görüşüne ilk karşı çıkan Köprülü'dür (2004: 281-322). Araştırmacının tanıklanan eserlerden yola çıkarak XIII. yüzyıldan başlattığı Eski Anadolu Türkçesi görüşü, başka araştırmacılar tarafından nüshaları şu anda elde bulunmayan Anadolu Selçuklu Devletine ait eserler (Salsalnâme, Danişmendnâme, Battalnâme... gibi), telif tarihi ihtilaflı olan eserler (Tuhfe-i Mubarizi) ve 'olğa- bolğa dili' veya 'karışık dilli' olarak nitelendirilen eserlerle başlangıcı XI. yüzyıla kadar götürülür. Bu görüş, Eski Anadolu Türkçesi malzemesini içeren eserlerle tanıklandığı için tutarlıdır.

Diyalekt Bilgisi

Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili dil bilgisi incelemeleri yapan araştırmalar, yöntem açısından üç grupta incelenir.

Birinci grup, Eski Anadolu Türkçesini oluşturan dil bilgisi özelliklerini bütün olarak açıklayan çalışmalardır. Bu çalışmalar da kendi içinde sayıp dökme yoluyla bilgilerin aktarılması veya sınıflamalarla malzemenin işlenerek sunulması şeklinde ayrılır.

Şahin (2015), Akar (2018), Timurtaş (2019), Boz; Gülsevin (2019) bilgilerin sayıp dökülmesi yanında imlâ, alfabe, fonetik, morfolojik ve kelime çeşitlilikleri yönleriyle değerlendirilmeler içermeleri ve bu çeşitliliklerin örneklerle tanıklanmaları yönleriyle önem taşır. Ancak, bu çalışmalarda bir tabakalaşma ve tabakalanma içeriği bulunmaz. Eski Anadolu Türkçesini oluşturan ana tabakadaki ağız özellikleri kısmen veya dolaylı olarak gösterilir ve diğer tabakaların bu diyalekte etkisine yer verilmez.

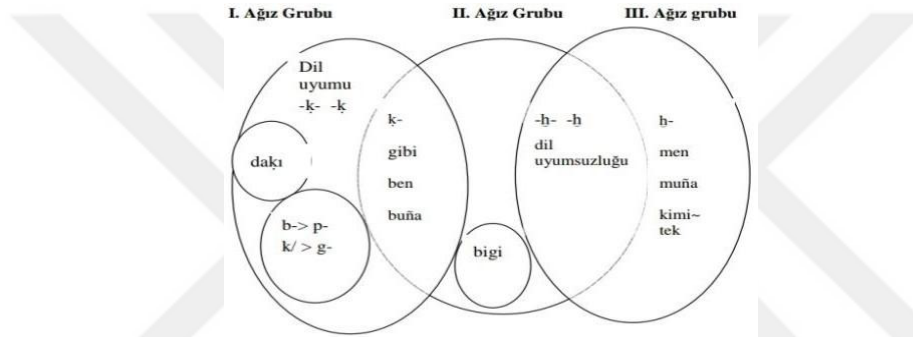
İkinci grup, Eski Anadolu Türkçesini DLT’de yer alan bilgilerle tanımlayan ve sınıflandıran çalışmalardır. Gülsevin’in (2016) çalışması konuya örnektir. Gülsevin (2016: 275-302) Dîvânü Lûgâtî’t-Türk verilerinin izin verdiği ölçüde bu yüzyılda tespit edilebilen beş farklı diyalekten söz eder. Gülsevin, bunu yaparken söz gelimi Kâşgarlı Mahmud’un örnek verdiği bir cümlede hem #m (men), hem y/ (ayak) hem de w/ (ew) geçiyorsa bu diyalekt #m ; y/; w/ diyalektidir, şeklinde bir ayırım yapmıştır.

Bu çalışmaya göre, Oğuz Türkçesi beş tip diyalekte ayrılır. Birinci tip Oğuz diyalekti #b (ben), #d (devey), y/ (ayak), v/ (ev) ve #Ø ~ #c (ılg, cugdu) gibi özellikler taşır. İkinci tip Oğuz diyalekte, #m (men), w/ (awlap), y/ (koy-, kıy-) ve #t (teñiz) gibi Oğuzcaya özgü ögeler bulunur. Üçüncü tip Oğuz diyalektinde, #m (men), d/ (udıkla-) ve +nı (süni) Oğuzcası dikkat çeker. Dördüncü tipte, #m (maña), w/ (kewer), G/ (satğaş-), #t (tün), #y (yélgin) ve +nI (kimni) ögeleri Oğuzcayla ilişkilendirilir. Son olarak beşinci tip Oğuz diyalekti, #m (maña) ve v/ (tavar) Oğuzcası olarak karakterize edilir.

Bu çalışma, sınırlı malzemesi, yazıldığı dönem itibarıyla Eski Anadolu Türkçesinin dil bilgisi özellikleriyle ilgili yalnızca fikir verebilir. Ayrıca, DLT’de Kâşgarlı Mahmud’un belirttiği “Oğuz” unsurlarının bu diyalekti konuşma ve yazma durumu, tarih sahnesinde, ilerleyen süreçlerde hangi yollarla hangi unsurlara dâhil olduğu ve hangi Türkçeyi konuştuğu konuları bilinmezlik ve belirsizlik içerir.

Üçüncü grup, Eski Anadolu Türkçesinin ağız özelliklerinin ve bu özelliklerin etki derecelerinin belirlenmesi esasına dayanır. Bu çalışmalar Develi (2008) ve Erdem’e (2014) aittir.

Develi (2008: 225-226) Eski Anadolu Türkçesini üç ana ağız grubuna ayırır. I. ağız grubu, Türkçeyi kapsar ve iki alt ağız grubuna ayrılır. Birinci alt grup, #b > #p (ötümsüzleşme) ve k/ > g/ (ötümlüleşme) özellikleriyle karakterizedir. İkinci alt grup ise dağı kelimesinin fonetik çeşitlenmesi (şeklin korunması ve sızıcılılaşma) ile ayırt edilir. II. ağız grubu, k/ > h/ sızıcılılaşması ve dil uyumsuzluğu ile tanınır. Bu grup Orta Anadolu'dan Azerbaycan'a kadar yayılan bir sahayı kapsar ve bigi (göçüşme) kelimeleri ile dil uyumu özellikleri dikkate alınarak alt ağız gruplarına ayrılır. III. ağız grubu ise II. grup ile bazı yönlerden benzerlik gösterir ve Tebriz, Şirvan, Bağdat'a kadar olan alanı kapsar. #k, #m, k/ > h/ sızıcılılaşması ve dil uyumsuzluğu bu grubun karakteristik özelliklerini oluşturur. Araştırmacı bu ağız gruplarını bir şema ile gösterir.

Şekil 2: Develi'nin (2008) Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması.

Kaynak: Develi, 2008.

Erdem (2014) Eski Anadolu Türkçesinin oluşumuna etki eden ağızları kimi zaman günümüz ağızlarıyla da ilgi kuracak şekilde dil bilgisi özelliklerini esas alarak sekiz gruba ayırır. Araştırmacı, çalışmasında ağız grupları oluşturmaya ve bu grupların ayırt edici özellikleri sıralamaya odaklanır. Bu gruplama çalışmasında, Eski Anadolu Türkçesinin ana ağız özellikleri ve karakteristiğine değinilmez. Eski Anadolu Türkçesinde görülen dil bilgisi özelliklerinin günümüzde hangi ağızlarla ilişkilendirilebileceği konusunda bu çalışma, önem arz eder. Ayrıca, Eski Anadolu Türkçesinin ağızlarını, günümüz ağızlarıyla karşılaştıran Ay'ın (2018) konuya dair doktora tezi bulunmaktadır. Demir (2021: 98) ise Eski Anadolu Türkçesi yazı diline en çok benzeyen diyalektlerin Tokat, Ordu, Samsun, Giresun ve yöresi olduğunu söyler. Araştırmacıya göre, bu da Danışmendlilerin başkenti ve çevresini işaret eder.

Ağız Grubu	Dil Bilgisi Özelliği
I. Ağız Grubu (Orta Anadolu Ağızları)	Yuvarlaklaşma, k#> h#, ilerleyici benzeşme, η sesi kullanımı.
II. Ağız Grubu (Azerbaycan Türkçesi)	#b > #m, k#> h#, gibi> bigi, -(I)p şekli kullanımı.
III. Ağız Grubu (Batı Anadolu, Rumeli, Doğu Karadeniz)	Birincil ünlü uzunlukları, #C ve #B’de ötümlüleşmeler ve ötümsüzleşmeler.
IV. Ağız Grubu (Doğu ve Kuzey Ağızları)	Dil Uyumsuzluğu.
V. Ağız Grubu (“Karışık dillilik”)	Oğuz, Kıpçak, Doğu Türkçesi özellikleri.
VI. Ağız Grubu (Batı Anadolu Ağızları içinde bulunması muhtemel bir ağız adacığı)	+IA eki.
VII. Ağız Grubu (Karamanlı Ağız)	-
VIII. Ağız Grubu (Osmanlı Türkçesi)	-

Tablo 4: Erdem’in (2014) Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi Tablosu.

Kaynak: İçerik Erdem (2014)’ten hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu grupta yer alan çalışmalar, incelemelerle tabakalanıştan ve tabakalaşmılarından bahsetmez, bu kastı içeren ürünler ortaya koyar. Ancak ağızları birbirinden ayıran özelliklere odaklı olduklarından, Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışını belli bazı yönlerden gösterebilirler.

Bu çalışmada, belirtilen üç grubun çalışma yöntemleri, tabakalaşma içeriğinden uzaklıkları, sınıflama kriterleri ve bilgileri açısından eksik veya belirsiz olmalarından dolayıyla benimsenmeyecektir.

Eski Anadolu Türkçesinin tabakalanışı, Turan’ın (2018) Fonetik ve Morfoloji görüşleri doğrultusunda fonetik, morfolojik ve kelime bilgisi düzeniyle hiyerarşik ve art zamanlı inceleme ile sınıflama, tabakalaşma cetvelinin oluşturulması yöntemiyle uygulama bölümünde işlenecektir.

1.3.2. Erken Azerbaycan Türkçesi Tabakası

Azerbaycan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi diyalekti içinde yaşayan bir ağız iken zamanla tabakalanarak Batı Türkçesinin doğu kolunu oluşturur. Batı kolu, Osmanlı Türkçesidir. Bu Türkçe, Eski Anadolu Türkçesinin kronolojik olarak devamı niteliğinde olan bir şivedir.

Ergin, Azerbaycan Türkçesi’ni (1971) müstakil olarak ele aldığı kitabında, Doğu ve Batı Oğuzcası olarak ayırdığı Batı Türkçesinde iki saha arasında farklar oluşmasının,

Azerbaycan yazı hususiyetlerinin yazıya geçirilmesinden doğduğunu belirtir. Ergin'e göre bu gelişme 14. yüzyılda güney Azerbaycan Türkçesi merkezinde devam ederken Safeviler'den itibaren 1930'larda, İran Azerbaycanında tek yazı dilinin Farsça olması mecburiyeti ile yazı dili olarak bu bölgede kullanımı sekteye uğrar ve ağırlık merkezi bu dönemden itibaren günümüze değin Kuzey Azerbaycan'a kayar.

Ergin (1971: X–XI), Azerbaycan Türkçesinin, Eski Anadolu Türkçesinin devamı olan Osmanlı ve Türkiye Türkçelerinden farklı olarak ayrı bir kol hâlinde varlığını sürdürdüğünü belirtir ve bu ayrışmanın beş temel nedene dayandırır:

1. İlk neden, Eski Anadolu Türkçesi'nin kendisi olarak gösterilir. Eski Anadolu Türkçesini, Batı Türkçesinin oluş ve geçiş evresi olarak tanımlayan Ergin, bu süreçte, karışıklıklar ve yenilikler azalınca bu dönemin bir cephesini Azerbaycan, diğer cephesini Osmanlı Türkçesinin oluşturduğunu vurgular. Araştırmacı, karışıklıklardan k: h ve b: m ses olaylarını öne çıkarır. Bu tercihler, Azerbaycan ve Osman Türkçelerinin oluşmasında belirleyici olur.

2. İkinci neden, kabile farklarıdır. Araştırmacı, bu başlığı Osmanlı sahası ve Azerbaycan sahasına yerleşen Oğuz boylarının farklı olmasıyla ilişkilendirerek açıklar. Ayrı boylar, ayrı ağızlar olduğu için Azerbaycan sahası, batıya geçişin ilk durağı olması bakımından, boyların yani ağızların tabakalaşması yönüyle farklı bir yerde bulunur. Ergin, bu farklılıkların, telaffuz ve fiil çekimlerinde özellikle kendini gösterdiğini ifade eder.

3. Batı şiveleri dışında kalan diğer şivelerin etkileri, üçüncü etmendir. Azerbaycan Türkçesi üzerinde bu durum çokça etkili olur. Özellikle, Doğu ve Kuzey Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine sızmalarla bu durum gerçekleşir.

4. Dördüncü sebep, İlhanlılar'ın etkisiyle Azerbaycan Türkçesinde Moğolca unsurların kalmasıdır. Bunların fazla olmayıp lap, nöker gibi kelimelerle sınırlıdır

5. Her iki sahada da görülen çevre tesirleri bu şivenin ayrışmasındaki son sebeptir. Osmanlı sahasına Yunanca, İtalyanca ve Tanzimat dönemiyle birlikte batı dillerinin etkileri, Azerbaycan sahasına ise Farsça ve Rusça'nın etkileri görülür ve bu durum, diyalektleri birbirinden daha çok uzaklaştırır.

Bulak'a (2017) göre, Azerbaycandaki Oğuz varlığı, XI.–XIII. yüzyıllar arasında Orta Asya'dan gerçekleşen büyük göç dalgasıyla başlar; bu süreçte Kaşgar merkezli yazı dili, farklı sosyal ve kültürel çevrelerle etkileşerek yeni bir yazı diline evrilir. İlhanlı döneminde bölgeye gelen Türkmen unsurları ve saraya giren şeyhlerle birlikte Doğu

Türkçesi, etkisini yitirerek Oğuz Türkçesine yerini bırakır. Moğol etkisiyle karışık dilli bir dönem yaşansa da, zamanla Oğuz Türkçesi bölgede hâkim olur. (Bulak 2017: 236).

XIV. yüzyıldan itibaren idarî, coğrafi ve kültürel farklılıklar sonucu, Eski Anadolu Türkçesi içerisinde ayrışmalar baş gösterir; Nesimî ve Hasanoğlu gibi şairler Azerbaycan sahasında Oğuz Türkçesinin özelliklerini yansıtan önemli eserler verir. İlhanlılardan sonra bölgede sırasıyla Altınordu, Çobanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyetleri etkili olur. Anadolu ve Azerbaycan Oğuzları arasındaki dil birliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı arasındaki mezhep temelli çekişmelerle zayıflar; böylece Batı Türkçesi, Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki ayrı kolda gelişir (Bulak 2017: 237).

Heyet (2021: 167-172) Azerbaycan Türkçesinin doğal olarak bir anda değil, çeşitli kavimlerin özellikle de Kıpçak ve Oğuzların diyalektlerinin yüzyıllar boyunca birbirlerine karışmasıyla oluştuğunu söyler. Bu oluşum sürecinde Doğu Türkçesi, Moğol, Tati (Azerbaycan'da Türk olmayan halk) dilleri ve yerel dillerin bir dereceye kadar etkisi olduğunu savunur. İran dili ve edebiyatının ve şiî, sünni mezhep ayrılıklarının bu diyalektin oluşumunu etkilediğini belirtir. Barthold'a (2019: 91) göre ise Moğol istilasının gerçekleşen Türk göçleri, Azerbaycan Türkçesinin konuşulduğu yerlerde Türkçenin egemen olmasını sağlar.

Azerbaycan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesinin bir varyantı, ağız niteliğindeyken tabakalanır ve müstakil bir şive, yazı dili olur. Bu duruma etki eden süreci, sosyal, siyasî, kültürel, gramer özellikleri gibi etkenlerle açıklayan araştırmacıların görüşlerinin fikri takibi içinde olmakla beraber konuya dair bir itiraz gerekliliği söz konusudur. Bu, Eski Anadolu Türkçesi, Erken Azerbaycan Türkçesi ilişkisinde, karışıklık veya karışık dillilik adı etrafında yapılan yorumlarla ilgilidir. Bu süreçler, karışıklıkların aksine kaynaşmaları, birleşmeleri yani tabakalaşmaları ve tabakalanmaları sağlar.

1.3.3. Eski Türkçe Tabakası

Araştırmacılar, Eski Türkçeyi, onu konuşan halklar, tarihî ve sosyal olaylar, din, coğrafya, yabancı etkiler, alfabe gibi konular üzerinden sınıflar. Köktürkçe, Göktürkçe, Orhon Türkçesi, Eski Oğuzca, Türkütçe gibi terimlerle; Uygur Türkçesi ise Uygurca, Eski Uygurca gibi adlarla anılır. Heyet'e (2021: 48) göre, bu diyalekt, Köktürkler, Eski Uygurlar ve Kırgızların konuştuğu dildir ve Türklerin İslamiyetten önce konuştukları

dilin adıdır. Araştırmacının, Uygurları, Kırgızların yok etmesiyle ilişki kurarak bu görüşü savunduğu düşünülür.

Türkolojide, Köktürkçe ve Uygur Türkçesi, Eski Türkçeyi oluşturan diyalektler olarak görülür. Bazı araştırmacılar, Karahanlı Türkçesini de Eski Türkçeye dâhil eder. (Caferoğlu: 2015 gibi.) Araştırmacıların başka bir bölümü ise bu Türkçeyi hem Eski Türkçe hem de Orta Türkçeye ilişkilendirir. (Akar: 2016 gibi). Bu durum, sınıflamalarda dil bilgisi dışında kriterlerin benimsenmesiyle ilgili bir konudur.

Eski Türkçe, ilk yazılı belge olan Çoyren Yazıtından itibaren incelenir. Çalışmalarda, Köktürkçe ve Uygur Türkçesinin dil bilgisi özelliklerinin karşılaştırmalı incelemeleri bu diyalektlerin tabakalanışı ile ilgili dolaylı yoldan bilgi sunar. Söz gelimi, fonetikte d/, b/, G/, G#’lerin korunumu Köktürkçe ve Uygur Türkçesi için ortak eğilimlerdir. b/>v/ ve ñ > n,y ağızları ise değişme ve ayrışmalar olarak değerlendirilir. Diğer yandan, Budizm etkisiyle Uygur Türkçesinin söz varlığına eklenen kelimeler, bu Türkçenin alıntı tabakasıyla tabakalaşan yönünü gösterir. Ancak, bu Türkçenin dil bilgisi özellikleriyle ilgili herhangi bir çalışmada tabakalaşma veya tabakalanma ilgisi belirtilmez. Tarih, coğrafya, ilk eserler, yazı dili, kültürler, yabancı etkiler ve boylar üzerinden yapılan geniş yorumlarla bu diyalektlerin kaynakları veya eskiliği araştırmaları yapılır.

1.3.4. Doğu Türkçesi Tabakası

Heyet (2021: 76) Doğu Türkçesi terimi yerine “Müşterek Orta Asya Türkçesi” ifadesini kullanır ve bu Türkçeyi üçe ayırır. İlki, Doğu Türkçesi adını da verdiği Kaşgar merkezli Hakaniye lehçesidir. İkinci diyalekt, Altınordu sahasının da eklemlendiği Batı Türkistan merkezli Harezmi Türkçesidir. En son halka ise XV. yüzyıl itibarıyla birçok coğrafyada görülen Çağatay Türkçesidir. Araştırmacı, aynı zamanda Özbek Türkçesinin Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde olduğunu belirtir.

Argunşah vd. (2011: 13-18), Müşterek Orta Asya Türkçesi ifadesini, Orta Asya Türk yazı dilinin ortak edebiyat dili olmasına bağlar. Bu Türkçe, Eski Türkçeyi takip eden yazı dilidir, ancak ondan farklı bir coğrafyada, farklı bir medeniyet, kültür ve din etkisinde, Orta Türkçe dönemi içinde değerlendirilir. Uygur devleti yıkıldıktan sonra Orta Asyanın doğusunda oluşan otorite boşluğuyla bazı Türk boylarının batıda Kaşgar bölgesine geldiklerini ve böylece Karahanlı Türkçesinin şekillenmeye başladığını söyler. Araştırmacılar, bu boyları Yağmalara dayandıran görüşün Oğuzları, yani Uygurları

kastettiğini; Karluklara dayandıran görüşün ise Uygurlarla sürekli mücadele etmeleri ve yıkılmalarıyla gelişen bir Türkçe olduğu düşüncesine dayandığını belirtir.

Diğer yandan, birçok araştırmacı, Karahanlı Türkçesinin Karluk , Yağma, Çigil, Tohsı boylarının bir araya gelmesiyle oluştuğu görüşüne sahiptir. (Argunşah vd. 2011; Ercilasun: 2015 gibi.)

Karahanlı Türkçesi, onu oluşturan kavmi unsurlar kadar Türk dilinin lehçe ve şiveleriyle ilgili sınıflandırma ve gramer çalışmalarında da bulunduğu konum itibarıyla tartışma konusu olmuştur. Araştırmacıların bir kısmı, Karahanlı Türkçesini Eski Türkçenin özellikle Uygur Türkçesinin devamı görür. (Gabain: 2007; Erdal: 1991 gibi.) Bu düşüncede, Karahanlı Türkçesinin Uygur Türkçesi gibi y ağzı olması etkili olur. Bu diyalekti Orta Türkçe dönemi içinde değerlendiren görüşler d/ , d/ teşekkül noktası değişikliğinin başlangıcını ve b/>w/ değişikliklerine dikkat çeker. (Argunşah vd. 2011; Ercilasun: 2015; Akar: 2016)

Hacıeminoğlu (2009) “Müşterek Orta Asya Türkçesi” ve ondan ilhamla adlandırıldığını düşündüğü “Orta Türkçe” terimlerine itiraz eder. Araştırmacı, bir dil veya diyalektin coğrafya adıyla anılamayacağını belirtir. Ona göre doğru adlandırma, boy, yurt veya devlet adıyla olur. Bu nedenle, bu Türkçeleri, Kaşgar Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi adlarıyla terimlendirmemiz gerektiğini belirtir.

Eckmann (2017) ise Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerini “İslami Orta Asya Edebî Türk Dili” olarak tanımlayarak tanımlayarak İslam dininin etkisinin diyalektlerin oluşumunda başat rol oynadığını vurgular.

Harezmi Türkçesi, adını Harezmi bölgesinden alır. Bu Türkçe, Kıpçak, Oğuz, Karluk, Kanglı gibi boyların birlikte oluşturdukları diyalekt olduğu için bazı araştırmacılarca “karma” sahip görülür. (Caferoğlu 2015; Akar: 2016 gibi). Bu yorumlar, tabakalaşmaya tamamen zıt bir anlayışa geliştirilmiştir. Birden fazla topluluk, bir arada yaşamaya başlıyorsa onlar da bir toplumu oluşturur.

Argunşah (2014: 13), Çağatay Türkçesiyle ilgili bilgiler verdiği çalışmasında, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinin geçiş dönemi Türkçeleri olduğunu belirtir. Araştırmacı, Çağatay Türkçesiyle ortak dilin tekrar oluştuğunu ifade eder. Karahanlı Türkçesinin geçiş dönemi ürünü olduğu düşüncesi (Ergin 2006 gibi) araştırmacılar arasında yaygındır, ancak Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinin geçiş dönemi, Çağatay Türkçesinin

başlangıç dönemi görülmesi, farklı bir yaklaşımdır. Bu görüş, dil bilgisi açısından değil ortak Türk yazı dilinin bir elde olması gerektiği inancıyla oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerine dair çeşitli boy, coğrafya, mekan, sınıflama, terim ve dilbilgisi görüşleri vardır. Bu görüşlerden hareketle, tabakalanma kastı içeren bir çerçeve aktarmak güçtür.

Bu çalışmada, Doğu Türkçesi terimi, d/>y/ geçişmesinin yaşandığı Ortak Türkçenin Karahanlı (d/,d/), Harezmi (d/~z/, y/), Çağatay (y/) Türkçelerini toptan ifade etme kolaylığı nedeniyle tercih edilir. Bu Türkçelere ait genel ve ayırt edici dil bilgisi özellikler, ödeünçleme ilgisiyle uygulama bölümünde gösterilecektir.

1.3.5. Kıpçak Türkçesi Tabakası

Heyet (2021: 99), Eski Türkçeden sonra üç yazı dilinin ortaya çıktığını söyler. Batı Türkçesinin Oğuz Türkçesi, Doğu Türkçesinin Orta Asya diyalektleri , Kuzey Türkçesinin ise Kıpçak Türkçesi olduğunu belirtir. Deşt-i Kıpçak, Altınordu, Mısır (Memlûk) ve Suriye bu Türkçenin konuşulduğu coğrafyalardır. Araştırmacı, Kıpçaklara Avrupalıların sarı renklerinden dolayı “Kuman” ismini verdiklerini söyler.

Karamanlıoğlu (2009), Kuman ve Kıpçakların ayrı kavimler olduğunu ve sonradan kaynaştıklarını belirtir. Araştırmacıya göre, Kumanlar, önce Avrupa’dan Karadeniz’in kuzeyine göç eder, sonra savaşlarda aldıkları yenilgilerle dağılır. Bu coğrafyalara daha sonra Kıpçaklar yerleşir ve iki kavmin aynı olduğu yanlışlığı oluşur. Araştırmacı, kıpçakların siyasî bir birlik kuramaması, Moğol hâkimiyetinde kalması nedeniyle bu dilin etkileri ve DLT’den hareketle Oğuz ve Türkmen Türkçeleriyle temasta olduğu konularını vurgular. Öner (2021) Kıpçakların Oğuz, Türkmen ve Moğol etkisi dışında tarih boyunca Kimekler, Ermeniler, Slavlar ve komşu hanlıklarla çeşitli ilişkilerde bulunduğu ve bu ilişkilerin bu diyalekti etkilediğini belirtir.

Yukarıda verilen özellikler Kıpçak Türkçesi ile ilgili de “karışıklık” iddialarını sıklıkla gündeme getirir, ancak bir kronolojiyle sabit olan coğrafya ve toplum Kıpçak Türkçesinin tabakalanışının temel göstergesidir.

Eski Anadolu Türkçesinde ise Kıpçak Türkçesine ait fonetik ödeünçlemeler yer yer görülür. Bugünkü Kıpçak Türkçelerinde de rastladığımız ç/’lerin ş/ olması, metinlerde sıklıkla tanıklanır.

2. BÖLÜM: ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN TABAKALANIŞI

2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Fonetik Tabakalaşmalar

I. Geçişme

d/ >> y/ (geçişme)

Geçişme, kök ünlüsü açıklığının tesiriyle gerçekleşen farklı organlı ses olayları dizisidir. Turan (2018), d/ >> y/'yi Eski Türkçeden Orta Türkçeye geçişte sembol ses değişmesi olarak gösterir. Diş, patlayıcı, ötümlü sesin (d/) kök ünlüsünden sonra sürtünücüleşerek d/, z/ olma süreci, bu seslerin açıklığı 4'ye zorlanarak ihyâ/rekontraksiyon (recontraction) işlemiyle *w/ geçiş sesi olması ve bu geçiş sesinin damaklılaşmasıyla y/ olması ses olaylarının hepsinin sonucu geçişmedir.

d/ >> y/ değişiminin başlangıcı Karahanlı Türkçesi'dir. Bu Türkçede d/ en az değişim düzeyine sahiptir. Ancak teşekkül noktası değişikliğinin başladığının ilk izleri burada görülür. Patlayıcı olan d sesinin sızıcılılaşmasını Turan (2017), açıklık uyumu sırasında bir sürçme, telaffuz aralığı veya boğumlanma aralığı sırasında anlık faktörlerin etkisi gibi fonetik nedenlerle açıklar. Yine Turan'a göre bu hadise çevre faktörünün aksine bir dönem eğilimidir.

d/ ve d/, z/ şeklindeki sızıcılıkla sızdırmamak arasında bir tercihin yapılmadığı ya da sızıcılılaşmanın olduğu ancak imlâya geçmediği diş-damak sürecinin olma ihtimali söz konusudur. Yani Karahanlı Türkçesinde sızıcılılaşma, sıklığı az olarak tanıklanır. Bu tereddütlü hâli göstermek için Karahanlı Türkçesinde, ilgili sesi gösteren işaret (d/) veya bu harfin altına nokta (ḏ/) şeklinde yazılır.

Sızıcılılaşma aşaması, Harezmi Türkçesinde d/, z/ olarak tamamlanmakla birlikte zaman zaman da y/ söz konusudur. Orta Türkçe'nin Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Bilinmeyen Orta Asya Türkçesi, Erken Azerbaycan Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi'nde d/>>y/ geçişme ses olayıyla ses değişimi süreci tamamlanmıştır. Bu Türkçelerde d/, d/ veya z örnekleri çok sınırlı sayıda bulunur.

Eski Anadolu Türkçesi bir y/ Türkçesidir. Bu hadisenin fonetik okuması şöyledir:

[d/ > ḏ/ , z/ > [w/] > y/] = d/ >> y/ (geçişme)

(sızıcılılaşma > dudaklılaşma/damaklılaşma/ > damaklılaşma)

İncelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçişme sürecini tamamlamamış sınırlı sayıda örneğe rastlanmıştır. Bu örnekler, BH ve KY’de geçmektedir. Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle d/>>y/ geçişmesinin d/ ve d/~z/ aşamasını temsil eder. z/ aşaması incelediğimiz metinlerde bulunmaz.

a. Geçişmeler

ET. adığ >> ayu EAT. (geçişme)

“ayunun dişin görmeyen başın kabak şanur” KA. 134a-2

“ayu çün bu faşlı temām işitdi” MT-28b/2

“hışmıla bir ayu gibi delüsin” M-222/12

ET. adır- >> ayr- EAT. (geçişme)

“kim emirden ayrılursa anı gör” G-189a/10

“doğıcak vakt ol meşīme ayrılır” MT-9b/14

“senden bini ayırmaz ezḥāne-i ‘ışkam ben” KB-6r-3/2

“benden ayrılmazısañuz bir zamān” M-5/11

“ayru ayru gerek” MT-17b/12

ET. adruk >> ayruk EAT. (geçişme)

“bugünkü hergele neveti bizüm degüldür, tavarun ayruk yirde iste” KA. 120a-7/8

“ayruk ağlamadı hiç anuñ gibi” Yz. 16-233

“ayruğun gışşından olmışdur ḥalās” İ-445

“ne var ise oldur nedür ayruğı” SN-112

“diller ayruk illa dilek biridi” G-36b/2

“uçmağa iricegin ayruk baña” M-56/10

“menden ayruk kimse tekebbürlüğe layık degül” BH-115b/19-2

“çünkü yirin buldı ayruk gitmedi” VN-24/1

“ayruk böyle kılmağıl didi” KG-157a/4

ET. badram >> bayram EAT. (geçişme)

“kim deve etiyle bayram ideler” MT-52a/7

“eger bu kün kamulara bayram erse maña muşībetdurur” BH-60a/16-17

ET. bedük >> büyük EAT. (geçişme)

“büyük büyük şularun köprisi ağaç” DK-V.63

ET. budruk >> buyruk EAT. (geçişme)

“anuñ buyruğınsuz adılmaz adım” SN-1/2

“anun **buyruğına** muti’ ve münkād oldılar” MT-16b/12

ET. eder >> eyer EAT. (geçişme)

“çaçal sıçrayup **eyer** üstine oturdı” MT-6a/1

ET. kadğu >> kayğu/kayu EAT.

Tarama yaptığımız metinlerden hareketle kayğu ve kayu örneklerinin olduğu görülür. Eski Anadolu Türkçesinde G/ yutulma temâyülü baskın olmasına rağmen kayğu kelimesinde yutulmama daha sık görülür. G/ yutulmaması Eski Türkçeden ödünçlemedir.

kayğu

“gönlümidî **kayğulu** nefsum āsāyış benüm” YD-225-4

“kamu **kayguyı** ferāmūş ideler” İ-400

“gördüğüm düşden dahı **kayğu** yirem” Yz. 4-48

“ne **kayğu** eger biñ günāhum ola” SN-14-4

“kara **kayğulu** vākı’a gördüm” DK-V.56

“ne olursa **kayğusuz** söyleridi” G-20a/1

“şādısañ olmayasın **kayguyıla**” M-74/10

“ümmetümdür **kayğum** u guşşam hemīn” VN-85/7

kayu

“yoğdurur bu danışıkda hīç **kayu**” M-146/4

“bāğubāna sıçan **kayusı** kalmadı” MT-22a/14

“teke **kaysı** kalmadı” MT-29b/7

“arı tınlar **giydürür** ol dem aña” Yz. 17-254

ET. ked- >> gEy- EAT

ked- > keq- > [kew-] > gEy-

gEy-

“günine göre kürkin **gey**” KA. 119a-1/2

“kara guşşa donların **geydüñ** bugün” VN-88/4

“**geydi** rağbetle fezāyıl hīl’atin” İ-7470

“karavaşa tın **geyürsen** kadın olmaz” DK-V.3

“nefīs tınlar **geyürüp** dürr ü cevāhir şağdılar” MT-8b/9

“arı tınlar **giydürür** ol dem aña” Yz. 17-254

ET. kıld->> kıy- EAT. (geçişme)

“er malına **kıymayınça** adı çıkmaz” DK-V.3

ET. kıdıġ >> kıyı EAT. (geçişme)

“uçsuz kıyısuz bu cihānda hıç nese bolmas” BH-83a/14-15

ET. kod- >> EAT. koy- (geçişme)

“koyup gider buları cümle küffar” KEMŞ-7b-9

“kapuñı koyup nireye varayum” İ-280

“ben ayaġuna fidā baş koymışam haylīdurur” KB-4v-2/2

“dīn ü dünyāyı koyup geldüm saña” M-37/11

“karaçuk çobanuñ üzerine altı yüz kāfir koyıldı” DK-V.55

“uçmaklıġı uçmaġa tamulıġı tamuya koyısar” KG-3a/11-12

ET. kuduġ > > kuyu EAT.

kuyu

“kuyuyu büyükçe kaz, nāgeh sen düşesin” KA. 117a-10

“kuyuya şaldılar kırtuldı cānı” KEMŞ-4a-1

“şaldılar yūsufi tiz bir kuyuya” Yz. 7-95

“bir dīv bu kuyu bucaġında sinmişdurur” MT-13a/12

“şuyı daġı bir kuyudandur yaķın” İ-4351

kuyı

“kim yalınçak düşmişidüm kuyıya” G-194a/10

“yūsufila ben kuyıda yatdum bile çekdüm cezā” YD-168-9

“şol hindū-yı hāli çü özin kuyıya şalmış” KB-253r-2/7

ET. kudruk >> kuyruk EAT. (geçişme)

“kuş iki kanad bir kuyruk, aña daġı yıl buyruk” KA. 126b-12

“aġça koyun gördüġinde kuyruk çarpan” DK-V.58

“bāġubān kuyruġından götürüp taşra atdı” MT-2a/5

“deve üyezlenmekden kuyruġın kötürdi” BH-34a/14

ET. küdegü >> güyegi EAT.

küdegü > küdegü > [küwegü] > güyegü > güyegi

güyegü

“kül depeçuk olmaz güyegü oġul olmaz” DK-V.3

“pes güyegüsin halvet kıġırdı” MT-17b/11

güyegi

“gelini ata bindür **gūyegi** yolu kancarı dir” KA. 129b-1/2

ET. tod- >> Doy- EAT.

doy-

“görenün **doyacak** yokdur yüregi” KEMŞ-11b-10

toy-

“o ni’metden yiyüben hep **toyarlar**” KEMŞ-7b-2

“bellü tapunda tıran ne **toydu** ne usandı” YD-400-2

“tā ki **toyınca** bular ta‘ām yiye” Yz. 72-1077

“karnı **toyar** ve özi ulalur ve teni semrir” BH-80a/13

ET. udiķu* >> uyķu EAT.

uyķu

“**uyķu** ölümün kardaşıdur.” KA. 22b-6 (P)

“ğaflet **uyķusına** düşmiş yatur” MT-2a/3

“**uyķudan** şeyh öyle biḥōd uyanur” M-48/12

uyḥu

“kara kıyma gözlerün **uyḥu** almış açgıl aḥı” DK-V.15

“aḥa nisbet nesne **uyḥuda** gele” İ-961

ET. yadıl- >> yayıl- EAT. (geçişme)

“bu haber **yayıldı** cümle illere” G-81a/5

“ışkuñ çerisi şöreti milkile **yayıldı** çoḥdurur” KB-162v-2/2

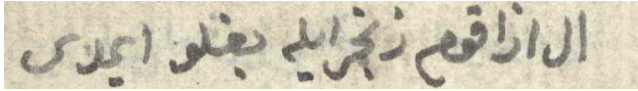
“dükeli ḥarfler andan **yayıldı**” BH-115a/21-115b/1

b. Geçismeme-Geçişme

b.1. ET. adak > aḍak (sızıcılaşma)/azaķ > DT. > [awaķ] > ayak EAT. (geçişme)

adaķ

“el **adaķum** zencirile baḡlu imdi” KY¹³-17r-12

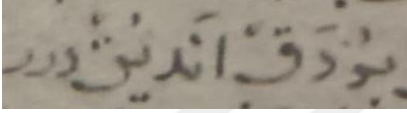
“ellerim **adaķlarum** baḡlu imdi” KY-17v-1

ayak

“el **ayak** göz kulak yürek baḡır gibi kaması āletdür” TM-10a/1-2

¹³ KY örnekleri, Milli Kütüphane nüshası, 06 Mil Yz A 7522/2 (174v-240v) numaralı yazmadan elde edilmiştir.

“denize buyurdum **ayağın** aldı ka‘rına çekdi” BH-116a/1
 “iki **ayağ** kesse biñ altun diyet vācīb olur” KG-149b/11
 “yüz on yidi **ayağ** çıkar birine” KEMŞ-12a-3
 “karınca **ayağın** kara dün için” SN-6-5
 “dil gibi hem el gibi **ayağ** gibi” G-18b/11
 “kendü **ayağınla** ölümüne karşı varduñ” MT-6a/3
 “koyabilürse başı **ayağına** halk-ı cihān” KB-3r/3
 “başını **ayağı** altında kōdı” M-15/7
 “dut elümi kim **ayağdan** düşmişem” İ-282”
 “baş gidicek pāyidār olmaz **ayağ**” KA. 124a-8
 “gitmeyiserüz kapuñdan bir **ayağ**” VN-104/9
 “bulara karşı **ayağın** ĩurup ağırıa ve ‘izzet kılun didi” KG-169a/11-12
b.2. bodak [(ET. boduğ (Caferoğlu; 2015: 46)] >> **boya**
 “**bodak** andayukdurur” BH-96a-19

ET. bodu- >> **boya**- EAT. (geçişme)

(DLT. 2020: 591, boyamak; Caferoğlu; 2015: 46, asmak, süzmek, yapıştırmak)

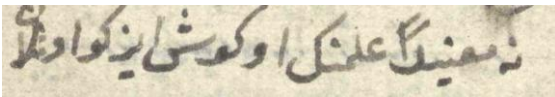
“gaflet uykusuna **boyanup** yatur” MT-22a/10
 “anuñ nūrın dükeli endāmlaruña **boyadum**” BH-108b-4

b.3. ET. edgü >> eyi EAT.

[edgü > edgü/ezgü > [ewgü] > eygü > eyü > eyi]

ıdgü

“ne ma‘niden ‘ilmnün öküş **ıdgü** oğlan” KY-47v-16

eygü

Eski Anadolu Türkçesinde eyü ve eyi ile birlikte eygü tabakası vardır. Bu durum, G/ yutulmaması ile ilgilidir. G/ yutulmaması, Eski Türkçeden ödünçleme olup ilgili bölümde işlenecektir.

“kañgı kün kim hāli **eygü** minden ınga yatlu bolsun” BH-61a/16

“bu meşel **eygü** meşeldür birlige” G-32b/9

eyü

- “şıyrıncalığı ve duruluğı **eyü** nişāndur” TM-31a/3
“tā bilin kim ıulluk **eyüdurur**” BH-119b/8
“ya‘ni ‘avratlarıyla **eyü** dirilün” KG-79a/6-7
“gerekdür kişıye çün **eyü** dirlik” KEMŞ-16b-7
“bağışlagil bize **eyü** söylegil” Yz. 89-2
“senün ıokundan **eyü** gül bostān içinde bitmeye” YD-3/6
“degme cevrüñe yüz **eylük** işleyem” M-49/15
“**eyü** yavuz çok işe irmişidi” G-33b/7
“ve **eyü** hulk birle mevşüf” MT-7a/6
“ümīd çünki ıapundur **eyüde** yavuzda” KB-59v-3/2
“ıar yirde **eyü** elüme girdün olamı” DK-D.159/3
“kişı kim ol **eyü** adıla ola” İ-351
“borç **eyü** güne ıalmaz” KA. 116b-14
“sizün hurmanuz dükelisi buncılayın **eyümi** olur didi” KG-157a/1-2

eyi

- “düzetdi biri birisinden **eyi**” SN-5-3

Tabakalaşma Cetveli

İncelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, y/ aşamasını temsil eden geçişme ve sınırlı sayıda geçişme-geçişmeme tabakalarının tabakalaşması görülür. Geçişmeme tabakası, Doğu Türkçesinden ödünçleme olup geçişmenin henüz başlamadığı veya yeni başladığı d/ ve ɖ/ aşamalarını temsil eder. Aynı metin içinde ve diğer metinlerde ilgili kelimeye ait geçişmeme tabakası da yer aldığı için ikinci tabaka geçişme-geçişmeme tabakası olarak adlandırılmıştır.

Grafik 1: Geçişme Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

II. Erimeler

Erime, çok heceli kelimelerin sonundaki sesin açıklık uyumuna bağlı olarak kendisinden önceki ses tarafından kaybedilmesidir. Burada esas olan durum, eriyen sesin eriten sestene daha az açıklığa sahip olmasıdır. Bununla birlikte erime sadece kelimedede değil eklerde de meydana gelmiştir. Eriyen sesle birlikte önceki ünlüde uzun ünlü ve yuvarlaklaşma ses olayları nitelik nicelik dengelemesine bağlı olarak gerçekleşir.

a. G# > Ø# (Erime)

Erime hadisesinin Orta Türkçe için esasını G# değişme oluşturur. G# sesinde meydana gelen değişimler, Orta Türkçe'nin dil alanlarını belirler. Buna göre, Orta Türkçe'yi üç ana bölgeye ayıran G# sesinde değişme, Kuzeybatı Türkçesinde sızıcılışma ve dudaklılaşma istikametinde W# aşamasını, Güneybatı Türkçesinde erime istikametinde Ø# ile Doğu Türkçesinde diğer Türkçelerden zıt yönde bir karakter göstererek sesin Eski Türkçedeki durumunun aynıyle korunumu G# veya ötümsüzleşme K# şeklinde değişimi söz konusudur.

G# değişiminin Eski Anadolu Türkçesindeki görünümü erimedir. G#> Ø# (erime) aşaması bir sürü fonetik sürecin son aşamasını bildirir.

G# > Ğ# > W# > Ø# veya /IG/ > /İĞ/ > /IW/ > /UW/ > Ū/ > Ø#

(sızıcılışma, dudaklılaşma, erime)

Eski Anadolu Türkçesi G# erime, erime ve erimeme olmak üzere iki farklı temâyülde görülür.

Kelimelerde

Erimeler

G# erimesi, d/>>y/ değişmesinden sonra Eski Anadolu Türkçesinin fonetik karakteristiğini belirleyen en önemli özelliktir.

ET. aşığ > aşşı EAT.

“aşşı ne biğ havfıla olmak diri” İ-408

“ aşşıka öğüt ne aşşı kılsar” M-26/7

ET. çerig > çeri EAT.

“maña şordı ol üç atlu kimlerdurur çeri ileyinde” BH-135b/18

“ademidür taşradan gelmiş çeri” M-58/4

ET. tirig > diri EAT.

“yig ki yavuz adıla diri kıala” İ-351

“yohsa diri yöridüğün çokmıdır” M-7/11

“gönli diri devleti uyanuk” MT-8a/13

ET. kamuğ > kamu EAT.

“kamonuğ türbesinde berķ urur nūr” KEMŞ-3b-11

“kıyāmet oldu gerek kamu serve server ola” KB-3r/9

“kamusın bağışlaya rahmāndurur” Yz. 1-6

“kamusını ol bilür ü işidür” SN- 6-4

“ki ol kamu esmāya cāmi‘dür yakīn” İ-192

“kamu kıldan öğ gelüpdür ol bilün” G-4b/9

“bilesin kim kamusı taırınuğ üründü kıllarıdır” KG-3a/7-8

ET. kıatığ > kıatı EAT.

“yūsuf eydür aña ey kıatı yürek” Yz.7-8

“kıatı kıazab iderem şimdi sana” DK-V.7

ET. kıışig > kışi EAT.

“kışıye çün yüz kıta ikbāl ü baht” İ-321

“bensüz iremeye sīmurğa kışi” M-5/8

“āhum işitmez gīşi haķdurur aña semī‘ ” KB-204r-1/1

ET. kıurıg > kıurı EAT.

“kıurı yanında yaş da yanar” KA. 125b-1

“bir kıurı ağacıdum yol üzre düşmişidüm” YD-280/8

“kıuru yir birle denizdür didigüm” G-43b/11

“boyuḡa tūbī ne nisbet bir **ķuru** ağaçdurur” KB-4v-2/3

ET. şarığ > şaru EAT.

“**şaru** şaman vaķtında **şaru** altun olur” KA. 117b-2/3

“birisi dir **saru** vū biri yeşil” İ-2227

“beḡzi **şaru** ve baķışī heybetlū” MT-24a/12-13

“göz yaşı beḡiz **şarusı** çaķasını bilmez” KB-11v-3/3

“**şaru** yılan şoķmadın ağça tenüm ķalkar şışer” DK-D.76

ET. yapıḡ > yapu EAT.

“**yapusı** niçe yıllık **yapular**dur.” KEMŞ- 2b-4

Erime ve Erimemeler

Eski Anadolu Türkçesinde erime ve erimemelerin birlikte görüldüğü bir eğilim de söz konusudur. Erimemeler, Eski Türkçeden ödünçlemedir. Bu örnekler Behçetü'l-Hadâyık başta olmak üzere belirli metinlerde sıklıkla görülür. Bu metin dışına yayılan erimeme örneği biti-bitig, Kiçi-küçük örnekleriyle sınırlıdır.

ķapu: ķapuḡ

ķapu

“ağaç **ķapu** yapıldısa altun **ķapu** açıldı” KA. 126b-10

“ol muķarrebler durupdur **ķapuda**

“tā getürdüm **ķapuḡa** mihr ü vidād” İ-283

“bu ol aydurur kim uçmaķ **ķapusın** açar rızvān” BH-45b/18

“mekke ile medinenün **ķapusı** ağaç” DK-V.63

“bir degirmen **ķapusında** bir eşek ırurur” MT-2b/

“ki niyyet dutmısam varam **ķapuḡa**” KEMŞ-1b-1

“**ķapuci** bilmezimiş dilüm benüm” Yz. 70-6

ķapuḡ

“**ķapuḡlaruḡ** açḡıl bularuḡ üze” BH-42a/14

(ķapuḡ 2; ķapu 58 kere geçer.)

ķapu: ırapuḡ

ırapu

“cümle ‘izzet işiginde **ırapuda**” G-5b/1

“ḡür çiftün **ırapuci** ḡılmān minden” BH-95b/7

“anuḡ rüşveti yokdurur **ırapusı**” SN-17-5

ṭapuġ

“ṭapuġċısı bolġa ġılmān vildān” BH-119a/5

ulu: uluġ

ulu

“dimişlerdür ki bir **ulu** pāzişāh varıdı” MT-7a/4

“medīne şehri de bir **ulu** şardur.” KEMŞ- 2b-3

“vücūdı şoymaz olursa **ulu** cināyet ider” KB-255v-1/1

“körklü işlü üküş bahşışlü **ulu** sözlü” BH-49a/13

“yahūd eydür neye güldün gey **ulu**” Yz. 6-3

“kim anı işitdi ol **ulu** kıl” G-4b/8

“yücelür sözile **ulular** adı” İ-64

“bir kanadı düşdi çīne gey **ulu**” M-2/9

“bu ilmün **ulularından** hiçbir **ulu** ol tertīb üzerine sürmedi” TM-2a/2-3

uluġ

“subhān ol **uluġ** tañrıya kim aña suçını kızlarına zinet kıldı” BH-100b/14

arI: arıġ

arI

“şardılar kefen aña temīz **arI**” Yz. 101-7

“içünji taşuñ bigi tütġıl **arI**” SN-19-12

“nevħara bu töhmetden **arudur**” MT-12a/2

arıġ

“kañısı **arıġ** dirse saña **arıġ** bolur” BH-95a/8-9

“muvaḥḥid **arıġ** köñül birle şāfī sır birle ve dürüst i‘tikād birle...” BH-42a/12

Kiçi: küçük

Kiçi

“**giçiler** şu döker ulular ṭayınur dimiş” KA. 129a-13

“tuḥtı arşunı şiniġi ululu **kiçilü** dutanlara” BH-49b/22-23

“oġlum **giçidür** pāzişāhlıġı başırmaya” MT-12a/8

“hüdhüdi siz ḥör u **kiçi** görmeñüz” M-17/8

“ger ulu ger **kiçi** āndan şādıdı” İ-1959

“işidün iy ulu **kiçi** size benüm ḥaberüm var” YD-43-1

“**kiçiden** öğrendüm anda dilini” Yz. 70-8

küçük

“alçağ ola **küçük** ola ol nişan” Yz. 97-2 (küçük 1 kere ; giçi 5 kere geçer)

biti: bitig

biti

“gelün aña yazunuz hem bir **biti**” Yz. 15-15

“bu yüregümün **bitisin** ya nite neye bırağduñ” KB-74r-2/1

“**biti** sunıla elüne itdügün gele yoluna” YD-44/6

bitig

“ol **bitigi** çıkarur açar okur” Yz. 93-10 (bitig 8 kere; biti 27 kere geçer)

“hattı tahrîr diler ki ide gönlüm **bitigin**” KB-225v-2/4

acı: acığ

acı

“melekü’l-mevt cān almağı **acidurur**” BH-142b/3

“bir çeşmeden akan su **acı** tatlu olmaya” YD-171-6

“rūzigāruñ **acısın** datlusın datdum” MT-7a/11

acığ

“men ol **acığdan** kavuşmasmen” BH-146b/7 (15 kere, acı 1 kere)

Eklerde

+IIG

G# erimesi, +IIG ekinde erimeler, erimemeler, erimemeler ve ötümsüzleşmeler olarak üç farklı temâyülde görülür. Erime ve erimeme karşıtlığında, erime sonucu fonem kaybına bağlı fonksiyon farkı da söz konusudur.

Erimeler

+IIG morfemi, erime temâyülü gösterdiği örneklerde nitelik nicelik dengelemesi gereği yuvarlaklaşma ve uzama eğilimi gösterir. Uzamaların olmadığı örnekler çoğunluktadır. Bu durum, ekin erime sürecinin tamamlandığı ve normal uzunluklu foneminin yaygınlaşıp yerleştiği sonucunu gösterir.

+IIG ekinin G# erime sürecindeki fonetik çözümlemesi şöyledir:

+IIG# > +IIG# > +IIG# > +IIG# > +IIG# > +IIG#

+IIG > +IU/ +IÜ

“sihri ben **bābillūden** efzūn kılam” İ-10

“gözi **yaşlū** içi **başlu**” olmışam İ-29
“bir çeşmeden akan su acı **tatlu** olmaya” YD-171-6
“korkut ata **adlu** bir er koptı” DK-V.2
“anuş odına yürek **tağlu** ola” G-30b/5
“bu yüregüm hecr ödından **tağludur**” KB-274r-2/1
“rūzigāruş acısın **datlusın** datdum” MT-7a/11
“ılan balık gibi ki ne **bellū** balıkdur ve ne **bellū** ılandur” MT-7b/13

Erimemeler

Eski Anadolu Türkçesine yapım eki fonksiyonundaki +IIG morfemi +IİK şeklindeyken sıfatlama fonksiyonlu şekillerde G# erimesiyle +IU görülmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinde +IİK ekinde ön ünlü olan örneklerde +lik yazımı tercih edilmiştir. Ancak +lig : +lik ötümsüzleşmesini gösteren belirleyici bir işaret söz konusu değildir. Art ünlülü örneklerdeki ötümsüzleşmelerden hareketle bu kullanım tercih edilmiştir. Bununla birlikte metinlerde eklerde önlük artlık yayınması olmasına rağmen bazen iç uyak gereği uyumu bozan örneklere de rastanmıştır. KA.’da görülen yiğitlik-kocalık kullanımı buna örnektir.

“bir **yiğitlikde** bir **kocalikde** bellüdür” KA. 119a-6/7
“mü’min ol kuş **birliğine** inanur” M-3/4
“bîhamiyyetlerden **erlik** gelmeye
bîhamiyyetlikle **dirlik** olmaya” İ-353
“**ikilik** yoğıdı **birlikdi** hemān” İ-1623
“olalı **benligüm** hicāb neden” KB-285r-3/5

Erimemeler ve Ötümsüzleşmeler

+IIG ekinin art ünlülü örneklerinde Ğ işaretinin kullanımı gereği erimeyle birlikte ötümsüzleşme de tespit edilmiştir. G#’nin ötümsüzlüleşmesi Doğu Türkçesinden ödünçleme bir özelliktir.

“külhāncınuş begliği **hammāmcılığ** dimişler.” KA. 123b-12/13
“sen gerek kim **pādişāhık** idesen” Yz. 9-7
“toğru tedbîr ve şavāb oldur ki **aşaklıkdan** ululuğa degesin” MT-30a/7-8
“her ne kim senden **yıkılmaqlık** kıpar” M-74/5
“**ululuk** nerdübānına ağlamağlığı dāyim dutsun” TM-2a/5
“...arasından bir kıızıl tülü kara közlü on **aylık** botlacı arvana daşra çıkdı” BH-65b/5-6

“işbu **varlık** yoğıdı sen varıduñ” İ-209

b. Diğer Erimler

ol : o

Eski Anadolu Türkçesinde “ol : o” kelimesi erime-erimeme karşıtlığında her iki şekilde de karşımıza çıkar. Ekleşme sırasında geniş yuvarlak ünlünün düzleşerek anuñ, aña, anda gibi örneklerde görüldüğü üzere hep düz geniş a sesi kullanımının tercih edildiği sonrasında gelen teklik ekinin ise +ñ+, +n+, +Ø+ gibi alt ses ve şekillerde kullanılarak farklılık gösterebildiği görülmektedir.

“gün kıandan toğarsa elüñ **o** yaña çön” KA. 121b-4

“devletlü **ol** kişidür ki düşmanın bile” KA. 130b-15

“görecek yirdurur **ol** dañı iy yār

“velī haylı ırakdur **ol** yire şar” KEMŞ-15a-1

“tolupdur hurma ağacı **o** yirler” ” KEMŞ-15a-3

“virdiler aldı eline **ol** hoca

“imdi diñle **ol** koñıfar işini

kim nice yir **ol** mālun teşvişini” Yz. 27-13

“iki ‘ālemden mürekkeb oldu **ol**

‘ilm ü ‘aklıla müretteb oldu **ol**” İ-2334

“bu dünyede ne ola kim āhiretde **ol** olmaya” YD-3-12

“altı üzre urdı bünyād **ol** ilāh” G-3b/8

“severem severem severem suçum **ol**” KB-189r-3/4

Ekleşmelerde

“nicedür gösterdi **aña** toğrı yol” İ-5515

“kibridi işi **anuñ** öñden soña” İ-5529

“bu ta‘ām yiter size dañı **aña**” Yz. 76-12

“kölügün yüki ağır bolsa yā takı aksak bolsa **aña** kār vāndan ilerü könderürler” BH-109a/12

“dürlü yimiş **anda** yokdurur mü’ mīnga emek” BH-148b/7

“ ‘arş **anuñ** na‘līne oldu turağ” G-12a/6

“ne mīmi aç ne sīmi gösder **andan**” KB-9r-1/1

birle : bile

Eski Anadolu Türkçesinde, Eski Türkçe tabakasına ait birle(N) kelimesi aynıyle ve “birle”, erime ile “bile” olarak karşımıza çıkmıştır. “birle” Eski Türkçeden ödünçlemedir. Bile ve yutulma bahsinde anlatılacak “ile” ve +(y)IIA(N) süreçleri Eski Anadolu Türkçesi içerisinde morfofonetik aşınma ve gelişme süreçlerini geçirmiştir.

birle

“yūsuf yaşıl kevkeb yidekler **birle** tertib siyaset **birle** atasına yakın keldi” BH-102b/20

“yüzügi **birle** nişanların sile” Yz. 55-4

“kuru yir **birle** denizdür didigüm” G-43b/11

“ol biri **birleḡ** inanuḡ taḡrıya” Yz. 18-9

“münācāt **birle** oṣ bunca beytüm” KEMŞ-9b-3

“ve eyü hulk **birle** mevşūf” MT-7a/6

bile (erime)

“**bile** gitmek diledi nebīyile” KEMŞ-11b-4

“dilerüz yūsuf **bile** gele ata” Yz. 4-2

“ṭapusında **bile** gezerleridi” SN-13-7

“dileridi maḡrib ü maṣrıḡ **bile**” İ-4758

“**bile** ṭoḡmaḡ neylesin **bile** büyümeyince” KA. 129b-8

“ulularuḡ devleti gidicek devlet **bile** gider” KA. 125a-3

Eski Türkçe +Er- morfemi Eski Anadolu Türkçesinde +[(y)(I)]-’dır. Morfeme ait fonetik değişikliklere bağlı morfolojik değişiklikler söz konusudur. r/ erimesi bunun başında gelir. İncelediğimiz metinlerde erime örneklerinin yanında az da olsa Eski Türkçeden ödünçlemeyle erimeme örneklerine de rastlanır.

c. Eklerde

Erime ve Erimeme

+[(y)(I)]-

“her dü ‘ālem ol ‘ademde ḡarḡıdı” G-4b/4

“yüzünü ger ḡoreyidi sitāre” KB-9v-1/1

“līki ol ṭaḡ olmışıdı anlara dām” İ-3267

“ah nolayıdı bu öleyidi birine daḡı varayıdum umarumdan yaḡşı uyar olayıdı” DK-V.5

“raḡmet gele tā ki saḡa ḡandayısaḡ dīvādasın” YD-278/2

+Er-

“bu kün size ṭa‘ziyet erse maḡa düḡündürur” BH-76a/23

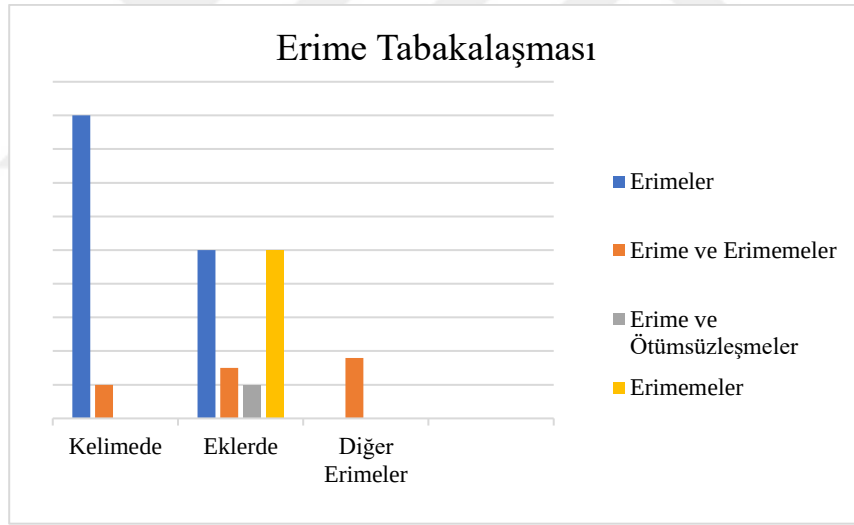
“eger bu kün kamulara **bayram erse** maña muşibetdurur” BH-60a/16-17

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde, kelimeler erimeler ve sınırlı sayıda Eski Türkçeden ödünçlemeyle erimeme ve erimenin bir arada olduğu örneklerin görüldüğü iki tabakalanın tabakalaşması ile oluşur.

Eklerde ise durum farklıdır. Fonem farkına bağlı fonksiyon farkı oluşturan bir erime tabakası, aynı sebeple gelişen erimeme tabakası ve erime ile birlikte erimeyip Doğu Türkçesinden ödünçleme ile ötümsüzleşen bir tabaka vardır. Bu üç tabakanın tabakalaşması ile eklerde erime tabakası oluşur.

Diğer erimler kategorisinde G# erime dışındaki erimler konu edinilmiştir. Kelimelerde, eklerde veya ekleşmede erime ve erimemeleri bir arada görürüz. Bu bölümde, sınırlı sayıda Eski Türkçeden ödünçlenen r/ erimemesi örneği mevcuttur. r/ erime örnekleri Eski Anadolu Türkçesinin erime temâyülünün göstergelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Grafik 2: Erime Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

III. Yutulmalar

a. G/ > Ø/ (Yutulma)

Turan (2017) yutulmayı kendisinden önceki sesin açıklığından yutulacak sesin açıklığına geçilmesi ve boğumlanması ile sıradaki sesin boğumlanmadan geçilmesi olarak açıklar. Eski Anadolu Türkçesinde kök ünlüsünden sonra G/ > Ø/ yutulma ve -GA(n)> -(y)A(n), -GInCA> -(y)InCA, -GAlI > -(y)AlI, +GA > +(y)A , +bol- : +ol- gibi eklerde

morfemlerin hece başı seslerinin yutulması şekliyle karşımıza çıkar. G/ yutulması, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik fonetik özelliklerindendir.

Kelime yutulma, yutulma ve yutulmama (2) , eklerde ise bunlara ek olarak yutulmama (3) eğilimleri görülür. Yutulmalarla birlikte görülen tüm yutulmamalar, Eski Türkçeden ödünçlemedir.

Yutulmalar

emek (< emgek ET.)

“ kimi āsūde kimi darta**emek**” G-26b/11

“dürlü yimiş anda yokdurur mü’ mīnga**emek**” BH-148b/7

gerek (< kergek ET.)

“**gerekdür** kişiye çün eyü dirlik” KEMŞ-16b-7

“kıyāmet oldu **gerek** kamu serve server ola” KB-3r/9

“salķumını incüden kılmaķ **gerek**” Yz. 32-4

yūķaru (< yoķķaru ET.)

“sen **yūķaru** ben aşıağadın yaņa” İ-811

“nüh felekden **yūķaru** seyri geçer” G-42a/5

ķamaķ (< tamģaķ ET.)

“şusuz bağı ķatmış ve **ķamaģı** depsermiş” BH-77a/4-5

ķulaķ (< ķulģaķ ET.)

“sinjek zinde fīlūņ **ķulaģın** burar” SN-7-14

“dürr-i ma’niye **ķulaķ** tut iy refīķ” İ-3

“el ayak göz **ķulaķ** yürek bağır gibi ķamusı āletdür” TM-10a/1-2

ķuraķ (< turģaķ ET.)

“ ‘arş anuņ na’līne oldu **ķuraķ**” G-12a/6

bulanuķ (< bulģa- ET.)

“günlerūņ şāfisin ve zamānuņ **bulanuģın** görmişem” MT-16a/4-5

ķarınca (< ķarınķķa ET.)

“nola eger **ķarınca** ķoħdı lebūņ şerābına” KB-7v-2/8

ķazan (< ķazģan ET.)

“ģaybetūņ çün **ķazanında** ķaynaram” M-149/14

bula- (< bulģa- ET.)

“ ‘anberīn saçı **bulaşur** tozlara” M-48/7

kazan- (< **kazğan-** ET.)

“ sehl ola **kazanurısam** āzād ışiginde” KB-120v-1/1

şataş- (**şatğaş-** ET.)

“hızır bir yolda **şataşdı** bir ere”M-54/11

Yutulma ve Yutulmamalar

yalan: **yalğan**

yalan

“şāhuñ şāfī āyīnesi iki zāmīrūñ girçegin **yalanın** anlar” MT-58a/7

yalğan

“ ‘ayyār sevgüdürür dünyā **yalğandur** dōstluğı” BH-83b/20

bellü: **belgölü**

bellü

“bileyüm **bellü** baña söyle sözüñ” Yz. 27-1 (bellü 5 defa geçer.)

belgölü

“iki meclis var cihānda **belgölü**” G-45b/10

“bilelüm aḥvālin anuñ **belgölü**” Yz. 3-7 (belgölü 7 defa geçer.)

ince: **inçge**

ince

“**ince** kız ṭonanınca yoğın kız ere varmış” KA. 123b-8

“yazuḵ müzd terāzūsı **ince** sırāt köprüsi” KEMŞ-20b-2

inçge

“bārī yaratdı bārını **inçge** biliyiçün” KB-184r-1/2

Eklerde

Yutulmalar

-(y)IncA

“eytdi kesmeñ **dimeyince** siz anı” Yz. 40-2

“soḵakdan ta ḥarem içre **girince**” KEMŞ-12b-10

-(y)AlI

“nice benden oldı ol **ayrılalı**” Yz. 75-5

Yutulmalar ve Yutulmamalar

-(A)rU : -GArU

ilerü: ilgerü

ilerü

“ben bu sûretten **ilerü** adum yünus degüliken” YD-169-11

“müsülmānlık işin **ilerü** getir” SN-9-3

“kapucı **ilerü** yürüdi elin nevharanun gögsine vurdı” MT-11b/12-13

“bu beş on yıldan **ilerürek** ‘aceb” M-1/8

“**ilerü** zamānda deve hurma kığlardı şimdi kestane kığlamaz” KA. 130a-6

ilgerü

“kara yügi bitmedin **ilgerü** ikevlesün” BH-80a/16

taşra: taşgaru

taşra

“haremun **taşra** yanı tolu şardur” KEMŞ-5b-6

taşgaru

“kapudan **taşgaru** āvāz-derāyı severem” KB-248v-2/7

-GAn : -(y)An

-(y)An

“ulu sözi **bilmeyen** tañrısın bilmez.” KA. 116a-8

“yürüyen sürinen yügüren uçan

görünen yavınan çapınan kaçan” SN-29

“şabāhdan karnın **toyuran** küçükden **evlenen** aldanmış” KA. 122a-10

“ol ölüyi yarlıgayup bu **okıyana** kırk bin şevāb...” KG-167b/1-2

-GAn

“atun **yörügenin** al, yügrük çıkarsa t̄ali‘ün.” KA. 116a-8

“**oşurgan** göte arpa etmegi behāne.” KA. 135a-8/9

“**ötlügen** begligi böğürtlen savlınca” KA. 130a-11/12

“velī an̄a sevinürem ki **sepişgen** olur o yüz” KB-106v-3/5

“bir şıyzā gönüllü kişiye bir çok **söylegene** bir içgüciye..” MT-53a-3/4

-(y)A : -GA

-(y)A

“içen kişide hergiz **qalmaya** gam” KEMŞ-6b-4

“**gelmeye** bu söz saña hergiz ba‘īd” İ-217

“**duta** hākkı vü bātıla **tapmaya**” SN-6-14

-GA

“nice yiti közleri ol kün çöngə **kılğalar**” BH-28a/18

+(y)A : +GA

+(y)A

“anuñ eti **bize** bir kaç gün öyün olur” MT-2b/6

“kılıcınun balçığı kan **odaya** geldi” DK-D.194

“bellü bil durmadı karşı **düşmene**” G-142b/2

“bidevî **ata** binüp oğlancığun isteyügitdi” DK-V.14

+GA

“sa‘âdet yine **bizge** eyvân olsun” KB-304v-4/1

“iledürler yūsufi hem **odağa**” Yz. 14-10

“hamle kıldı **düşmengä** bu kez ol kendü düşdi” BH-76b/8

“on yidinci **atğa** binüp dokışur erken bir münāfık ağulu oğ birle huseyn böğri yire urdı”
BH-77b/8-9

-(y)AsI : -GAsI

-(y)AsI

“sağa dahı **idesidür** bî-gümân” İ-7466

“açılasıdur her ne kim rāzı var” SN-1677

-GAsI

“**dökülgesi** dükel yıldız bu felekden” BH-28b/5

-(y)IcI : -GUCI

-(y)IcI

“dil ile kılām **diyici** çokdurur” G-11b/3

“yük **götürici** oluñ tã emîn olasız” MT-7b/3

-GUCI

“yā ziyaret **kılguçı** yakın kelgil” BH-143b/18

+Ar- : +GAr-

+Ar-

“gün geldükçe eti teni **şararur**” Yz. 30-13

+GAr-

“beñizleri **şargarmış** dudakları yarılmışerdi” BH-83b/7-8

+ol- ve +bol-

+bol-

“rūḥuṅı görür **bolsa** şām u şāmāt” KB-302v-5/1

+ol-

“ānı kim maḥşerden **eymenür ola**

āḥiret günine **inanur ola**” M-266/1

“bir balık gelür **olur** metris şuya” Yz. 21-15

“bir benüm gibi oğul **bulınmazmı olur**” DK-V.63

“dibūṅ ala **baḳarolsam** dipsüz ağaç” DK-V.63

“namaz aṅa farz **olmuşolur** gerek er gerek ‘avrat olsun” KG-4a/1-2

Yutulmama

“būstanlar **urḡan** dardı ve ağaçlar budaklandı” BH-34a/9-10

“bir şiyzā gönüllü kişiye bir çok söylegene bir **içgüciye..**” MT-53a-3/4

b. Diğer Yutulmalar

b.1. bol- : ol-

Tarihî Türk şiveleri içerisinde bol- : ol- karşıtlığı, ilgili Türkçeyi ve/ya dönemi ayırt edici bir özellik olarak gösterilmiş, birçok tasnif çalışması için de önemli kriterlerden biri olmuştur. Buna göre bu Türkçeler içerisinde Eski Anadolu Türkçesi ol- Türkçesi iken diğer Türkçeler bol- Türkçesi olarak ifade edilmiştir. İncelediğimiz eserler Eski Anadolu Türkçesinin ol- Türkçesi olduğunu tanıklamaktadır. bol- kullanımı sınırlı sayıdadır ve ilgili metne etki eden Eski Türkçe, Doğu Türkçesi, Kıpçak Türkçesi gibi şivelerden ödünçlemedir.

ol-

“bu dünyede ne **ola** kim āhiretde ol **olmaya**” YD-3-12

“ne kadar müşkil iş varısa yardımcısı **ola**” KA. 115b-1/2

““aklı **olan** ḥaḳ sözi bulduḡı yirde alur” KA. 115b-10/11

“za‘īfem līki ḳuvvet senden **olsun**” KEMŞ-1b-4

“mūtī’ **olup** dutarları yeksan” KEMŞ-7b-11

“suçlu **olduḡ** yüzümüze urmaḡıl” Yz. 94-8

“ayrılalı yitmiş yıl **olmuşıdı**” Yz. 95-7

“on sekiz yıl ḥalka ḥākim **oldı** ol” İ-6074

“**olmuşıdı** ‘ilm ehli başa tāc” İ-6131

“ya isteyelermü kim ḥāzır **olavus**” BH-33a/21

bol-

“âtını salıp yayağ **bolisar** mât” KB-302v-5/1

“gönülde gizlü **bolsa** bir tasadur” KB-294v-5/1

“sökeller ağrısı yiyni **bolur**” BH-12b/13-14

“nesne degmege muvâfık ve muhâlif **bolurlar**” TM-20a-D14

“her nesne gölgesi kendü boyınca bir **boldı**” KG-18a/6

“**bolay** kim belüre bu arada uç” SN-3721”

“biri **bolay** ki cânın vire algıl menüm cânımı koğıl” DK-D.162

“topumuz **bolınsar** halka ümîd” KB-305v-3/2

b.2. #v : #Ø / #b: #v

Eski Anadolu Türkçesinde #v : # Ø karşıtlığı özel olarak ur- : vur- kelimeleri için her iki morfemle de bu Türkçenin karakteristiğini oluşturmuştur. Bu kelime bur- : ur- yutulması ve bur- >vur- sızıcılığı ile #b>#Ø (yutulma) ve #b > #v (sızıcılığı) şeklinde fonetik tabakalaşma gösterdiği ve her ikisinin de aynı tabakada tabakalandığı düşünülmektedir. Burada yutulma ve sızıcılığı süreçleri birbirinin sebep-sonucu değil iki ayrı koldan iki ayrı süreçte oluşan fonetik tabakaların bir araya gelmesiyle mevcut hâlini almıştır. #b ise Eski Türkçeden ödünlenmedir. Taranan metinlerde #Ø ve #v’lerin aynı sıklıkta kullanımı söz konusudur.

#Ø (yutulma)

“iş başarana baş **ururlar**” KA. 130a-15

“iti bir kez **ur** ölsün bir dahı vur dirülsün” KA. 122a-6

“tahta çıkup **urdu** başına külâh” İ-404

“boyun **urmağdur** felek işi ya dâr” İ-1952

“altı üzre **urdu** bünyâd ol ilâh” G-3b/8

“senüñ kokuñ tıydı cânım terkin **urdum** bu cihânıñ” YD-268/3

“şîşe çün senge **ura** kendüzini yara sına” KB-7r-2/5

#v (yutulmama, sızıcılığı)

“çeng **vurduğda** ecel şöyle ki şîr” İ-4215

“ol işe istihkâksuz **vurdu** kadem” İ-6026

“elin nevhâranıñ gögsine **vurdu**” MT-11b/12-13

“bular yol **vuralar** kan dökeler fesâd kılarlar” BH-39b/17

#b (yutulmama)

“güneş kızgın olduğda **bur** diyicek” SN-7-13

“siçek zinde fılūñ kulağın **burar**” SN-7-14

b.3. birle>ile(N), +(y)IIA

Yutulma

ile(+N) ve +(y)IIA

Eski Anadolu Türkçesinde erime bahsinde yer verdiğimiz birle (ET.) > bile’nin yutulma veya yutulma-türeme aşamasını “ile(+N¹⁴)” oluşturur. İlgili kelimenin ekleşmesi ve yayınlmayla oluşan +(y)IIA da sıkça görülmektedir.

ile(N)

“aç **ile** ecelli söyleşür” KA. (P) 17b-2

“bir arada kızıl gül **ile** diken” SN-7-8

“şalur **ķazan ilem** ķaraķa ķoban ķapar yetdi” DK-D.56

“ķırķ ince billü kız **ilen** ķazanūñ ģalalını ķutmışız” DK-D.36

+(y)IIA

“hüccet**ile** bileyim dirseñ yakīn” İ-3622

“bunlar ol **pūhla** şatu eyledi” Yz. 15-11

“ebūbekr**ile** ‘ömer bile yatur” KEMŞ-3a-3

“**yaķañıla** boğazuñdan ķutayınmı” DK-V.7

“yig ki yavuz **adıla** diri ķala” İ-351

“ķurı **ķorvayıla** at dutulmaz” KA. 119a-9

Yutulmama

“yūsuf yaşıl kevkeb yidekler **birle** tertīb siyaset **birle** atasına yakīn keldi” BH-102b/20

“yüzügi **birle** nişānların sile” Yz. 55-4

“ķapusında **bile** gezerleridi” SN-13-7

“dileridi mağrib ü maşırık **bile**” İ-4758

“**bile** toğmak neylesin **bile** büyümeyince” KA. 129b-8

c. #y : #Ø

#y : #Ø konusunda, #y’nin türeme veya yutulma olması konusu, tanıklanabilir durumda değildir. Bu nedenle, “y’nin yokluğuyla alternansı” şeklinde fonetik okuması yapılır.

¹⁴ N : n,m

Türk dilinde y sesinin yokluğuyla ve başta kendisi olmak üzere başka seslerin varlığıyla alternansını oluşturan lehçe tabakalanması için ölçülebilir, kanıtlanabilir bir konudur. Erken Azerbaycan Türkçesindeki farklılıktan dolayı (#Ø) Orta Türkçe'nin Ortak Türkçe çatısını oluşturmaz. Eski Anadolu Türkçesi ise birkaç örnek dışında #y Türkçesi olarak taranan metinlerden hareketle tanımlanmıştır. Ancak #y yutulma veya türemedir demek tanımlama ve kanıtlanabilirlik açısından uygun ve doğru değildir. Bu nedenle, #y ve onun yokluğuyla alternansı olan #Ø olarak ifade ederiz. İncelediğimiz metinlerde #y : #Ø, #y, #Ø olmak üzere üç farklı eğilim görülür. ılan, ılduz, üz- örneklerinde Erken Azerbaycan Türkçesinden, yiti, yinçü örneklerinde ise Doğu Türkçesinden ödünçleme söz konusudur.

yılan: ılan

yılan

“**yılan** urduğı uyumış, aç uyumamış” KA. 131a-11

“ol **yılanlar** kırsağında zehr olur” G-109b/1

ılan

“kemend **ılan** u kırtsa sürigü” SN-23

“şuğa benzer kim üşmiş **ılanı**” G-88a/1

yılduz: ılduz

yılduz

“yılan **yılduz** görmeyince ölmez” KA. 130a-8

ılduz

“ay benümle olsun **ılduz** götine ayağum” KA. (P) 10a-5

“bezer gökyüzün gice **ılduz** ile” SN-5-4

“bugün ki bu ‘ömrüm **ılduzı** kararadı” MT-7a/13

“aya hatm itdi vü biri **ılduzı**” M-2/13

incü: yinçü

incü

“salqumını **incüden** kılmak gerek” Yz. 32-4

“**incü** düşünün hayâli düşeli gönülüme” KB-4v-2/9

yinçü

“kapısı bar aq **yinçüden** ve kızıl yaqüttan” BH-176b/10-11

iti: yiti

iti

“atar yayını katı oħı **iti** kıl ince” KB-161v-1/6

yiti

“nice **yiti** közleri ol kün çöngə kılğalar” BH-28a/18

üz-: yüz-

yüz-

“aħa selħ dirler ya‘nī **yüzilmek** selħ dersi soymaħdur” TM-22b-D

üz-

“ömrüm ipi **üzüliser**” YD-384/5

#y

yigren-

“dünyā içre ħayrāt kılur ma‘şiyetni **yigrenür**” BH-148b/12

“ħavşanuħ kaçışın gördün etinden **yigrendüm**” KA. 129b-8

yüz

“**yüzüm** sürem senüħ görklü evüħe” KEMŞ-1b-3

yürek

“kopakelür gelicegez **yürekler**” KEMŞ-11b-2

#Ø

ince

“yazuħ müzd terāzūsı **ince** şırāt köprüsi” KEMŞ-20b-2

“**ince** kız ħonanınca yoğın kız ere varmış.” KA. 123b-8

ağaç

“yolda meger varıdı bir gey **ağaç**” Yz. 9-13

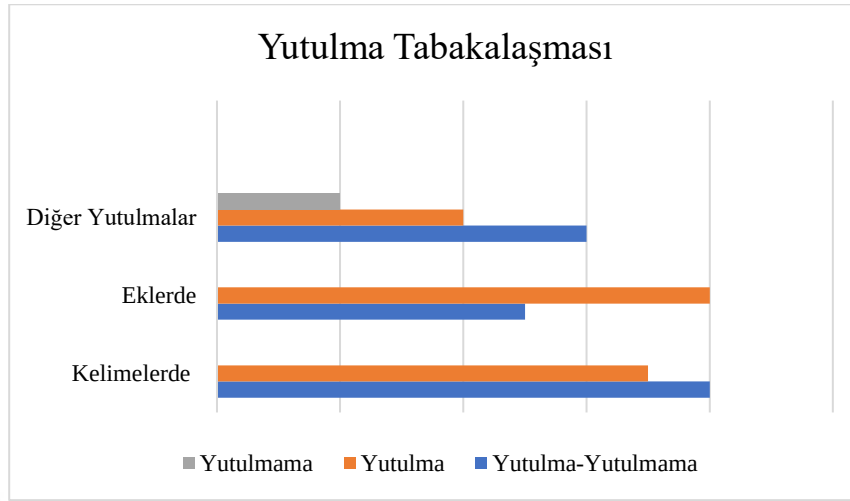
ağla-

“gice gündüz **ağlamak** oldu işi” Yz. 11-15

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde kelime ve eklerde yutulma ve yutulma-yutulmama tabakalarının tabakalaşması söz konusudur. Tüm yutulmama örnekleri, Eski Türkçeden ödünçlemedir. G/ yutulma tabakası böyleyken #b yutulması, yutulmaması, diğer örneklerdeki yutulmalar ve yutulmamalar diğer yutulmalar bölümünü teşkil eder. #y’de yokluğunun tercihi Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçleme örneklerle birlikte (ılan, ılduz) #y’nin tercihi Doğu Türkçesinden ödünçleme örnekler (yiti, yinçü) söz konusudur. Eski Türkçeden ödünçleme #b yutulmamalarına bazen sızıcılışmalar (vur-), Eski

Anadolu Türkçesinin yaygın eğilimi #b yutulmalarına ise bazen türemeler (ilem, +(y)İLAN) eşlik etmiştir.

Grafik 3: Yutulma Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

IV. Ötümlülükler

Ötümlülük, ses boğumlandığı sırada ses tellerinin titreyerek çalışmasıyla gerçekleşir. Ötümlülük ise açıklığı fazla olan sesin açıklığı kendisinden az olan ötümsüz sesi açıklık uyumu gereği ötümlü yapmasıdır.

Eski Anadolu Türkçesi kelime başında, ortasında ve sonunda ötümlülük temâyülündedir. Bununla birlikte bu Türkçenin karakteristiğine aykırı gibi görünen ancak bu şivenin tamamen iç dinamizmine bağlı olarak ötümlülük, ötümlülükme ve eş zamanlı olarak ötümlülen ve ötümlülükmeyen örneklerle bağlı gelişen fonetik olaylar ile başka şivelere hasredilmesi mümkün olan fonetik ödünçlemeler, Eski Anadolu Türkçesindeki ötümlülükler tabakalaşmasını oluşturur.

Eski Anadolu Türkçesinde #t ön ve art damak ünlülü kelimelerde farklı şekilde tezâhür eder. Ön ünlülü kelimelerde #t > #d, #t ötümlülükme, ötümlülükme ve sınırlı olarak ötümlülükmemek üzere iki temâyül görülür. #t ≥ #t, #d, #t ise ötümlülükme, ötümlülükmemek, ötümlülükme ve ötümlülükmemek ve ötümlülükme ve aşırı patlayıcılığa olarak dört farklı eğilim ile karşımıza çıkar.

a. #t > #d, #t

Ötümlülükme

Ön ünlülü kelimelerde #t > #d ve sınırlı olarak #t şeklinde bir temâyül söz konusudur. #d'ye karşılık sınırlı olarak kullanılan #t'ler #d tabakası altında verilen kelimelerde de

görülmüş olabilir. Ancak sınırlı kullanımı dolayısıyla incelediğimiz metinlerde örneğine rastlanmamış olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Diğer yandan alıntı kelimelerde sesin ilgili dildeki aslını korumak suretiyle ötümlü kullanımı tercih edilmiştir.

#d tabakası

“hasan hüseyin hamzā **dükeline** fikrūn olsun” KA. 115b-6

“çok **dürlü dürlü** her biri bir şüretten gelür” KA. 115b- 10

“uyandum bulımadum oldum **delü**” 34-1

“nişe kaldūn bu **dütünlü**” İ-226

“ebubekr evde **degül diyü** söyler külhana” KEMŞ-2a-6

“**deride** tamar tamar içinde kan” SN-5-6

“tuṭağı kevşer **dili** tūti-kelām” İ-2041

“**dekeyi** karvayup semizin aruğın göre” MT-29b/2

derzi (Far.)

“**derziye** göç dimişler iğnesin başına şokmış.” KA. 118a-10

“**derzi** biçüp dikmemiş tonını” YD-145/4

demren (Far.)

“ ‘ışkuñ okı **demreni** doқınur yüregüme” YD-165/8

“ohı cevşen deler ü yarası vü **demreni** yoḥ” KB-7r-2/3

Ötümlüleşme ve Ötümlüleşmeme

Eski Anadolu Türkçesinde #t ve #d’lerin sınırlı da olsa birlikte kullanıldığı görülmüştür.

#t tercihi Eski Türkçe’ye ait bir ödünçlemedir.

tökül- : dökül-

“yoğurt **dökülse** yokı kalur.” KA. (P) 22a-10

“**dökülgesi** dükel yılduz bu felekden” BH-28b/5

“**töküle** bizden günāh ne kim varı” Yz. 1-11

tüket- : düket-

“semizleri yir **tükedür** dolıcaḥ” Yz. 48-4

“**dükendi** daḥı şabrum uş kalmadı” SN-41-3

b. #t ≥ #t, #d, #t

Art ünlülü kelimelerde #t ≥ #t, #d, #t şeklinde bir fonetik formülasyon söz konusudur.

Eski Anadolu Türkçesinde #t’larda ötümlüleşme, ötümlüleşmeme ve ötümlüleşme ile

aşırı patlayıcılaşmanın bir arada görülmesi olmak üzere üç farklı temayülün bir tabakada tabakalaştığı görülür. Burada ötümlüleşme ve ötümlüleşmeye direnç ile aşırı patlatıcılaşma Eski Anadolu Türkçesinin iç dinamizmi ile açıklanabilecek ses olaylarıdır. Ötümlüleşmeme ise Eski Türkçeye hasredebileceğimiz bir ödünçlemedir.

Ötümlüleşme

Art ünlülü #t'larda sadece ötümlüleşmeli kullanım tercihi sınırlıdır. Alıntı kelimelerde kelimenin aslına uygun olarak #d kullanımı söz konudur.

“beg **danası** gibi yatup gevşeme görsetme” KA. (P) 4a-1

“ ‘ömr **dadın** virmeyen bîdād olur” İ-399

dāne (Far.)

“mestāne gözün **dāne-i bādām** olamı” KB-292v-4/1

Ötümlüleşmeme

Eski Anadolu Türkçesinde kelime başı art ünlülü #t'larda #d veya #t değil ټ ile gösterilen #t tercihi Eski Türkçe'den ödünçlemedir.

“kāfirler **taḳı** aydurlar” BH-82a/7

“koyın ardınca yazılar **taḡlar** kezdi” BH-125a/12

Ötümlüleşme ve Aşırı Patlayıcılaşma

Eski Anadolu Türkçesinde #t tabakasının en yaygın görülen temâyülü, art ünlülü kelimelerde ötümlüleşme ve aşırı patlayıcılaşma örneklerinin bir arada kullanımudur.

Ötümsüz ses ötümlüleşirken sesi koruma refleksiyle gerçekleşen patlayıcılaşma hadisesini görmekteyiz. Bu refleksif durumu “aşırı patlayıcılaşma” terimiyle adlandırarak Türk gramerine kazandıran Turan'ın (1999) “Orta Türkçe Metinlerinde Kelime Başı Ünsüzlerinde Aşırı Patlayıcılığa Varmıydı?” başlıklı bildirisi, konunun fonetik açıdan çözümlemesini yapan ilk ve tek çalışmadır. Bu ses #d, #t sesi özelinde çalışmamızda ټ ile gösterilmiştir.

daş : ټaş

daş tabakası

“kim benüm ağzuma beş **daş** dıḳdılar” M-153/12

ټaş tabakası

“ki **ټaş** yanı ټolayı külli şardur” KEMŞ-3a-11

dut- : ټut-

dut- tabakası

“balçığı dīvāra vur **tutarsa** hoş **dutmazsa** gine hoş” KA. 125a-8/9

“medīne yolını **dutup** giderler” KEMŞ-2a-9

tut- tabakası

“**tutar** yiryüzin dürlü dürlü çiçek” SN-7-6

“dürr-i ma’niye kulak **tut** iy refik” İ-3

“**tutisar** ümmeti bunca cinānı” KEMŞ-3a-4

doğun- : toğun-

doğun- tabakası

“kutsuzun yedi eve dek ziyānı **doğunur**” KA. (P) 4a-5

toğun- tabakası

“kutsuzun yedi eve dek ziyānı **toğunur**” KA. 136a-1

tağı: dahı

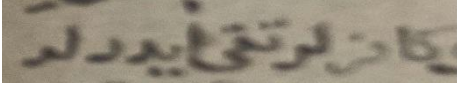
dahı tabakası

“şimdi tolundılar uş henüz **dahı**” Yz. 5-5

“**dahı** dürlü yokdurur bu işde fıkır” İ-299

tağı tabakası

“kāfirler **tağı** aydurlar” BH-82a/7

daşra : taşra

daşra tabakası

“ya’kūb yügürü **daşra** çıkdı” BH-98b/21

taşra tabakası

“ādemīdür **taşradan** gelmiş çeri” M-58/4

“haremün **taşra** yanı tolu şardur” KEMŞ-5b-6

doğru: toğru

doğru tabakası

“iy hūdāyā **doğru** yoldan ırmağıl” G15a/8

toğru tabakası

“düşü bunun **toğru** gelse nidevüz” Yz. 3-13

Ötümlüleşme ve Aşırı patlayıcılışma

Eski Anadolu Türkçesinde #d’ye karşılık sadece #ğ tabakası yoktur. Ötümlüleşme ve aşırı patlayıcılaşma örnekleri bir arada görülür. Ancak incelediğimiz metinlerde ғаğ gibi aşağıda verilen örneklerin sıklık bakımından daha çok #ğ’li tercihi görülmüştür.

ғаğ: dağ

“koyın ardınca yazılar ғаğlar kezdi” BH-125a/12

“ғаğ ne kadar yüceyse yol üstünden aşar” KA. 116a-11/12

“ғаğları yolından ırar ғasd ider dosta gitmege” YD-55b-4

“şöyledür kim дағда bitmişdür nebat” G-113a-11

ғон: don

“yūsufuñ var ғonını ғıkardılar” Yz. 7-11

“kara ғuşsa donların geydün bugün” VN-88/4

ғуғақ: dudak

“ғуғаğı kevşer dili tütī-kelām” İ-2041

“ağzınuñ дудағını öd öpiser” M-150-5

ғол-(u): dol-

“içi ol ғағuñ yılanıla ғолu” İ-3265

“semizleri yir tükedür долıcaқ” Yz. 48-4

ғamar: damar

“deride ғamar ғamar içinde қан” SN-5-6

“lābūd oldı ejdehādan ol damar” İ-3152

Kelime başında ön damak sesi olan #k ile art damak sesi #қ’ın tabakalanışları farklıdır.

#k > #g, #k ve #қ > #k, #g, #қ şeklinde fonetik okumaları yapılır.

c. #k > #g, #k

Eski Anadolu Türkçesinde ön damak sesi olan #k’lerin #g, #k olduğu görülmektedir. Eserlerin orijinal nüshalarında ƣ ve Ƥ ayrımı ile #k ve #g ayrımı yapılabilirken tüm nüshalarda bu birliğin olmaması, yani her #g’nin ilgili nüshada Ƥ ile gösterilmemesi #g veya #k okuması konusunda fonetik bir çözümleme sonucu bir tercih yapılamamasına sebep olmaktadır. Bizim bu konudaki tavrımız bu iki sesin ƣ ve Ƥ ayrımı ile tefrik edildiği metinlerde ilgili sesi gördüğümüz gibi okuma yönündedir. Bu ayrım orijinal nüshada yoksa Eski Anadolu Türkçesinin genel temayülleri -burada ötümlüleşme- dikkate alınarak tercihte bulunulmuştur.

Eski Anadolu Türkçesinde ön damak sesi #k’de ötümlüleşme ve hem ötümlüleşme hem ötümlüleşmeme olmak üzere iki farklı temâyülün bir arada olması söz konusudur.

Ötümlüleşmeler

İncelediğimiz eserlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde sadece ötümlü olarak tercih edilen #k > #g (ötümlüleşme) tabakasını görmekteyiz.

#g tabakası

“her kime haḳ **gerekse** ni’metine şükreylesün **gönlinden gidermesün**” KA. 115b-3/4

“**gelmek** irâdet **gitmek** icâzet” KA. 120a-1

“**gelini** ata bindür **güyeği** yolu ḳancarıdır” KA. 129b-1/2

“**gözler gerek** ki **göresi** iy cānum ḳuds-ı mübârek” KEMŞ-21b-2

“**gümişden** elli ḳandîli **gör** anda

“**gücüm** yitse iletsem aḳa ben de” KEMŞ-4a-6

“**geldi gördi gitdi** ‘aḳlı ey yārā” Yz. 14-8

“**gel** yola bu işi **gönlünden** çıkar” Yz. 36-15

“her nireye ḳatre **giderse gider**

‘aḳıbet ḳılır **girü** baḳre güzer” İ-201

“**geldi gitdi** rûz u hafta sāl u māh” İ-7006

“**gördi görelî görmedüğünü gözüm** benüm” KB-175v-1/1

Ötümlüleşmeler ve ötümlüleşmemeler

İncelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **ṣ** ve **ṣ̣** ayrımı ile tefrik edilebilen ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme temâyülünün eş zamanlı olarak görüldüğü örnekler mevcuttur. ḳişi-gişi, ḳiçi- giçi, kECe- gEce, kendü-gendü kullanımlarına sıklıkla rastlanır.

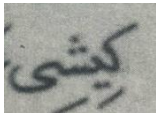
ḳişi: gişi

“ḳişi tabakası”

“gice ḳonuk olan **ḳişi** gine sabāh göçer fi’l-ḥāl” YD-153/1

“bir **ḳişinün** ḳarnın dögerlermiş vay arḳam dirmiş” KA. 122b-14/15

“**ḳişi** kim ol eyü adıla ola” İ-351

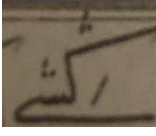
“gişi tabakası”

“her **gişi** kendü mezḳebin kim ol mes’ele cevabı nedür” KG-1b/9

“serverem diyen **gişi** erkek gerek” KB-301r-1/1

“**gişi** öz eksükligin bilicegez” KB-304r-2/2

“sığursa **gişi** denizi ırmağa yaramaz” KB-62v-3/5

kiçi: giçi

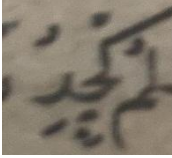
“**kiçi tabakası**”

“hüdhüdi siz hōr u **kiçi** görmenüz” M-17/8

“ger ulu ger **kiçi** āndan şādıdı” İ-1959

“**giçi tabakası**”

“oğlum **giçidür** pāzişāhlığı başarımaya” MT-12a/8

kECe: gEce

“ağan xırı şulardan haber **kiçe** arxırı yatan ala xāğdan teber aşā” DK-V.10-11

“gündüz ü **gice** yüridi mihr ü māl” İ-7006

kendü: gendü

“**kendü** ayağunıla ölümüne karşı varduñ” MT-6a/3

“**gendü** özin gösderici bī-riyā göz görmedüm” KB-209r/1

d. #k > #k, #ğ, #k

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde #k’lar, ötümlüleşmeme, ötümlüleşme ve ötümlüleşmeye direnç gösterme sonucu aşırı patlayıcılaşma olmak üzere üç farklı fonetik eğilimin bir arada görülmesiyle tabakalanır.

Ötümlüleşmemeler

Eski Anadolu Türkçesinde art damak #k’larının #ğ olarak boğumlaması hançerimizi zorlayacağından ses, ötümlüleşmekte zorlanır. Bu durum #k’larda genel olarak ötümlüleşmeme ile sonuçlanır.

#k

“han **kızı** sebebi nedür digil maña” DK-V.7

“şimdiki zamānda öküzi **kaldururlar** altında buzağı isterler” KA. 6a-3 (P)

“yine ol **kuş kuyu** suvından ayruş su içmes” BH-80b/1-2

“ ‘izzet ü erkân **ķamusı** bunlardır dünya sevgisi” YD-56b-2

“içerü bütler **ķatına** girdiler” Yz. 29-13

“**ķapuķı ķoyup** nireye varayum” İ-280

Ötümlüleşmeler

İncelediğimiz eserlerden hareketle alıntı kelimelerin çoğunda, ğ’la yazılan ilgili sesin aslının korunarak #ğ’nın tercih edildiği görülür.

#ğ

“dükeli ‘ālemi **ğalbırladum**” MT-16b-8/9

“kim bizi dögsedi yüz **ğam** yiridük” M-61/7

“ol **ğarīb** bayıtdı gey beni ķatı” Yz. 47-6

“azaçuk işüm **ğavğasuz** başum.” KA. 120b-11

“niceme kim **ğāzilerūğ** şevābınuğ ucu yok” BH-61b/19

“aldamış **ğāfilleri** cāzū ‘ayyāra benzer” YD-69/5

Aşırı Patlayıcılaşma

Eski Anadolu Türkçesinde ötümlüleşmeye direnç gösteren #ķ’ların bir kısmının aşırı patlayıcılaşması söz konusudur.

#ķ

“**ķocınur** yacanur cānıdur ‘azīz” SN-2-13 (ğocın- > ķocın-)

“mescide **ķalılar** ve namāzlağular döşeseler” BH-53a/3 (halı > ğalı > ķalı)

“gideriken araba **ķıcırdısından** kazan oynadı” DK-D.273-12 (ğıcırdı > ķıcırdı)

Alıntı Kelimelerde

“binübeni **ķazavāta** varduğum yok” DK.D.113-4 (ğazavāt > ķazavāt)

“ķatı **ķazāb** iderem şimdi saņa” DK-D.14-1 (ğazāb > ķazāb)

“ ‘azīz tanrı adına **ķudbe** okıtdılar” DK-D.121-3/4 (ğudbe > ķudbe)

e. #B : #p, #b, #p

Eski Anadolu Türkçesi #B’de ötümlüleşme ve ötümlüleşmemenin izahı, girift bir konumdur. İlgili kelimeyi Arap ve Uygur imlâ geleneklerine göre hem ʙ hem ʞ ile gösterme durumu, yani hangi işaretin hangi sesi temsil ettiği problemi muğlak kalmıştır. Çalışmamızda #B, gösterilen işaret neyse o sesin yazıya aktarımı şeklinde transkripsiyona yansımıştır.

İncelediğimiz eserlerde #B yaygın olarak sadece ʙ ile gösterilen sesler, sonra sadece ʞ ile gösterilen sesler, ʙ ve ʞ ile gösterilen sesler ile art ünlülü ve Eski Türkçede de ötümlü

olan kelimelerde ötümlülüğün korunması (ب) ve aşırı patlayıcılaşma (p; پ) olmak üzere dört farklı eğilimde karşımıza çıkar.

Sadece پ ile gösterilen sesler

#b

barmaq

“bal tutan **barmaqın** yalar.” KA. 118b-2

“kabül **barmaqın** gözine koyup eyitdi” MT-16b/3

“**barmaqın** ağzında tutmuş ıdıru” Yz. 36-14

“birisi dildir birisi **barmaqdurur**” G-114b/10

“ağuya bal diyü **barmaq** uzatdum” YD-258/8

bıgar

“**bıgar** başından kıkar.” KA. (P) 6a-9

“gözinüñ **bıgarından** aldı **bıgar**” SN-563

“**bıgarları** terk idüp denizlere taldum ben” YD-280/1

biş-

“getürdi şeker beksimet **bişmiş** aş” SN-2986

“içümde yandı od u başda **bişdi** yüz sevdā” KB-266v-2/6

büre, busu, baş, birinc

“üşendürmeye **büre** ısırmaya bit” SN-4643

“çevreden belā **bususın** açup beni zahmete bırağalar” MT-31a/14

“saña **baş** didüğüm hegbecüğüm şudan geçüresin dirin” KA. (P) 5b-10

“irteki dāne **birincden** bugünkü bulamaç yigdür” KA. 117a-7/8

Bazı alıntı kelimelerde de yaygın olarak kelimenin aslına sâdık kalınarak ötümlülük söz konusudur.

but (Far.)

“içerü **bütler** katına girdiler” Yz. 29-13

“sımasañ **butuñ** nefsin ‘abes kamu tã‘atün YD-280/6

bāzār (Far.)

“evvel **bāzāra bāzār** yitmez.” KA. 128b-3/4

“alalum **bāzāra** girüp ok kılıç” Yz. 79-9

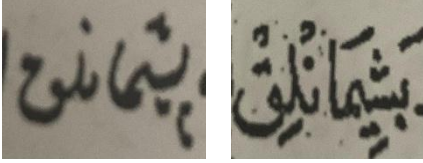
“pes geyigi alup **bāzārdın** yaña revān oldu” MT-11a/5

bābic, bāhā,

“sipāhīyi şūf türki **bābic** cimri eyler.” KA. 132a-1 (Far.)

“şatu **bāhānı** ögdünidi” Yz. 28-7 (Far.)

“getürdi şeker **beksimet** bişmiş aş” SN-2986 (Yun.)

Sadece پ İle Gösterilen Sesler

“eski **panbuḳ** biz olmaz” DK-V.3

“bu taḡıla taşı nite ki **panbuḡı** ḥallāc” KB-117v-1/8

“şekāvet **penbesin** hergiz kulaḡundan çıkarmazsın” YD-235/2

Bazı alıntı kelimelerde kelimenin aslına sadık kalınarak ötümlüleşmeme söz konusudur.

“dürütdi niçe cinn ü ins ü **perī**” SN-19 (Far.)

“**padişāhlık** iy birāder cāvidān” M-87/8 (Far.)

“başdan ayaḡa deḡin yürek yolına **pāredür**” KB-217v-3/1 (Far.)

“hüdhüd ki **peyk**-i ḥazretdür” MT-66a/8 (Far.)

پ İle Gösterilen Sesler ve Aşırı Patlayıcılaşıma (p; پ)

bıcaḳ: pıcaḳ

“**bıcaḳ** kendü şapun kesmez” KA. 119a-13/14

“oḡlına **bıcaḳ** çaldı ismā‘īl ḳurbān ḳanı” YD-396/3

“oḡlan **pıcaḡına** el urdı buḡanuḡ başını kesdi” DK-V.9

buḳuḳ: puḳuḳ

“kim **buḳuḳ** pul degmezidi onumuz” M-61/5

“kim **buḳuḳ** pul degmezidi onumuz” M-61/5

“dün **puḳuḡında** ḳazan bigün ordusına geldi1 DK-V.54

Hem پ hem پ İle Gösterilen Sesler

Bazı alıntı kelimelerde ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme örnekleri bir arada görülmüştür.

peş(ī)man: beşīman (Far.)

“şoḡ **beşīmanlık** aşşı itmez” KA. 117a-5

“şoḡ **peşīmanlık** aşşı eylemez” KA. (P) 12b-6

“**peşimān** olur yūsufi alduḡına” Yz. 27-14

pes: bes (Far.)

“**bes** bir itden aluraksın bigümān” M-121/9

“bir işāret irdi ol dem **pes** baḡa” G-279a/11

f. #C > #ç, #c, #ç

Türkçede alıntılar dışında c sesi ile başlayan kelime yoktur. #ç’ler eserlerde ç işareti ile tanıklanmıştır. #c sesleri ise alıntı olup kelimenin aslını aynıyle Türk diline almak suretiyle ç işareti ile gösterilmiştir.

ç İle Gösterilenler

Alıntı Kelimeler

“**cennet** er aşlına kavuşmak gerek M-1/11 (Ar.)

“düşer ölür **cānı** gevdeden uçar” Yz. 9-5 (Far.)

“şol bir ünden kamosı **cünbişdedür**” G-5a/8 (Far.)

“**ciger** yandüğün ağı yudan bilür” SN-1526 (Far.)

ç İle Gösterilenler

“inşāllah kim **çalap** ‘afv eyleye” G-167b/11

“kāfir birle **çalışmağa** kiçi **çalış** didi” BH-61b/24

“şalır kazan ilem karaça çoban **çapar** yetdi” DK-D.56

“anuñıla **çavı** ile yayılır” G-266b/2

“yūsufila ben kıyıda yatdum bile **çekdüm** cezā” YD-168-9

“ ‘ışkuñ **çerisi** şöhreti milkile yayıldı **çohdurur**” KB-162v-2/2

“ya‘ni ol **çeynedüğün** yutmağdurur” G-148a/3

“**çok** senün gibi yoldan ilede” M-11/14

g. Kelime Sonunda

t# ≥ t#, d#

Eski Anadolu Türkçesi t#’de tek ve çok heceli kelimelerde ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme, tek heceli kelimelerde ötümlüleşme ve tek heceli kelimelerde ötümlüleşmeme olmak üzere üç fonetik eğilim söz konudur.

Ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme

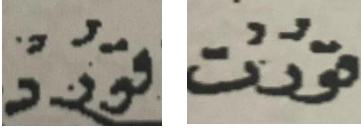
Eski Anadolu Türkçesinde tek ve çok heceli kelimelerde ötümlüleşme ve ötümlüleşmemenin bir arada götüldüğü bir tabaka mevcuttur.

ḡurd: ḡurt

“köpeksüz çobānuñ koyunun **ḡurd** yir” KA. 122b-3

“biz variken **ḵurd** anı kaçan ḵapa” Yz. 4-6

“kime tavşan yarar kime **ḵurt**” KA. 124b-8

üst: üsd

“döşegüm **üsdine** gele oyarı” KB-12v-2/5

“söz yirine **üstümüze** öd saçar” M-9/9

yurd: yurt

“geli geli **yurdınun** üzerine geldi” DK-D.44

“göçdük **yurduñ** kadri ḵonduḵ **yurtḵda** bilinür.” KA. 117b-5/6

yud-: yut-

“ya‘ni ol çeynedügin **yutmaḵdurur**” G-148a/3

“evren evreni **yudmayınca** evren olmaz.” KA. 133b-7/8

dat- : ṭad-

“rūzigāruñ acısın datlusın **datdum**” MT-7a/11

“şimdi bildüm çünkü **ṭaddum** ben ṭadın” Yz. 93-7

bulud: bulut

“ḵaplan bigi **buludla** ṭalaşma.” KA. 131a-15

“bir ḵara **bulut** ḵopar gök gürleyü” Yz. 17-4

işit-: işid-

“ya‘ḵūbuñ **işitdi** ol ögey kıızı” Yz. 2-15

“**işide** düşünji saña ḵahıya” Yz. 2-12

uzad-: uzat-

“şer işi **uzad** ḵayra dönsün ḵayr işi **uzadma** şerre dönmesün” KA. 127b-8/9

“ağuya bal diyü barmaḵ **uzatdum**” YD-258/8

yarat-: yarad-

“biz uludan işitdük evvel er **yaratıldı**” YD-367/1

“andan berü âdem peygamber ‘aleyhi’s-selām **yaradıldı**” MT-1/10

Ötümlüleşme

Eski Anadolu Türkçesinde süd, serd örneklerinde olduğu gibi sık görülen kelime sonu ötümlüleşme temâyülü ile birlikte ET. ât > ad EAT. , ET. ôt > od EAT. örneklerinde

görüldüğü üzere uzun ünlünün kısalması ve bunun bir gereği olarak nitelik nicelik dengelemesi ve sonuç olarak da ötümlüleşme gerçekleşir.

d# tabakası

“bu yüregüm hecr **ödından** tağludur” KB-274r-2/1

“söz yirine üstümüze **od** saçar” M-9/9

“**öd** kış gününüñ gülistānıdır” KA. 120b/3

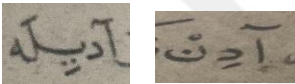
“**serd** söz ile gönül yıkdum od oldum cānları yakdum” YD-224-3

“kuşa **süd** olsa anasından olurdu” KA. 129a-15

“siz bir **ādlu** pehlevān olmadunuz” M-102/14

“yig ki yavuz **ādila** diri kıla” İ-351

“allāh **ādın** zıkr idelüm evvelā” VN-5/1

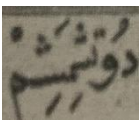

Ötümlüleşmeme

Eski Anadolu Türkçesinde hece sonu grafiğinde telaffuzun daha kolay olmasını sağlayan d#’ye göre daha niteliksiz ses olan t# tercihi söz konusudur. Tanıklanan tüm örnekler tek hecelidir.

t# tabakası

“hem nedāmet odına **dutışmışam**” İ-282

“bal **ıtutan** barmağın yalar” KA. 118b-2

“anca **yatasın** sinde görünce kıyāmeti” YD-385/2

boğaç han چاپıp **yetdi**” DK-V.17

K#

Eski Anadolu Türkçesi k# ve k# vokal ile başlayan bir ekleşmeye girmediği sürece aynıyle korunur. Eklerde de aynı durum geçerlidir. k# +V ise ileride değinilecek sızıcılaşmanın konusudur.

k#

“**köpeksüz** çobānuñ koyunun kırd yir” KA. 122b-3

“hem **elekden** geçdi düşdi yumruğa” G-219a-1

Vk# + V : Vg# +V

Eski Anadolu Türkçesinde çok heceli kelimelerde bir ünlüden sonra gelen kelime sonu ön damak k sesi sonrasında ünlüyle başlayan bir ekleşmeye dâhil olduğunda ötümlüleşerek g olur.

“kamu nesne **bizegidür** iy hakim” İ-1

“çıkarsañ **işigine** var yüzün sil” KEMŞ-6a-4

“imdi dilerler aluban **gıtmege**” Yz. 3-14

“râst aña **irmege** kılğıl heves” İ-200

k#

“pes giri varacak yiri sinle **olacakdur**” MT-10a/3-4

“itümile bit **yalağda** yundım içen azğun kâfir” DK-D.40-41

“ki dört **bucağıldur** degül degirmi” KEMŞ-5b-5

B#

Eski Anadolu Türkçesini B#’de tek heceli kelimelerde ünlü ile ekleşmeye girmedeği sürece ötümlüleşmeme, çok heceli kelimelerde ve eklerin sonunda ise ب ve پ işaretleriyle bir imlâ tabakalaşması şeklinde görülür. Bu durumu ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme temâyülü olarak yorumlamak güçtür. Bu ikili gösterimde, hece sonu grafiğine göre hece yapısına daha uygun olacağından p# okuması tercih edilecektir. Çok heceli kelimelerde p#+V ekleşmelerinde ötümlüleşme söz konusudur.

Tek hecelilerde

“**dibün** ala bakarolsam **dipsüz** ağaç” DK-V.6

“şakınan göze **çöp** düşegen olur.” KA. 122b-3

“**öpem** kuçam anuñ ile görüşem” SN-1604

“taşlar **köp** orta yirde cevher kanı” KB-301v-1/1

“sinirleri şol **ipler** gibi urğan gibi kıldı” TM-1b/5

“buzağuyı tanrı diyüben **ıapar**” M-158/9

“hōryatdan savaş **kopar**” KA. (P) 10a/9

Çok Hecelilerde ve Eklerin Sonunda

çalap

“on dahı düşmenlere sögdi **çalap**” G-234b/1 (ب kullanılmıştır.)

“yūsufuñ görkin **çalap** aña öger” Yz. 8-6 (ب kullanılmıştır.)

“**çalabuñ** rahmet denjizi kaynayup taşdı ve esirgedi” MT-12b-11

-(y)Up ekinde ڤ ve çoklukla ڤ’li şekilde ikili kullanıma rağmen fonetik olarak -(y)UbAn ekinde olduğu gibi bir ötümlüleşmesi için vokal olmadığından eke ait sesi p#’li okunur.

“**kaçup** ol birine yūsuf sığınur” Yz. 5-14

“namaz kılası vaktın sovuğ **diyüp** üşürsiz” BH-82a/7-8

“bu nesneleri **koyuban** yavunmaya düşdi gönül” YD-152-11

“iş bitürdüm **diyübenin** andan dumışursiz” BH-83a/7

C#

C# Eski Anadolu Türkçesinde tek heceli kelimelerde ve bu kelimelerin ekleşmelerinde ç# tercihi, çok heceli kelimelerde ise c# ve ç# yine bir imlâ tabakalaşması örneği olarak چ ve چ işaretleriyle münâvebeli olarak kullanılır. Dolayısıyla hece sonu grafiğine göre hece yapısına daha uygun olacağından ç# okuması tercih edilecektir. Çok heceli kelimelerde ç#+V ekleşmelerinde ötümlüleşme söz konusudur.

Tek Hecelilerde

“düşer ölür cânı gevdeden **uçar**” Yz. 9-5

“oduñ üstine şovuş şu **saçayım**” M-131/1

“atararuñ bir sözi biñ öğüde **geçer**” KA. (P) 20a-10

“niçe bağılu kapuları **açdı** ol” SN-133

“deriñ şu **içinden** yazı bigi yol” SN-78

“ıssıdan korman şovuş şuyı üfürür **içer**” KA. 126a-10

“gice konuk olan kişi gine sabâh **göçer** fi’l-hâl” YD-153/1

Çok Hecelilerde

“**ağaçları** tûbâ budağıydı” MT-26a/9

“bir kırı **ağacıdum** yol üzre düşmişidüm” YD-280/8

h. İki Vokal Arasında

VtV : VdV

Eski Anadolu Türkçesinde VtV’de ötümlüleşme, ötümlüleşmeme, ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme olmak üzere üç temâyüle rastlanır. Bununla birlikte ekleşmelerde KtV, KdV örnekleri bir kurala bağlı olmaksızın münâvebeli olarak görülür.

VtV > VdV Ötümlüleşmeler

budağ (butağ ET. > budağ)

“ol ağacuñ **budağı** on bir idi” Yz. 45-14

“anda geldi biş **budağ** oldu elün” G-26b/8

“gülistānda bülbül **budağında** gül” SN-28

“ağaçları tūbā **budağıydı**” MT-26a/9

“servi ağacı **budağında** oturur” M-90/5

yedi (yeti ET. >yedi)

“şonra andan **yedi** yıl kızlık ola” Yz. 49-12

“kutsuzun **yedi** eve dek ziyānı tokunur” KA. 136a-1

kadın (katun ET. > kadın)

“karavaşa ton geyürsen **kadın** olmaz” DK-V.3

“kuşanuram yine yüz yirde **kadına** neyiçün” KB-211r-2/4

Ötümlüleşme

“korkut **ata** adlu bir er kopdı” DK-V.2

“atar yayını katı oğu **iti** kıl ince” KB-161v-1/6

“bir **biti** yaz mışra varsun bir kişi” Yz. 24-4

“çok şeyātın birle ol tağ **etegine** kondı” MT-24b/2

Ötümlüleşme ve Ötümlüleşme

“otağuzdan çıhıban kara kılıç” KB-295v-3/2

“kılıcınun balçığı kan **odaya** geldi” DK-D.194

KtV, KdV

KdV Doğu Türkçesinde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Dolayısıyla bu fonetik eğilim, Doğu Türkçesinden bir ödünçlemedir.

iste-/isde-

“**istedi** ol gönlegi uçdan uça” Yz. 10-13

“leşkere bir pādīshāh **isteyelüm**” M-4/9

“derdmendüm derde tīmār **isderem**

hastayam gözüñi bīmār **isderem**” KB-5r-2/1

göster-/ gösder-

“ne mīmi aç ne sīmi **gösder** andan” KB-9r-1/1

“iricegin size dağı **gösterem**” M-106/6

VkV

Ötümlüleşme

Eski Anadolu Türkçesinde V_kV ötümsüzlüğünü koruyarak ötümlüleşmeme temâyülü gösterir. V_kV konusu ise sızıcılaşma bahsinde değerlendirilecektir.

“tañrı virdi balığa **iki** oğul” Yz. 22-7

“yarlığağıl rahmetün **üküşdurur**” G-50b/2

“**ekinci** kırk günde biter bāzīrgān kırk günde” KA. 131b-8

V_pV : V_bV

Eski Anadolu Türkçesi V_bV Türkçesidir. Bunu fonetik olarak ب ve پ'nin ikili kullanımı gereği ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme olarak yorumlamak zordur. Sadece ب ile gösterilenler, sadece پ ile gösterilenler, ب ve پ ile gösterilenler olarak imlâ tabakalaşmasını işaret etmek uygun olacaktır.

Sadece ب İle Gösterilenler

“kelebeklerle şem'ün sūzıdur” M-280/7

“bilün **gibi** hılāl olduḡ ağızuḡ teg ḡayāl olduḡ” KB-2v-2/3

Sadece پ İle Gösterilenler

“degirmene dayanan **köpek** dere sıyırdır” KA. 134a-1

“niçe bağılu **kapuları** açdı ol” SN-133

ب ve پ İle Gösterilenler

“niçe yıldur ki şol **çopanū** ardına düşmişsin” MT-30a/3-4

“şalur kıazan ilem kıaraça **çoban** çapar yetdi” DK-D.56

V_çV : V_cV

Eski Anadolu Türkçesi bir $\frac{V_{ç}V}{V_cV}$ Türkçesidir. İncelediğimiz metinlerde yukarıda da sıkça zikrettiğimiz imlâ tabakalaşması gereği چ ve چ ile gösterilen kelimeler, sadece چ ile gösterilenler ve sadece چ ile gösterilenler şeklinde bir sınıflama yapmamız mümkündür. Bununla birlikte kelime içinde KCV'li örnekler hem چ hem چ ile gösterilmiştir.

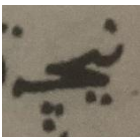
چ ve چ İle Gösterilen Kelimeler

nice: niçe

“**niçe** cem' idesin dünyā metā'm” KEMŞ-5b-2

“ki allāhdan **nice** olursa fermān” KEMŞ-7b-11

“miskin faḡīḡ ne söylesün faḡlın **nice** şerḡ eylesün” KEMŞ-18b-2

“**niçe** kardaşsız yā bir eydünüz” Yz. 66-1 (6 kere niçe)

“**nice** bildürür bu gizlü rāzını” Yz. 87-3 (34 kere nice)

“**niçe** bağılu kapuları açdı ol” SN-133

“yağınca **nice** bulduğunu haqqı” SN-139

“iy **niçe** ‘āşıkları kıldı yine zār ‘ışk” KB-2v/1

“biz **nicesi** ‘ışk ile olmayalum bir çün” KB-2v/8

“vara bir cānsuz büte bu **nice** uya” M-12/8

“**niçe** kim oğlan ataya anaya” M-65/15

KCV

inçe: ince

“**inçe** şırāt keçdüğünden mengü uçmak bulduğundan” BH-164b/16

“atar yayını katı ohı iti kıl **ince**” KB-161v-1/6

anca: ança

“**anca** yatasın sinde görince kıyāmeti” YD-385/2

“**ança** yalvar ol çalapğa yarlığap rahmet kılınça” BH-11a/14

bunca: bunça

“hüdhüd eydür toñma **bunça** buz gibi” M-109/14

“hırş ātına **bunca** dağı binmegil” M-74/9

“münācāt birle oş **bunca** beytüm” KEMŞ-9b-3

Sadece ڄ İle Gösterilenler

VcV

“**acı** ağzı vü uçunupdur beñiz” SN-6

“bu türbe dört **bucaqludur** bil imdi” KEMŞ-14a-1

Sadece ڄ İle Gösterilenler

VçV

“ecel yiri **açuğdur** cebe dağı fāyide itmez” KA. 126a/13 (1)

“bu dükeliyile bir **buçuk** dōstdan artuğ bulımadum” MT-16a/5

“**bıcağ** kendü şapun kesmez” KA. 119a-13/14

“**çiçekler** kokuşu dimāğum tāze kıldı” MT-6a/6

“alçağ ola **küçük** ola ol nişan” Yz. 97-1

i. Diğer Ötümlüleşmeler ve Ötümlüleşmemeler

f/: v/

f/> v/ ötümlüleşmesi, ötümlüleşme ve ötümlüleşmemesi tabakalaşmalarında, ötümlüleşme temâyülü Kıpçak Türkçesine ait bir ödünçlemedir.

Ötümlüleşme

uvağ (> ufağ T.)

“**uvakdur** didüğüm ağıla iy uşlu” KEMŞ- 4a-7

“pes ol **uvağ** cânavarlar öñince kaçdılar” MT-51a/2

“içi düpdüz **ıvacuğ** ağıça kumdur” KEMŞ-5b-3

uva-

“gemiği taşı vurdı **uvatdı**” MT-8b/5

“bardağı degecek olurısañ ağacıla başuñ çanağın **uvada**” MT-30a/6

“ovmağıla ve erkenek dutmağıla **uvanur**” TM-53b-D-3

Ötümlüleşme ve Ötümlüleşmeme

sivri : sifri

“**sifri** siñeğe buyurdum” BH-115b/22

“anuñ emriyile şu **sivri** siñek” SN-79

z/ : ş/

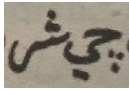
İncelediğimiz metinlerde Kıpçak Türkçesinden bir kelime de ş/ fonetik ödünçlemesine rastlanmıştır.

EAT. z/ : ş/ KıpT. (ötümlülük: ötümsüzlük karşıtlığı)

çöz-/ çiş-

“gel ağı haṭāya düşme **çözicek** saçını görgil” KB-89v-3/1

“kuşağın **çişer** yūsufa kuşadur” Yz. 20-4

-z+ : -s+ ; +vUz: +vUs

İncelediğimiz metinlerde -z+ ve +vUz ekleri ile birlikte -s+ ve +vUs morfepleri de görülür. Eski Anadolu Türkçesindeki ötümlü z sesine karşılık ötümsüz s sesinin tercihi Doğu Türkçesinden bir ödünçlemedir.

EAT. -z+ : -s+ DT.

“ol ki tiryāk **içmezem** dir koñ anı” G-82b/3

“yine ol kuş kuyu suvından ayruğ su **içmes**” BH-80b/1-2

“yohsa **getürmezseñüz** ol kurdı siz” Yz. 11-2

“ve aña yiyesi **getürmes**” BH-80a/9-10

EAT. +vUz: +vUs DT.

“sin içinde kara toprak **olavuz**” KEMŞ-9b-5

“ya isteyelermü kim hâzır **olavus**” BH-33a/21

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde ötümlüler tabakalaşması, diğer tabakalaşma çeşitlerine göre daha farklı ve çeşitli bir görünüm arz eder. Her sesin tabakalaşması art damak ve ön damak seslerine göre farklı bir tabakalaşma örüntüsü içerir. Temelde ötümlüleşme, ötümlüleşmeme, ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme ile ötümlüleşmeme ve aşırı patlayıcılaşma temâyülleri olan ötümlüleşmeler tabakalaşmasının her ses için tabaka ilişkisi fonetik formüllerle aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Ses	Kelime başı	Kelime sonu	İki Vokal Arası	KV-VK
t	#t > #d, #t	t# ≥ t#, d#	VtV : VdV, VtV	KtV, KdV
ṭ	#ṭ ≥ #t, #d, #t	-	-	-
k	#k > #g, #k	Vk#+K: Vk#+K Vk#+V: Vg#+V	VkV : VkV	-
ḳ	#ḳ > #k, #g, #k	Vk#+K: Vḳ#+K Vk#+V: sızıcılaşma	-	-
B	#B: #p, #b, #p	p#, p#+V: p#V, b#V	VpV ~ VbV	-
C	#C > #ç, #c, #ç	ç#, ç#+V: ç#V, c#V	VçV ~ VcV	KcV ~ KçV

Tablo 5: Ötümlüleşmeler Tabakalaşması

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda yer alan #t, #ṭ : #t’ler Eski Türkçeden ödünçleme olan sınırlı sayıdaki ötümlüleşmeme örneklerini temsil eder. Tablo dışında kalan f/ > v/ (ötümlülük) ve z/ : ş/ (ötümsüzlük) Kıpçak Türkçesinden; ekleşmede -z+ : -s+ ; +vUz: +vUs ötümsüz tercihleri ise Doğu Türkçesinden ödünçleme olarak metinlerde yer almaktadır.

V. Sızıcılaşmalar

Sızıcılık, ses boğumlanırken boğumlanma şekline göre ses cihazının açık olması durumunda ortaya çıkan niteliktir. Ses, hançeremizde bu açıklık gereği sızarak boğumlanır. Eğer bir açıklık olmuyorsa yani 0 bir açıklık varsa patlayıcı nitelikteki ses oluşur. Sızıcılaşma, patlayıcı niteliğe sahip bir sesin, başta ünlüler olmak üzere çevresindeki kendisinden daha açık seslerin etkisiyle açıklık uyumu gereği hece grafiğinde patlayıcılıktan daha az nitelikli olan sızıcılık özelliği kazanmasıdır.

Eski Anadolu Türkçesinde #b > #v, b/ > v/ ve G/ : v/ , iki vokal arasında ve ekleşmelerde VḳV : VgV / Vḳ# + V : Vg# + V, Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle ḳ/> ḣ/ ile alıntı kelimelerde d/ > z/ sızıcılaşmaları görülür.

a. Kelime Başında

#b > #v

Eski Anadolu Türkçesi kelime başında yer alan b sesini sızıcılaştırarak v yapan Türkçe'nin adıdır. Kelime başında meydana gelen bu sızıcılaşmanın nedeni sesin yanındaki ünlünün açıklığı ile r akıcı-sızıcı sesinin gerilek-uzak-yarı benzetmesinden kaynaklanmaktadır. Sızıcılaşan tüm örneklerde kelime sonunda yer alan r sesi bu fonetik okumayı doğrulamaktadır.

İncelediğimiz metinlerde #b'lerde sızıcılaşma ve sızıcılaşmama temâyülü bir arada görülür. Sızıcılaşmama örnekleri sınırlı sayıdadır ve Eski Türkçeden ödünçlemedir.

bar: var

bar

“kapısı **bar** ak yinçüden ve kızıl yaķüttan” BH-176b/10-11

var

“dutmış olur kişi **var** u yok” G-105a/11

“şırātuñ yidi yirde **var** nişanı” KEMŞ-8a-4

“yūsuf adlu **vardı** bir oğlı anuñ” Yz. 2-5

“eyā da‘vī iden ki **vardur** bilüm” SN-84

bar-/var-

bar-

“yime kaygu sinden **barğa** bu cān” BH-116b/5

var-

“dün gice hayālinüñ izini basa **vardum**” KB-262r-2/4

“**vara** bir cānsuz büte bu nice uya” M-12/8

“ol ölünüñ sini üzre **varasız**” BH-163a/6

“**vardı** andan türk iline şehriyār” İ-3844

“cennet kapusın **var** gör anda olur cennet-i hūr” KEMŞ-20a-2

“bir biti yaz mışra **varsun** bir kişi” Yz. 24-4

“oğlanı yumuşa şal ardınca **var**” KA. 117b-1

“**vara** toğrı yol egriye şapmaya” SN-57

bir-/vEr-

bir-

“müzd ü şevāb **birsem** bularuñ eygü yükin köceñletmiş bolurmen” BH-109a/19

“yaşıtırsa andan bennāya destūr **birürler**” BH-149b/1
“cān **biribirdüm** lebūne yine ‘aqlum baṇa dir” KB-208v-2/3

vEr-

“şorup **verince** vurup **vir**.” KA. 123b-7
“allāh bizi göredurur rızkımuza **viridurur**” KEMŞ-21a-1
“**virdi** dil haḡ taṇrı ḡurda söyledi
virdi selām ya‘ḡūba ṭapeyledi” Yz. 11-7
“yirine bir daḡı **virür** feyz-i cūd” İ-216
“**virmedi** kimseye **virmez** ḡarḡ emān” İ-309
“biḡ ḡamzaca ḡuvvet **virmiş** ḡādir ḡalap ‘ıḡk erine” YD-55b-4
“namāzdayiken daḡı namāzın ḡoya cevāb **vire**” MT-8b/2
“sen daḡı bencileyin **vir** ḡöḡülü yāra sine” KB-7r-2/1

biribi- /viribi-

biribi-

“bir ḡaraḡḡı **biribimiş** her bir ḡaşa” KB-278v-2/5
“sen **biribidüḡüḡ** kiliz köḡlüm ḡapusın açdı” BH-106b/1

viribi-

“**viribidüm** anuḡ içün uş seni” SN-115
“**viribidi** virdi fethüḡ ḡāyretin” G-13a/7

b. Kök Ünlüsünden Sonra

b/ : v/ (Sızıcılık-dudaklılık)

Orta Türkçede kök ünlüsünden sonra gelen b’nin sızıcılılaşmasında, b/ > w/ > v/ sürecinin v/ aşamasını Eski Anadolu Türkçesi ile temsil eder. İncelediğimiz metinlerde suv-su örneği dışında tek temâyül olarak sızıcılılaşma/dudaklılaşma görülür.

“ölüyü döşeginde **avlamak** gerek” KA. 121a-11/12
“ṭanukluḡa varursın haḡ **evine**” KEMŞ-9a-7
“ḡıyrıla bir **ev sevinmiş** serteser” İ-3120
“aşluḡa **ḡavıḡgör** birliḡiḡün” M-54/3
“şükür ki saḡa **ḡavıḡdum** iy cānım ḡuds-i mübārek” KEMŞ-21a-3
“**ḡavıḡa** revān ‘ömr-i cāvīze ol” SN-281
“ḡurı **ṭorvayıla** at dutulmaz.” KA. 119a-9
“kime **ṭavşan** yarar kime ḡurt” KA. 124b-8

“ol ki **sevmezdi** suçlaya ta biline celâleti” KEMŞ-16b-10

“**sevinür** cevâb yazar şādî kılar” Yz. 24-10

“**severem** lâyıkmıdır uşbu kuli” Yz. 29-15

““âşıkmı derim ben aña tañrının uçmağın **seve**” YD-56a-3

“ata ana ve hısm kavm **sevinür**” MT-10a/1

“**severem severem severem** suçum ol” KB-189r-3/4

“kimseye **yalvarmaz** altun kim beni

sevünüz illâ gören **sever** ânı” M-14/2

“yig ki **yavuz** adıla diri kala” İ-351

suv-su (b/>w/>v/>y/>û/>Ø/) (sızıcılaşma/erime)

“yine ol kuş kıyu **suvından** ayruk **su** içmes” BH-80b/1-2

“encîr **suyı** birle ayağın yusun” MT-69b/1

G/ : v/

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, G/ : v/ sızıcılaşma ve dudaklılaşma hâdisesi tek heceli, çok heceli ve ön ve art damak ünlülü G/’ye göre farklılaşan bir görünüm arz eder.

Tek Hecelilerde

Eski Anadolu Türkçesinde ön damak ünlülü g’lerde sızıcılaşmama yani korunum (g# : g#) art damak g’lerde ise sızıcılaşma g# > ğ# söz konusudur. Tek heceli kelimelerde buna göre sızıcılaşma ve sızıcılaşmama tabakası vardır. Bununla birlikte art damak ünlülü ğ/’larda hem sızıcılaşma (ğ/) hem de dudaklılaşma (v/) örneklerinin görüldüğü üçüncü bir eğilim bulunmaktadır.

Sızıcılaşma

“it üni göge **ağmaz**” KA. 135a-13

“o **tağda** ne ağaç vardır ne hō **bağ**” KEMŞ-7a-4

“ol **tağ** ardında ki dirler küh-ı kâf” M-5/14

“şom olandan yine şom **toğar**”. KA. 121b-11

“güneş **toğışınadur** hem kapısı” KEMŞ-6a-2

“kutlu kün **toğuşından** bellüdür” KA. 125b-15

“hem **yağar** halk üzre hakkın rahmeti” VN-33/2

Sızıcılaşmama

“ki bir hacc itmegün **yigdür** şevâbı” KEMŞ-9a-4

“söz ögerem bini **ögmezem** saña” İ-58

“eydür uşlu bütlere kanda **söge**

ol hümā yā kendüzin nite **öge**” M-10/5

“dünyā genci çünki **degmez** rencine” İ-373

“degül anı **ögmek** benüm oranum” SN-153

“on dahı düşmenlere **sögdi** çalap” G-234b/1

“şöyle **döger** kim şanasın öldürür” Yz. 17-3

“göreyüm gönlegi direyüm **ögi**” Yz. 10-12

“yūsufuñ görkin çalab aña **öger**” Yz. 8-6

Sızıcılaşma ve dudaklılaşma

koğ-/ kov-

koğ-

“deniz kenārında ova kıyıda işleyen **koğa**” YD-224-7

kov-

“ağustosda gölge **kovan** zemheride karnın ovar.” KA. 132b-7

“bu dünyā kölgedurur **kovar** kaçsañ” KB-302r-1/2

“dün ü gün dünyā **kovar** nefsaniler” G41b/8

“**kovagitdi** düşmeni hayl ü sipāh” İ-7119

“karı dünyāyı nite öküş **kovar**” SN-308

“nefse uyup dünyeyi **kovmayalar**” VN-90/656

Çok Hecelilerde

VgV : VgV ; VgK : VgK

Eski Anadolu Türkçesinde iki vokal arasında ve ünlü-ünsüz arasında yer alan ön damak g seslerinin bir kısmı korunur, bir kısmı ise sızıcılaşıp dudaklılaşır. Diğer yandan ön ünlülü g’lerde hem sızıcılaşmama hem de dudaklılaşmanın görüldüğü bir temâyül de mevcuttur.

Sızıcılaşmama

“**gögercin** ağa düşe” MT-24a/7-8

“ulular **ögüdin** tutmayan uluyakalır” KA. 116a-10

“südsüz inek **melegen** olur.” KA. 128b-5

“alet işler er **ögünür**” KA. 125a-8

“bir kişinüñ karnın **dögerlermiş** vay arkam dirmiş” KA. 122b-14/15

“ya‘kūbuñ işitdi ol **ögey** kıızı” Yz. 2-14

“**ügeyik** didi gü gü gü **gögerçin** didi bu bu bu” KB-162v-3/5

Dudaklılaşma

VgV : VvV ; VgK : VvK

“düşer ölür cânı **gevdeden** uçar” Yz. 9-5

“yüridür kuru **gövdeye** cân virüp” SN-20

“**gövdede** cân variken gitmek gerek” MT-2a/6-7

“öz **gevden**den başını keseyinmi” DK-V.7

“her birinün **gevdeden** gitdi cânı” M-9/2

“yūsufi çün ol sarāya **güvürür**” Yz. 34-11 (ET. kigür- : sok-)

“hüseyni kucaklayu duttı kötürdi çāzıra **givürdi**” BH-77b/12

Sızıcılışmama ve Sızıcılışma, Dudaklılaşma

VgV : VgV/ VvV ; VgK : VgK, VvK

degşür-/devşür-

degşür-

“ol iki cihān güneşi zāhir dünyasın **degşürdi**” YD-157-7

“küfre **degşürdi** kamu īmānumı” M-28/5

“pārisiçesiyile **degşürmeyem**” M-296/7

dEvşür-

“sāyebānın yine **devşürdi** zulem” İ-2149

“dürişmez ki **divşüre** māl u tavar” SN-293

“sāyebānın yine **devşürdi** zulem” İ-2149

Akıcılışma, Yarı Ünlüleşme

degşür- kelimesinin r/ ve y/li örneklerine de rastlanır. Başka bir kelime de benzer bir ses değişimi veya denkliği gözlemlenmemiştir. y/li örnek Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemedir.

dErşür-

“bir nicesi oldur ki **dirşürürler** katarlar” TM-58b/2

deyşür-

“dahı kardaşların Yūsuf **deyşürür**” Yz. 100-3

Eski Anadolu Türkçesinde iki vokal arasında ve ünlü-ünsüz arasında yer alan art damak ğ sesini sızıcılaştıran, dudaklılaştıran ve hem sızıcı g hem v örneklerini bir arada bulunduran sızıcılışma ve dudaklılaşma tabakası söz konusudur.

Sızıcılaşma

VğV : VğV ; VğK : VğK

“el ayak göz kulak yürek **bağır** gibi kaması âletdür” TM-10a/1-2

“ğarîblığıla kana döner **bağır**

meşeldür taş olur yirinde **ağır**” SN-699

“iy karındaş neçeye degin bu **ağır** yük altında zebün olasin” MT-2b/9

“cân niçe ki **ağır** ise aslına kemerde” KB-208r-3/4

“başından ayağa degindür **ağız**” SN-3019

“bilün gibi hilâl olduğ **ağızuğ** teg hayâl olduğ” KB-2v-2/3

“koşa bâdem sığmayan tar **ağızlum**” DK-V.7

“gehî yaqasın u gehî **boğazın**” SN-3383

“yaqañıla **boğazuğdan** tutayınmı” DK-V.7

“kâziya yaluğuz giren sağalın **şığayıp** çıkar” KA. 126a-3

“ ‘aql **bağışladı** öğretti hikem” İ-2336

“karı **bağla** yanın al **ağla**” KA. 132a-7

Dudaklılaşma

G/ : v/

“dilkü **tavuğıla** hemrâz ola” MT-40a/1

“kuruda **tavuk** gibi hōd gezerem” M-70/6

“görinen **yavınan** çapınan kaçan” SN-29

“bu nesneleri koyuban **yavunmaya** düşdi göñül” YD-152-11

“yâ muhammed şabr kılğıl vakt **yavukdurur**” BH-103b/1

“ıssıdan korkan **şovuk** şuyı üfürür içer.” KA. 126a-10

“ıssı odı **sovuğ** suya karışdurur” İ-3394

“yüridür yazı kış **şovuğın** sürüp” SN-20

“ıssı **sovuk** hem anuğ yolın urur” G-28a/4

“gördi ki ılan **şovuğdan** buymış yatur” MT-8a/2

“oduğ üstine **şovuk** şu saçayım” M-131/1

“namaz kılası vaktın **sovuk** diyüp üşürsiz” BH-82a/7-8

“yine kışuğ **sovuğluğu** fuzüllüğün kesdi yine” YD-312-1

Sızıcılaşma ve Dudaklılaşma

kulağuz: kılavuz

ķulağuz

“ķulağuz olğıl sen baņa” YD-160-7

“görünen köye ne ķulağuz gerek.” KA. 134a-12

“üküş bola kim ķulağuz biregüyi ķulağuzlaya” BH-78a/25

ķılavuz

“ki bāğını şāhuñ ķılavuz ģarāb” SN-1322

“delü oldum adum yūnus ‘ışk oldu baņa ķılavuz” YD-177-9

“ger ķılavuz ol günāha bir kez āh” Yz. 1-5

Vķ# + V : Vğ# + V

Eski Anadolu Türkçesinde çok heceli kelimelerde bir ünlüden sonra gelen kelime sonu art damak ķ sesi, ünlüyle başlayan bir ekleşmeye dāhil olduğunda sızıcılaşarak ģ olur. Bununla birlikte Doğu Türkçesinden ödünçlemeyen sızıcılaşmayan sınırlı sayıda örnek de söz konusudur.

Sızıcılaşma ve Sızıcılaşmama

Sızıcılaşma

“ķarınca ayağın ķara dün için” SN-48

“ ‘aşıķ kendü birağur boynına urğanını” ” YD-398-2

“birağa tañrı sizi yarın oda” Yz. 6-14

“alçak eşek timarlamağa ģeñez olur” KA. 134b-2/3

“sensüz yola ģirürisem çārem yok adım atmağa” YD-55b-1

“hem altun oluğun altı ziyaret” KEMŞ-6a-8

“ğarībhğıla ķana döner bağır” SN-699

Sızıcılaşmama

“ķulaķına kelen nūr birle işitmek birdüm” BH-108b/6

“ayaķı sınıķ bolmasa seyūkçi neyi seyūklesün” BH-104a/14

“ol bucaķ kendü köñlün bucaķı bolsun” BH-94a/5-6

“tahtı altında aķar ol ģırmadın dört ırmaķı” BH-148b/5

“ağaç yumuşaķın ķurt yir” KA. 135b/11

ķ/ : ģ/ (Sızıcılaşma)

Eski Anadolu Türkçesi ķ/ Türkçesi olmakla birlikte incelediğimiz metinlerde çok sayıda Erken Azerbaycan Türkçesi tabakasından ödünçlemeyle ģ/ sızıcılaşmaları da söz konusudur. Kelime içinde, sonunda ve eklerde sıkça sızıcılaşmalar ģörülür. Bu ses olayı

çok sık görüldüğü için örnekler, sızıcılaşmama ve sızıcılaşma tabakası altında sıralanmıştır.

Sızıcılaşmama ve Sızıcılaşma

dağı: dahı

dağı

“varuram bunlaruñıla ben **dağı**” Yz. 5-7 (2 kere)

“sen **dağı** öldeçisen bayık bilgil” BH-143b/18

dahı

“şimdi tolundılar uş henüz **dahı**” Yz. 5-5 (95 kere)

“çü biz **dahı** resülullāhı gördük” KEMŞ-2b-9

“şem‘ **dahı** micmere didi ki ben” İ-28

yoksul: yohsul

yoksul

“gördiler mu‘cizi **yoksul** u bay” G-12b/10

“ol **yoksul** rızvānerdi” BH-133a/6-7

yohsul

“saña destgır ola ve çün **yohsul** olasin” MT-25b/13

“beyler buyruğı **yohsula** kan ağladur.” KA. 131b-3/4

“**yohsul** oldı bī-nevā oldı katı” Yz. 59-4

uyku: uyhu

uyku

“kim çaçal üzüm yimiş dahı gaflet **uykusına** düşmiş yatur” MT-2a/3

“**uyku** ölümün kardeşidir.” KA. 22b-6 (P)

uyhu

“ol melik uyanur **uyhudan** turur” Yz. 19-3

“kara kıyma gözlerün **uyhu** almış açgıl ahı” DK-V.15

koğu: koğu

koğu

“çiçekler **koğusu** dimāğum taze kıldı” MT-6a/6

koğu

“ne **koğu** irişdi cānāndan saña” İ-32

“yidi dere **koğuların** dilkü bilür” DK-V.4

ķorķu: ķorķu

ķorķu

“**ķorķunun** ecele fāyidesi yoķdur.” KA. 127a-1

ķorķu

“söylemedük **ķorķudan** ķarŗu tırup” Yz. 83-9

“**ķorķum** budur ögsüze ki bir ķan ide la‘lün” KB-12r-2/2

d. Kelime Sonunda

yok: yoh

“**yok tabakası**”

“dutmış olur kiŗi var u **yok**” G-105a/11

“**yoksa** hāzret ehline yoķdur memāt” G-70b/6

yoh

“anun mu‘cizātlarının haddi **yoh**” SN-107

“**yohsa** getürmezseñüz ol ķurdı siz” Yz. 11-2

çok- çoh

çok

“**çok** senün gibi yi yoldan ilede” M-11/14

“**çok** dürlü dürlü her biri bir şüretten gelür” KA. 115b- 10

çoh

“başarıcaķ mālıla **çoh** iş biter

līki başarmıyacaķ **çoh** baş yiter” İ-4397

“ne hācet kim eyleyeven sözi **çoh**” SN-107

aķ-/ aķ-

aķ-

“gözlerinden sil gibi yaŗ **aķıdur**” Yz. 85-10

“bir çeşmeden **aķan** su acı tatlu olmaya” YD-171-6

aķ-

“gözüm yaŗı yir ķomadı **aķmadı**” SN-1380

“‘ıŗķun **aķıtdı** ķanumı vü la‘l-i leblerün” KB-2r/8

baķ-/baķ-

baķ-

“sen ol vaķtin gözgüye **baķduñıdı**” Yz. 28-7

“dibünj ala **baķarolsam** dipsüz ağaç” DK-V.6

baķ-

“**baķıcak** şeyh ü kebîr ü hem sağîr” Yz. 57-6

“gözünje **yahşı baķıcaķ** kıyās oldur ki aladur” KB-9v-2/3

“**baķıcağ** ol ortada yine günehkâr ‘ışķ’” KB-2v/6

“çü t̃ama ağup kimsene **baķmadı**” SN-1380

çık-/çıl-

çık-

“atuñ yörügenin al yügrük **çıkarsa** t̃alı‘ün” KA. 116a-8

“ol bitigi **çıkıarur** açar okur” Yz. 93-10

çıl-

“**çılhardı** yūsuf ayda bir şehirde ‘amū” Yz. 57-5

“**çılhan** cān kıyamet olmayınca girü gelmez” DK-V.2

okı-/ oķı-

okı-

“**okımak** u bilmek ü kılmaķ aşşı yok” G-144a/8

oķı-

“yüri ardından yūsfi baņa **oķı**” Yz. 5-5

“mā rameyte iz rameyte **oķına** kış” İ-260

ķakı-/ķaķı

ķakı-

“**ķakıyup** yavu ķılmağıl bilünj” SN-275

“çok **ķakıdı şokrandı** şanemine” Yz. 60-4

ķaķı-

“işide düşün saņa **ķaķıya**” Yz. 2-12

yak-/ yah-

yak-

“serd söz ile göñül yıkdum od oldum cānları **yakdum**” YD-224-3

“velî göñül **yahar** oda vücūdı **yakanda**” KB-64v-2

yah-

“dururam ũş ben **yahılınca** tamam” İ-25

“nice yıhıldı **yahıldı** bu cihan” İ-422

e. Eklerde

+IIk : +IIh

ķaraŋulıķ- ķaraŋulıh

ķaraŋulıķ

“gice **ķaraŋulıķ** dōşegin dōşediler” MT-12b/9

ķaraŋulıh

“hıŋra lāzım neyidi **ķaraŋulıhda** istemek” KB-4r/6

“ki **ķaraŋulıh** tıldı her bir bucaķ” SN-1724

-mAK+ : -mAh+

“ya‘ni ol çeynedügin **yutmaķdurur**” G-148a/3

“lezzeti bīhūş olup **yatmaķdurur**

kendü kendüzini **unıtmaķdurur**” İ-401

ç/ : ş/ (patlayıcılık: sızıcılık karşıtlığı)

ç/ : ş/ patlayıcılık: sızıcılık karşıtlığı ç/ Eski Anadolu Türkçesinin genel temâyülü iken ş/ Kıpçak Türkçesinden ödünçlemedir.

ķalmaç- ķolmaş

“gāh rindem harābātda ben bir ‘aceb **ķolmaşam**” YD-227/5

“varğıl yolınca yüri er yolu **ķalmaç** degül” YD-162-2

niçe: nişe

“altun **nişe** kıllur beŋizümi bilimezem” KB-12r-2/6

“yapusu **niçe** yıllık yapulardur.” KEMŞ- 2b-4

içün-işin

“ķurduŋ boynu yoğun olduğı **işin** kimseye inanmaz” KA. 116b-2

“beķā dutuğı anun **içün** örtülmedi” BH-152a/2

f/ : ş/ (dudaklılık: dişlilik karşıtlığı)

f/: ş/ dudaklılık: dişlilik karşıtlığında, dişlilik temâyülü Kıpçak Türkçesine ait bir ödünçlemedir.

uşan-

“hurd **uşandı** kaması oldu pāre” Yz. 20-2

“**uşalayup** gitmez ol peşşe varur” İ-5527

“olıcaķ ne şınur u ne **uşanur**” SN-4138

“göŋülüm sırçasını **uşadursın**” KB-29v-1/4

“dutmayanuñ başını **uṣadalum**” M-147/14

/d/ : /z/

Bu hâdise yalnızca alıntı kelimelerde olmak üzere sızıcılaşma, sızıcılaşmama ve sızıcılaşma olmak üzere iki temâyülde görülür. د ve ذ işaretleriyle gösterilirler. Tanıklanan örneklerin hepsinin Farsça kökenli olması dikkat çekicidir.

Sızıcılaşmama ve Sızıcılaşma

ümîz- ümîd

“**ümîzüm** ol durur rahmet kılasın” KEMŞ-9b-10

“velî dāyim **ümîdüm** rahmetünde” KEMŞ-9b-2

ḥod-ḥoz

“biz bunun gibi biti **ḥod** yazmaduk” Yz. 86-7

“bu işe gey naẓar eyle tā **ḥoz** ğaybdan” MT-8b/14

“yazılan **ḥoz** giri kanda bozılır” KEMŞ-15a-8

pādiṣah-pāziṣāh

“ol enbiyālar kıblesin **pāziṣāh** ider midḥatı” KEMŞ-18b-2

“dimişlerdür ki bir ulu **pāziṣāh** varıdı” MT-7a/4

“**pādiṣāhlık** iy birāder cāvidān” M-87/8

Sızıcılaşmalar

“**kethüzā** eyitdi” MT-7b/13

“eydür ol **cāzū** degül ben bilürem” M-11/15

“sen bizden sonra **yāzigār** ƙalgıl” BH-77a/20

“döstlaruñ dīvār naƙşıyımış **yāḥūz** diken ağacı” MT-16a/13

Tabakalaşma Cetveli

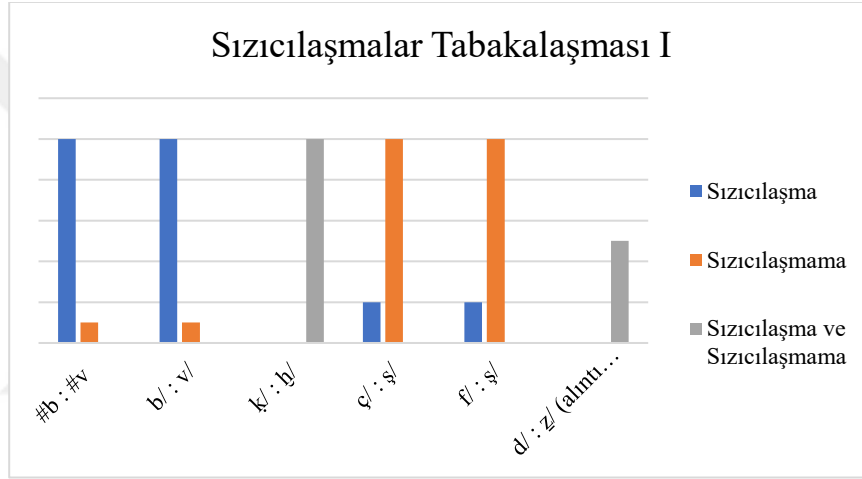
İncelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde #b > #v ve b/ >v/’ler sızıcılaşma ve Eski Türkçeden ödünçlemeyle sınırlı sayıda sızıcılaşmama şeklinde iki farklı temâyülün bir araya gelmesiyle bu tabakayı oluşturur.

ƙ/ > ḥ/ sızıcılaşması Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle kelime başı, içi ve sonu ile ek ve ekleşmelerde sıklıkla görülür. Bu fonetik temâyül, sızıcılaşmama örnekleriyle birlikte sızıcılaşma ve sızıcılaşmama tabakasını oluşturur.

Eski Anadolu Türkçesi ç/ tabakasıdır. Bununla birlikte sınırlı sayıda ç/'lerin ş/ olduğu örneğe rastlarız. ç/ > ş/ sızıcılığı Kıpçak Türkçesinden ödünçlemedir. f/: ş/ dudaklılık: dişlilik karşılığında, dişlilik temâyülü de Kıpçak Türkçesine ait bir ödünçlemedir.

Arapça alıntı kelimelerde d/ : z/ sızıcılığı ve sızıcılışmama örneklerini sıklıkla görürüz.

Buraya kadar belirttiğimiz fonetik olayların her biri sızıcılığı ve sızıcılışmama tabakalarını oluşturur. Aşağıda bu tabakalardaki sızıcılığı-sızıcılışmamanın birbirine oranları verilmiştir. Sıklık bakımından birbirine denk olan k/ > h/ ve d/ : z/ direkt olarak sızıcılığı-sızıcılışmama kategorisinde gösterilmiştir.

Grafik 4: Sızıcılışmalar Tabakalaşması I.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

G/>v/ sızıcılığı ve dudaklılaşmasının tek ve çok heceli kelimelerdeki durumu ile ön ve art damak g'si olmasına göre değişiklik gösteren fonetik yapısı, aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır.

Vk# + V'de ise sızıcılığı ve Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle sızıcılışmama örnekleri metinlerden tanıklanmıştır.

	Tek Hecelilerde		Çok Hecelilerde		
	Sızıcılışmama (g/)		Sızıcılışmama (g/)	Dudaklılaşma (v/)	Sızıcılışmama (g/) ve Dudaklılaşma (v/)
ğ/ > v/	Sızıcılığı (ğ/)	Sızıcılığı (ğ/) ve Dudaklılaşma (v/)	Sızıcılığı (ğ/)	Dudaklılaşma (v/)	Sızıcılığı (ğ/) ve Dudaklılaşma (v/)
Vk# + V	-		Sızıcılığı (ğ/) ve Sızıcılışmama (k/)		

Tablo 6: Sızıcılışmalar Tabakalaşması II.

Kaynak: Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur.

VI. Patlayıcılık ve Sürekli Patlayıcılık

Patlayıcılık, ses boğumlanırken boğumlanma şekline göre ses cihazının kapanıp açılması durumunda ortaya çıkan niteliktir. Ses, hançeremizde bu durum gereği patlayarak boğumlanır. Sürekli patlayıcılık ise patlayıcı bir sesin genizlilik özelliği kazanmasıyla boğumlanma süresinin uzaması sonucu oluşan bir alt niteliktir.

Eski Anadolu Türkçesinde #b'leri #v yapan bir tabaka vardır. Bunun yanı sıra bu tabakadan çevre şartları farklı olan #b'nin patlayıcılığını korunduğu bir eğilim ve Eski Türkçe'den ödünçlemeyle sınırlı sayıda sürekli patlayıcı #m sesinin olduğu bir başka eğilim söz konusudur.

#b sesinin süreklilik özelliği kazanması, bu sesin bulunduğu hecedeki boğumlanma yerlerinden biri geniz olan bir sesin, b sesini benzetme ilgisi dolayısıyladır.

a. #b : #m

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak #b görülür. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde, patlayıcı ve sürekli patlayıcılığın bir arada görüldüğü örnekler ile patlayıcı olmak üzere iki ayrı eğilimi görmekteyiz.

Patlayıcılık-Sürekli Patlayıcılık

ben: men

ben

“**ben** de hālümce bedre'd-dīnem.” KA. 124b-5

“ger kulaḡ tutarısaḡ **bendin** yaḡa” İ-898

“varuram bunlaruḡıla **ben** daḡı” Yz. 5-7

men

“**menüm** için geldiḡise oḡlaḡuḡum öldürmişem” DK-V.18

“tırıcaḡ karşıḡuza **men** derler**men**” KB-305v-1/1

“**men** azucuḡla ḡaḡaram ayaḡı tozın” KB-175v-2/2

“**men** özümni yolına kıldum fidā” KB-305r-2/2

baḡa: maḡa

baḡa

“**baḡa** iki ḡaş arasından un getir” KA. 129a-6

“kimsene ḡomaḡ anda **baḡa** yitürüḡ” Yz. 94-4

maḡa

“bu kün size ḡa‘ziyet erse **maḡa** düḡündürür” BH-76a/23

“han kız1 sebebi nedür digil **maḡa**” DK-V.7

biḡ: miḡ

biḡ

“atalaruḡ bir sözi **biḡ** öḡüde geḡer” KA. (P) 20a-10

“aṣṣı ne **biḡ** ḡavfıla olmak diri” İ-408

miḡ

“**miḡ** dümen düşmen degüldürür” BH-11a/8

beḡze-/menze-

beḡze-

“aḡa **beḡzer** kimse mülke gelmedi” G-12a/11

“ki **beḡzemez** bu aḡa zıra zer-i ca‘feridür” KB-289r-2/2

“er ṡayıya it ataya **beḡzer**” KA. (P) 11a-5

meḡze-

“ma‘rifet aḡacuḡ kökine **meḡzer**” BH-6a/1

beḡiz: meḡiz

beḡiz

“aḡa karşı ḡocanuḡ **beḡzi** güler” G-104a/4

“**beḡzüm** gümiṣin altun ider kīmyā-yı ‘ıṣk” KB-2r/3

“görincek ka‘beyi **beḡzüḡ** uçına” KEMŞ-4b-6

meḡiz

“sen kim **meḡzin** almıṣsın” BH-96b/1

Patlayıcılık

#b

“ki göḡ **bundan** iriṣ ṡehr-i medīne” KEMŞ-2a-2

“anı **bunda** indeyelüm ṡoralum düşün” Yz. 3-6

“hüdhüd eydür toḡma **bunḡa** buz gibi” M-109/14

Süreklileṣme/Süreklilik

b. G/ : ḡ/

Bu başlık yal(u)Guz kelimesinin fonetik durumu dolayısıyla G/ : ḡ/ konusu özelinde ele alınacaktır. Eski Türkçe’de yalaḡuz/yalaḡus (Caferoḡlu; 2015:218), Karahanlı Türkçesinde yalguz ve yaḡuz/yaḡus/yaḡluz (Üṣenmez; 2010: 334) olarak görülen

kelime, sürekli patlayıcı ɳ/ ve sınırlı olarak da ğ/ sızıcı karşıtlarıyla Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde geçer.

yaluɳuz: yalğuz

yaluɳuz

“**yaluɳuz** elüɳ āvāzı çıkmaz.” “KA. 122a-10

“bünyāmīni **yaluɳuz** koyamazam” Yz. 81-1

“aç u arnuğ u şusuz u **yaluɳuz**” SN-4205

yalğuz

“**yalğuz** degülem belki cihān hüsne ‘āşık” KB-62v-2/2

“**yalğuzekdür** yār ü hīşi yoh anuɳ” KB-265r-2/4

Patlayıcılık ve Yarı ünlüleşme

Eski Anadolu Türkçesinde, kelime sonundaki erimeler ve kelime başındaki yutulmalar olmadan nitelik nicelik dengelemesi gereği ünlüye en yakın ses olan yarı ünlü ötümlü sızıcı y’leşmelerin olduğu görülür. Yarı ünlüleşmelerin patlayıcı G# ve #G’lerde bir temâyül hâlinde patlayıcılığın korunması ve yarı ünlüleşmenin gerçekleşmesi şeklinde olduğu görülür.

c. G# :y#

beg: bey

beg

“**beg** şanası bigi yatup gevşer” KA. 135b-12

bey

“**beyler** buyruğı yoğsula kan ağladur” KA. 131b-3/4

#G: #y

gönül- : yönen-

“turdı zelhā **gönüldi** mışra gider” Yz. 24-12

“anı koyup ayruğa **yönenmegil**” SN-214

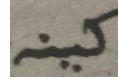
yine : gine

gine

“balçığı dīvāra vur, tatarsa hoş, dutmazsa **gine** hoş” KA. 125a-8/9

“yāhu ya‘kūb anı **gine** yorduğın” Yz. 3-1

“dönüp **gine** giderler yüzi kara” KEMŞ-7b-5

“**gine** bunları kâfirler tıyarlar” KEMŞ-7b-2

“gice konuk olan kişi **gine** sabāh göçer fi’l-hāl” YD-153/1

yine

“hem **yine** bizden selām yārānlara” Yz. 1-12

“**yine** işit resülün hālın iy cān” KEMŞ-7b-8

“ölelüm ölmeziken **yine** ölmemeğiçün” YD-251/1

“hem ikinci bāb içinde on **yine**” G-3a/8

“başıcağ ol ortada **yine** günehkār ‘ışk’ KB-2v/6

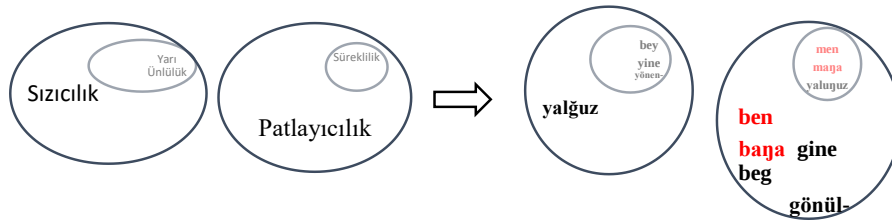
“atun kulağın kesün **yine** atdur toņuzun kıyruğın kesün **yine** toņuzdur” KA. 133b-3/4

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesi #b Türkçesidir. Sınırlı sayıda Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle #m'lere rastlanır. Bu şekilde bir patlayıcı-sürekli patlayıcı tabaka oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinde kelime başı ve sonunda g'ler, varlıklarını koruma durumlarıyla birlikte bazen erime veya yutulma geçirmemiş; ancak ünlüye en yakın ünsüz olan y'leşmiştir. Bu durum yarı ünlüleşmedir.

Eski Anadolu Türkçesi sızıcılışma temâyülü gereği ET. ve DT.'de yalğuz olan kelimeyi yalğuz yapmıştır. Bu örnek sınırlı sayıda tespit edilmiştir. yalunuz morfemi ise ET'den beri süregelen bir morfofonetiğe sahiptir. Yalğuz ve yalunuz sızıcılık-sürekli patlayıcılık tabakasını oluşturmuştur.

Şekil 3: Patlayıcılık Tabakalaşması

Kaynak: Şekil, yazar tarafından oluşturulmuştur.

VII. Yuvarlaklaşmalar

Yuvarlaklaşma, Düz ünlülerin çevresindeki ünlü veya ünsüzlerin benzetmeleriyle yuvarlaklık niteliği kazanmasıdır.

Eski Anadolu Türkçesi, düz ünlülerin yuvarlaklaşma temâyülünün yoğun görüldüğü Türkçedir. Bu Türkçeyi, düz ünlüleri yuvarlaklaştıran ünlüler, yuvarlaklaşma temâyülü

yoğun olmasına rağmen yuvarlaklaşmayan ünlüler ve ilgili sesi hem yuvarlak ünlülü hem düz ünlülü boğumlayan üç ayrı eğilimin bir araya gelmesi oluşturur. Alıntı kelimelerde ise türemelerde yuvarlak ünlülerin kullanımının tercih edildiği veya düz ünlülerin yuvarlaklaştığı görülür.

Eklerde, sadece yuvarlak ünlüyle kullanılan morfeimler, yoğun yuvarlaklaşma tesirine rağmen sadece düz ünlüyle kullanılan morfeimler ve hem düz hem yuvarlak seslerle kullanılan morfeimler olarak üç temâyülü bir arada görürüz.

İncelediğimiz metinlerde, yuvarlaklık veya düzlüğü gösteren işaretlere (ا, ع), harekelere (َ, ِ) ve bazen hem işaretli hem harekeli yazıma göre bu ses olayları tanıklanmıştır.

a. Kelimelerde

Yuvarlaklaşma ve Yuvarlaklaşmama (~Yuvarlaklık/Düzlük)

arı: aru

“şardılar kefen aña temiz **arı**” Yz. 101-7

“āhirü’l-emr oldı bir **arı** melek” İ-5578

“nevħara bu töhmetden **arudur**” MT-12a/2

ķuzu: ķuzı

“āsi **ķuzıya** ķurt yıtmez” KA. 133b-13

“süklünüp bişmiş **ķuzı** söz virdi hem” G-12b/10

“arķın meleyen de bulur ķatı meleyen de **ķuzusın**” KA. 121a-7

ķüyegü: giyegi

“kül depecük olmaz **ķüyegü** oğul olmaz.” KA. 133b-9

“**ķiyegilik** kim etmez ķızı kim dilemez.” KA. 129a-8

yukaru: yukarı

“sen **yukaru** ben aşāğadın yaña” İ-811

“aşāğa ķorsam pas olur **yukarı** ķorsam is olur” KA. 125a/3

eyle: öyle

“**öylelik** yire düşdi bozayazdı yüzümi” YD-407/8

“melikler bārıgāhın dahı **eyle** yıķar” MT-18a/4

“**eyle** cādū kim ayı iki yarar” M-9/13

beyle: böyle: bile

“**böyledürür** gerdiş-i ķarķ-ı bülend” İ-368

“ger **böyle** olmazısañ dostın dimegil bayık” YD-131/3

“bunı **böyle** dir içinden sığınur” Yz. 82-13 (13 kere)

“**beyle** yormış düşini ol atası” Yz. 66-12 (2 kere)

“**bilelikden** ol dem ol ırağıdı” G-10a/11

bulut: bulıD

“bir **qara bulut** kıpar gök gürleyü” Yz. 17-4

“belī nāgāh ay ger **bulıda** gire” SN-157

şavuk: şovuk

“bu **şavuk** elinden al bini bu kez” G32a/8

“yüridür yazı kış **şovuğın** sürüp” SN-20

“gördi ki ılan **şovukdan** buymış yatur” MT-8a/2

quru: qurı

“bir **qurı** ağacıdum yol üzre düşmişidüm” YD-280/8

“**quru** yir birle denizdür didigüm” G-43b/11

quyu: quyı

“kim yalıncağ düşmişidüm **quyıya**” G-194a/10

“bir dīv bu **quyu** bucağında sinmişdurur” MT-13a/12

Yuvarlaklaşma, yuvarlaklık

kendü

“yavuz it ne **kendü** yir ne biregü köpege yidürür.” KA. 134b-11

“biregü yumruğın yemeyen **kendü** yumruğın demür şanur.” KA. 127a-2

demür

“çün ecel zaħmına mūm olur **demür**” İ-5034

“tevbedür bu nefis ayağında **demür**” G-56b/5

yılduz

“gördüm ay u güneş on bir **yılduz**” Yz. 2-10

“dökülgesi dükel **yılduz** bu felekden” BH-28b/5

“yine **altundan** elli kıandil aşlu” KEMŞ- 4a-7

“kıızıl **altun** kıırsına olan rehin” İ-4676

incü

“altun **incü** ol kıadar şačdılar” MT-8b/11

“**incü** düşünüş kıayālī düşeli göñülüme” KB-4v-2/9

kıapu

“ağaç **kapu** yapıldısa altun **kapu** açıldı.” KA. 126b-10

“**kapu**ı koyup nireye varayum” İ-280

tapu

“cümle ‘izzet ışığında **tapuda**” G-5b/1

“hūr ciftūn **tapucı** ğılmān minden” BH-95b/7

saru

“birisi dir **saru** vü biri yeşil” İ-2227

“benzi **şaru** ve bakışı heybetlü” MT-24a/12-13

delü, degül, yapu

“uyandum bulamadum oldum **delü**” Yz. 34-1

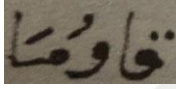
“ebubekr evde **degül** diyü söyler” KEMŞ-2a-6

“**yapusı** niçe yıllık **yapulardur.**” KEMŞ- 2b-4

Alıntı Kelimeler

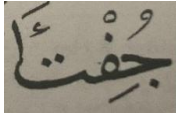
ķavm (Ar. ; KT.) >ķavum (türeme)

“ķaber virür hem andaki **ķavuma**” Yz. 97-6

cüft (Far.)

“her ne kim yaratdısa **cüft** eyledi” G-38b/11

Yuvarlaklaşmama

“ķamışdan şeker topraķından **gümiş**” SN-61

“**gümişden** elli ķandīli gör anda” KEMŞ-4a-6

Eski Anadolu Türkçesinde G# erimesiyle birlikte kelime sonu ünlüsü sıkça yuvarlaklaşır. Ancak aşağıdaki örneklerde bu durum gerçekleşmemiştir, yuvarlaklaşmama söz konusudur:

“bir çeşmeden akan su **acı** tatlu olmaya” YD-171-6

“gelūn aņa yazuņuz hem bir **biti**” Yz. 15-15

“**ķatı** ķazab iderem şimdi sana” DK-V.7

“āhum işitmez **gişi** hāķdurur aņa semī’ ” KB-204r-1/1

“yig ki yavuz adıla **diri** ķala” İ-351

“ ‘aşıka öğüt ne **aşşı** kılısar” M-26/7

“maña şordı ol üç atlu kimlerdurur **çeri** ileyinde” BH-135b/18

b. Eklerde yuvarlaklaşmalar

Yuvarlaklaşma ve Yuvarlaklaşmama

+IIK : +IUK

“**eylik** iden **eylik** bulur.” KA. 122a-2/3

“**eylük** eyle şuya şal, eger **eylük** **eylögise** ol seni bulur” KA. 121b-6

+II : +IU

“bu türbe dört **bucaqludur** bil imdi” KEMŞ-14a-1

“ki dört **bucaqlıdur** degül degirmi” KEMŞ-5b-5

-(y)IcI : -GUÇI

“bunlar eydür cān **alıcı** almadı” M-59/8

“cān alur cān **alğuçı** ‘ayāl mālı” BH-102b/5

-(y)Iş : -(y)Uş

“ol **bakışdan** hāşıl oldı bāki iş” G-281a/10

“ben anı küllī dilerem **ülüş** ile nideyüm” KB-225r-1/5

-dAr- : -dUr-

“nicesi sağmal koyundan **döndere** yüz dünyāda” KB-207r-1/2

“anuñ devleti argın kendü dilegüme **döndürem**” MT-23b/8-9

-(I)n- : -(U)n-

“görincek ka’beyi beñzüñ **uçına**” KEMŞ-4b-6

“acı ağzı vü **uçunupdur** beñiz” SN-6

“ ‘afva rāğib görüp **sevinü** gitdümidi” MT-28a/13

“ne hoş ağlamakdurur ol kim sonı **sevünç** beşaret bolsa” BH-117b/3

-Ir : -Ur

“**sığursa** gişi deñizi ırmağa yaramaz” KB-62v-3/5

“ilerü geleni çavuşlar **dokır**” M-154/10

-(y)I : (y)U

“atalar sözi kūr’ana **girümez** yanınça bilişür” KA. 115b-11/12

“bir çiçegile yaz **yarımaz.**” KA. 125b-14

+sU+n : +sI+n

“imānuñ haq yolına berk **idersin**” KEMŞ-9a-5

“kimsene bencileyin zār **olmasun**” M-28/1

-Ur+ : -Ir+

“**kılur** yir yüzini sîrâb her dem” KB-5v-2/1

“ğubâr gözüme **girür varurken** işigüne” KB-290v-2/4

“**sığursa** gişi denizi ırmağa yaramaz” KB-62v-3/5

“ilerü geleni çavuşlar **doķır**” M-154/10

-dI : -dU

Bu ekin birinci ve ikinci şahıs ekleriyle ekleşmeye girdiğinde hep yuvarlaklaştığı; üçüncü şahı ekiyle ekleşmesinde ise hep düz ünlülü kullanıldığı görülür.

-dU

“bir kırı **ağacıdum** yol üzre **düşmişidüm**” YD-280/8

“yüzün gülünü biz **sevdük** nigārā” KB-163r-1/2

“siz bir ādlu pehlevān **olmadunuz**” M-102/14

-dI

“bulavuz diyü talebkār **oldılar**” İ-2224

“tahta çıkup **urdu** başına külāh” İ-404

-Im : -Um

“bir **soķum** etmegi yokdur yiyesi” M-10/8

“**alimum** vardır bu mülkde alayum” G-277b/4

Yuvarlaklaşma, yuvarlaklık

+(n)Uñ

“çün dınamazuz **cihānuñ** şahına” M-67/9

“**anuñ** devleti argın kendü dilegüme döndürem” MT-23b/8-9

+sUz :

“**köpeksüz** çobānuñ koyunun kırd yir” KA. 122b-3

“vara bir **cānsuz** büte bu nice uya” M-12/8

+(U)m

“göñlüm **cānum** ‘**aķlum bilüm** senüñile karar ider” YD-55b-2

-dUķCA

“gün **geldükçe** eti teni şararur” Yz. 30-13

“hasta **olduķça** hem ol güşeye mihmāna gider” KB-263v-1/4

-dUķDA

“yavrılar **çıkdı** tavuk sevinür” M-70/11

-dUr-

“bu işün tahkikın baña **bildüresin**” MT-9a/4

-zür-

“ol kenç oğlan **emzüren** analara oğlanların kemişdüreven” BH-104b/19

-GU

“deprenmegin yiri ve **başlağusı** beynidür” TM-14b/3-4

“dāim ol anbārlardan bāğa **yiygü** tartarımış” MT-21b/4

-GUn

“itümile bit yalağda yundım içen **azgun** kâfir” DK-D.40-41

-GUç

“çünki bildüm **aldağuçdur** bu gönül” G-276a/10

“yili saña **yıylağuç** kıldı” BH-25a/13

-GUr-

“niçe ki ben sağam u **ķayğurmağuz**” KB-304v-4/2

“beni maķşūduma **irgür** çalabum” KEMŞ-9b-4

-mur

“raḥmet **yağmurları** yağar naşib olanlara deger” KEMŞ-21b-5

“yir yüzine düpdüz ol **yağmur** yağar” G-109a/5

-Ur-

“tonlar **geyürüp** dürr ü cevāhir saçdılar” MT-8b/9

“hadden **aşurdi** cevrini ḥaddüm degüldür bu benüm” KB-289r/1/1

-Ut-

“**turutdi** direksüz yüce gökleri

dürütdi niçe cinn ü ins ü peri” SN-19

-(y)U

“ḥüseyni **ķucaķlayu** duttı götürdi çāzıra givürdi” BH-77b/12

“ağuya bal **diyü** barmaķ uzatdum” YD-258/8

-(y)Up

“elin **alup** taḥta geçürdiler” MT-8b/10-11

“namaz kılası vaķtın sovuķ **diyüp** üşürsiz” BH-82a/7-8

“bu nesneleri **ķoyuban** yavunmaya düşdi gönül” YD-152-11

-(U)K

“ki yidi **bölügi** seb‘-i tıvāldur nāzūk” KB-291v-1/7

“her gün dīvār **delüğinden** girüp yimiş yirdi” MT-2a/2

-dUK

“uvakdur **didügüm** aṅla iy uşlu” KEMŞ- 4a-7

“peşimān olur yūsufi **alduğına**” Yz. 27-14

+cUK

“yaşı **gencecük** nigārā di ki göricek yaşınma” KB-90r-1/1

“her ki kani‘se **azacuḳ** ni‘mete” G-48a/5

+cUGAz

“bir kemīne **çöpcügeze** sayamı” KB-296v-5/2

“dilünjı dut **başcuğazuṅ** yitmesün” M-8/6

+lUm

“anı bunda **indeyelüm şoralum** düşün” Yz. 3-6

“leşkere bir pādīşāh **isteyelüm**” M-4/9

+Uz

“hazretüne rahmet **umagelmişüz**” VN-104/5

“**dilerüz** yūsuf bile gele ata” Yz. 4-1

Yuvarlaklaşmama

-mİş

“bir qurı ağacıdum yol üzre **düşmişidüm**” YD-280/8

“bir kişinünjı karnın **dögerlermiş** vay arḳam **dirmiş**” KA. 122b-14/15

+(s)I

“her işünjı **evveli** bismillāhirrahmānirrahīm ola” KA. 115b-1

“yūsuf adlu vardı bir **oğlı** anuṅ

imdi işit bu **sözi** varsa cānuṅ” Yz. 2-5

-(I)I-

“kanatlaruṅ uçları **kırılmasın**” DK-V.20

+cI

“**demürce** dōstı geldügin görüp şahnā evine yügürdi ki uşda ġarīb geldi” MT-13b/7

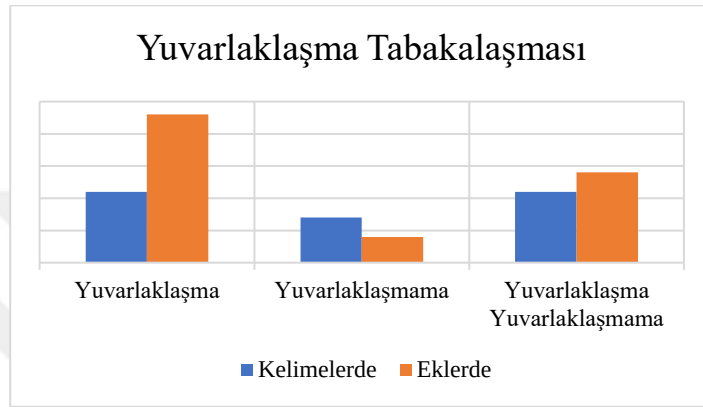
“hōd bular her birisi **yumışçıdur**

“iş buyuran kanı bunlar **işçidür**” G-118a/7

“biñ işçi bir **başçı**.” KA. 125a-7

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesi yuvarlaklaşmaların yoğun olarak yaşandığı Türkçenin adıdır. İncelediğimiz metinlerde sadece yuvarlak ünlülü kullanılan kelime ve ekler, sadece düz ünlülü kullanılan kelime ve ekler ile hem yuvarlak hem düz ünlülü kullanılan kelime ve ekler tespit edilmiştir.

Grafik 5: Yuvarlaklaşma Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

VIII. Genişlemeler, Genişlikler

Dar ünlülü bir sesin açıklık uyumu gereği genişlik niteliği kazanması genişleme; darlık niteliği kazanması ise darlaşmadır.

Eski Anadolu Türkçesinde genişleyen veya genişlik niteliği gösteren ve göstermeyen/dar ünlülü kelimelerin bir arada görüldüğü bir eğilim ile sadece genişleyen veya genişlik niteliği gösteren kelimelerden oluşan bir temâyül bir arada görülür.

a. Genişlik: Darlık

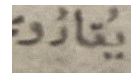
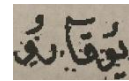
yukarı: yoḡarı

Metinde kelimedeki ilgili harfin hem ötreli hem de vav harfli kullanımı “yokarı” örneğinde görüldüğü üzere kelimenin geniş ünlülü sesle telaffuzunu ortaya çıkarır.

“nüḡ felekden **yoḡaru** seyri geḡer” G-42a/5

“aḡaḡa ḡorsam pas olur **yoḡarı** ḡorsam is olur” KA. 125a/3

“kim kendüzini **yoḡaru** yüḡdürürerse men anı aḡaḡa ḡekem” BH-115b/17-18

boḡaz: boḡuz

“ger **boḡuzlarsa** hezārān kez göñülü ḡol nigār” KB-257r-2/6

“yakaḡıla **boḡazuḡdan** ḡutayınmı” DK-V.7

b. Genişlemeler/Genişlikler

aşağa (> aşağı; T.)

“yigit bir dem başın **aşağa** eyleyüp fikr eyledi” MT-9a/9

“**aşağa** oldu kamanun başları” Yz. 89-1

“boğazdan **aşağa** yudılmaz yudım” SN-2

taşra (> T. dışarı)

“haremün **taşra** yanı tolu şardur” KEMŞ-5b-6

orta (< ET., DT. ortu)

“bahıcağ ol **ortada** yine günehkâr ‘ışık’” KB-2v/6

Alıntı kelimelerde de genişlik darlık karşıtlığında genişlik temâyülünün olduğu görülür.

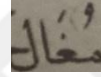
encîr (Far. ; KT.)

“**encîr** suyu birle ayağın yusun” MT-69b/1

moğal (Mog.) (> moğol)

“hiç **moğal** çerisine rüstem-i zâl kılamı” KB-122v-2/4

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde, hem geniş hem dar ünlülerle kurulan kelimelerin bir arada kullanıldığı bir eğilim ile yalnızca geniş ünlülü kelimelere dayanan bir başka temâyül birlikte görülür.

Grafik 6: Genişlik Darlık Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

IX. /e/ : /é/ : /i/

Eski Anadolu Türkçesi bir /e/:i/ Türkçesidir. Bu karşıtlıkta anlam ayırt edici fonemik bir fark yoktur. Bu durum fonetik bir karşıtlıktır.

İncelediğimiz metinlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde, kullanım sıklıkları değişse de hem /e/ hem /i/'li kullanıma sahip bir temâyül, ilgili kelimeyi art zamanlı bir mukayeseyle değerlendirdiğimizde geçmişten günümüze sadece /e/'li kullanılan kelimelerden oluşan genişlik veya darlaşmama olarak adlandırabileceğimiz bir temâyül ve incelediğimiz sınırlı malzeme içerisinde geniş örneklerine rastlamadığımız için /i/ darlık/darlaşma özelliği gösteren temâyül olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkan bir /e/ : /i/ tabakalaşması söz konusudur.

a. /e/ : /i/ (Genişlik-Darlık Karşıtlığı)

de- /di-

“benem **didüğü** şunca kıldı aña” Yz. 14-1

“**dimezven** sen gel ırak ile var” SN-698

“eli açuk cömerdler diñlesün **didi**” DK-V92-4/5

“her kim evvel söyledi allāh **dedi**” M-90/1

ev-/iv-

“**evmegile** kalkan peşimānlığıla oturur” KA. 124a-9

“**iven** kız ere varmaz varsa dañı bañt bulmaz” KA. 116b-6/7

ver-/vir-

“şorup **verince** vurup **vir**” KA. 123b-7

“kulağa dañı üç gez su **viresi**” KG-4b-1/2

beş: bîş/biş

“**beşinci** yıl yirler mülkler kalmadı” Yz. 56-13

“**bişinçi** yaş ululuğına bañdılar” BH-128b-12

“günde **bîş** vañt kim diregidür dinüñ” G-23a-6

ben: bin

“niçe **benüm** diyene siñekler üşür” YD. 19b-1

“didi **ben** niçe kuluña kul olam” İ-8069

“hūr ciftün tapucı gılmān **minden**” BH-95b/7

“senden **bini** ayırmaz ezñāne-i ‘ışkam ben” KB-6r-3/2

eşek: işek

“acıyan **işek** atdan geçer.” KA. 126b-5/6

“**eşegi** issü didüğü yire bañla.” KA. 122b-8

ey: iy

“eydür **ey** şeyh-i cihān u ehl-i dil” M-49-8

“**ey** birdüğüm imānı kirü almayam” BH-112a-12/13

“**iy** yārānlar ‘ilme gey raġbet kıluṅ” G-190b-10

gerçek: girçek

“eger **girçek** konuġısaṅ aç gözün uyanuġısaṅ” YD-153/2

ne: ni

“sen **ne** cānsun kim ayaġuṅ tozına cān dökilür” KB. 160v-3/1

“ve ger **ni** girüp eylerem soymaç” SN-3387

sen: sin

“**sen** ne kişisin kim aḡı olasın” M-201-12

“**sen** şanma ki ben dünyāda bes yāri severem” KB. 260v-2/1

“kancaru baḡsam gözüm **sini** görür” KB. 136r-2/2

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bazen sesteş kelimelerde morfofonemik karışıklık olmaması adına belirgin bir morfofonetik ayırım/tercih gözetildiği görülür. KA.’daki organ adı ve yabancı anlamlarına gelen “el” kelimesindeki /e/ ve /i/ ayırımı buna örnektir:

“**el eli** yur iki **el** yüzi yur” KA.132b/15

“**il ilden** ayruksı olmaz töresi ayruḡ olur” KA. 124a-12

“**ile** sen sorınca **il** saṅa sorsun” KA. 122b-9/10

TM’de ise isim ve fiil kategorisindeki kelimeleri ayırmak için /e/ : /i/ farkının kullanıldığı görülür:

“**yimek yemekden** soṅra ılısuya varmaḡ” TM-25b-D1-5

b. /e/ (Genişlik, Darlaşmama)

“**eylük** eyle şuya şal eger **eylük eylügise** ol seni bulur” KA. 121b-6

“bal yiye belāsın **çekmek** gerek” KA. 131b-10/11

“**eytdiler** bir ḡulumuz vardı bizüm” Yz. 14-12

“**eyt** görelüm bu sözüṅ mā’nisi ne” G-186b-9

“**eyde** kim ben tamuya vardumıdı” Yz. 53-3

“vezire şāh **eydür** kim iy bilüsüz” SN-948

“**geldük** imdi bu ḡikāyet neydügin” G-156b-6

“her dāyim **gelürler** beni selamlarlar idi” DK-V93-3

“birisi örümcek **evi** gibidür aṅa ‘ankebütiyye dirler” TM-16a-11

“murdār **nesne derisin** menfa’ata **getürmeṅ**” KG-26b-1

“avcı anı gördi **sevindi eyitdi**” MT-46a-13/14

“pes işün üftâdelik **gerek** hemîn” İ-4267

“**gerek** sen bilesin düşmen kimise” YD. 21a-1

“didüm kim sen **kendü çerini çetük** gibi sanup enbüh **çeriye** girmeyesin” MT-46b-3/4

“**deñiz** olanlara gevher ne muhâl” YD. 25b-1

“**begenme** sen seni ırak düşesin” YD. 19a-2

c. /i/ (Darlık, Darlaşma)

“didi kim saña selam **itdi** celîl” VN-85-4

“göz **yidi** tabakadur üç tabakası **girüdür**” TM-16a-8

“**girü** hakka vardı geldi cebrâ’îl” VN- 85-9

“şırâtuñ **yidi yirde** var nişanı” KEMŞ-8a-4

“**gice** gündüz binüm işüm zâr ola” KB-21v-3/1

“bir **gicë** işneyn **gicesinde** resûl” VN-57-1

Ekleşmede it- ve eyle- morfemlerinin ekleşmesinde it- hep dar ünlülü; eyle- ise geniş ünlülü kullanılmıştır:

it-

“**itmegil** gayra nazar didünise hû” İ-8238

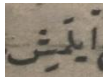
“ol rahîmdür rahmet **ider** kûlîna” Yz. 1-4

eyle-

“yalancılık **eylemegil** aşkı yalandur dimegil” YD 162b-2

“gücün yiterse **eyle** hacca niyyet” KEMŞ-9a-1

Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde /é/ Okuması Problemi

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yarı dar e olarak nitelendirdiğimiz é sesi tanıklanmamıştır. Bu sesin olabilmesi için ilgili işaretin üstünde ̇ ve yanında ı olmalıdır. Bu ikili kombinasyon Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliğidir. Ancak bu Türkçe’den ödüncleme böyle bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak buna rağmen bazı araştırmacılar (Demirci; Korkmaz: 2008; Erdağı Doğuer: 2013; Korkmaz: 2017 gibi) Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin okumalarında i’li veya e’li okuması net olan sesler için é işaretini kullanmışlardır. Araştırmacıların okumalarına dair incelemelerimizden hareketle, harekesiz metinlerde é fonetik okuması mümkün olmamakla birlikte harekeli metinlerde de é okuması uygun düşmediği görülmektedir:

“éylemiş” MT-50a-5 → “eylemiş” okunmalıdır.

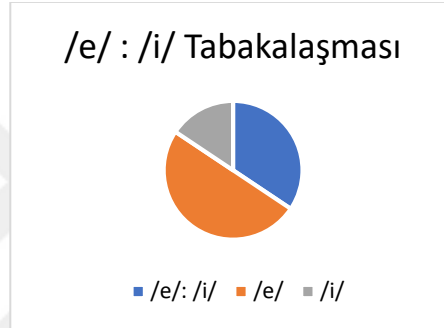
“yédi” Yz. 66-4 → “yedi/yidi” okunmalıdır.

“yérüñ” TM-34a-2 → “yerün/yirün” okunmalıdır.

Tabakalaşma

Cetveli

/e/ : /i/’nin fonetiği genişlik darlık karşıtlığını içerir. Eski Anadolu Türkçesinde, hem /e/ hem /i/ ünlüsünü içeren kullanımların birlikte görüldüğü bir eğilim; yalnızca /e/’li biçimlerin oluşturduğu bir genişlik temâyülü ve sınırlı örneklerle temsil edilen /i/’li daralma temâyülü olmak üzere üç yönlü bir /e/ : /i/ karşıtlığı görülür. İncelediğimiz metinler, /e/ foneminin dar karşıtı /i/’ye göre ciddi bir fark oluşturmaya da bir basamak daha sık kullanım tercihinə sahip olduğunu tanıklar.

Grafik 7: /e/ : /i/ Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

X. Önlük ve Artlık Yayınmaları İle Önleşmeler ve Artlaşmalar

Eski Anadolu Türkçesinde, önleşme ve artlaşma veya önlük ve artlık konusu yayınma ses olayıyla iç içe değerlendirilmesi gerekli bir konumdur.

Bir ünlü boğumlanırken sesin ses yolunda, ağza yakın boğumlanması önlük, damağa yakın boğumlanması ise artlık niteliğini oluşturur.

Yayınma ses olayı ise bir sese ait niteliklerin çeşitli nedenlerle gerilek ya da ilerlek yönde diğer sesleri de kendine benzetmesidir. Turan (2017) yayınmayı bir ses uyumu olayının temel sebebi olarak ifade eder. Turan, bu terimi birinci hecedeki ünlünün eklenme istikametine zincirleme olarak birinci derecede kalınlık-incelik, ikinci derecede düzlük yuvarlaklık ve üçüncü derecede genişlik-darlık vasfını yayması olarak izah eder.

Eski Anadolu Türkçesinde önlük ve artlık yayınması söz konusudur. Ancak bazen bu uyumu bozan örneklerle de rastlarız. Bunun nedeni manzum metinlerdeki iç uyak (seci) ya da uyak olabildiği gibi bazen de sebebi fonetik olarak belli olmayan müstensihnin bilinçli veya bilinçsiz kullanımı söz konusudur.

Artlık ve Önlük Yayınmaları

“**kardaşını** öldüren **kardaş** degül” Yz. 6-13

“**bahar**ıdı yüzine ol **halk** kamu” Yz. 57-5

“**alma** ve amrūd ve **hurma** tolu ola” MT-68a/9-10

“suçlu **olduk** yüzümüze urmağıl” Yz. 94-8

“her ne kim senden **yıkılma**lık kopar” M-74/5

“**yarın**kı işi bugün işleñ” MT-8a-11

“ağayıldan tümen koyun **virgil** bu oğlana” DK-V.9

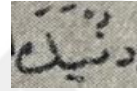
Önlük artlık uyumu olmayan alıntı kelimelerde, kelimenin aslına sadık kalan önleşmemeler ve yayınmayla önleşmeler; ikiden fazla heceli alıntı kelimelerde orta hece ünlüsünün Türk hece yapısı gereği vurgusunun azalması ile açıklığının azalması sonucu önleşmeler ve yine kelimenin aslına sadık kalan önleşmemiş örneklerin ikili kullanımına sıkça rastlanır.

dünye

“**dünye** yügürdi yitüben çağır” Yz. 5-6

“hele sen **dünyede** imdi yürürsin” KEMŞ-3b-8

“‘izzet ü erkān kamu bunlardur **dünye** sevgisi” YD-56b-2

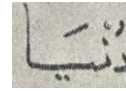

dünyā

“**dünyā**ıçun hātırında dutma ğam” İ-4819

“cān hağa virür **dünyā**yı terk ider” Yz. 101-5

“kimesneye vefā itmez bu **dünyā**” KEMŞ-3a-6

düşmen: düşmān

“**düşmeni** kendünden yigin gör aluçıķarsa ṭali‘ün.” KA. 120a-9

“atunı dost bigi şaķla **düşmān** bigi bin.” KA. 120b-3

keferet: kefare

“it boķı **keferete** yaradı ol daķı bulunmadı.” KA. 135a-15

“it boķı **kefarete** yaradı ol daķı bulunmadı.” KA. (P) 10a-7

zīrā: zīre

“götürmezdi **zīrā** ki anda şavāb” SN-1774

“ağırlandı **zīre** kendü begin” SN-970

gāh: geh

“**gāh** ‘arş u şemsile sırdaş olup gerdān olam” YD-61-1

“**geh** müdebbir nâķış u **geh** nakşıla nokşân olam” YD-61-7

illa: ille

“**illā** müstağnidürür bunlardan ol” VN-11-5

“**ille** ma‘nide kamudan öñidi” VN-20-4

günah: güneh

“nefse uyup iledük bî-ħad **günāh**” VN-103-8

“kim **güneh** bahrine böyle talmışuz” VN-103-9

Alıntı kelimelerin ekleşmelerinde artlık önlük yayınmaları görüldüğü gibi bazen hem artlaşmış hem önleşmiş kullanımlarına rastlanır.

Artlık ve Önlük yayınmaları

“ħakķun **tevfikıyla** düzmişem ben” KEMŞ-3b-10

“**resülden** gelür aña dāyimā nūr” KEMŞ-14b-10

“**zamānıla** iner şehre bunlar” KEMŞ-7b-10

“saña şattuk ‘**aybıla** kulumuzı” Yz. 16-1

“şoħbeti ‘**ışkıla** ider şusamışları yakmağa” YD-56a-2

-**ken eki** görüldüğü tüm diyalektlerde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de art ünlülerde uyuma girmemiştir:

“resülullāh **dururken** ħalvetinde” KEMŞ- 2a-1

“ğubār gözüme girür **varurken** işigüne” KB-290v-2/4

“**bulmuşiken** şimdi vakt ü kuvveti” VN-70/4

İkili kullanımlar

“velīkin bunun **ķıymetsuzluğından** senün ħiç ħaberün yokdurur” BH-144b-11

“**ğarīblikda** işi ebūbekri’s-şiddīķ şāħīb-ü ġār” BH-19b-2

“sekizinci kaçan şīşede bevl nār renklü gözikse tokuzuncı **ħāmilelik**” TM- 46b-4

“özünġi öğütlegil **ağlamagil**” Yz. 82-15

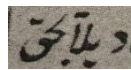
“yūsuf eydür eydem **ağlagil** beni” Yz. 27-2

“cānı buña fidā **ķılmaķlige**” Yz. 40-14

“yoħsa **kemürürduķ** açlıkdan taşı” Yz. 72-14

“ ‘özrile dilünüzü **bileyicak**

şeyhünüzü tańrıdan **dileyicak**” M-43/4

İkili Kullanımlar

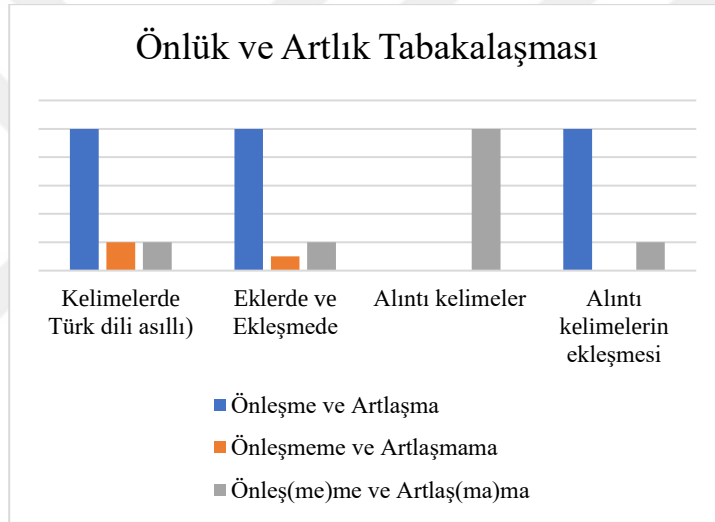
“kim şağalup hac kılsa **musulmanlık** haccı olur” KG-66a-13

“gönli içinde **müsülmenlük** dinin dutsa revāolur” KG-143b-9/10

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde Türk dili asıllı kelime ve ekleşmelerde artlık önlük yayınması ve bununla birlikte iç kafiye, kafiye ve redife bağlı önleşmeler ve artlaşmalar ile sebebi belirli olmayan önleş(me)me ve artlaş(ma)lar ve ikili kullanımlar metinlerde yer almaktadır. Hiçbir şartta uyuma girmeyen -ken eki önemlidir.

Alıntı kelimelerde, kelimenin ilgili dildeki aslına sadık kalan önleşmemeler ve yayınmayla önleşmeler ile ortaya çıkan artlaşma ve önleşmeler, ekleşmede ise önlük artlık uyumuna giren örnekler ve ikili kullanımlar ön plandadır.

Grafik 8: Önlük Artlık Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XI. Ünlü Uzunlukları

Türk dilinde aslî ünlü uzunluklarının Eski Anadolu Türkçesinde bulunduğu görüşü, Korkmaz’dan (1971: 50-56) itibaren yaşayan bir Oğuz grubu yaşayan şivesi olan Türkmen Türkçesinde ünlü uzunluklarının devam etmesinden de hareketle incelenmiş ve araştırılmıştır. Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu incelemeyi yaparken med harflerini kullanmıştır.

Tuna’nın (1960: 213-282) Köktürkçe ve Uygur Türkçesi eserlerindeki uzun vokallere dair çalışması, DLT. ve çağdaş şivelerdeki Türkmen, Halaç ve Yakut Türkçelerindeki uzun ünlülerini koruyan kelimelerden yola çıkarak Teshil’de ünlü uzunluklarını bu esaslara

bağlı olarak değerlendiren Turan'ın (1993) çalışması, incelediğimiz ünlü uzunlukları tabakalaşma cetvelini hazırlarken uyguladığımız yöntemin esasını oluşturmaktadır.

İncelediğimiz metinlerde uzun ünlülü kelimeler, daha çok medli, çekmeli, hareke + zaid harfli ve daha sonra sadece harekeli olmak üzere bir hiyerarşiyle tanıklanmıştır. Bunlar dışında, eklerde, ekleşme sırasında meydana gelen uzunluklar, morfofonetik aşınmalarla nitelik nicelik dengelemesi sonucu oluşan uzunluklar tespit edilmiştir.

a. Kelimelerde

a ünlüsü

Medli veya çekmeli elif bulunduran örnekler (ā, ' ~ ')

āc (ET.)

“kamu tokvan diyen anda **ācdurur**” G-38a/8

“ya‘kūb anda oturmuşdı susuz **āc**” Yz. 9-13

“atalar eydür **āc** qarın katık istemez” KA. 128a-6/7

ācı (Tkm.)

“ne ho[d] kesilen **ācısın** tuymadılar” Yz. 40-8

ād (< āt ET.)

“koymazam ben dünyāda **ād** u şanum” KB-305v-2/2

“siz bir **ād**lu pehlevān olmadunuz” M-102/14

“birine kurd **ād** virdüm birine qarı” Yz. 75-13

“ānuḡ **ādıyıla** bile koşa kōduḡ” VN-106-3

āğır (<āğır ET.)

“**āğırınca** kıymeti her nesneden” Yz. 26-7

āğū (< āğū ET.)

“**āğū** virsün melik reyyāna sāki” Yz. 42-7

“**āğulu** bişmiş kuzı āḡa söyledi” VN-52-6

āk (ET.)

“andayiken nāgehān ol yüzi **āk**” VN-57-2

āri (< āriḡ ET.)

“kamu ‘īmān getürüp oldı **āri**” Yz. 18-10

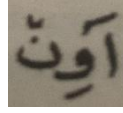
āt (ET.)

“kim tarḡ idüp **ātı** rūḡına oldı piyade” KB-105v-3/1

“**āt** biner yūsufa qarşu varur” Yz. 19-3

āv (Tkm.)

“eytdiler biz gideriz āvin dapa” Yz. 4-1

Üstün İle Yazılan Örnekler (°)

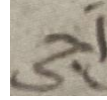
āc (ET.)

“ac arslandan çok tonuz yegdür” KA. 133a-14

ācī (Tkm.)

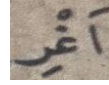
“kalmaya hem cānuñuzda gey acī” VN-101-7

“melekü'l-mevt cān almağı acidurur” BH-142b-3

āğır (<āğır ET.)

“meşeldür taş olur yirinde ağır” SN-699

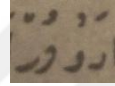
āk (ET.)

“uçmakdan bir taş götürür levni ak” Yz. 42-2

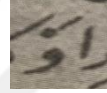
ārī (<ārīg ET.)

“nevħara bu töhmetden arudur” MT-12a/2

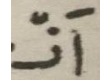
āv (Tkm.)

“günde bir av getürevüz kapuya” M-247-9

āz (ET.)

“az zamān giçmez yūsuf dahı gider” Yz. 101-5

Kelime başında

Konsonla Başlayan İlk Hecede

bāl (ET.)

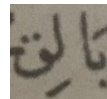
“bāl tutan barmağın yalar” KA. 118b-2

“dimişlerdür ki toğru söz şāfī bāla beñzer” MT-59b-13

bālīk (Tkm.)

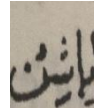
“kendüzin bālīk gibi şuda yüzer” İ-3380

bāş (ET.)

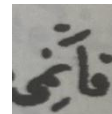
“eger meşhi unitısa yalın bāş yağmura dutsa ve girü bāşın örtse revadurur” KG-5a-5/6

“secdeden götürdi bāşın ağlayu” Yz. 21-1

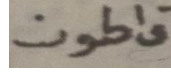
ķān (ET.)

“oğlum bāşımı kesdi ķānımı dökdi” DK-V.24-13 ve V.25-1

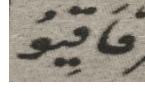
ḳāṭun (ET.)

“ḳaravaṣa ṭon geyürsen **ḳāṭun** olmaz” DK-V.3-1

ḳāḳı- (DLT.)

“ol kiṣi ḳal‘adan iner **ḳāḳıyu**” M-79-6

“mālik reyyān ol ḳamuya **ḳāḳıdı**” Yz. 48-7

ḳāz (ET.)

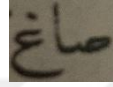
“ḳonṣı tavıḡı ḳonṣıya **ḳāz** görünür” KA. 134a-14/15

“ḳulavuz ḳolay olıcaḳ uça **ḳāz**” SN-130-3

ṣāḡ (< ṣāḡ DLT.)

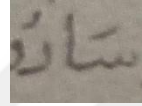
“**ṣāḡ** teni bu ‘ıṣḳ ödı ṣayru ḳılır” Yz. 31-457

“ṣöl ėlinde bāṣı ola **sāḡ** ėlinde ḥançeri” KB-6v-3/6

ṣāru (< ṣārıḡ ET.)

“ṣafra **sāru** dimeḳ bolur” BH-34a-6/7

“neden oldı göreyüm beñzün **ṣāru**” Yz. 31-453

ṭār (< ṭār ET.)

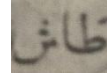
“lebünçün **ṭār** gönülüm ḡarḳ-ı ḥündur” KB-18v-3/2

“gördi ḥekīm zeliḥā gönlini **ṭār**” Yz. 30-15

ṭāṣ (< tāṣ ET.)

“bunda bir ḥarçeng var kim **ṭāṣ** olur” İ-3341

“uçmaḳdan bir **ṭāṣ** getürür levni aḳ” Yz. 42-2

yāy (ET.) yāz (Tkm.)

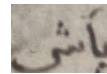
“öyle namāzunun fażılıraḡı oldur kim **yāy** günlerinde ḡiç ḳıla” KG-18b-5/6

“ḳıṣun ṭumanlu **yāzun** yaḡmurlu olsun” KA. 130a-2/3

yāṣ (ET.)

“biṣinçı **yāṣ** ululuḡına baḳdılar” BH-128b-12

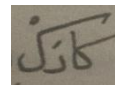
“yedi **yāṣında** idi yūsuf nebī” Yz. 2-5

e ünlüsü

ا + َ

gerek (< kērgək)

“‘ıṣḳıla **gērek** irüre ṣanemā yarasına” KB-7r-2/4

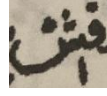
ı ünlüsü

ا

kış (ET.)

“yirile gökden biter bu yaz u **kış**” G-40a-7

“yāy u **kış** bir kıla gün şararmadın” KG-18b-8/9

i ünlüsü

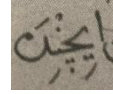
Kelime Başında

◌+پ

îç (ET.; Tkm.)

“ ‘âlemünj **îç**i olupdur bunda kap” G-138a-2

“cân **îçinde** oturmuş gönlümi ‘arş eyledi” YD-98-3

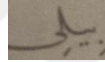

Konsonla Başlayan İlk Hecede

◌+پ

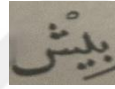
bîl (ET.)

“incelik içinde **bîli** gâyet” KB-125r-2/1

bîş (ET.)

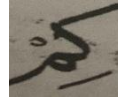
“günde **bîş** vakt kim diregidür dinünj” G-23a-6

Sadece ◌

kim (< kîm DLT.)

“kendüzümü kesdüm uş gör **kim** neden” M-117/11

gice (Tkm.)

“**gice** gündüz binüm işüm zâr ola” KB-21v-3/1

“ol **gice kim** ol resul bindi burak” G-12a-6

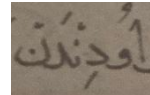
o ünlüsü

◌+و

öd tabakası (< ET. ôt)

“bu yüregüm hecr **ödından** tağludur” KB-274r-2/1

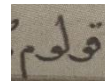
“söz yirine üstümüze **öd** saçar” M-9/9

Sadece و

qol (DLT.)

“kaçan ise aşılısar bu **qolum** tûbî t̃alından” KB-3v/8

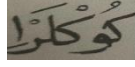

ö ünlüsü

و+و

gōk (< kōk ET.)

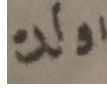
“gōklere  olmışdurur r  h  niler” G-40b-1

Sadeceو

  l (< ET.   l)

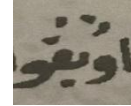
“ş ol   lde dirmekden ol yigrek  r” TM-56a-D9

u ünlüsü

و+و

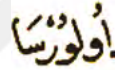
“  ara   uyma gözlerün   y  ku almış a  g  l a  ı” DK-V.15

b. Eklerde   nl   Uzunlukları

-sA (  ) (  )

“ni  e gels   ‘  ş  ka cevr    cef  ”   -1532

“eger i’tik  du  n olurs   arı” SN-99

“bols   a  a ten fid   c  num anu  n   urb  n  ” BH-177a-18

-(y)A (  )

“dut  y  m y  z  n  i g  ster  s  n f  ş ba  a” KB-107r-2/3

“  alk  la hergiz kelec     ılmay  ” M-160-6

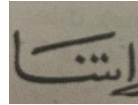

+(y)A (  )

“iy a  a   mmetlig   da‘v   k  lan” VN-69-4

“  ol da  ı menzild  r  r her bir iş  ” G-133a-8

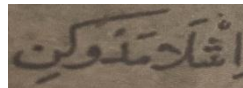

-(y)IncA (  )

“   kedinc   bu s  zi geldi nidi” G-157a-7

+IA- (  )

“muş  f   iş  l  med  gin iş  lem  ” VN-70-1

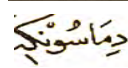

-mA (  )

“iş  ley  p s  nra peş  m  nlar yim  ” VN-70-1

“dim  s  n   ki ben ma‘rifetden y  d  m” SN-3

c. Morfofonetik Aş  nmalarla Oluş  n Uzunluklar

t  y: t  

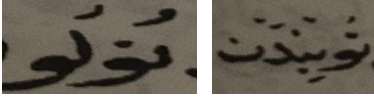
“eti t  si d  kil  p bir buca  da   almışdı” MT-14a-3/4

“üç kiçi **tüyinden** şapanınınuñ kollarıydı” DK-V.63

“bir gün ulaş oğlu ol erenlerün arslanı **tülü** kuşın yavrusı...” DK-V.53

“**tüsi** artadur bile kendüyle” G-131a/11

“...arasından bir kıızıl **tülü** kara közlü on aylık botlacı arvana daşra çıkdı” BH-65b/5-6

ķō-/ķoy-

“anañ kābinin **ķō**, öcün **ķōma**.” KA. 124a-5/6

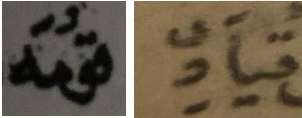
“gice anı başum altında **ķōmayınca** diñlenmezin” MT-6a/9-10

“toldı gönülde hevā **ķōmadı** hālī mekân” KB-2v/5

“mişlini sende **ķōmışdur** hem iy yār” G-51b/11

“yā cebra’ıl buları **ķōmağıl** şöylak uçmağa girmege” BH-107b/22

“ne seni **ķoyadı** ne yavruñı ikinüzi dañı boğaydı” MT-29a/2-3

Ekleşmelerde Morfofonetik Aşınmalarla Oluşan Uzunluklar

“hağdan **olımiş** halife bīgümān” İ-224 (r erimesi)

“ne seni **ķoyadı** ne yavruñı ikinüzi dañı boğaydı” MT-29a/2-3 (r erimesi)

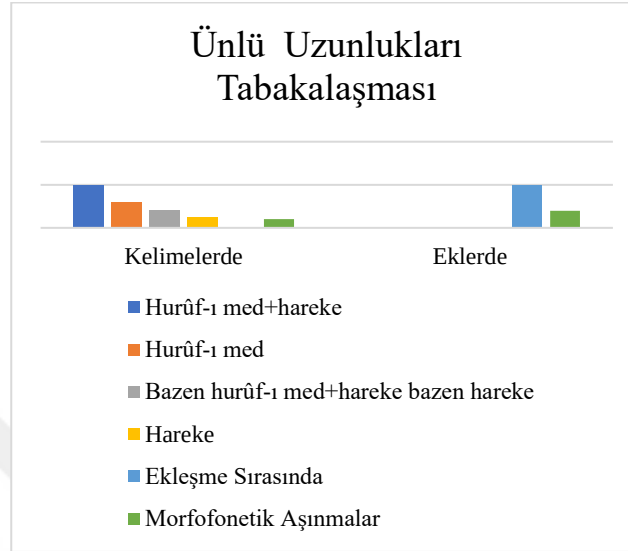
“bismillāhirrahmāni’r-rāḥīm **dīben** kirü döndüre” BH-170b/6 (/yüben/ > /īben/ büzülme)

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde kelimelerdeki ünlü uzunluklarına sahip sesler, metinlerin imlasıyla da tanıklanır. Kelimelerdeki ünlü uzunlukları, kelimelerin tarihî ve çağdaş şivelerdeki durumu incelenerek art zamanlı ve eş zamanlı bir mukâyeseye tâbi tutularak incelenmiştir.

Ünlü uzunlukları, hurûf-ı med +hareke’li örneklerle gösterilenler, bazen hurûf-ı med + hareke bazen sadece hareke ile gösterilenler, sadece hareke ile gösterilenler ve harekesiz metinlerde sadece hurûf-ı medle gösterilenler olarak dört ayrı temâyül gösterir.

Eklerde, ekleşme sırasında meydana gelen ünlü uzunlukları, kelime ve ekleşmelerde morfofonetik aşınmalarla nitelik nicelik dengelemesi gereği oluşan ünlü uzunlukları şeklinde uzunluklara rastlarız.

Grafik 9: Ünlü Uzunlukları Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XII. Türemeler

Türeme sesin nitelik ve niceliklerine bağlı bir ses olayıdır. Turan (2017) türemenin bir sonuç olayı olduğunu belirtir ve bu terimi olmayan bir sesin ortaya çıkması olarak tanımlar. Türeme ses olayı sebepsiz ve şekilsiz meydana gelmez, ekleşme sürecinde ses-hece dengelemesine bağlı olarak ortaya çıkar.

Eski Anadolu Türkçesi morfofonetik ses kayıplarıyla birlikte türemelerin de çok görüldüğü bir Türkçedir. Türemelerle birlikte sıklık olarak daha az da olsa türememelerin yaşandığı sürece eşlik eden tabaka da mevcuttur.

İncelediğimiz metinlerde türeme ve türememeler ile ses ve şekil türemelerini oluşturan iki eğilimin bir arada olduğu gözlemlenmiştir.

a. Türeme

“**azaçuk** işüm gavğasuz başum.” KA. 120b-11

“her ki kani‘se **azacuk** ni‘mete” G-48a/5

“kaža görünigelmez **karı** bükülüp ölmez.” KA. (P) 21a-6

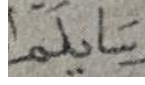
“**ilakırdı** söyleme mere itüm kâfir” DK-D.40

“men **ısıtma** birle baş ağrısı birle diş sızlası birle yurmen” BH-95b/24-25

“ol yavlağ eyüdür tiz **ısıtmalarda** bevl az az gelmek yavuz nişandır” TM-31a-13

Arapça alıntı kelimelerde /ʔ/ sesi Türk dilinde olmadığından bu ses hançerede öne itilerek boğumlanmış; damaklılaşma yoluna gidilerek /y/ olmuştur.

“kapuṇda itme maḥrūm **sāyilem** uş” KEMŞ-9b-1

“korḳunuṇ ecele **fāyidesi** yokdur.” KA. 127a-1

“çok **leṭāyifler** vardır içinde mergūb ve mevzun.” KA. 130b-11

“ki andan aldı varlığını **kāyināt**” İ-65

“**kāyināt** iki ‘ālemün” G-1/9

“her nefes **zāyil** oluban bu vücūd” İ-216

“hamdıla zıkr eyle **dāyim** ahmedī” İ-269

“velī **dāyim** ümidüm raḥmetünḡde” KEMŞ-9b-2

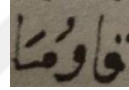
“ululık nerdübānına aḡlamaḡlığı **dāyim** dutsun” TM-2a/5

“cān u ten çün bu işe **kāyim** dura” G-11a/8

Alıntı kelimelerde telaffuzda hançeremizi zorlayan sesler arasında Türk hece yapısına uydurmak için ünlü türemesi sıkça görülür:

ḳavm (Ar. ; KT.) > **ḳavum** (türeme)

“hem ḡaber virür andaki **ḳavuma**” Yz. 97-6

‘**aḳl** (Ar. ; KT.) > ‘**aḳıl** (türeme)

“‘**aḳıldur** işler yapucı eyler cümle ābād anı” YD-412/2

şükr (Ar. ; KT.) > **şükür** (türeme)

“hem **şükürden** hem utanmaḡdan ḳızar” G-156a/3

b. Türeme-türememe

bular: bunlar

“yā cebra‘īl **buları** ḳōmaḡıl şöylaḡ uçmaḡa girmeḡe” BH-107b/22

“ ‘izzet ü erkān ḳamusı **bunlardur** dünya sevgisi” YD-56b-2

dört: dörüt

“bu türbe **dört** bucaḡludur bil imdi ” KEMŞ-14a-1

“taḡtı altında aḡar ol ṭurmadın **dört ırmaḡı**” BH-148b/5

“**dörüt** baḡşda bir baḡşı deḡir” KG-62a-8 (KıPTS; dört)

bek: berk¹⁵

“senünḡçün eḡni **bek** demür ṭonum şaḡlar idim ” DK-D.129/9 (TS. katı/sert) [14.-17. yy.]

¹⁵ bek ve berk farkı ses hece dengelemesi gereḡi ses türemesinden ibarettir.

“ ‘ışkı **berk** dut ayruğunun terkin ur” G-59a/8 (TS. sağlam; katı) [14.-19. yy.]

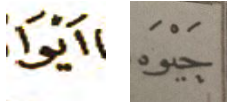
“ördegi **berk** dutdı ne etin kodı ne ciğerin” MT-14b/10

Eski Anadolu Türkçesinde kelimelede görülen # Ø > #h türemesi Kıpçak Türkçesinden ödünçleme bir fonetik özelliktir.

ayva: hayva

“turunc elma **ayva** vü nār ağacı” SN-494

“**hayva** oldı beñizüm dilberün almasıyla” KB-54v-2/1

havlu tabakası (< avlu Yun.)

“bu **havluya** tıldurup oğuz yigitlerine bunı dām itmişidi” DK-D.255/5

ile(N)

“ger bir **demile** mürde tene rūh irüre” KB-12r-2/3

“şalur **qazan ilem** karaça çoban çapar yetdi” DK-D.56

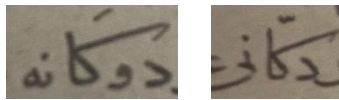
“kırk ince billü kız **ilen** qazanun halalını tutmışız” DK-D.36

Alıntı kelimelerde, bazen ikizleşme ve ikizleşmemeli örnekler bir arada görülürken bazen de kelimenin sadece ikiz sesli veya ikizleşmeli hâline rastlanır. Bu Arap gramerinde, kelimelerdeki şeddeli kullanımın da alınması ile ilgilidir.

dükān: dükkān

“tā bir **dükāna** rast kılam ez-berā-yı ‘ışk’” KB-2r/7

“geh aşşı geh ziyān eyle budur **dükkānı** ‘uşşākuñ’” KB-2v-2/4

şeker: şekker

“getürdi **şeker** beksimet **bişmiş** aş” SN-2986

“mükerrerdür eger **şekker** dirisem” KB-7r-3/1

(şekker, Far. ; KT.)

kerre, qaşşāb, hammāmci

“biñ **kerre** allāh demekden bir **kerre** eyva’llāh demek yegdür.” KA. 130b-11

(kerre, Ar. ; KT.)

“ben istemezmiyem qayınatam **qaşşāb** ola ve qayınanam **hammāmci** ola.” KA. 130a-12/13

(kaşşāb, Ar. ; KT.) (ḥammām, Ar. ; KT.)

c. Hece Türemesi

böyle: böyleme

“böyleme içkiciye düşmemiş ola göze göz” KB-234v-3/4

“böyledürür gerdiş-i çarḥ-ı bülend” İ-368

nice: niceme

“niceme kim gāzilerün şevābının ucu yok” BH-61b/19

“nice benden oldı ol ayrılalı” Yz. 75-5

Tabakalaşma Cetveli

Türk dili asıllı kelimelerde, kelime başında ve içinde ünlü, ünsüz türemeleri; kelime sonunda, hece türemeleri, nitelik nicelik dengelemesi gereği G# erimleri sonucu ünsüz ikizleşmeleri, kelime başında Kıpçak Türkçesinden ödünçlemeyle #h türemesi ile türeme ve türememeli örneklerin bir arada bulunduğu bir temâyül görülür.

Alıntı kelimelerde, Türk hece yapısına uygun hâle getirmek için gerçekleşen ünlü türemeleri, bu kelimelerdeki /‘/ların öne itilerek y’leşmesi, Arap imlasının tesiriyle şeddeli kullanımın da kelimelere yansmasıyla ikiz sesler veya ikizleşmeler söz konusudur.

XIII. Göçüşmeler

Karşılıklı olarak iki ses veya hecenin açıklık uyumuna bağlı olarak yer değiştirmesine göçüşme (metatez) denir. Eski Anadolu Türkçesi karakteristik olarak göçüşmelerin yaşandığı bir Türkçe değildir. Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçleme ile sınırlı sayıda göçüşmeye rastlanır.

a. Göçüşmeme

“toprakun minüm yıparumdurur” BH-139b/16

“yazuḳ müzd terāzūsı ince şırāt köprüsi” KEMŞ-20b-2

“mu‘abbirlik öğrendüm” MT-21a-5

b. Göçüşme- Göçüşmeme

karva-/ kavza-

karva-

“dekeyi karvayup semizin aruḡın göre” MT-29b/2

“karvaşdılar iki pehlivan olup birbirine şarmaşdılar” DK-D.79-12

“ve dahı karvamaḡıla bilinür şol katılık ve yumuşaklık” TM-26b/11

ķavza-

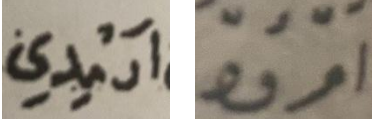
“ķavzanup ķurmaduķum yazķıl aķa” Yz. 84-3

amrud: armıd

(Far. amrud; KT.)

“alma ve **amrūd** ve ķurmā tolu ola” MT-68a/9-10

“bir almayı bir aķcaya ŗoy biķ **armıdı** bir aķcaya ŗoyma.” KA. 125a/13

ķōryat: ķōyrat

(Yun. Khoraties) (Bōler; 2022 :535)

“ķōryatdan ŗavaŗ ķopar” KA. (P) 10a/9

“bezeme ķōyrat naķŗunı” YD.314/4

gibi: bigi

gibi ve bigi kelimelerindeki hece gōķūŗmesine Eski Anadolu Tūrķçesi metinlerinde sıkķa rastlanır. Ancak burada gōķūŗmeye neden olan durum aķıklık uyumuyla izah edilemez. Hece grafiķinde daha niteliksiz olan sesin hece baŗı iķin daha uygun olması ile b sesinin hece baŗında boķumlanmasının daha kolay olması Eski Anadolu Tūrķçesi iķinde bōyle bir aķız farkı oluŗturmuŗtur. Burada bazen ilgili metinde bariz olarak ŗone ķıkan bir tercih olabildiķi gibi birbirine yakın frekansta ikili kullanım da sōz konusudur. Sōz gelimi Marzūbānnāme Tercūmesi ve Kadı Burhaneddin Divanı “gibi”nin kullanımının daha ķok tercih edildiķi tabakadır. Bu metinlerde “bigi” kelimesinin kullanımı ķok sınırlı sayıdadır.

MT:

“ılan balık **gibi** ki ne bellū balıķdur ve ne bellū ılandur” MT-7b/13

“anuķ **bigi** gelecı iŗide gizleye.” MT-59a/3 (1 bigi)

KB:

“bilūķ **gibi** ķilāl olduķ aķızuķ teg ķayāl olduķ” KB-2v-2/3 (271)

“ķūl **bigi** būlbūl iķin ben yaķamı ķāk ideyem KB-168v-3/1 (14)

İ:

“oldı nergis **gibi** zār u zedķūn

lāle **gibi** sūhte-dil ķark-ı ķūn” İ-1493

“olduķ iskender **bigi** her mūlke ŗāh” İ-3163

“h ayr iden ‘ s  **bigi** göge varur”  -2355

G:

“ne dahı k r’ n **bigi** h n geliser” G-15b/11

“dil **gibi** hem el **gibi** ayak **gibi**” G-18b/11

SN:

“anun l tf   un’  **bigi** boldurur” SN-9

“derin  u içinden yazı **bigi** yol” SN-78

Yz.:

“gözlerinden sil **gibi** ya  ak dur” Yz. 85-10

“eytdiler bunun **gibi** k l  atmad k

biz bunun **gibi** biti h d yazmadık” Yz. 86-7

YD, M, KEM :

“g n hdan k ra y z ni hiç a artmayas n **bigi**” YD-414/3

“ ok senün **gibiyi** yoldan ilede” M-11/14

“göredurur **gibiyem** an   imdi” KEM -14a-1

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesi belli örnekler dışında g    melerin sınırlı sayıda g r ld  u bir g    meler tabakala masıdır. Göçüşmeme, Erken Azerbaycan Türkçesinden  d n lemlayle g    me-g    meme olmak üzere iki tem y l bu tabakayı oluşturur. Alıntı kelimelerdeki g    me örnekleri ile gibi-bigi hece g    meleri bu Türkçede g    melerin oranını arttırmıştır.

Grafik 10: G    me Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XIV. Hece Tekleşmesi

Hece tekleşmesi, birbirine benzeyen bitişik hecelerden birinin içinde yer alan bir ünlü ve bir ünsüzün söylenmemesi sonucu bu iki hecenin tek bir hece hâlinde birleşmesidir.

Eski Anadolu Türkçesinde kelime ve ekleşme içerisinde hece tekleşmeleri söz konusudur. Bazen tekleşmenin tercih edilmemesi de söz konusudur. Bununla birlikte hece tekleşmeli ve bunun aksi istikametinde tekleşmemeli örneklerin aynı metinlerde kullanımı da metinlerden tanıklanmıştır.

a. Hece Tekleşmesi ve Tekleşmemesi

kardeş: karındaş

“kardeşdan karın yakın.” KA. (P) 7a-3

“karındaşı olmayan ğarīb olur.” KA. 133a-10

“ne karındaş ne ata ne ana var” G-198b/8

“o yūsuf ki kardeşları anı” KEMŞ-4a-1

“kubayşar tağıdur ol tağ karındaş” KEMŞ-7a-5

“on karındaş dir otursun bir yaña” Yz. 76-12 (1 kere)

“kardeşini öldüren kardeş degül” Yz. 6-13 (65 kere)

“bilürmisin karındaşum kara göne düşimde ne görindi” DK-V.56

“iki kardeşı oha düşdi” DK-V.56

“benümile kardeşlarum arasında döstlik ipi kesilmegin revā görmeye” MT-11a/9

“iy karındaş neçeye degin bu ağır yük altında zebün olasın” MT-2b/9

yürü- : yügür-ü-

“ya‘küb yügürü daşra çıkdı” BH-98b/21

“yürüyem ıssı kumlarda sevüğe” KEMŞ-1b-3

b. Hece Tekleşmesi

“yaprağ tabakası” (< ET. yapurğak)

“kimse kim yazın yeşil yaprağ seve

“yay güninde yaylayu kölge kova” G-104a/6

“budağlar bezenmekdurur yaprağlar ırlamakdurur” BH-123a/19

“lerze düşe endāmına yaprağı şala” KB-204r-2/9

“tavşan tabakası” (< ET. tabışğan)

“bunlar bu sözdeyiken nāgāh bir tavşan çıkdı” MT-64b/2

“tağda tavşanlar kamu dirildiler” M-145/11

c. Hece Tekleşmemesi

yigirmi (> T. yirmi)

“ya‘kūb eydür yüz **yigirmi** yaşadum” Yz. 97-8

“değme faşlına **yigirmi** yıl gelür” G-104b/4

“inin adımladım ben yüz **yigirmi**” KEMŞ-5b-5

“her **yigirmi** yılda olmışdur ‘ayān” İ-2020

ağayıl (> ağıl T.)

“**ağayıldan** tümen koyun virgil bu oğlana” DK-V.9

söyindür- (> söndür- T.)

“ocağını **söyindürün** diyü söylediler” DK-D.143

Tabakalaşma Cetveli

Türk dilinde orta hecenin vurgusu azdır. Bu durum, hecenin telaffuz değerinin azalması ve hecenin kaybıyla sınıuçlanır. Eski Anadolu Türkçesinde bazı kelimeler için hece teklesmesi ve teklesmemesi örnekleri bir arada görülür. Eski Türkçede teklesmeyip Orta Türkçeye birlikte hece teklesmesi görülen örnekler ve Türkçede hece teklesmesi yaşayacak ancak Eski Anadolu Türkçesinde hece teklesmesi görülmemiş örnekler şeklinde bir manzara ile karşılaşırız.

Grafik 11: Hece Teklesmesi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XV. Ulanma, Karışma, Kaynaşmalar ve Birleşmeler

Ulanma, konuşma sırasında iki kelime arasındaki telaffuz aralığının ortadan kalkmasıdır. Karışma, iki kelimede ünlüler arasında meydana gelen erimedir. Erime olayı aracılığıyla iki kelime arası aynı sesin karışmasıdır. Birbirine ulanan kelimelerde ulanma dışında erime gibi başka ses olayları da gerçekleşiyorsa bu kaynaşmadır. **Birleşme** ise iki kelimenin **ulanma**, **karışma** ya da **kaynaşma** yoluyla ses, biçimve anlam bakımından

bütünleşerek artık bağımsız yapılarını yitirip **yeni, tek bir kelime** oluşturmalarıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ulanma, karışma, kaynaşma, birleşme ve tersi istikametinde ses olayları sıkça görülmüştür:

“ben istemezmiyem **kayınatam** kassāb ola ve **kayınanam** hāmmāmcı ola.” KA. 130a-12/13

“aç **ile** ecelli söyleşür” KA. (P) 17b-2

“hüccet**ile** bileyim dirseñ yakīn” İ-3622

“kuluñam demekle kıl olmaz **kimesne**.” KA. (P) 17b-9 (kimse+ne)

“cömerd elin **kimse** kesmez.” KA. 120a-11

“**kimesneye** vefā itmez bu dünyā” KEMŞ-3a-6

“bu şār içre hiç **kimesne** kıomayu” Yz. 80-9

“**kimerse** birle danışığı yokdurur” BH-49b/13

“**şol** aķ mermer baķasın sanki kıardur” KEMŞ-8b-1

“ ‘aşıķ oldum **şol** ay yüze nisār oldum bal ağıza” YD-224-5

“**şol** vācibü’l-vücūda kim hālīķ-ı zemīn” G-1/2

“**şol** lutfı ki ol bāde-i gül-reñge getürdi” KB-10v-1/4

“düşü bunun toĝru gelse **nidevüz**” Yz. 3-15

“**andayuk** çalap celle celāluhu dükel kıullarında bizi üyürdi” BH-39b/19-20

“yā cebra’īl buları kıōmaĝıl **şöylak** uçmaĝa girmeĝe” BH-107b/22

“bu **böylak** durasıdurur” BH-116a/20-21

“ecel kelse **oluk** dem yigit kıoca birdurur” BH-33b/6

“közleri gevher **deyuk** ol balkıyur yüzinde nūr” BH-148b/2 (teg+ök)

“işbu varlık **yoĝıdı** sen varıduñ” İ-209

“ben seni **sevdigümiçün** eger baña **derlerise**” YD-57a-4

“**buyruĝ idiserdurur** kıamumuza” Yz. 3-4

“her nede kim **kaldunısa** bīgümān” G-26a-1

“eger şayruluk **hālindeyiise anuñıçun** kim...” TM-4b-12

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesi ulanma, karışma, kaynaşmaların sık yaşandığı Türkçedir. Eserlerde birleşmeler de mevcuttur.

İncelediğimiz her metinde bunun içeriği değişmektedir. KA.’da ulanma, karışmama ve kaynaşmama söz konudur. Bu durum metnin içeriği gereği didaktik anlatım sözü

uzatmaya elverişli yönüyle ilgilidir. Manzum eserlerde ulanma, karışma, kaynaşma ses olayları vezin, seci, uyak ve redif gibi unsurlar nedeniyle buna göre şekillenebilmektedir. İncelediğimiz mensur eserlerde (MT, BH, KG, TM) bu kaygı söz konusu değildir. Eserlerdeki açıklayıcı anlatım türünün baskınlığı ve MT'deki tahkiye usulü bunu KA.'daki gibi elverişli hâle getirmiştir. Ancak bu eserlerde de ulanma, karışma, kaynaşma ve zıttı istikâmetinde olaylar neredeyse birbirine denk sıklıkta vardır. Bu, nesir türünüm geniş ifade imkânı ve eserlerin türüyle de doğru orantılıdır. Eserlerdeki bu çeşitlilik, Eski Anadolu Türkçesinin bir ağızlar topluluğunun ürünü olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

XVI. Benzetme

Niteliklerine bağlı olarak bir sesin bir başka sesi uzak-yakın, ilerlek-gerilek, tam-yarı gibi karşıtlıklara sahip surette kendine benzer hâle getirmesi benzetme ses olayıdır.

Eski Anadolu Türkçesi, benzetmenin gerçekleşmediği Türkçedir.

a. Benzetmeme

etmek

“buğday **etmegün** yoğısa buğday dilün yokmı.” KA. 121b-4

“gözetmeye nâkesden **etmek** ucın” SN-223

“tuz **etmek** hakkın bilmeye” MT-14b/1

“**etmegün** yok bir öyün kim yiyesin” M-8/2

“her kişiye virür bir **etmek** bitün” Yz. 64-14

konşı

“**konşılarna** çağırur ki kız zeliha, zübeyde, ürüveyde...” DK-V.5

“bir yirde ki kurd saña **konşı** ola” MT-6b/5-6

panbuğ

“eski **panbuğ** biz olmaz” DK-V.3

“bu tağıla taş nite ki **panbuğı** hallâc” KB-117v-1/8

boğun

“söz tokuz **boğundur** boğa boğa söyle” KA. 124a-13

“el barmağlarının **boğunındadır** ol süñüklerün dāyiresi” TM-10a/8

bögrek,penbe, gözsüzsepek

“anı **bögrek** ve kavuğa sürer ve kaşandurur” TM-55a-D3

“şekāvet **penbesin** hergiz kulağundan çıkarmazsın” YD-235/2

“tosbağaya uğradum **gözsüzsepek** yoldaşı” YD-407/12

Alıntı kelimelerde **nîlüfer** kelimesinde gerilek uzak tam benzetme söz konudur. Bunun dışındaki örneklerde benzetmeye rastlanmamıştır.

sünbül tabakası (Far.; KT.)

zülfi ‘anber-tāb olmuş **sünbülün** İ-922

“**sünbül** ve iyrek bir yirde biter” MT-41a/5

“kim getüre göze servi **sünbülü**” M-19/5

anber tabakası (Ar.; KT.)

“ya hoş saçdı ‘**anber** kızıl elmaya” SN-1655

“ūd u ‘**anber** dütüzüp yüzün mu‘attar kıldılar” MT-8b/11

“ ‘**anberünden** iki tatar isderem” KB-5r-2/8

anbār tabakası (Ar. ; KT.)

“kiler çartāk u **anbārlar** dolar” G-104a/3

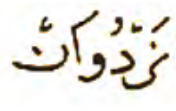
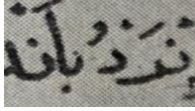
“her **anbārına** bir delük eylemiş” MT-21b/3

nerdübān: nerdüvān (Far. ; KT.)

“bulur tamlara urmağa **nerdüvān**” SN-1531

“varayım elikdüreyim **nerdübān**” SN-1753

“inerler **nerdübāndan** elli altı” KEMŞ-8b-4

cünbiş tabakası (Far. ; KT.)

“şol bir ünden kaması **cünbişdedür**” G-5a/8

“anun kuvveti eflāk ve ılduzlar **cünbişidür**” MT-25a/6

benefşe tabakası (Far. ; KT.)

“**benefşe** dilin çekdi kafadan kara zülfi” KB-70r-3/3

çenber tabakası (Far. ; KT.)

“saçun kılında dili gör ki tende **çenberdür**” KB-49v-2/6

cānbāz tabakası (Far. ; KT.)

dahı gözünje getürme cihānda **cānbāzı**” KB-49v-2/6

b. Benzetme-Benzetmeme

lülüfer : nîlufer (Far. ; KT.)

“lülûfer bigi oldı şu içre ğark” SN-1446

“nitekim nîlûfer ve kâfûr yiyişi dahı şol yiyi kim ekşilige meyl ider” TM-52a-3/4

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde alıntı ve Türk dili asıllı kelimelerde benzetmeme ve alıntı bir kelime aracılığıyla benzetme-benzetmeme temâyülü söz konudur. lülûfer : nîlûfer benzetme- benzetmeme eğilimi dışında tüm kelimelerde benzetmeme söz konusudur.

Grafik 12: Benzetme Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XVII. Konson Kaynaşması, Konson Ayrışması

Birden fazla ünsüzün bir araya gelmesi kaynaşma, çözülmesi ise ayrışma hadisesini oluşturur.

Eski Anadolu Türkçesi konson ayrışması ve konson kaynaşmalarının yaşandığı bir Türkçedir.

a. Konson Kaynaşması

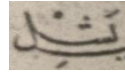
kız+sıl > kızıl, yaş+sıl > yaşıl > yeşil

“birini ‘aķıķ kılalar gey kızıl

biri zeberced ola levni yeşil” Yz. 32-2

“birisi dir kara vü biri kızıl

birisi dir şaru vü biri yeşil” İ-2227

“kimse kim yazın yeşil yaprak seve” G-104a/6

“yūsuf yeşil kevkeb yidekler birle tertib siyaset birle atasına yakın keldi” BH-102b/20

“kızıl yaşıl kamu aţlas divārı” KEMŞ-13a-9

“bir arada kızıl gül ile diken” SN-66

“şaru ayağı vü minķārı kızıl” M-52/3

ben+ge > baḡa

“uçmaḡa iriceḡin ayruḡ **baḡa**” M-56/10

taş+ıḡ- > taşık- > tşık- > çık-

“arasından bir kıızıl tülü ḡara közlü on aylık botlacı arvana daşra **çıkḡı**” BH-65b/5-6

“er malına kıymayınḡa adı **çıkḡmaz**” DK-V.3

b. Konson Ayrışması

ḡoñ > ḡony > ḡoyn > ḡoyun

“bu bāzırḡān bir **ḡoyun** boḡazladı” MT-16a/7

miñi > beyni > beyin

“başuḡa ururın **beynüni** burnuḡdan getürürin” MT-35a/7-8

“burnundan kirdi **beynisin** aşıḡa dardı” BH-115b/22-23

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde konson kaynaşmaları ve konson ayrışmaları gerçekleşmiştir. İncelediğimiz metinlerde, “yaşıl” kelimesinin art ünlülü örneklerine KEMŞ gibi ilk dönem ürünlerinde daha çok rastlanır.

Eski Anadolu Türkçesinin Fonetik Tabakalanışı:

Şekil 4: Eski Anadolu Türkçesinin Fonetik Tabakalanışı

Kaynak: Şekil, yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2. Morfolojik Tabakalaşmalar

2.2.1. Ek ve Ekleşmelerde Görülen Tabakalaşmalar

I. +dAn Morfemi

Eski Anadolu Türkçesinde +dAn şeklinin morfolojik seyri, morfofonetik ve morfonemik olarak çeşitlilik arz eder.

Bu morfem, incelediğimiz metinlerde, +dAn şekli Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle +dIn şekliyle, +dAn ve +dIn şekillerinin münâvebeli olarak kullanımıyla, morfofonetik genişlemelerle +Ø: +dIn karşıtlığında ve +dIn: +dIndAn karşıtlığında görülür. Tüm bunlar +dAn şeklinin morfofonetik tabakalanışını gösterir.

Şeklin telaffuz değeri bakımından bilgisinin yanı sıra işlev farkından dolayı tabakalaşması da söz konusudur. Tüm morfofonetik farkları ve ödünçleme durumuyla +dAn şekli, ekleşme içerisinde hâl eki kategorisinde tanımlanır. Bununla birlikte bu morfemin İsim Tamlaması Kuran Ekler Kategorisinin alt kategorisi olan Sıfatlama Fonksiyonlu İsim Tamlaması Kuran Ekler kategorisindeki işlevi de metinlerde sıkça tanıklanmıştır.

a. +dAn

+dAn eki aşağıdaki örneklerde alt fonksiyonları (işaretleme, kıyas, sebep, izah..) çeşitlilik göstermekle birlikte hâl eki fonksiyonundadır.

“ki **andan** aldı varlığını kāyināt” İ-65 (işaretleme)

“her ne kim **senden** yıkılmaçlık kopar” M-74/5 (işaretleme)

“şu karşığı **divardan** bir kara taş” KEMŞ- 2a-4 (işaretleme)

“kanadın **görenden** ol kuşu soru” M-3/3 (işaretleme)

“gör bu **barmağdan** neler şadır olur” G-58a-10 (işaretleme)

“çünkü ol **cāndan** bize yasağdur” KB-206r-3/3 (işaretleme)

“kim **kamudan** yücerek buldı maḥal” İ-2398 (kıyas)

“uşak **kıldan** dahı ince damarıla örilmişdür” TM-13b-11 (kıyas)

“sorğıl yā muḥammed **sinden** aşnuğı peygambere kim gümānları barmu” BH-91a-2 (kıyas)

“**menden** ‘aziz **menden** sevgülü anağdur” DK-D.164-1

“gördi ki ılan **şovuğdan** buymış yatur” MT-8a/2 (sebep)

“ādemīnün teni od şu toprak yıl birbirine **karışmağdan** oldu” TM-6a/5-6 (izah)

“**kuyudan** çıkıdı şanasın aydurur” Yz. 14-7 (ayrılma)

b. +dAn : + dIn

Eski Anadolu Türkçesinde +dAn morfemi yaygın olarak kullanılır. +dIn şekli ise Uygar Türkçesinden ödünçlemeyle eserlerde sık sık tanıklanır.

ben+den : ben+din

“yādigār olsun bu söz **benden** saña” G-25a/4

“ger kulağ tutarısan **bendin** yaña” İ-898

biz+den : biz +din

“**bizden** öñdin gelenlerün hāli ne oldı” MT-10a/3

“gözin **bizdin** yaña dutmış” MT-40a/5

c. +dIn tabakası

“döndi gitdi girü **konyadın** yaña” İ-6921

“pes geyigi alup **bāzārdın** yaña revān oldı” MT-11a/5

“ol tağı kim erdi kim **sağdın şoldın** segirdür” BH-135b/21

“okurlarıdı anı **çepçevredin**” SN-136

“er cenazesin **imāmdın** yaña koyalar” KG-40a-3/4

d. +dIn: +dIndAn

“kendüden **öñdin** geçenlerden haber” İ-5789

“bizden **öñdin** gelenlerün hāli ne oldı” MT-10a/3

“her çend ki **öñdinden** aramızda bilişlik yokdur” MT-29b/12

e. +Ø : +dIn

yaña: yañadın tabakalaşması

“geh döner benden **yaña** leyl ü nehār” G-282a/1

“ol **yañadın** gördiler” MT-9b/8

“her **yañadın** buldı aña fitne yol” İ-6438

öñ: öñdin tabakalaşması

“kamu kıldan **öñ** gelüpdür ol bilüñ” G-4b/9

“ölmezdin **öñdin** ölmedüñ ‘ışk neylesün senüñile” YD-347/2

f. +lAdIn

“andan islām haccın **ikiledin** kılmak gerek” KG-66b-1

g. +dAnCA

“kov kovladı diñ diñledi **öyledençe** gezdi” DK-V.5-8/9

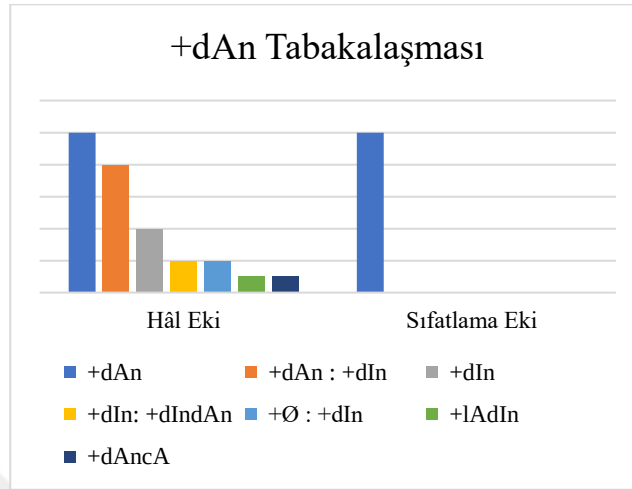
h. Sıfatlama Fonksiyonlu Örnekler

İncelediğimiz metinlerde sıfatlama eki fonksiyonlu örneklerine de rastlanmıştır:

“yine **altundan** elli kandil aşlu” KEMŞ- 4a-7

“kayın ıalı **yeleginden** şom altunlu menüm oñum” DK-V.89-2

“nübüvvet kudreti birle ve risālet hürmeti birle **ölümden** bu hikāyeti kılsa..” BH-153a-16/17

Grafik 13: +dAn Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

II. +(DA) Morfemi

+DA morfemi, incelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde, işlev olarak hâl eki ve belirtme fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisi olmak üzere iki ayrı temâyülde görülür. Hâl eki kategorisinde +ta ve +te alomorfları yoktur; +dA morfemli örneklerle tanıklanır. Bu morfemin Eski Türkçede, Köktürkçe ve Uygur Türkçesinin n ağzından ödünçlemeyle +dA : +dVn karşıtlığında kullanımı söz konusudur. Ekleşme içerisinde, belirtme fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisiyle işaretleme+ilgi göreviyle +DA+ morfemiyle bazen de morfofonetik olarak yokluğuyla karşıtlanarak +Ø+ telaffuzsuz şekliyle ekleşmede bulunur.

a. +dA

“işlemekde söylemekde farkı çok” G-115b/1

“yüzümde za‘ferânını şuvardı kıanıla” KB-28r-1/4

“kimse **hakkında** dimē hiç ‘ayb söz” VN-71-6

“bir **yigitlikde** bir **kocalikde** bellüdür” KA. 119a-6/7

“itümile bit **yalağda** yundım içen azğün kâfir” DK-D.40-41

“altı **ayda** dün ü gün atlu gider” Yz. 24-6

“ ‘ışk **yolında** cânuñı terk idegör” G-41a/6

“kuş **dilinde** eyle burar kılını” M-149/2

“ol yavlağ eyüdür tiz **ısıtmalarda** bevl az az gelmek yavuz nişändür” TM-31a-13

“süleymān bitisi **içinde** belkısıa hidāye barerdi” BH-171b-16

“ulu görse dirilür hükümün **cānda** sorılır” YD-78-1

b. +dA : +dVn

“**erenlerde** yigregi oldur kim halklara menfa‘atı degse ” KG-2a-9/10 (kıyas)

“eger ‘avrat **vaqtında** ilerü ton geyesi yıpratsa ya tonın şatsa..” KG-76b-8 (kıyas)

c. Ekleşmelerde: +(DA)

(Belirtme Fonksiyonlu İsim Tamlaması Kuran Ekler Kategorisi)

[tamlayan+ Ø+(DA)+GI/sI + (tamlanan) + Ø]

c.1. tamlayan+ Ø+dA+GI + tamlanan + Ø

“**yirdeki** yüzi kimse başmaz” KA. 123b-4

“şu **karşuğı divardan** bir kara taş” KEMŞ- 2a-4

“yoğdurur bende bu **sendeki nefes**” İ-31

“**havādağı kuşlar** denizde yüzen” SN-41

“karışupdur **tendeki kanuñıla**” G-39a/11

“**başındağı tuğılğanı** ne ögersin mere kâfir” DK-D.40-41

“yāruñ firākı **gökdeki bulıdı** zār ider” KB-218r-3/1

“tağlar **astındağı kāndan** gelürem” M-96/7

“**süñükdeki yuva** gibi yirdedür ol kamusı” TM-10b-D4

c.2. tamlayan+ Ø+ DA+GI + tamlanan + Ø

“**irteki dāne** birincden bugünkü bulamaç yigdür” KA. 117a-7/8

“irdi **evvelki göge** bunlar tamām” VN-58/5

c.3. tamlayan+ Ø+ Ø +GI + tamlanan + Ø

“**bugünkü hergele** neveti bizim degüldür, tavaruñ ayruk yirde iste.” KA. 120a-7/8

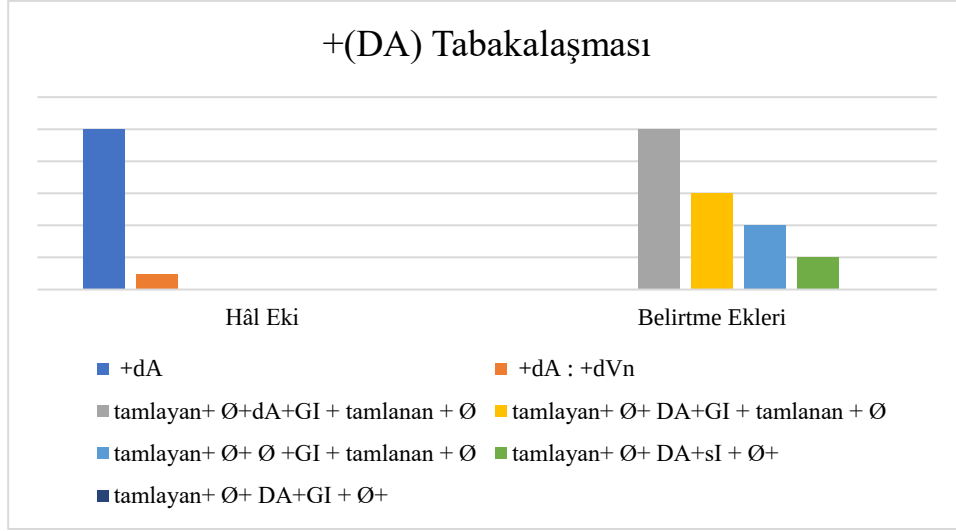
c.4. tamlayan+ Ø+ DA+sI + Ø+

“**yarındası** oldı vü şāh irişür” SN-837

“çün **yarındası** oldı” MT-25b/10

c.5. tamlayan+ Ø+ DA+GI + Ø+

“**göñülümdegiyi** bilür göñülün” KB-291r-1/4

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

III. +(y)A Morfemi

Eski Anadolu Türkçesinde +(y)A morfemi ve Eski Türkçeden ödünçlemeyle +(y)A : +GA münâvebeli kullanımı olmak üzere iki temâyül görülür. +(y)A morfemi art zamanlı bir mukayese gözettiğimizde Eski Anadolu Türkçesi için fonetik değişikliklere bağlı morfolojik bir değişiklik içerir. G/ yutulmasının eklerdeki görünümünü temsil eder. Sınırlı bir +GA kullanımı dışında +(y)A morfemi kullanımı söz konusudur. İncelediğimiz örneklerde, alt fonksiyonları çeşitlilik göstermekle birlikte hâl eki kategorisi dışında bir işlev tespit edilmemiştir.

a. +(y)A

“bularuñ bir **ķılına** ziyān degürmegil” BH-96a-7

“ħaķ te‘ālā rahmet eylëyë **āña**” VN-9-3

“bu **deprenişe** ğazāl dirler bu barmaķ altında segrir” TM-28b-D1

“ve daħı erenler dizinden **göbengine** örtülü gerek” KG-17b-5/6

“gün variken țavaruñ **eve** getir” KA. 118a-5

“sini sevmekden gelür bu iş **baña**” G-41a-6

“seni kâfir görüp **īmāna** döndi” KB-141r-2/1

“**çignine** bir kılıç urdı geyimini geçimini țoğradı” DK-V.91-1

“yūnusuñ yūki yitdi **bilmeyene** az gelür” YD-79-1

“hem **ķuşlara** tercümānıdı” MT-65a-10/11

“**himmetine** çün bu yir gelmişdi az” İ-7945

b. +(y)A : +GA

biz+e : biz+ge

“anuñ eti **bize** bir kaç gün öyün olur” MT-2b/6

“eyle ma‘lûm anı **bize** söyleyü” Yz. 3-11

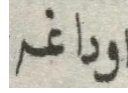
“sa‘âdet yine **bizge** eyvân olsun” KB-304v-4/1

“tutmagıl **bizge** iy cân sen dağ dahı” KB-295v-1/1

oda+ya : oda+ğa

“kılıcınun balçığı kan **odaya** geldi” DK-D.194

“iledürler yūsufı hem **odağa**” Yz. 14-10

Yz.’deki +ğa tercihi, eserde bir önceki mısranın son kelimesi olan “tağa” ile ilgilidir.

düşmen+e : düşmen+ğa

“bellü bil durmadı karşı **düşmene**” G-142b/2

“hamle kıldı **düşmenğa** bu kez ol kendü düşdi” BH-76b/8

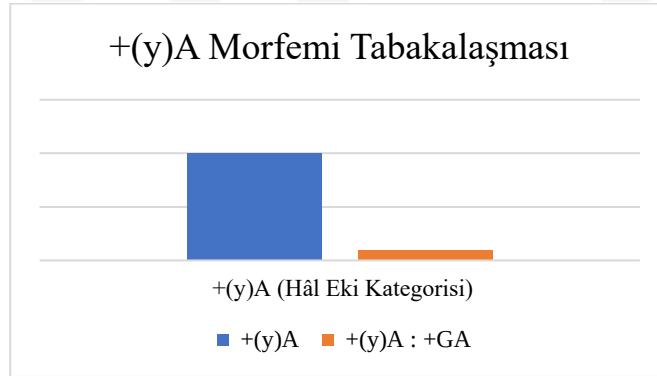
at+a : at+ğa

“bidevî **ata** binüp oğlancığun isteyügitdi” DK-V.14

“on yidinci **atğa** binüp dokışur erken bir münâfık ağulu ok birle huseyn böğri yire urdı”

BH-77b/8-9

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 15: + (y)A Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

IV. + (y)I Morfemi

Eski Anadolu Türkçesinde + (y)I eki, hâl kategorisinde çeşitli alt fonksiyonlarla karşımıza çıkar. Aynı fonksiyonu icrâ eden telaffuz bir şekilde de +Ø sıkça kullanıldığını görürüz. Bununla birlikte + (y)I ve Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle +nI karşıtlığında ve yine ödünçleme ilgisiyle +nI morfemiyle tanıklanır.

a. + (y)I

“**ummanı** kışlap bular döner yine” G-29b/8

“ıñranımaz **nağmelerümi** benüm” M-123/14
“evren **evreni** yudmayınca evren olmaz” KA. 133b-7/8
“katı **ñāşı** mūm eyler ferhād-ı zamānmısın” YD-78-2
“bilürmisin beyrek **seni** niye okıdum” DK-V.96-2/3
“babası aydı oğul oğuzda kimün **kızını** alıvireyin” DK-V.28-1
“**cānumı gözi** sıhrile hele bağladı zülfine” KB-199r-2/3
“kim kendü mihri birle kulların **hañāsını** örter” BH-86b-22
“bu ‘ilāc yavlaķ eyüdü başdağı **artuķlağuyı** sızırur” TM-60a-D1
“eger bu er bir yıl içinde er olmasa kādī **buları** ayıra” KG-73b-14
“iy oğlancuķ bu **aydınlığı** kandan aldıñ” MT-68a-2/3

b. +Ø

“ayun on üç ve on dördinci **günün** ve on beşinci **günün** dutğıl” KG-55a-7/8
“kaçan **bahāsın** virse āzāz olur” KG-93b-7/8
“pāzişāhlık **düzenin** dutup ħalāyık **işin** bitiresin” MT-67a-3/4
“her kime kim dirlik **şarābın** içirdiler” BH-151a-16/17
“ol kuvvetile kendü **tedbīrin** idinür” TM-16a-5

c. +(y)I : +nI

Bu iki ayrı morfem aynı fonksiyon ilgisiyle bu tabakada tabakalaşmıştır.

“nūrı göreliden unuttum **kendözümü**” YD-178-3
“men **özümni** yolına kıldum fidā” KB-305r-2/2

kuşnı: kuşı

“şol kuş ki tūtğan **kuşnı** āzād kıılır” KB-297v-5/1
“kanadın görenden ol **kuşı** soruñ” M-3/3

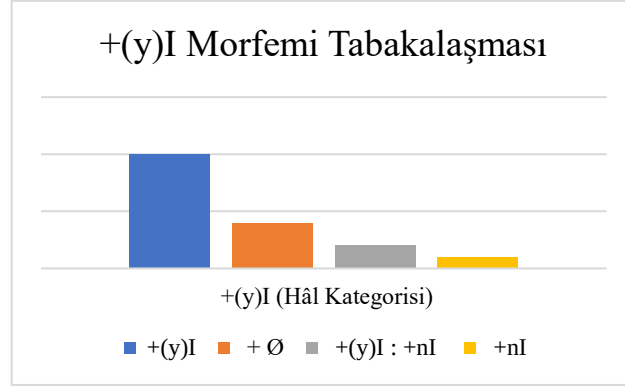
göñlümi: göñlümni

“cānumda ol büt bitüpdür **göñlümi** ol tütupdur” YD-216/2
“**göñlümni** karağladı göz karası” KB-295r-5/1

d. +nI

“dünyā içre ħayrāt kıılır **ma‘şiyetni** yigrenür” BH-148b/12
“**ilmni** ayıtmaķ birle köceñlenürler” BH-85a/26
“yār eger **yüregümni** yararısı” KB-305r-2/1

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 16: + (y)I Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

V. +(A)(rV) Morfemi

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +(A)(rV) morfemi, +rA, +ArU, +rA: +ArU, Eski Türkçeden ödünçlemeyle +ArU: +GARU, +ArU : +(y)A olmak üzere beş farklı temâyülde ve hâl eki kategorisinde görülür. Bununla birlikte belirtme fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisinde tamlananı tellaffuz edilen veya telaffuzsuz şekliyle “tamlayan+ Ø+ArU+GI + tamlanan + Ø” ve “tamlayan+ Ø+ArU+GI + Ø” ekleşme düzeninde tanıklanır.

a. +rA

“eger bir gişi bir gişiyi **arķara** vursa bilin bükse...” KG-150a-1

“bu sohbe döymeyen **soņra** savaşğan olur YD-58/7

b. +ArU

“**yuķarudan** geldi ün şabr eylegil” Yz. 13-3

“**yuķaru** yaņa atar aşığadan” SN-1656

c. +rA : +ArU

içre: içerü

“medīne **içre** yitmiş biņe geķer” KEMŞ-15a-9

“dünyā **içre** hayrāt kılur ma‘şiyetni yigrenür” BH-148b/12

“lülüfer biği oldı şu **içre** ğarķ” SN-1446

“ayağı **içerü** givürse bir ayağın givürme and boynına düşmez” KG-114a-6

“**içerü** butlar ķatına girdiler” Yz. 29-13

üz(e)re: üzerİ

“ol ölünüğ sini **üzre** varasız” BH-163a/6

“altı **üzre** urdı bünyād ol ilāh” G-3b/8

“ol taş ya ol çizü sin **üzere** turdukça tañrı tebäreke ve ta‘älā ol gür **üzere** hiç ‘azāb kılmaya” KG-167a-3/4

“otları birbirine **üzerine** koyup endāmı **üzerine** yaķu eyleyeler” TM-58b/3-4

d. +ArU : +(y)A

yañaru: yaña

“her **yañaru** kōsalar ol yaña ucuzluk ni‘met bolurerdi bir yan kızlık” BH-154b/3

“geh döner benden **yaña** leyl ü nehār” G-282a/1

e. +ARU : +GArU

Daşra : taşgaru

“ādemīdür **taşradan** gelmiş çeri” M-58/4

“haremün **taşra** yanı tolu şardur” KEMŞ-5b-6

“peygamber dünyadan dulındı erse ol ol oğlan **daşra** çıkdı” BH-60b/15

“kapudan **taşgaru** āvāz-derāyı severem” KB-248v-2/7

ilerü : ilgerü

“**ilerü** zamānda deve hurma kığlardı şimdi kestane kığlamaz” KA. 130a-6

“ben bu sûretten **ilerü** adum yünus degüliken” YD-169-11

“müsülmānlık işin **ilerü** getir” SN-91

“kara yügi bitmedin **ilgerü** ikevlesin anasinsuz bisleyici ol tañrıdurur” BH-80a/16

f. Belirtme Fonksiyonlu İsim Tamlaması Kategorisi

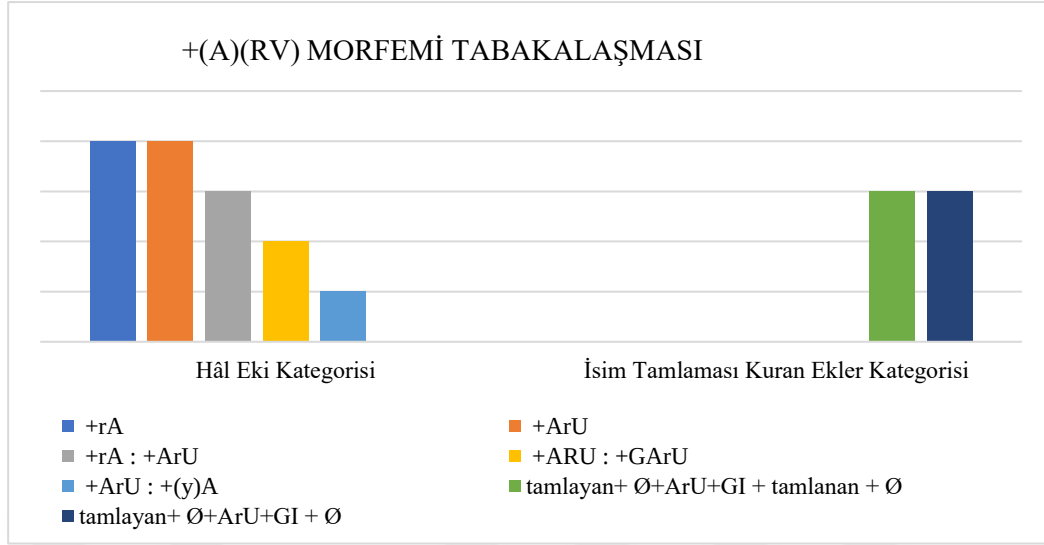
f.1. “tamlayan+ Ø+ArU+GI + tamlanan + Ø”

“bir kat andan **içerüki katı kap**” G-135a/1

f.2. “tamlayan+ Ø+ArU+GI + Ø”

“ammā **ilerükinün** zāhir ma‘nīsin aydayım” BH-108a-11

Tabakalaşma Cetveli:

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

VI. +CAK Morfemi

a. Hâl kategorisi

a.1. +CAK

“yakınca nice bulduğunu hakkı” SN-139

“şanma kim **buncağdurur** erlik işi” G-123a/1

a.2. +CAK : +cAGIn

“birbirimizi götürevüz menzili **tızcek** alavuz” MT-2b/14

“dirişdürdi saçlarını **tızcegin**” SN-1567

b. Sıfatlama kategorisi

b.1. +CAK

tamlayan+ Ø+ CAK +tamlanan+Ø

“andan olur **gökçek** ü çirkîn hular” G-54a/10

“aç görseñ toyurgıl **yalıncak** görseñ tonatğıl borçluyı borcundan kırtargıl” DK-V.8

c. Yapım Eki

c.1. +CAK

“bir **şığıncağ** şandumdı içümde ben” Yz. 6-5

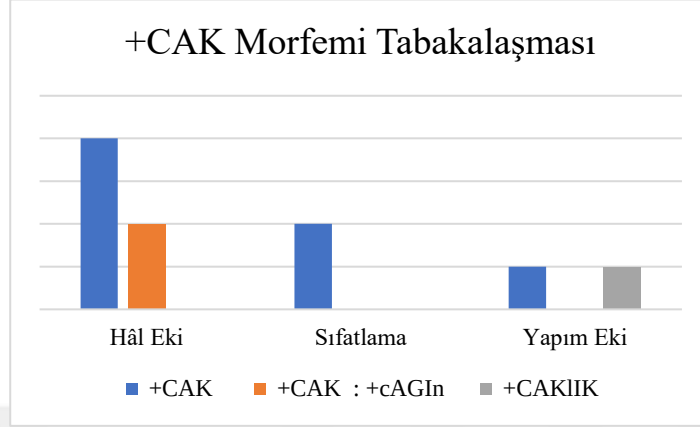
“zâ‘îfler **şığıncağı** ve hâcetmendler varacağı” MT-65b/9-10

c.2. +CAKLIK

“pâzişâh olan kişiye bu nesneler katı ‘aybdur hem **yiyniceklikdür**” MT-32a/3

Tabakalaşma Cetveli

+CAK eki, +CAK ve +CAK: +cAGIn şeklinde hâl eki kategorisinde; yalnız +CAK şekliyle sıfatlama ve yapım eki; +CAKLIK şekliyle ise yapım eki kategorisinde tanıklanır.

Grafik 18: +CAK Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

VII. +CA Morfemi

a. Hâl kategorisi

a.1. +CA

- “ba‘d-ez-ân altuḡda **oḡca** atılam” G-274a/8
“kimsene **şeyṭanca** ṭā‘at kılmaya” M-107/11
“ḥırş ātına **bunca** daḡı binmegil” M-74/9
“münācāt birle oş **bunca** beytüm” KEMŞ-9b-3
“biḡ **ḥamzaca** kuvvet virmiş kâdir çalap ‘ışk erine” YD-55b-4
“varḡıl **yolınca** yûri er yolu ḡalmaç degül” YD-162-2
“ulularuḡ sözi ḡur‘āna girmez illā **yanınca** yiler” KA. 116a-9
“bir ḡuş bir çalıya şıḡınır sen bir **çaluca** olmaduḡmı” KA. 131b-7
“tenüm ṭopraḡ ṭozar **yolca** nefşüm iltür beni **önce**” YD-222/8
“aḡa kim buldurmadı **nice** bula” G-53a/11

a.2. +cA : +cIlAyIn

anCa: ancılayın

- “**anca** yatasın sinde ḡörince ḡıyāmeti” YD-385/2
“**ança** yalvar ol çalapḡa yarlıḡap rahmet ḡılınça” BH-11a/14
“bizüm işimüz daḡı **ancılayın** ola” MT-23b/1

b. Sıfatlama kategorisi

tamlayan+ Ø+CA +tamlanan+Ø

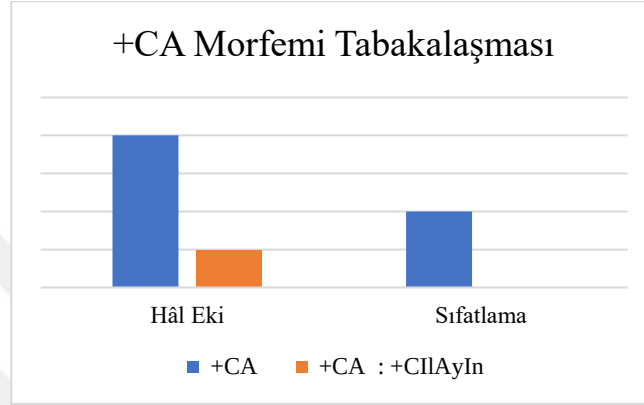
“**alaca** ördeglere bāz olmayan” KB-305r-3/1

“kōdı **arķunca** yire ol tevseni” M-79/15

“ağ **tozluca** ķatı yayını eline aldı altun cıdasın ķolına aldı bidevî atını ķutdurdı” DK-V.17

Tabakalaşma Cetveli:

+CA eki hâl eki kategorisinde +CA ve +CA: +CİlAyIn, sıfatlama eki kategorisinde ise +CA morfemiyle tanıklanır.

Grafik 19: +CA Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

+CİlAyIn, +sAGU, +(I)msİrAK, +Cİl Morfemleri Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde gibilik, benzerlik, denklik, eşitlik alt fonksiyonlarında yer alır:

VIII. +CİlAyIn Morfemi

“ki hîç kimse **ancılayın** yazmaya” SN-4807

“**bencileyin** kimesne ķulaķını burmadı” SN-1435

“şöyle ģarīb **bencileyin**” YD-277/2

“sen dahı **bencileyin** vir göñüli yāra sine” KB-7r-2/1

“kimsene **bencileyin** zār olmasun” M-28/1

“**ancılayın** kim var anı kim bile” G-7a/10

“bizüm işimüz dahı **ancılayın** ola” MT-23b/1

“verziş-i ‘ışķ eylese **bizçileyin** kişiler” KB-2v/9

Tabakalaşma Cetveli:

+ CİlAyIn eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde gibilik, benzerlik, denklik, eşitlik alt fonksiyonlarında yer alır.

IX. +sAGU Morfemi

“bu **ķarasaķu** bevl göyinmegine ve yereķāna delāletdür” TM-29b-4D-7

“bu kıara **yaşılsağudur** sevdâ artmak nişânudur” TM-29b-4D-9

Tabakalaşma Cetveli:

+sAGU eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde gibilik, benzerlik, denklik, eşitlik alt fonksiyonlarında yer alır.

X. +(I)msIrAK Morfemi

“yıyısı dağı mu‘tedil ola rengi **turuncusırağ** ola” TM-3a/15

Tabakalaşma Cetveli:

+(I)msIrAK eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde gibilik, benzerlik, denklik, eşitlik alt fonksiyonlarında yer alır.

XI. +CII Morfemi

“oğlan bevli şaman rengi gibi olur **ağçıl** olur” TM-31b-D1

Tabakalaşma Cetveli:

+CII eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde gibilik, benzerlik, denklik, eşitlik alt fonksiyonlarında yer alır.

XII. +In Morfemi

‘aşık uşbu öğüdi **ilkin** sen al” G-57b/3

“kamudan **ilkin** başa karşı gele” M-19/2

“ne **kışın** u ne **yazın** görmek gerek

güllerün ‘ömri **azın** şormak gerek” M-20/4

“bu **kezin** taşı kavı dutdı bile” G-32a/11

“pes bu söz cân oğlıdur hiç **şeksüzin**” G-123b/9

Tabakalaşma Cetveli:

+In eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde ilgili kelimeye işaretleme veya sınırlama görevi kazandırarak ekleşmeye katılır.

XIII. +rAK Morfemi

“kim kamudan **yücerek** buldı mağal” İ-2398

“cümle işün **yigregi** birlikdurur” G-22b/8

“bu dükelinden **katırağ** başa senün firâkuñıdı” MT-2a/10-11

“bu beş on yıldan **ilerürek** ‘aceb” M-1/8

“andan **hoşrağ** dün boldağı degüldurur” BH-102b/9

Tabakalaşma Cetveli

+rAK eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, hâl eki kategorisinde ilgili kelimeye üstünlük, fazlalık işlevi kazandırarak ekleşmede yer alır.

XIV. +[(s)I]+

+sI: +lAsI

“kara yügi bitmedin ilgerü **ikevlesin** anasınsuz bisleyici ol tañrıdurur” BH-80a/16

“bulardan **ikisi** bardılar bağların şuvardılar” BH-41a-8

Tabakalaşma Cetveli:

İncelediğimiz metinlerde, (tamlayan) +[(n)Uŋ] + (tamlanan) +[(s)I]+ ekleşme düzeni, belirtme fonksiyonlu isim tamlaması kuran eklerin morfofonetik dizilimini oluşturur. Metinlerde, +sI+ ekinin +lAsI şekliyle birlikte kullanıldığı bir tabaka söz konusudur.

XV. +sUz Morfemi

+sUz eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, sıfatlama fonksiyonlu isim tamlaması kuran ek kategorisinde; +sUz+In > +sUzIn şekliyle de hâl eki kategorisinde tanıklanmıştır. Bunun yanında +sUzIn: +sUzdAn karşıtlığına sahip örneklerle de rastlanmıştır.

a. Sıfatlama Fonksiyonlu İsim Tamlaması Kuran Ek Kategorisi

a.1. tamlayan+ Ø+sUz +tamlanan+Ø

“vara bir **cānsuz** büte bu nice uya” M-12/8

“birlik ehli **ölmesüz** dirlikdedür” G-23a/3

“tuturtdı **direksüz** yüce gökleri” SN-19

“**uçsuz kıyısuz** bu cihānda hīç nese bolmas” BH-83a/14-15

a.2. tamlayan+ Ø+sUz +Ø+

“aç u arnuğ u **şusuz** u yaluñuz” SN-4205

“yazuğ **arusuzına** çalpaşur” BH-95b-20

“ne olursa **kayğusuz** söyleridi” G-20a/1

“anuğ **buyruğinsuz** adılmaz adım” SN-2

“ol işe **istihkâksuz** vurdı kadem” İ-6026

“**kutsuzuñ** yedi eve dek ziyānı çoğunur” KA. 136a-1

“oğunmadın varan **döşeksüz** oturur.” KA. 116b-14

b.1. +sUzIn (Hâl Eki Kategorisi)

“el götürdi du‘ā kıldı **geñsüzün**” Yz. 8-8

“pes bu söz cān oğlıdur hīç **şeksüzün**” G-123b/9

“sekte rencin getürür ol kim **añsuzın** ölmekdür” TM-40a-D2

“kâfileden girü kaldı **añsuzın**” G-31a/8

b.2. +sUzdAn : +sUzIn

+sUzdAn : +sUzIn şekilleri ayrı iki morfem olmakla birlikte aynı fonksiyon ilgisine (vasıta) sahiptir.

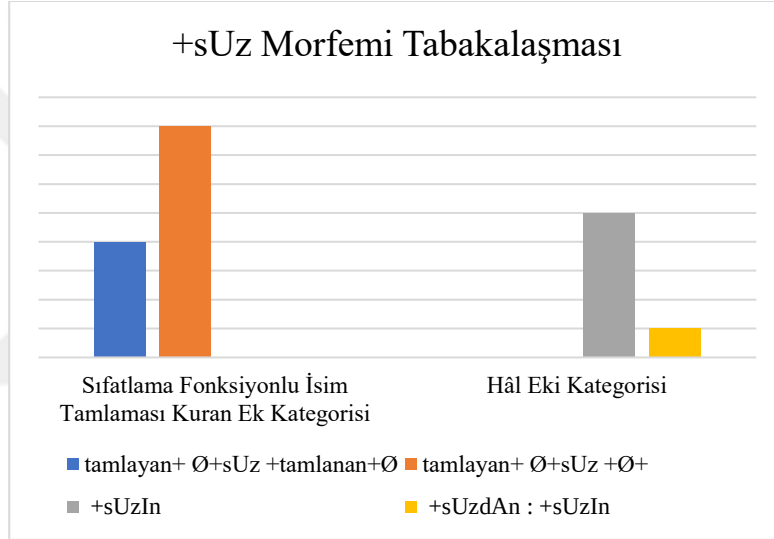
“bu kez **añsuzdan** güler yūsuf nebi” Yz. 6-2

“kâfileden girü kaldı **añsuzın**” G-31a/8

“sekte rencin getürür ol kim **añsuzın** ölmekdür” TM-40a-D2

“şar‘ rencin getürür ol **añsuzdan** düşmek ve ağız köpürmek..” TM-40a-D4

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 20: +sUz Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XVI. +CUK Morfemi

a. tamlayan+Ø+CUK + tamlanan+

“yaşı **gencecük** nigārā di ki göricek yaşınma” KB-90r-1/1

“her ki kani‘se **azacuk** ni‘mete” G-48a/5

“**azaçuk** işüm gavğasuz başum” KA. 120b-11

“içi düpdüz **ıvacuk** akça kumdur” KEMŞ-5b-3

b. Telaffuzsuz Tamlananlı Örnekler

tamlayan+ Ø+CUK +Ø+

“ittifāk eyler **dükelcügi** aña” M-65/9

“gice gündüz **oğlancuklar** söyleriken bülbül gibi” YD-82/6

“kül **depecük** olmaz güyegü oğul olmaz” KA. 133b-9

“yiyesiden kalan **nesnecükleri** yiridi” MT-8a/1

“saña başa didüğüm **hegbecügüm** şudan geçüresin dirin” KA. (P) 5b-10

Tabakalaşma Cetveli:

+**CUK** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tamlananı telaffuz edilen ve edilmeyen formlarıyla sıfatlama fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisinde yer alır.

XVII. +CUGAz Morfemi

tamlayan+ Ø+CUGAz+Ø+

“oğlanuñ iki **kelbügezi** varıdı” DK-V.14

“bir kemîne **çöpcügeze** sayamı” KB-296v-5/2

“dilünjı dut **başcuğazuñ** yitmesün” M-8/6

“kendü şehrümdde bir **ercügezidüm**” M-172/13

Tabakalaşma Cetveli:

+ **CUGAz** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tamlananı telaffuz edilmeyen formuyla sıfatlama fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisinde yer alır.

XVIII. +(I)nCI Morfemi

tamlayan+ Ø+(I)nCI +tamlanan+Ø

“biri evvel mizâc biri **ikinci** mizâc” TM-48b-D3

“**ikinci** fâyide qarışulmuş otlar kaç dürlüdür anı bildürür” TM-4b/9

“on **yidinci** atğa binüp doķışur erken bir münâfık ağulu oķ birle ħuseyn böğri yire urdı” BH-77b/8-9

“**bişinci** faşl yörümek ve ħareket eylemek ve dölenmegi bildürür” TM-4a/5

+(I)nCI : +lAncI

“ħarc kılası yire ħarc itmese **ikilenci** virmiş gerek” KG-64a-2/3

“ayruķsı **ikinci** mizâc diyü aña eydürler” TM-49a/2

Tabakalaşma Cetveli:

+**(I)nCI** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tamlananı telaffuz edilen formuyla sıfatlama fonksiyonlu isim tamlaması kuran ekler kategorisinde yer alır. KG’de +lAncI morfemiyle tabakalaşması görülür.

XIX. +(y)(U)m Morfemi

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, +(y)(U)m morfemi art zamanlı bir incelemeyle fonetik olarak +ben > +vAn > +vAm > +(y)Am > +[(yI)]N merhâlelerinden geçmiştir.

Sızıcılaşma, dudaklılaşma, yarı ünlüleşme, yutulma, türeme-türememe, dişlileşme, yuvarlaklaşma-yuvarlaklaşmama fonetik olaylarının metinlerdeki görünümü şöyledir:

Şahıs Eki

a. +(y)(U)m

“bu hūb söz ki **dirüm** aḥmed sözidür” KEMŞ-6b-1

“alımum vardur bu mülkde **alayum**” G-277b/4

“ben anı küllī dilerem ülüş ile **nideyüm**” KB-225r-1/5

“kara ḳayḡulu vāḳı‘a **gördüm**” DK-V.56

“yūsufila ben ḳuyıda **yatdum** bile **çekdüm** cezā” YD-168-9

“ṭavṣanuḡ ḳaçışın **gördüm** etinden **yigrendüm**” KA. 129b-8

b. +(y)Im

“**eydeyim** adlarını bir bir saḡa” İ-2412

“oduḡ üstine şovuk şu **saçayım**” M-131/1

“**varayım** elikdüreyim nerdübān” SN-1753

“bir toynca **baḳayım** ağlayayım” Yz. 73-8

c. +(y)(U)m : +(y)IN

“alımum vardur bu mülkde **alayum**” G-277b/4

“ḳapuḡı ḳoyup nireye **varayum**” İ-280

“**varayın** anı daḡı **alayın** bile geleyin” MT-6a/10

d. +(y)In

“başuḡa **ururın** beynüni burnuḡdan **getürürin**” MT-35a/7-8

“oḳuduḡuḡ ḳur‘ānısa **göneneyin** dillerüḡe.” KA. 135b-12/13

“işid imdi saḡa vaşfın **diyeyin**

şıfatlarını bir bir şerḡ **ideyin**” KEMŞ-5b-3

e. +men

“men ol acıḡdan **ḳavuşmasmen**” BH-146b/7

“müzd ü şevāb birsem bularuḡ eygü yūkin köceḡletmiş **bolurmen**” BH-109a/19

“men ısıtma birle baş ağrısı birle diş sızlası birle **yurmen**” BH-95b/24-25

“ne söz kim minüm içün söylersenḡ men **işidürmen**” BH-125a/17

“meger bargāmen ataḡdan ödiḡ **dileyemen**” BH-132a/12

“ṭurıcaḡ ḳarşuḡuza men **derlermen**” KB-305v-1/1

f. +vAn

“kamu **toḡvan** diyen anda ācdurur” G-38a-8

“şükr ki ben bu bābdan **aruvam**” MT-16b-7/8

g. +vAm

“şanasın bir eve kondum **konakvam**” YD-203/6

h. +vAnIN

“tevaḡḡuf ben uş bunda **ḡılurvanın**

yaḡın varurısam **yaḡılurvanın**” SN-129

“ilerü **geḡemezvenin** bir ḡarış” SN-130

“ben süleymānıla çok **olmışvanın**

yıllar anuḡ ḡizmetin **ḡılmışvanın**” M-107/9

“öḡünüp dimez **fūlane’d-dinvenüḡ**” İ-473

i. +(y)Am

“ḡanıla destemāz **aluram** lebleriyiḡün” KB-2r/7

“**severem** zūlfūḡle aḡızuḡı ben” KB-5r-2/10

“ḡaḡlar astındaḡı kāndan **gelürem**” M-96/7

“eger artuḡ yirūḡ varıḡa **ḡalunayum.**” KA. (P) 20a-1/2

“‘aceb ḡaçan ola aḡa **irişem**” SN-1604

“anı uyarmış **olam** ve anuḡ aḡusına nice **ḡatlanam**” MT-18a/1

“ḡirü rahmet andan **umaram** hemān” VN-74/3

“bugün cāna başa **ḡalmazam** ayruḡ” YD-129/3

“anı uyarmış **olam** ve anuḡ aḡusına nice **ḡatlanam**” MT-18a/1

“ḡanıla destemāz **aluram** lebleriyiḡün” KB-2r/7

“ḡaḡlar astındaḡı kāndan **gelürem**” M-96/7

j. +vAn: +(y)(U)m

“işid imdi **eydeyüm** bir anları” G-16b-7

“diḡle imdi nedür ol **eydem** ‘ayān” G-25b-4

“ḡalbüm şāfī sanurlar vay ne düşvār iş **benüm**” YD-225-6

“**eydeven** ger ‘ışḡıla diḡlerisenḡ” G-29b-4

“cihānuḡ pīşvāsı **benven** firiştelerden söz işiden **benven**” MT-23b/13-1

k. +vAn: +(y)Am

“oḡurvan taḡiyyāt **virürven** selām” SN-171

“la’l iḡün incü düzümini dükāna **virürem**” KB-172r-2/2

1. +(y)(U)m : +(y)Am

“alimum vardur bu mülkde **alayum**” G-277b/4

“kanıla destemâz **aluram** lebleriyiçün” KB-2r/7

“**göreyüm** gönlegi direyüm ögi” Yz. 10-12

öpem kuçam anuñ ile **görüsem**” SN-1604

m. +(y)IN: +(y)(A)m

“**bilmezem** demek çok dürlü қаза şavar” KA. 118a-6

“ol ki tiryāk **içmezem** dir қоң anı” G-82b/3

“geh keşîş ü geh danışmân **oluram**” M-120/2

+(y)IN

“cân şatlusun saña **bildireyinmi**” DK-V.7

İlgi Eki

“işidün iy ulu kiçi size **benüm** haberüm var” YD-43-1

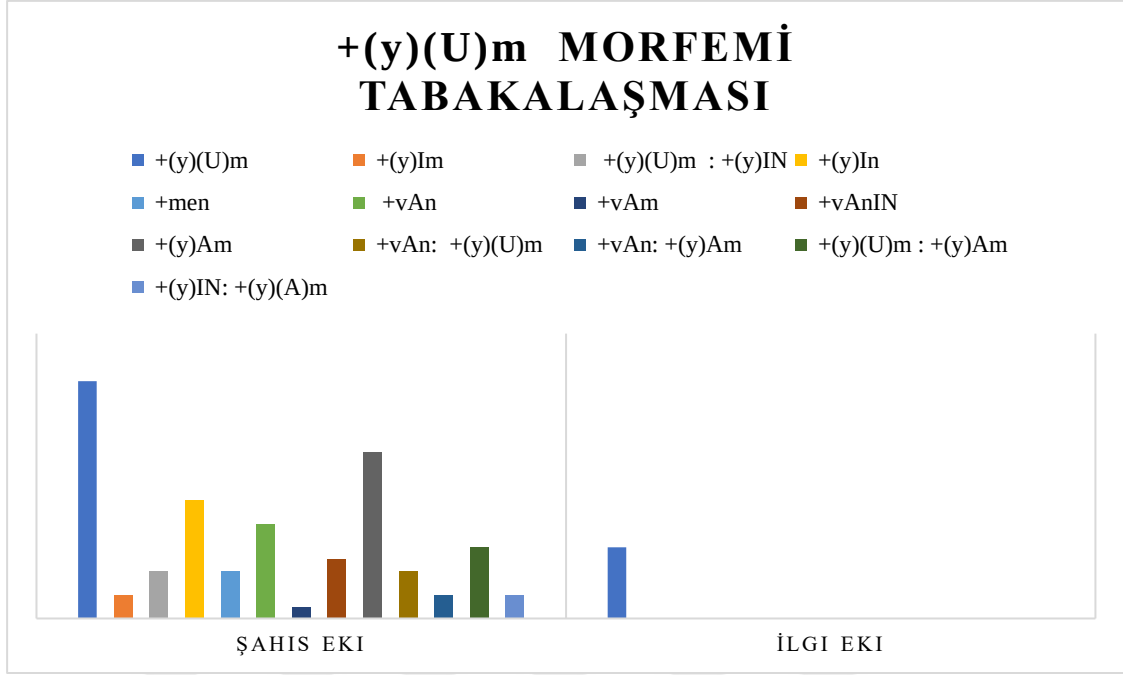
“gördi görelî görmedüğini gözüm **benüm**” KB-175v-1/1

“hemân dem **benüm** yigenüm ‘izze’ d-din” SN-299

“eger saña dahı vākı‘ā uğrayası olursa **benüm** adumı oquğıl” MT-13b/3

Tabakalaşma Cetveli:

+(y)Um morfemi, şahıs eki ve “ben” kelimesi için ilgi eki fonksiyonuyla tanıklanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin genel yuvarlaklık temayülüyle +(y)(U)m, yuvarlaklaşmaya direnen sınırlı sayıda örneği içeren +(y)Im, dudaklılık-dişlilik karşıtlığıyla +(y)(U)m: +(y)IN, dişlilik tercihiyle +(y)IN, +ben’in Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle karşılığı olan +men, sızıcılık tercihiyle +vAn, +vAm ve +vAnIn, Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle +(y)Am şekilleri sıklık dereceleri farklı olmakla birlikte kullanılmıştır. Diğer yandan +vAn: +(y)(U)m, +vAn: +(y)Am, +(y)(U)m : +(y)Am, +(y)IN: +(y)(A)m şekillerinin münâvebeli kullanımı da söz konusudur.

Grafik 21: +(y)(U)m Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XX. +(s)(I)N

a. +(s)(U)N

“kimsene bencileyin zār **olmasun**” M-28/1

“luṭf **kılsun** ol **bağışlasun** cānum” M-14/9

“namaz aḡa farz olmişolur gerek er gerek ‘avrat **olsun**” KG-4a/1-2

“ṭar yirde eyü elüme **girdüñ** olamı” DK-D.159/3

“kara ġuşşa donların **geydüñ** bugün” VN-88/4

“yahüd eydür neye **güldüñ** gey ulu” Yz. 6-3

“miskin faḡih ne **söylesün** faḡlın nice şerḡ **eylesün**” KEMŞ-18b-2

b. +(s)(I)N

“anca **yatasın** sinde görince kıyāmeti” YD-385/2

“varmı **sanursın** buḡa hergiz şümār” İ-2447

“dünlügi altun ban ivlerümi **getürüpdurursın**” DK-D.57

“ṭoġru tedbīr ve şavāb oldur ki aşaklıqdan ululıġa **degesin**” MT-30a/7-8

“şöyle döger kim **şanasın** öldürür” Yz. 17-3

“ṭanukluġa **varursın** ḡaḡ evine” KEMŞ-9a-7

“sen kim menzin **almışsın**” BH-96b/1

c. +sAN

“sen daķı **öldeçisen** bayık bilgil” BH-143b/18

“sen gerek kim pādişāhlık **idesen**” Yz. 9-7

“hem didi ger sen **degülmiseñ** ‘ayān” G-15b/6

d. +(I)N : +(I)G

“eytdi irtē kamu hāzır **oluñuz**” G-34a/7

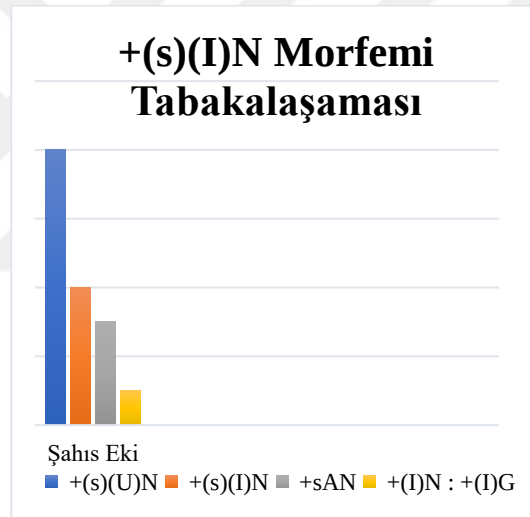
“saña ‘āşık nefsiçün **olmaduğuz**” M-118/2

“ bir söz **söyledüñüz** ki şayağıla it yimez”KA. (P) 22b-3

“eytdi hıç **unıtmaduğuz** biz sizi” M-92/6

Tabakalaşma Cetveli:

+(s)(I)N morfemi, şahıs eki kategorisinde ve yuvarlaklaşma +(s)(U)N, yuvarlaklaşmama +(s)(I)N, Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle düzlük +sAN, Eski Türkçeden ödünçlemeyle +(I)N : +(I)G şekilleriyle tanıklanmıştır.

Grafik 22: +(s)(I)N Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XXI. +(y)Uz Morfemi

+(y)Uz eki, +biz > +vUz > +(y)Uz > +(y)Iz fonetik denklemiyle sızıcılaşma, yuvarlaklaşma, yarı ünlüleşme, yutulma, düzleşme aşamalarını görmekteyiz. Ekleşme içerisinde çokluk eki ve şahıs eki fonksiyonlarını icrâ eder. Bununla birlikte Harezmi Türkçesiyle ortaya çıkan ve yayılan +K, Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle +lUm, +vUz: +lUm ve yine Doğu Türkçesinden kelime sonu ötümsüzlük ödünçlemesiyle +vUz : +vUs eklerinin birlikte kullanımı söz konusudur.

Çokluk Eki

a. +(y)Uz

“biz unutduk **bilmezüz** peygāmbere” Yz. 52-11

“adumuz rūsbi ekmegümüz kuru **yirüz**” KA. 135b-14

“işbu tarīk içinde refīki **bulmazuz**” KB-249r-3/1

“anunıla **varuruz** senden yaña” G-9a/9

“niçeme kim geh güneş ü geh **ayuz**

ol ğanī katında bir yoĥsul **bayuz**” M-99/8

“pes nidelüm çü **hastayuz** derdümüze devā gerek” KB-6r-1/5

b. +(y)(I)z

“bu ğurūr şarābı aldanmaĝından ve ĥarām şarābı esrimeĝinden dünyānuñ az ĥōşlıĝına **aldandunuz**” MT-10a/10-11

“**bilürüz** kim üküş kılduk ğünah” G-8b/11

Şahıs Eki

a. +vUz

“birbirimizi **götürevüz** menzili tizcek **alavuz**” MT-2b/14

“biriküp bile **varavuz**” G-18a/8

“muştafānuñ kavline **inanavuz**” M-16/12

“**bulavuz** diyü talebkār oldılar” İ-2224

“tā ki **varıbilevüz** toĝru tarīk” VN-103/6

“kavm yokluĝından leglege şala **verevüz**” KA. 5b-6 (P)

b. +K

“dünyede biz bir kerīme **irmedük**

bir eşer dahı keremden **görmedük**” İ-2082

“çü biz dahı resülullāhı **gördük**

ķara yüzümüzüzi türbeye **sürdük**” KEMŞ-2b-9

“ol imām oldu vü biz **uyduk** aña” G-9a/9

“kim bizi dögsedi yüz ğam **yiridük**” M-61/7

“evvel **añduk** anı kim evveldür ol” VN-11/4

c. +IUm

“anda ağlaşacaĝumuz **añalum**” VN-102/8

“siz bu gömülgeni aña geçün biz berü yaña **ıuralum**” MT-50b/11

“haremün vaşfını dahı **diyelüm**

tütler gibi şekerler **ıiyelüm**” KEMŞ- 3a-9

“nesne göster kim **görelüm** gözile” G-17a/6

“**nidelüm neyleyelüm** dünyāda bu hūbla biz

yanalum yaḥılalum ḥālīyā maḥbūbla biz ” KB-158r-2/1

d. +vUz: +lUm

“kavm yokluğundan leglege şala **verevüz**” KA. (P) 5b-6

“getürün yiyesiye **virlüm** anı” G-36a/10

e. +vUz: +vUs

“ya isteyelermü kim ḥāzır **olavus**” BH-33a/21

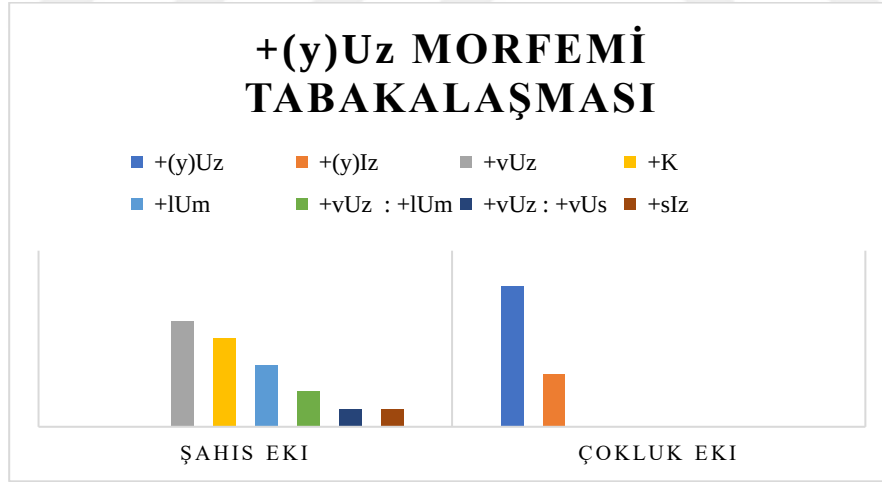
“sin içinde kara toprak **olavuz**” KEMŞ-9b-5

f. +sIz

“namaz kılası vaktın sovuḡ diyüp **üşürsiz**” BH-82a/7-8

“**iresiz** ol pādīşāha bî-gümān” M-5/11

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 23: +(y)Uz Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XXII. +Ø

Şahıs Eki

“aḥşam **oldı** ḡon, şabāḥ **oldı** ḡöç.” KA. 116b-15

“baskusuz saız yıl **alur**.” KA. 118b-1/2

“el eli **yur**, iki el yüzi **yur**.” KA. 132b-15

“**geldük** imdi atalar sözün söyleyelüm” KA. 116a-6

“biz uludan **işitdük** evvel er yaratıldı” YD-367/1

“pes **nidelüm** çü hastayuz derdümüze devā gerek” KB-6r-1/5

“allāh ādın zıkr **idelüm** evvelā” VN-5/1

“il ile tavşan **avlayalar.**” KA. (P) 20b-

Teklik Eki

+n : +η: +Ø

“ki degme kişi saymaz **anı** güçdür.” KEMŞ-3b-2

“ki harc olupdur **aña** nice zerler” KEMŞ-3b-1

“**bunı** gör kim qarañu külhāndurur” İ-7764

“**bundan** ötürü dur çalaba secde kıl” Yz. 9-4

+Ø

“**bularuñ** yatduğı yir küllī nūrlar” KEMŞ-4a-4

“**buları** sevüp kişi rahmet umar” SN-146

“çün işitdiler **bular** uşbu düşi” Yz. 3-4

“kim **bulardur** kamunuñ yūzi şuyı” G-16a/11

+η

“cānı **buña** fidā kılmaklıge” Yz. 40-14

Tabakalaşma Cetveli:

+Ø şekli, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şahıs ve teklik eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. Teklik ekleri bu telaffuzsuz şekille birlikte +n ve +η ile de gösterilmektedir.

XXIII. +lAr tabakası

Çokluk Eki

“il ile tavşan **avlayalar**” KA. (P) 20b-6

“kamu sergerdān **qalurlar** ol işe

vālih ü hayrān **qalurlar** ol işe” M-26/5

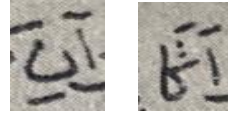
“nice yiti közleri ol kün çöngē **qılğalar**” BH-28a/18

“**qarvaşdılar** iki pehlivan olup birbirine şarmaşdılar” DK-D.79-12

“o yūsuf ki **qardaşları** anı” KEMŞ-4a-1

“**budaqlar** bezenmekdurur **yapraqklar** ırlamaqdurur” BH-123a/19

“geldük imdi **atalar** sözün söyleyelüm” KA. 116a-6

“el **barmağlarınu** boğunındadır ol **süğüklerinü** dāyiresi” TM-10a/8

“ol meşakkat kalkanı **bunlardurur**” G-183a/7

Çokluk Eki Fonksiyonlu Alıntılar

Burada Arapça alıntı kelimeler, bu dildeki çokluk kurallarına uygun şekilde eserlerde tanıklanırlar.

“elde durmaz ölmeyince **şeytanāt**” İ-656

“bu **hikāyet** aña yavlağ biline” M-22/14

“çok **şeyātīn** birle ol taş etegine kondı” MT-24b/2

“gör bu **hayvanātı** cümle cins cins” G-6a/11

“**kanādīl-i eltāfiya** ‘aşıkların gönlini” G-1b/5

“ve **meşāyih** ve **evliyā** ve **aşfiyā**” G-2a/6

“bu dört ‘**anāşırda** kankısı kim tabī‘atda ağırıdı” MT-25a/12

“ger **vuḥūş** u ger **tuyūr** ger ins ü cin” G-9b/11

“ki her dem leblerünçün dökilür kanı ‘**uşşākun**” KB-2v-2/1

Tabakalaşma Cetveli:

+**lAr** eki, incelediğimiz metinlerde çokluk eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. Teklik eki +**Ø** alan ancak Arapça gramer kurallarıyla çokluk vezninde kullanılan alıntı kelime+gramer örnekleri de sıklıkla eserlerde bulunmaktadır.

XXIV. +mI Morfemi

+mI

“bir kuş bir çalıya sığınır, sen bir çaluca **olmadunmı**” KA. 131b-7

“ben **istemezmiyem** kayınatam kassāb ola ve kayınanam ḥammāmcı ola” KA. 130a-12/13

“**bilürmisin** karındaşum kara göne düşimde ne görindi” DK-V.56

“yakañıla boğazunđan **tutayınmı**” DK-V.7

“severem **lāyıkımdur** uşbu kılı” Yz. 29-15

“ ‘**aşıkım** derim ben aña taşrınınu uçmağın seve” YD-56a-3

“böyle perākende pazişah bizi **saklayubilemi**” MT-38a-5

“yüregüme toḥınan oḥ tīr-i kader **degülmidür**” KB-7v-2/5

“ ‘ışk eri cān virmege **yacanamı**” KB-279r-2/1

“eger anuñçun hac kılsam **revāmıdur**” KG-65b-13/14

“bunda ne kesb eyledün **bilürmisin**” G-60a-5

+mU

“ya **isteyelermü** kim hâzır olavus” BH-33a/21

“yā melekü’l-mevt **maḡamu** keldün” BH-121b-7

Tabakalaşma Cetveli:

+mI eki, incelediğimiz metinlerde soru eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. +mı ve +mi alamorflarına sahip +mI eki Doğu Türkçesinde ödünçlemeyle yuvarlak ünlülü +mu ve +mü şekilleri de tespit edilmiştir.

XXV. +GII Morfemi

a. Yapım Eki

“yigitlerün ve **kırgıllaruḡ** hâli eyü olur” TM-33a/8-9

b. Çokluk Eki

“yuḡarudan geldi ün şabr **eylegil**” Yz. 13-3

“gönünle gördüğün etegünle **örtgil**.” KA. (P) 3b-5/6

“haremün vaşfını dahı **işitgil**

gücün yiter ise eglenme **gitgil**” KEMŞ-2b -6

“gönül gözüyle görüp **aḡlaḡıl**

iki nesnede kudretin **taḡlaḡıl**” SN-70

“aç görseḡ **toyurḡıl** yalınçak görseḡ **tonatḡıl** borçluyı borcundan **ḡurtarḡıl**” DK-V.8

“**ḡoḡıl** beni **söyletmegil** bu yollarda uyanayın” YD-268/4

“**yirmegil** sen türk ü tākik dillerin” G-2b/8

“iy pāzişāh **bilgil** ve āḡāh **olḡıl**” MT-9a/4

“dilberā inşāfa **gelgil** niçe niçe dilberī” KB-4v-2/1

“bir ḡanaduḡ naḡşına **aldanmaḡıl**

ol ḡuşı ol bir ḡanadı **şanmaḡıl**” M-3/6

“bularuḡ bir ḡılına ziyān **degürmegil**” BH-96a/7

“bir gez başa ve bir gez ḡulaḡa meş **virgil**” KG-4a/15

Tabakalaşma Cetveli:

+GII morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çokluk eki fonksiyonunda kullanılır. TM’de bir örnekte yapım eki fonksiyonunda kullanılmıştır.

XXVI. +AGU Morfemi

“yavuz it ne yir ne **biregü** köpege yidürür.” KA. 134b-11

“üküş bola kim ḡulaḡuz **biregüyi** ḡulaḡuzlaya” BH-78a/25

+Av (Kıpt.)

“kara yügi bitmedin ilgerü **ikevlesin** anasınsuz bisleyici ol tañrıdurur” BH-80a/16

“kaža vü kefare **ikevlesi** dañı vâcib olur” KG-49b-11/12

Tabakalaşma Cetveli:

+AGU morfemi, Eski Anadolu Türkçesinde yapım eki fonksiyonunda kullanılır. Kıpçak Türkçesinden ödünçlemeyle +Av örneklerine de sınırlı sayıda rastlanır.

XXVII. +IIG Morfemi

Eski Anadolu Türkçesinde +IIG şekli, yapım eki ve sınırlı sayıda sıfatlama eki fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu şekil, +IIG > +IU ve +IIG > +IIK ayrılaşmış tabakalarını oluşturmuştur.

a. ET. +IIG : +IIK EAT.

a.1. Yapım Kategorisi

“gerekdür kişiy e çün eyü **dirlik**” KEMŞ-16b-7

“mü’min ol kuş **birliğine** inanur” M-3/4

“külhâncınuñ **begliği hammâmcılık** dimişler” KA. 123b-12/13

“**ikilik** yoğıdı **birlikdi** hemân” İ-1623

“olalı **benligüm** hicâb neden” KB-285r-3/5

“her çend ki öñdinden aramızda **bilişlik** yokdur” MT-29b/12

“şanma kim buncağdurur **erlik** işi” G-123a/1

“degme cevruñe yüz **eylük** işleyem” M-49/15

“ol şıfatlar kim taşradandur **yumuşaklık** ve **kurulukdur** ve **şuvarıcılıkdur**” TM-53a-3/4

“eylese gün gibi **tanıklık** virgil” KG-118b-2

“bela ve miñnet **aşaklık** kılanlara kâr kılmas” BH-86b-19

a.2. Sıfatlama Kategorisi

“yapısı niçe **yıllık** yapulardur.” KEMŞ- 2b-4

“öylelik yire düşdi bozayazdı yüzümi” YD-407/8

b. ET. +IIG > EAT. +IU (Sıfatlama Eki Kategorisi)

“oğulluyı ağ otağa **kızluyı** kızıl otağa oğlı kızıl olmayanı kara otağa kondurur” DK-V.7

“gelimliü gidimliü dünyâ son ucı **ölümlü** dünyâ” DK-V.19

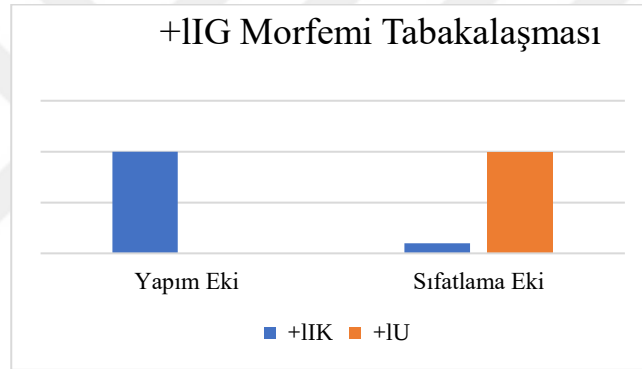
“ol sebebden **utlu** oldu bi-gümân” G-19a/9

“**günâhlu** kullarur sensin penâhı” KEMŞ-9b-7

“boynı **bağlu** ya‘kûba getürdiler” Yz. 11-5

“altı ayda dün ü gün **atlu** gider” Yz. 24-6
 “o sofranın yiri **bellüdür** anda” KEMŞ-7b-1
 “ağzı egri enşesinden **bellüdür**” KA. 134b-2
 “eyt başa bildür ne tıyduñ **bahtlu**” Yz. 6-3
 “gönülde **gizlü** bolsa bir tasadur” KB-294v-5/1
 “**körklü işlü** üküş **başışlü** ulu **sözlü**” BH-49a/13
 “her biri biñ **dürlü** mekr ideridi” G-17b/1
 “bir çeşmeden akan su acı **tatlu** olmaya” YD-171-6
 “korkut ata **adlu** bir er koptı” DK-V.2
 “**suçlu** olduk yüzümüze urmağıl” Yz. 94-8
 “bu yüregüm hecr ödından **tağludur**” KB-274r-2/1

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 24: +IIG Morfemi Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

XXVIII. +CI Morfemi

“yigirmi otuz **yapucılar** alır” SN-1339
 “ ‘akıldur işler **yapucı** eyler cümle ābād anı” YD-412/2
 “dimişlerdür ki bir **ekinci** varıdı” MT-7b/11-12
 “**demürce** dōstı geldügin görüp şahnā evine yügürdi ki uşda ġarīb geldi” MT-13b/7
 “hōd bular her birisi **yumışçıdur**
 “iş buyuran kanı bunlar **işçidür**” G-118a/7
 “biñ işçi bir **başçı**.” KA. 125a-7
 “ol **gemici** oldı bu kez bu gemi” G-247a/8
 “**göçgünci** gibi göçmesen” YD-384/6
 “oğrıdur **kaçguncıdur** gey saklağıl” Yz. 15-5

“ben kendü haķırluğum **avcınuğ** ünegüligin bilürem” MT-10b/13

“külhāncınuğ begligi **hammāmcılık** dimişler” KA. 123b-12/13

Tabakalaşma Cetveli:

+**CI** morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılmıştır.

+**dAş**, +**An** ve +**kek** morfemleri, farklı yön ve derecelerde, bir zümreye aitlik ilgisi katan ve topluluk adı yapan ek kategorisini oluşturur:

XXIX. +dAş Morfemi

“iy **ķarındaş** neçeye degin bu ağır yük altında zebün olasin” MT-2b/9

“ķamu **ķardaşları** gögsin döğünür” Yz. 10-8

“öylelik **yoldaşa** kuşluğa ķadar güyem” KA. 118a-9

“türk daķı ‘araba **deñdeş** olmaz ‘arab daķı ķureyşīye **deñdeş** olmaz” KG-69a/2-3

“anuñıçun ĥalleri **beñdeş** gelür” G-106a/2

“hergiz ayrılmaya ‘ışk **ķoldaşlığ**” G-11a/4

Tabakalaşma Cetveli:

+**dAş** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır. Bir zümreye aitlik ilgisi katan ve topluluk adı yapan ek kategorisini oluşturur.

XXX. +An Morfemi

“ben geñümülemi bükürem beni **erenler** büküdür” KA. 135a-7/8

“**erenler** cergesinde diyilen söz” KB-302r-2/2

“niçe kim **oğlan** ataya anaya” M-65/15

“ağayıldan tümen ķoyun virgil bu **oğlana**” DK-V.9

“sinirleri şol ipler gibi **urğan** gibi kıldı” TM-1b/5

Tabakalaşma Cetveli:

+**An** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır. Bir zümreye aitlik ilgisi katan ve topluluk adı yapan ek kategorisini oluşturur.

XXXI. +kek Morfemi

“serverem diyen gişi **erkek** gerek” KB-301r-1/1

Tabakalaşma Cetveli:

+**kek** eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır. Bir zümreye aitlik ilgisi katan ve topluluk adı yapan ek kategorisini oluşturur.

XXXII. +GU

“sen o vaktin **gözüye** bakduñıdı” Yz. 28-7

“baksa yüz **gözüye** bir kişi ‘ayān” İ-190

“gönül **gözün** pas dutmuşıdı” SN-5506

“**gözüdür** ol kişi her kim bağa” G-143b/4

Tabakalaşma Cetveli:

+GU eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır. Eşya ismi yapan ek kategorisini oluşturur.

XXXIII. +A- Morfemi

“yimek içmek gülmek **oynamağ** harām” KB-305r-3/2

“**oynayamıyan** kız yirüm şardur dir” KA. 122b-1

“ma‘rifet ağacıñ kökine **menzer**” BH-6a/1

“ağuya bal diyü barmağ **uzatdum**” YD-258/8

“ya‘kūb eydür yüz yigirmi **yaşadum**” Yz. 97-8

Tabakalaşma Cetveli:

+A- eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve isimlerin fiil kategorisine geçişini sağlar.

XXXIV. +(A)r- Morfemi

a. +Ar-

“girü gelicek seni **everem**” MT-8b/1

“çün ulaldı oğul **evermek** gerek” G-99a/2912

“yüzümde za‘ferānını **şuwardı** kanıla” KB-28r-1/4

“men bağum **şuvaram** didi” BH-41a/8

“hem şükürden hem utanmağdan **kızır**” G-156a/3

“günāhdan kara yüzünü hiç **ağartmayasın** bigi” YD-414/3

b. +r-

“bugün ki bu ‘ömrüm ılduzı **karardı**” MT-7a/13

c. +Ar- : +GAR-

“gün geldükçe eti teni **şararur**” Yz. 30-13

“beñizleri **şargarmış** dudakları yarılmışırdı” BH-83b/7-8

Tabakalaşma Cetveli:

+(A)r- morfemi, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi sağlar. İncelediğimiz metinlerde, Ar-, +r- ve Eski Türkçeden ödünçlemeyle +Ar-: +GAR- olmak üzere üç temâyülde görülür.

XXXV. +At-

Yapım Eki

“yüce **gözedür** özin aludan alugöre” KB-180v-2/1

“gözetmeye nâkesden **etmek** ucın” SN-223

Tabakalaşma Cetveli:

+At- morfemi, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi sağlar.

XXXVI. +IK- Morfemi

“bellüdür işi çü katı **gicike** cāsūs” KB-216v-3/4

“devligeç hoş **acığup** dururdu.” MT-35b/9

“hüseyn sözüne yavlağ **tarıkdı**” BH-75a/22

“şöyle **tarıkdı** kaçıdı Zelhâ’ya” Yz. 50-15

“**biriküp** bile varavuz” G-18a/8

Tabakalaşma Cetveli:

+IK- eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır isimlerin fiil kategorisine geçişini sağlar.

XXXVII. +(A)l- Morfemi

“kazan beg **alaldı** oğlanı yüzine bakdı” DK. D.124-10

“**yücelür** sözile **ulular** adı” İ-64

“yoğın **incelince** ince üzülür” KA. 121b-2

“yüz kuş ölmeyince sen **dirilmedün**” M-88/8

“**qocalup** kendü ölümün sanmadın” M-33/2

Tabakalaşma Cetveli:

+(A)l- eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır isimlerin fiil kategorisine geçişini sağlar.

XXXVIII. +DA- Morfemi

“anı **ündep** bunda şoralum düşün” Yz. 3-6

“**aldamış** gâfilleri cāzû ‘ayyāra benzer” YD-69/5

“söynük **isdeyen** günü bīnūr ola” İ-1995

“bal **isterken** belā buldum” KA. 131b-5 (1)

Tabakalaşma Cetveli:

+**DA-** eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır isimlerin fiil kategorisine geçişini sağlar.

XXXIX. +IA- Morfemi

“deprenmegin yiri ve **başlağusı** beynidür” TM-14b/3-4

“gönlümni **karahladı** göz karası” KB-295r-5/1

“toprağı **kadarladı** şüreti haṭ **bağladı**” YD-358/3

“işitdün süleymānı ol **toyladı**” SN-82

“bu bir niçe beyti düzüp **yırladı**

işi şuş gelesin sizüp **ırladı**” SN-1640

“inin **adımladım** ben yüz yigirmi” KEMŞ-5b-5

“yir gök ehli cümle **gözlep** göremez” G-10a/2

“her kim evvel **söyledi** allah dedi” M-90/1

Tabakalaşma Cetveli:

+**IA-** eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi sağlar.

XL. +[(y)(I)]- Morfemi

Cevher Ek Fiili

a. +[(y)(I)]-

“elün **işdeyiken** gözün işde olsun.” KA. 120b-10/11

“ğammāzuṅ **ķandayısa** yüzi ķaradur.” KA. 128a-13

“muḥammed **ḥürmetiyçün** ey ḥudāyā” KEMŞ -1b-8

“tāze **iken** ‘ömr bāğın şoldurur” İ-735

“līki ol ṭağ **olmışıdı** anlara dām” İ-3267

“ ah **nolayıdı** bu **öleyidi** birine daḥı **varayıdum** umarumdan yaḥşı uyar **olayıdı**” DK-V.5

“raḥmet gele tā ki saṅa **ķandayısaṅ** dīvāndasın” YD-278/2

“**neyise** bile ve cem ‘-i esrāra muṭṭālī’ G-2b/10

“her dü ‘ālem ol ‘ademde **ğarkıdı**” G-4b/4

“yüzünü ger **göreiydi** sitāre” KB-9v-1/1

“pādişāh **varıduğın** çün bildiler” M-18/5

“anda şultān **kimidüğün** göresin”M-64/14

“himmetine çün bu yir **gelmişdi** az” İ-7945

b. +[(y)(I)]- : +Er-

“on yidinci atğa binüp doķışur **erken** bir münāfīķ ağulu oķ birle ħuseyn böğri yire urdı”
BH-77b/8-9

“bu kün size **ġa‘ziyet erse** maņa düğündurur” BH-76a/23

“eger bu kün ħamulara **bayram erse** maņa muşībetdurur” BH-60a/16-17

+I- : “feyleķūs **otururiken** şād-kām” İ-487

+yI- : “elün **işdeyiken** gözün işde olsun.” KA. 120b-10/11

+Ø- : “bal **isterken** belā buldum” KA. 131b-5

Tasvir Ek Fiili

+Ø-

“atalar sözi ħur’ana **girümez** yanınça yilişür” KA. 115b-11/12

“bir çiçegile yaz **yarımaz.**” KA. 125b-14

“oğlum giçidür pāzişāhlıģı **başarımaya**” MT-12a/8

“bünyāmīni yaluğuz **ķoyamazam**” Yz. 81-1

“nidelüm **bilimezüz** biz göñülile göñülile” KB-170r-3/1

“eyle ġarkken yir gök aņa **iremez**” G-10a/2

“bu derdümün devāsına ‘aķl **idimez** ‘ilāc” KB-2r/2

Tabakalaşma Cetveli:

+[(y)(I)]- morfemi, isimleri fiil gibi tasarruf ettiren bir kategori geçişi sağlayan cevher ve tasvir ek fiilleri fonksiyonundadır. **+I-** , **+yI-** , **+Ø-** alamorflerinin yanında Eski Türkçeden ödünçlemeyle **r/** erimemesi ve geniş ünlülü **+Er-** morfeminin **+[(y)(I)]-** ile münâvebeli kullanıldığı örnekler tanıklanmıştır. Tasvir ek fiili, bu başlıkta sadece **+Ø-** telaffuzsuz şekliyle yer almaktadır.

XLI. +ol- Morfemi

Cevher Ek Fiili

a. +ol-

“bir balıķ gelür **olur** metris şuya” Yz. 21-15

“bir benüm gibi oğul **bulınmazmı olur**” DK-V.63

“dibün ala **baķarolsam** dipsüz ağaç” DK-V.63

“namaz aņa farz **olmuşolur** gerek er gerek ‘avrat olsun” KG-4a/1-2

b. +ol- : +bol-

“rūḥuṅı görür **bolsa** şām u şāmāt” KB-302v-5/1

“ānı kim maḥşerden **eymenür ola**

āḥiret günine **inanur ola**” M-266/1

Tasvir Ek Fiili

+ol-

“düşmeni kendün den yigin gör **aluolursañ** ṭali‘üṅ.” KA. 120a-9

Tabakalaşma Cetveli:

+ol- morfemi, isimleri fiil gibi tasarruf ettiren bir kategori geçişi sağlayan cevher ve tasvir ek fiili fonksiyonlarında tanıklanmıştır. Bu ek, cevher ek fiili kategorisinde, Eski Türkçeden ödünçlemeyle +ol-: +bol- şeklinde de kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde +ol- cevheri ek fiili olduğunun tespiti ilk defa Turan’a (1996) aittir.

XLII. +dUr- Morfemi

Cevher Ek Fiili

a. +dUr-

“bu meẓāhir gerçi bī-ḥad **çoḡdurur**” İ-189

“iki yüz elli **ṭoḡuzdur** anı bil” KEMŞ-4a-5

“anuṅ üsti bir ulu **ḡubbedür** bil” KEMŞ-6b-5

“şūfi ol ünden henüz **gerdāndurur**” G-5a/7

“**‘ayn-ı şifādurur** baṅa gözün deki ‘ilel” KB-4r-2/1

“dīne da‘vet **eyleyendür** enbiyā” M-271/1

“yaḡşı ḡüy u görklü ‘ādet **vardurur**” VN-13/3

b. Ekleşmede

b.1. +dUr-Ur+ : +dUr-Ø+

“oynayamıyan kız yirüm **ṭardur** dir” KA. 122b-1

“ḡuyudan çıḡdı şanasın **aydurur**” Yz. 14-7

“uş bu ḡazret izz ü **ḡuvvetdür** ṭolu” İ-2443

“**böyledürür** gerdiş-i çarḡ-ı bülend” İ-368

b.2. -mİş+dUr-

“ol anı ḡullarına **eytmişdürür**” Yz. 84-13

“gör kim allah neler **ḡılmışdurur**” G-67a/1

“kendü şā‘ın yükde **gizletmişdürür**” Yz. 84-13

b.3. -(y)Up+DUr-

“oğlı kıızı olmayanı tanrı **ķargayupdur** biz daķı ķargaruz” DK-V.7

“dünlügi altun ban ivlerümi **getürüpdurursın**” DK-D.57

“cān zūlfine ‘ışķıla řu mollā **ulařupdur**” KB-101v-3/3

“cānumda ol büt **bitüpdür** göñlümi ol **tutupdur**” YD-216/2

“ ‘ömr-i ‘āzizlerin bu ma‘nide sarf **idüpdür**” G-2a/9

b.4. -(y)Up+DUr-: -mİş+dUr-

Cevher Ek Fiili

“her yigirmi yılda **olmışdur** ‘ayān” İ-2020

“kim **olupdur** çoķlara ol velvele” İ-7262

“ki ģarc **olupdur** aņa nice zerler” KEMş-3b-1

Tasvir Ek Fiili

“**göredurur** gibiyem anı şimdi” KEMş-14a-1

“řāhum eydür baņa her dem **gelidur**” YD-50/5

“göñüli gizlerisem daķı ķōmaz **aladurur**” KB-114v-3/1

“ bu böylāķ **durasıdurur**” BH-116a/20-21

“birisi **görnüdurur** biri ģicāb” G-39a/5

Tabakalaşma Cetveli:

+dUr- morfemi, isimleri fiil gibi tasarruf ettiren bir kategori geķiři sağlayan cevher ve tasvir ek fiilleri fonksiyonlarında tanıklanmıştır. Ekleşmede +dUr- morfemi, cevher ek fiili kategorisinde +dUr-Ur+: +dUr-Ø+, -mİş+dUr-, Erken Azerbaycan Türkçesinden ödüñçlemeyle -(y)Up+DUr- ve -(y)Up+DUr-: -mİş+dUr- şekillerinde tanıklanmıştır.

XLIII. +gör- Morfemi

“il kıuyruk yağıdır, **yeyigör**. KA. 126a-15

“yüce gözedür özin aludan **alugöre**” KB-180v-2/1

“mūm gibi uř **eriyügördi** tenüm” M-32/8

“müsülmān **olıgör** ferāğat ötür” SN-91

“isteyelüm iş ışşını **bulıgörelüm** ķandadır” YD-44/2

“iletür ya ‘ķūb **dapagör** kim nider” Yz. 102-10

“oğlunı oğlayup **öldüregörgil**” DK-V.12

“ ‘ıřķ yolında cānuņı terk **idegör**” G-41a/6

XLIV. +ķal- Morfemi

“ulular ögüdin tutmayan **uluyukalur**” KA. 116a-10

XLV. +çık- Morfemi

“düşmeni kendünden yigin gör **aluçıkarsa** tali‘üñ” KA. 120a-9

XLVI. +gel- Morfemi

“ezelile elesti ben bunda **göregeldüm**” YD-178-5

“muğrı çün dikdi **durugeldi** beri” M-105/12

“**kopagelür** göricegez yürekler” KEMŞ-11a-2

“**turugelür** yūsufi öper kucar” Yz. 29-1

“her birisi **dutageldi** bir hüner” G-18b/5

“hazretüne rahmet **umagelmişüz**” VN-104/5

XLVII. +bil- Morfemi

“ki taķat **getüribilem** bu yola” KEMŞ -1b-2

“kaz kaçan sîmurğıla **düzebile**

kaza ol yig kim şuda **yüzebile**” M-70/4

“ne saña ‘aql **irebilür** fikr ile

ni seni dil **eydebilür** zıkr ile” G-8a/3

XLVIII. +eyle- Morfemi

bunlar ol pülıla **şatu eyledi** Yz. 15-11

XLIX. +vEr- Morfemi

“ol arada bünyād **urıvireyim**” SN-1321

“girü kalanın dağı bulıcaķ **eydivirem**” MT-6a/14

“bir altun vir **diyüvireyin** didi” MT-21a/1

“**eydivirem** ne kılduğın benümile ol dil-pezi” YD-53/1

“**düzivire** her ki doğru yārısa” G-167b/9

L. +git- Morfemi

“bidevi ata binüp oğlancığın **isteyügitdi**” DK-V.14

LI. +yaz- Morfemi

“öylelik yire düşdi **bozayazdı** yüzümi” YD-407/8

“kim dilini **yiüyazdı** kendüzi” M-135/7

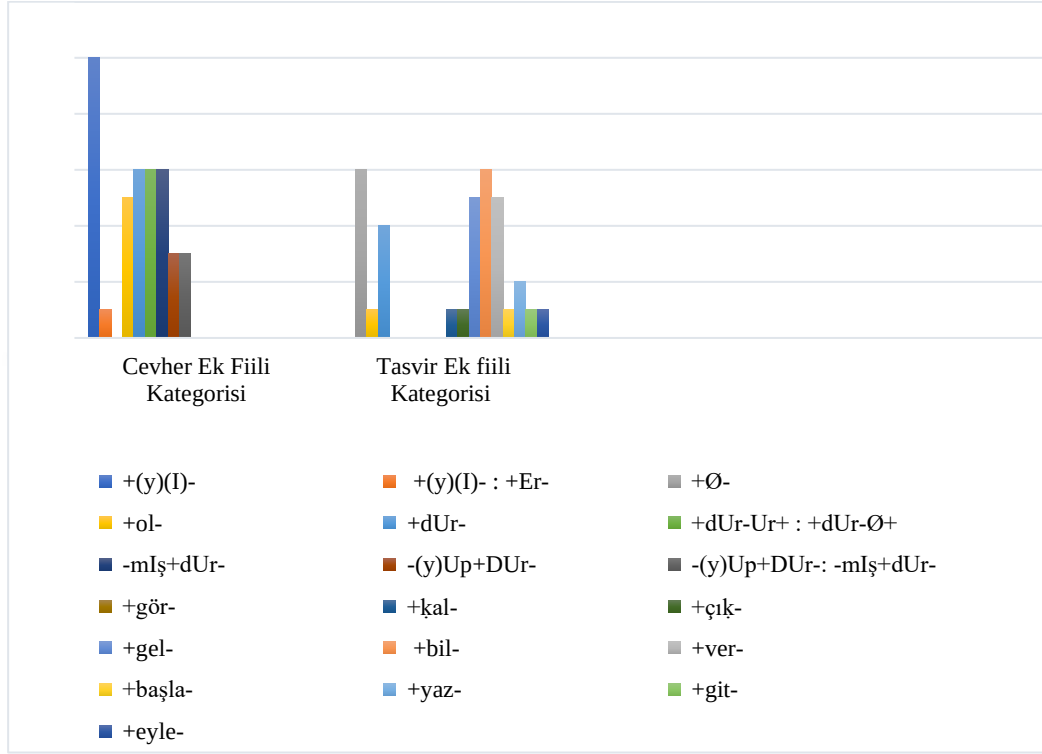
LII. +başla- Morfemi

“ol marağ varduķça **arta başladı**

ğuşsa vü ğam halkı **örte başladı**” VN-81/3

Tabakalaşma Cetvelleri:

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, **+gör-**, **+kal-**, **+çık-**, **+bil-**, **+gel-**, **+eyle-**, **+vEr-**, **+yaz-**, **+git-**, **+başla-** morfemleri, isimleri fiil gibi tasarruf ettiren bir kategori geçişi sağlayan Tasvir Ek fiili fonksiyonunda tanıklanmıştır.

Grafik 25: Ek Fiil Fonksiyonlu Morfemlerin Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LIII. -dİ Morfemi

a. Zaman Eki

“aḥşam **oldı** kon, ṣabāḥ **oldı** göç.” KA. 116b-15

“ṭavṣanuḡ ḳaḳışın gördün etinden **yigrendüm**. KA. 129b-8

“bir ḳalendere imān getir dimişler, andan daḡı **vazgeçdüm** dimiş. KA. 135a-6/7

“**buldum, bilemedüm, bildüm bulamadum**.” KA. 120b-10

“bir ḳuş bir ḳalıya şıḡınır, sen bir ḳaluca **olmaduḡmı**” KA. 131b-7

“yüzün ḡülini biz **sevdük** nigārā” KB-163r-1/2

“siz bir ādlu peḡlevān **olmaduḡuz**” M-102/14

b. Sıfat Fiil Eki

“ḳü naḳḳaş varup ṣāḡı **gördidi**

esenleyübenin örü **ṭurdıdı**” SN-2077

“her ne kim **yaratdısa** çift eyledi” G-38b/11

“olmaya ‘aceb **qaddüm** eger **oldısa** dālī” KB-212v-2/4

Tabakalaşma Cetveli:

Eski Anadolu Türkçesinde **-dI** şekli, geçmiş zaman eki ve sıfat fiil eki fonksiyonlarında tanıklanmıştır.

Geçmiş zaman eki fonksiyonunda **-dI**, üçüncü şahıs ekiyle ekleşmeye girdiğinde düz dar ünlülü kullanılmış, birinci ve ikinci şahıs ekleriy ekleşmeye girdiğinde ise her zaman gerilek yayınma ile dar yuvarlak örnekleri görülmüştür. Sıfat fiil eki fonksiyonunda ise hep dar düz ünlülü kullanımı tercih edilmiştir.

LIV. -(V)R Morfemi

a. -Ur

a.1. Zaman Eki

“birisi evde **qalur** ev işine” Yz. 64-11

“atası eyitdi **qorquram**” MT-15a/7

“şayruya döşekmi **sorursın**” KA. 123b-7/8

“baksa görse oğlançuğı alça kana bulaşmış **yatur**” DK-V.15

“geh **geyür** ü geh biner hōş atlara” G-42b/4

“gördi ki ılan şovukdan buymış **yatur**” MT-8a/2

“her gün on balık öndürüp önünden **geçürem**” MT-30b/13

“yürek delük delük olıban nāleler **qılır**” KB-2r/9

“ğubār gözüme **girür** varurken işigünje” KB-290v-2/4

a.2. Sıfat Fiil Eki

“bulıt **savılur** demde qur diyicek” SN-71

“işitdüm kim bir yigit **evlenürdi**” MT-38b/14

“anuqçun kim **bilür** bilmez berāber olmaz” KG-2a/5-6

“**qalurlardı** yüzün görüben taqa” SN-135

“ferişteler andan **bulurlardı** zevk” SN-134

b. -r

b.1. Zaman Eki

“el eli **yur**, iki el yüzi **yur**.” KA. 132b-15

“ki **neylersin** uşşu u ‘aqluq qanı” SN-52

“görelüm hanum ne **şoylar**” DK-V.15

“ilerü geleni çavuşlar **dokır**” M-154/10

b.2. Sıfat Fiil Eki

“kırulı yaya **benzer** çatma kaçlum” DK-V.7-3

“gözi **uyır** la‘l **söyler** severem” KB-5v-1/1

“ki döke kan elini **boyara** kan üsdine” KB-287r-1/5

c. -z

c.1. Zaman Eki

c.1.1. -z+

“ulu sözi bilmeyen taşrısın **bilmez**” KA. 116a-8

“çıhan cân kıyamet olmayınca girü **gelmez**” DK-V.2

c.1.2. -z : -s

“uşalayup **gitmez** ol peşşe varur” İ-5527

“yine ol kuş kuyu suvından ayruk su **içmes**” BH-80b/1-2

“ve aña yiyesi **ketürmes**” BH-80a/9-10

c.2. Sıfat Fiil Eki

c.2.1. -z+

“üç ayda **varmazısam** öldüğümü ol vaqt bilsün” DK-D.144

“**olmazımış** ka‘beye varmağıla” YD-296/4

“**görmez** göze göz ānı ki gözinde var sebel” KB-4r-2/1

“benden **ayrılmazısañuz** bir zamān” M-5/11

d. -Ar

d.1. Zaman Eki

“loğma şefkāt **arturar**” KA. 122a-2

“bir gice yaturiken ol düş **görür**

irte turur anı ya‘kūba **şorar**” Yz. 2-7

“medīne içre yitmiş biçe **geçer**

ki allāh rahmetini anda **saçar**” KEMŞ-15a-9

“siñek zinde fīlūñ kulağın **burar**” SN-72

“**döker** gözüm yaşın seylāb her dem” KB-5v-2/1

“ohı cevşen **deler** ü yarası vü demreni yoh” KB-7r-2/3

“kim **diderem** etmek üstinde etin” M-149/13

d.2. Sıfat Fiil Eki

“hem **aķar** şu şerbet **uķar** ķuř ğıdı” G-5676

“**atar** yayını ķatı oķı iti ķıl ince” KB-161v-1/6

“ol hevāya ğōņli ķūn **uķarıdı**

řaķa dūřūp ol yaķa **ġeķerıdı**” M-21/3

“ķaķan kim bular iner bolsalar ķōķler ehli buları **ķuyarlar**” BH-54a/2-3

e. -Ī/ -Ā

Sıfat Fiil Eki

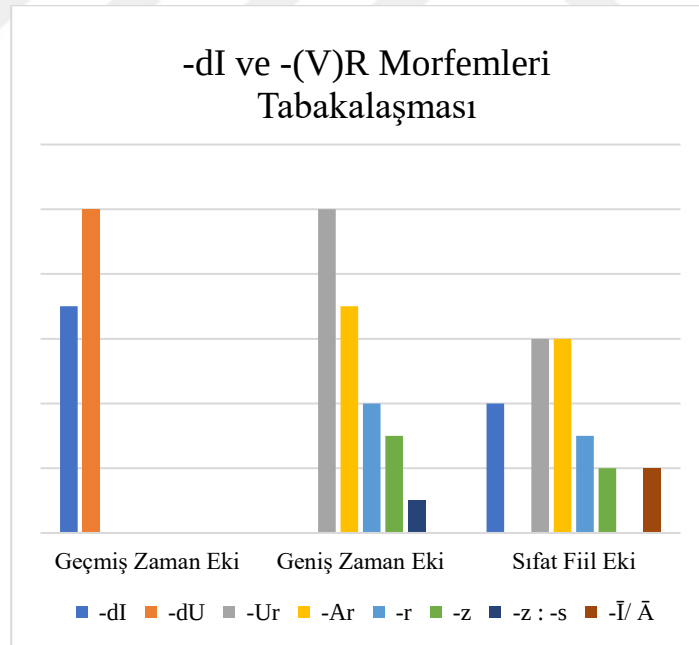
“her bir aduķ **ġizlenū** bir dadı var” G-42b/1

“ħaķdan **olımiř** ħalıfe biġūmān” İ-224

“ne seni **ķoyādı** ne yavruņı iķiņūzi daķı boġaydı” MT-29a/2-3

Tabakalaşma Cetveli:

-(V)R eki, Eski Anadolu Tūrkķesinde incelediġimiz metinlerde zaman eki ve sıfat fiil eki iřlevlerinde tanıklanmıřtır. -r+, -Ar+, -Ur+, -z+ morphemleri her iki fonksiyon iķin de kullanılırken zaman ekinde, Doġu Tūrkķesinden ödūnķlemeyle -z+: -s+, sıfat fiil ekinde ise erime ve nitelik nicelik dengelemesi ġereġi yuvarlaklařma ve uzama sonucu -Ī/ Ā řekilleri tespit edilmiřtir.

Grafik 26: -dĪ ve -(V)R Morphemleri Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LV. -(V)K Morfemi

a. -K

“ġice ķaraņulıķ **dōřegin** dōřediler” MT-12b/9

“çünkü ol cāndan bize **yasağdur**” KB-206r-3/3

“kullık **kuşağın** billerine bağlayup vefā tavkın boyunlarına geçürdiler” MT-36b/11-12

“hem **elekden** geçdi düşdi yumruğa” G-219a-1

“kamusıyla ger **çakıldak** olmaya” G-248b/11

“bir gişi öñ ayağıyla ya kış ayağıyla vurup helakitse **ödek** vācīb olmaz” KG151/13-14

b. -AK

“yūsuf yaşıl kevkeb **yidekler** birle tertīb siyaset birle atasına yakın keldi” BH-102b/20

“itümile bit **yalağda** yundım içen azğun kâfir” DK-D.40-41

“bu dünyā bir nefis içün olmış **yalah**” KB-295v-6/1

“üzüm delügi gibi anuñ içinde **saçağı** vardu” TM-16b-D

c. -UK

“her gün dīvār **delüğinden** girüp yimiş yirdi” MT-2a/2

“beķā **dutuğı** anun içün örtülmedi” BH-152a/2 (perde)

“ki yidi **bölügi** seb‘-i tıvāldur nāzūk” KB-291v-1/7

“ben saña **azuk** virem dur git girü” M-37/8

Tabakalaşma Cetveli:

-(V)K morfemini oluşturan -K, -AK ve -UK şekilleri, yapım eki kategorisinde tanıklanmıştır.

LVI. -U Morfemi

a. -U

“haķ ta‘āla ol kuli kıyāmet küninde bir **binüye** bindüre” BH-74b/20

“aņa şıgıñup buldı **umu** uman” SN-77

“yaħu dahı **şanuları** sanamı” KB-212r-2/2

“ve eger **şatu** adına birse erdüm bahā kerekerdi” BH-110b/4

“**saçularla** kılsun aña rağbeti” VN-33/3

“kayğı kelse kul üzre **sançu** bolur” BH-139a/5

“yine yigitler işi oyun **külü** yırdurur” BH-33b/8

“er yigit kayda ürker **ürkülerden**” KB-299v-4/1

“otları birbirine üzerine koyup endāmı üzerine **yaķu** eyleyeler” TM-58b/3-4

“issi kendü **ülüs** aldukdan soñra bākī malı bulara döndüreler” KG-156b/11

“ol taş ya ol **çizü** sin üzere tırduķca tañrı tebāreke ve ta‘ālā ol gür üzere hiç ‘azāb kılmaya” KG-167a/3-4

b. -GU

“bir eski **namāzlaġu** egnine keymiş” BH-91a/20

“deprenmegin yiri ve **başlaġusı** beynidür” TM-14b/3-4

“dāim ol anbārlardan bāġa **yiygü** tartarımış” MT-21b/4

“aġa yūnān dilince felġumni türk dilince **ısırġu** dirler” TM-25a-D

“bir şiyzā gönüllü kişiye bir çok söylegene bir **iġġüciye**..” MT-53a-3/4

Tabakalaşma Cetveli:

-U eki, incelediġimiz metinlerde yapım eki fonksiyonunu icrâ eder. Bununla birlikte Eski Türkçeden G/ yutulmaması ödünçlemesiyle gelişen -GU şekli de mevcuttur. Bun şeklin Eski Anadolu Türkçesindeki beklenen karřılıġı -(y)U olmasıdır. Ancak yutulmaya direnç gösteren bir temâyülün söz konusu olduġu görölür.

LVII. -IndU Morfemi

“datlu alma şuyıyıla yā mersīn **sıġlındusıyıla** anı ġamīr eyleye” TM-45a/8

“anunġ baġřlarınun **üründüsin** bu kitāb içinde getürdüm” TM-1b/10-11

“ayruk **sıġındusı** yokdurur” BH-112a/5

Tabakalaşma Cetveli:

-IndU eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır.

LVIII. -ç Morfemi

“dilerseġ ki bulasın üküş **ġüvenç**” SN-268

“diledüklerinden kuş etin **söklinçi** yiyeler” BH-66a/25 (kebab)

“ne ġoř aġlamakdurur ol kim sonġı **sevünç** beşaret bolsa” BH-117b/3

“meger bargamen ataġdan **ödinç** dileyemen” BH-132a/12

“özdeki ökinçi alur ġarındaġı **ġakınçi** alur” BH-71a/9

“dükel işde **begençi** ‘ālī didi” BH-128b/1

“gerek kimseden almayasın **ilenç**” SN-268

Tabakalaşma Cetveli:

-ç eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır.

LIX. -Im Morfemi

“la’l içün incü **düzümini** dükāna virürem” KB-172r-2/2

“bir **soġum** etmegi yokdur yiyesi” M-10/8

“**alimum** vardur bu mülkde alayum” G-277b/4

“ol geġmiş rüzigārına zekāt virmek vācib olmaz ve daġı kimersede **alımı** olsa” KG-60b/5

“gelimliü gidimliü dünyā son uci ölümlü dünyā” DK-V.19

“velikin uçmak şarabından bir içim aña birmedi” BH-144b/20

“yoksul koyınca kim ayruqlara görümlü olmayalar” 152b-4

Tabakalaşma Cetveli:

-Im eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır.

LX. -(I)t Morfemi

a. -t

“yüklet olsun hünerlüdür” DK-V.9

b. -It

“şovuk şovuk şularum saña içit olsun” DK-D.166-11/12

c. -Ut

“döştlar ile minüm aramda bir aştut bar” BH-155a/5-6

“zulm tūfānı geçüdindedür” MT-66b/12

“dünyā bir geçütdürür gelen geçer” KB-300r-4/2

d. -It: -Ut

binıt-binüt

“senünj de içinde binidünj varışa yigit digil maña” DK- V.18

“saña binıt olsun” DK-V.64

“hem binüt olmışdı düldül haydara” G-290b/2

e. -It: -GU

“şovuk şovuk şularum saña içit olsun” DK-D.166-11/12

“bir şiyzā gönüllü kişiye bir çok söylegene bir içgüciye..” MT-53a-3/4

Tabakalaşma Cetveli:

-(I)t eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve fiillerin isim kategorisine geçişini sağlar. Eşya adı yapar. Bu morfem, -t, -It, -Ut ve -It: -Ut , -It: -GU olmak üzere beş temâyülde karşımıza çıkar.

LXI. -(A)nAK Morfemi

“kızılçuk degenegümçe gelmez maña” DK-D.41

“kamu dirnek perākende olur” MT-31a/6

Tabakalaşma Cetveli:

-(A)nAK eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve fiillerin isim kategorisine geçişini sağlar.

LXII. -CAK Morfemi

“oğlanuñ anası **emçegin** bir şıkdı südi gelmedi” DK-V.16

“terk idüben bilülerin **emcek** emer degülmidür” KB-7v-2/9

Tabakalaşma Cetveli:

-CAK eki, Eski Anadolu Tükçesi metinlerinde yapım eki işlevinde kullanılır ve fiillerin isim kategorisine geçişini sağlar. Alet adı yapar.

LXIII. -(y)AsI Morfemi

a. Sıfat Fiil Eki

a.1. -(y)AsI + Ø + Ø

“saña dahı **idesidür** bî-gümân” İ-7466

“**açılāsıdur** her ne kim rāzı var” SN-1677

“leylî yüzün görmege mecnûn **olasum** gelür” YD-46/6

“yâ kulağ kanı sözün **diñleyesi**” G-8a/11

“eger saña dahı vâkı‘ā **uğrayası** olursa benüm adımı oğuğıl” MT-13b/3

“gönjölüm yâr yolına **yanasıdur**” KB-223v-3/1

a.2. -(y)AsI + tamlanan + Ø

“namaz **kılası** vaktın sovuğ diyüp üşürsüz” BH-82a/7-8

a.3. -GAsI

“**dökülgesi** dükel yılduz bu felekden” BH-28b/5

a.4. -(y)AsI : -GAsI

“minden sonra **bolğası mudurur**” BH-140a-12

“şahmât **olası** yirden sakına” MT-50a-9

b. Yapım Eki

-(y)AsI

“altı sebebden birisi havādur ikinci yiyesi **içesidür**” TM-25a/2-3

“getürün **yiyesiye** virilüm anı” G-36a/10

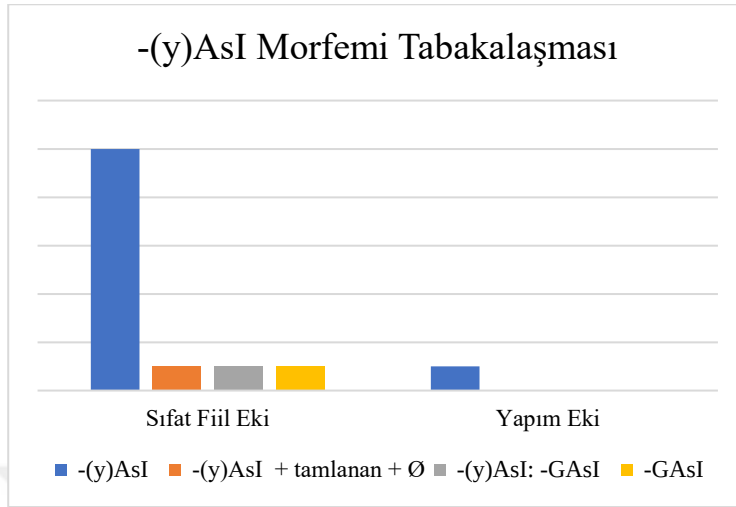
“ve aña **yiyesi** ketürmes” BH-80a/9-10

“yiñi **geyesiler** eyleyüp dürlü şāzî birle anuñ kulluğına bil bağlarlar” MT-10a/1

Tabakalaşama Cetveli

-(y)AsI eki, ekleşmede tamlananı telaffuz edilmeyen ve edilen olmak iki şekilde sıfat fiil eki fonksiyonunda kullanılır. Eski Türkçeden ödünçlemeyle G/ yutulmaması olan -GAsI

şekli ve -(y)AsI: -GAsI ikili kullanımı tanıklanmıştır. Bununla birlikte -(y)AsI, yapım eki fonksiyonunda az sayıda örnekle tanıklanmıştır.

Grafik 27: -(y)AsI Morfemi Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXIV. -mAK Morfemi

a. Yapım Eki

“**çağmak** u hem taş u kav vardı bil” G-31b/2

“kaçan kim **çağmak** taşta dokınsa taşdan od çıkar” BH-89b/10

“göğercin boynına ol yeşil **boğmak** men bağladum” BH-113a-12

b. İsim Fiil Eki

b.1. -mAK : -mAKLIK

itmek: itmeklik

“şerbetleri elden koyup ağuyı nüş **itmek** gerek” YD-140/1

“terbiyet **itmeklik** anı cehl ola” İ-385

“ki hacc **itmekligün** çokdur şevābı” KEMŞ-9a-2

sevmek: sevmeklik

“dōstını **sevmek** anı **sevmek** olur” G-11b/7

“siñi **sevmeklik** aña bayıkdurur” G-8b/6

istemek: istemeklik

“hızra lāzım neyidi karanulıhda **istemek**” KB-4r/6

“dañı dünyā **istemeklik** ola ‘ayb” İ-348

b.2. -mAK

“tamu odından āzād **olmağıçun**” KEMŞ-5a-8

“ki **görmek** **işitmek** anuñ işidür” SN-47

“**yimek içmek** ü **okımağ yazmağ**

yigirek ki dünyā koyup **azmağ**” SN-307

“bile **gitmek** diledi nebîyile” KEMŞ-11b-4

“**okımağ** u **bilmek** ü **kılmağ** aşşı yok” G144a/8

“**yimek içmek gülmek oynamağ** harām” KB-305r-3/2

b.3. -mAKLIK

“her ne kim senden **yıkılmağlık** kopar” M-74/5

Tabakalaşma Cetveli:

-**mAK** eki, yapım eki ve isim fiil eki olmak üzere iki ayrı işlevde tanıklanır. Bu ek, yapım eki fonksiyonunda -**mAK**; isim fiil eki fonksiyonunda ise -**mAK**: -**mAKLIK**, -**mAK** ve -**mAKLIK** eğilimleri gösterir.

LXV. -(y)Iş Morfemi

a. Yapım Eki

“terk ü tecrîd ol **iniş** **yokuşdurur**” G-166a/4

“ben anı küllî dilerem **ülüş** ile nideyüm” KB-225r-1/5

b. İsim fiil Eki

“ol **bakışdan** hâşıl oldu bâki iş” G-281a/10

“benzi şaru ve **bakışı** heybetlü” MT-24a/12-13

“bu **deprenişe** ğazal derler bu barmağ altında segrir” TM-28b-D1

Tabakalaşma Cetveli

-(y)**Iş** eki, fiilden isim kategorisine geçiren yapım eki ve fiili geçici surette isim kategorisine geçiren isim fiil eki olmak üzere iki fonksiyonda tanıklanmıştır.

LXVI. -mA Morfemi

a. Yapım Eki

“uşbu hitâb gözine **sürme** eyle” MT-48a/11

“sırtlan **kavurması** süñük eñleri ağrısıyîçün pes...” TM-55b/5

b. İsim fiil Eki

“birlik ehli **ölmesüz** dirlikdedür” G-23a/3

“birlik ehli **ölmesüz** dirlikdedür” G-23a/3

“zülfî girihlerinüñ **ilişmesini** gör

gündüzile gicenüñ **kavışmasını** gör

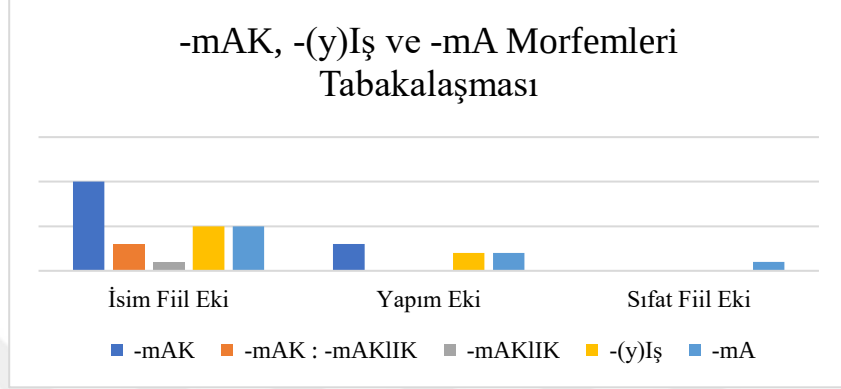
bir araya gelüp **başışmasını** gör” KB-90v-1

c. Sıfat Fiil Eki

kurılı yaya benzer **çatma** kaşlum” DK-V.7

Tabakalaşma Cetveli:

-mA eki, yapım eki, isim fiil eki ve sıfat fiil eki olmak üzere üç ayrı işlevde tanıklanır.

Grafik 28: -mAK, -(y)Iş ve -mA Morfemleri Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXVII. -mA- Morfemi

a. Olumsuzluk Eki

-mA-

“fursat fevt **olmadın** melik benüm işüm başara” MT-11a/8

“maḥbūbdur ṭapuṇ daḥı aḥbāb **gelmedin**” KB-247r-3/6

“yir gök ehli cümle gözlep **göremez**” G-10a/2

“isteyüp **bulmayalar** āh edüp ağlayalar” KEMŞ-19b-3

“yañıluban baña rişvet **virmedi**” M-14/3

“anuṇ każāsına rāzī **bolmassaṇ** ve vā‘ızlar pendin **işitmessin**” BH-157b/13-14

“bu şār içre hiç kimesne **komayu**” Yz. 80-9

“kuluṇam dimekle kıl olmaz **kimesne**” KA. (P) 17b-9

b. Olumluluk Eki

-Ø-

“‘aşık **oldum** şol ay yüze nisār **oldum** bal ağıza” YD-224-5

“çü biz daḥı resūlullāhı **gördük**” KEMŞ-2b-9

“çiçekler kokuşu dimāğum tāze **kıldı**” MT-6a/6

Tabakalaşma Cetveli:

-mA- eki olumsuzluk eki işleviyle tanıklanır. Olumsuzluk eki yoksa olumluluk eki (Turan; 2018: 104) vardır ve telaffuzsuzdur.

LXVIII. -mİş Morfemi

a. Yapım kategorisi

“şükr bularuñ **yimişidurur**” BH-88a/15

“ekmedin biteridi dürlü **yimiş**” G-60a/11

“her gün dīvār delüğinden girüp **yimiş** yirdi” MT-2a/2

b. Sıfat fiil kategorisi

b.1. -mİş+Ø+ Ø

“ki **düzmişler** buları hoş yirince” KEMŞ-13a-2

“çü örtüsü ağır atlas **tokınmış**

“sanasın üstine altun **ekilmiş**” KEMŞ-13a-8

“bu yirde sehv **varmış** sözümüze” Yz. 8-1

“gör kim allah neler **kılmışdurur**” G-67a/1

“**kazmışıdı** ol kuyuyu ibni ‘ād” Yz. 8-3

“her ki **görmışidi** dārādan ziyān” İ-890

“ikinci fāyide **karışulmış** otlar kaç dürlüdür anı bildürür” TM-4b/9

b.2. -mİş+tamlanan+ Ø

“**aldamış gāfilleri** cāzû ‘ayyāra benzer” YD-69/5

“‘isā nefesi gibi **ölmüş göñlümüzi** diriltdüñ” MT-10a/13

“‘aklı **şaşmış** bilgi **yitmiş** koca babam var” DK-D.34

b.3. -(y)Up+(dUr)-

“evvelki bereketden ay aydıñı **kalupdur.**” KA. 126a-14

“günāhlarum benüm hadden **aşupdur**

denizlerden biter olup **taşupdur**” KEMŞ- 1b-6

“şimdi **koylupdur** anda yūsuf teni” Yz. 102-12

“belki şavt u harf **olupdur** söze zarf” İ-286

“pes īmān ta‘alluk **dutupdur** dile” SN-242

“kızıl kızıl develer **karıyupdur** köşek virmez” DK-D.59

“cānumda ol büt **bitüpdür** göñlümi ol **tutupdur**” YD-216/2

“‘ömr-i ‘āzīzlerin bu ma‘nide sarf **idüpdür**” G-2a/9

“sizden baña çok rāhatlar **degüpdür**” MT-14a/9

“cān zülfine ‘ışkıla şu mollā ulaşupdur” KB-101v-3/3

b.4. -mİş : -(y)Up

gel-üp+: gel-miş+

“dağı dün gelüpsin sen işbu eve” SN-1381

“ādemīdür taşradan gelmiş çeri” M-58/4

ol-up+: ol-mış+

“kim olupdur çoğlara ol velvele” İ-7262

“yañağı yāķūt-reng olmuş gülün

zülfi anber-tāb olmuş sünbülün” İ-922

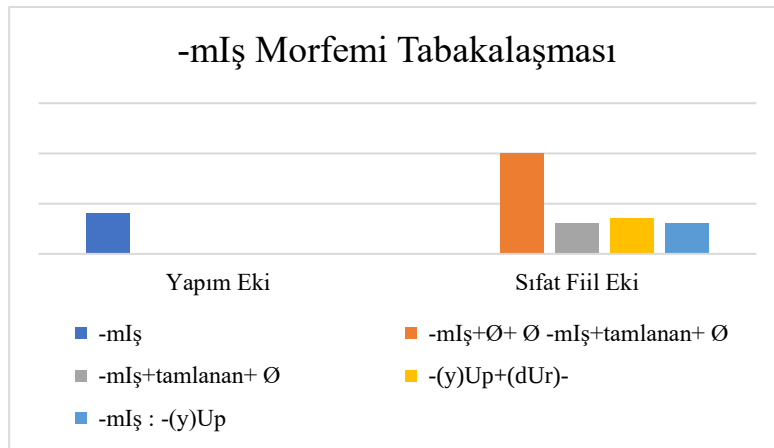
kal-up+: kal-mış+

“evvelki bereketden ay aydını kalupdur.” KA. 126a-14

“gerçi şatdan bu yaña kalmışdı” M-21/1

Tabakalaşma Cetveli:

-mİş eki, yapım eki ve sıfat fiil eki fonksiyonlarıyla eklemelerde yer almıştır. -mİş eki, Eski Anadolu Türkçesindeki yoğun yuvarlaklaşma temâyülüne rağmen hep dar düz ünlülü kullanılmıştır. Ek, sıfat fiil kategorisini icra ederken tamlananı telaffuz edilmeyen ve edilen olmak üzere iki şekilde de tamlamalarda yer almıştır. Bununla beraber Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle -(y)Up+ eki -mİş ile aynı işlevde metinlerden sıkça tanıklanmıştır. Eserlerde -mİş: -(y)Up ikili kullanımına da sıkça rastlanmıştır.

Grafik 29: -mİş Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXIX. -(y)IcI Morfemi

Sıfat Fiil Eki

a. -(y)IcI+Ø+Ø

“düşmen-i dīne zafer **bulcıdur**” İ-6580

“dil ile kulam **diyici** çokdurur” G-11b/3

“dīvi bir halk **aldayıcı** şanmazuz” M-158/8

“**bilicidurur** bilgedurur **bildiricidurur** **bisleyicidurur**” BH-49b/9

b. -(y)IcI +tamlanan+Ø

“ol miskīn oğlan **yırtıcı canavārlardan** korkup eliyile aradı” MT-12b/9-10

c. -(y)IcI : -GUÇI

“bunlar eydür cān **alıcı** almadı” M-59/8

“cān alur cān **alğuçı** ‘ayāl mālī” BH-102b/5

d. -GUÇ

Sıfat Fiil Eki

“çünkü bildüm **aldağuçdur** bu gönül” G-276a/10

Yapım Eki

“yili saña **yıyılağuç** kıldı” BH-25a/13

“şapanının **çatlağuçı** varıdı.” DK-V.64

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)IcI eki, sıfat fiil fonksiyonuyla tanıklanmıştır. Ekleşme içerisinde tamlananı telaffuz edilmeyen ve sınırlı olarak edilen örnekler tespit edilmiştir. Bununla birlikte Eski Türkçeden G/ yutulmaması ödünçlemesiyle **-(y)IcI**: **-GUÇI** ikili kullanımı da söz konudur. **-GUÇI** ekinin morfofonetik aşınmasıyla oluştuğunu düşündüğümüz **-GUÇ** eki ise sıfat fiil ve yapım eki fonksiyonlarıyla tanıklanmıştır.

LXX. -(y)AcAK Morfemi

Sıfat Fiil Eki

1. -(y)AcAK + tamlanan + Ø

“görenün **doyacak** yokdur **yüregi**” KEMŞ-11b-10

“hār **olacak** **yirde** sen gül olmağıl

çün **dönecek** **vaqtümüz** oldı tamam” İ-4930

“dükkān darçuk olıcağ **oturacak** **yir** bulunmaz” KA. 131b-15

“yidük içdük **yatacak** **vaqt** kanda gidersin” KA. 134b-12

“bunca hüneri var ve **begenecek** **hizmeti** vardır” MT-27a/8

2. -(y)AcAK+Ø+Ø

“kösiye şakal muştılamışlar haberün **olacağın** söylen dimişler.” KA. 127a-7/8

“anda ağlaşacağumuz aḡalum” VN-102/8

3. -(y)IsAr

“**tutısar** ümmeti bunca cinānı” KEMŞ-3a-4

“hāk seni sulṭān **kılısar** ḡamuya

on bir ḡardaṣuḡ **turısar** ṭapuya” Yz. 2-14

“kim elinde anuḡ **olısarsın** helāk

ānuḡ **olısar** bu taḥt u tāc ḡāk” İ-5237

“ḡün pādīṣāh oldı sākī **esridiser** dervīṣleri” YD-374/7

“yimeyenler bellü maḥrūm **ḡalısar**” G-15b/11

“düşmenden köp illeri **alısardur**” KB-295v-3/2

“ḡanda kim büthāne var **yıkısaruz**” M-7/4

4. -(y)AcAK : -(y)IsAr nöbetleşmesi

“pes giri varacaḡ yiri sinle **olacaḡdur**” MT-10a/3-4

“ne kim dileyessin **olısar** ḡabül” SN-131

“**olmayısardı** zemīn ü āsumān” VN-13/6

“buyruḡ **idiserdurur** ḡamumuza” Yz. 3-4

5. -(y)AcAK: -GAy

“mest gözüḡ gibi mestür **olmaḡay**” KB-304r-4/1

“**bolḡaymı** ol yegāne tabībimiṣ” KB-301v-2/2

“pes giri varacaḡ yiri sinle **olacaḡdur**” MT-10a/3-4

6. -(y)AcAK : -dACI

gel-deḡi: gel-ecek

“gelmiṣuḡ **geldeḡinüḡ** ma‘būdı bir” G-35b/11

bol-daḡı: ol-acacaḡ

“andan ḡoṣraḡ dün **boldaḡı** degüldurur” BH-102b/9

“**olacaḡ** olur anda yoḡdur ḡümān” SN-280/14

kör-deḡi: gör-ecek

“mü’mīn kirse uçmaḡa **kördeḡidür** mevlīyi” BH-148b/17

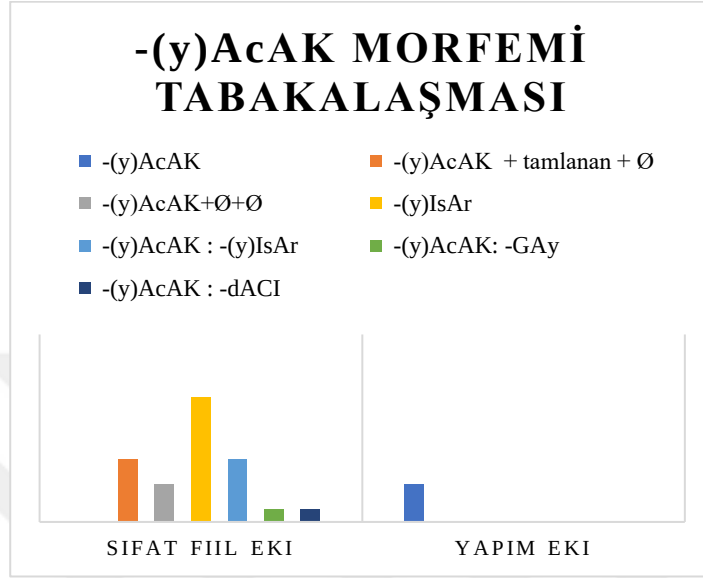
“**görecek** yirdurur ol daḡı iy yār” KEMŞ-15a-1

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)AcAK eki, sıfat fiil eki ve yapım eki olmak üzere iki fonksiyonuyla tanıklanmıştır.

Sıfat fiil eki fonksiyonunda, ekleşmede tamlananı telaffuz edilmeyen ve edilen olmak

üzere iki şekilde yer alır. -(y)AcAk’la aynı işlevde ondan daha işlek kullanılan -(y)IsAr eki ve ondan daha geç dönemlede ortaya çıkan -(y)AcAK ile nöbetleşe kullanım durumu yaygındır. Eski Türkçeden ödünçlemeyle -(y)AcAK: -dACI ikili kullanımı ile Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle -(y)AcAK: -GAy kullanımı da söz konusudur.

Grafik 30: -(y)AcAK Morfemi Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXXI. -(y)A Morfemi

Sıfat Fiil Eki

a. -(y)A+Ø+Ø

“ isteyüp **bulmayalar** āh edüp **ağlayalar**” KEMŞ-19b-3

“dahı üç günden seni **çıkaralar**

görklü hıl‘at üstüne **giydüreler**” Yz. 43-7

“kişiden çünkim yüzün **döndüre** baht” İ-370

“**duta** hakkı vü bātıla **tapmaya**” SN-57

“kişi gerek çok **bile** ol gerek ögüt **ala**” YD-247/2

“kitāb türk dilinçe tertīb **ola**” G-2b/5

“nite ki bülbul ider çün **bula** gül kırbetini” KB-281v-2/3

“bir tonuñ yok dünyede kim **geyesin**

etmegün yok bir öyün kim **yiyesin**” M-8/2

b. -(y)A: -GA

“yime kaygu sinden **bargā** bu cān” BH-116b/5

“**vara** bir cānsuz büte bu nice uya” M-12/8

Zarf Fiil Eki

a. -(y)A

“**ṭama ṭama** göl olur” KA. 118b-9

“**ive ive** mu‘abbir ḫatına vardı” MT-21a/1

“cānum daḥı ḫuşanuban bu **ḫana ḫana** gerek” KB-4v-3/4

“ḫulıydı kim diler **ala** gide” Yz. 16-6

“zülfi gibi servine dāyim **ṭolaşa** diler” KB-292r-2/3

“ ‘ömrün bitikçisi çü nefes **saya** başladı” KB-54v-1/1

“yoḥsa gelme bizümile **töne** git” M-64/15

b. -(y)I

“**geli geli** yurdınuḡ üzerine geldi” DK-D.44

“bir kez āḥ eyler yūsuf **iḡileyü**

bir ḫara bulut ḫopar gök **gürleyü**” Yz. 17-4

“oldurur şol **gizlenü** genç-i nihān” G-135a/5

“ ‘afva rāḡib görüp **sevinü** gitdümidi” MT-28a/13

“**aḡlaşu aḡlaşu** cümle ḫayḡulu” VN-97/7

“destmālin eline aldı **bögürü bögürü** aḡladı” DK-D.67

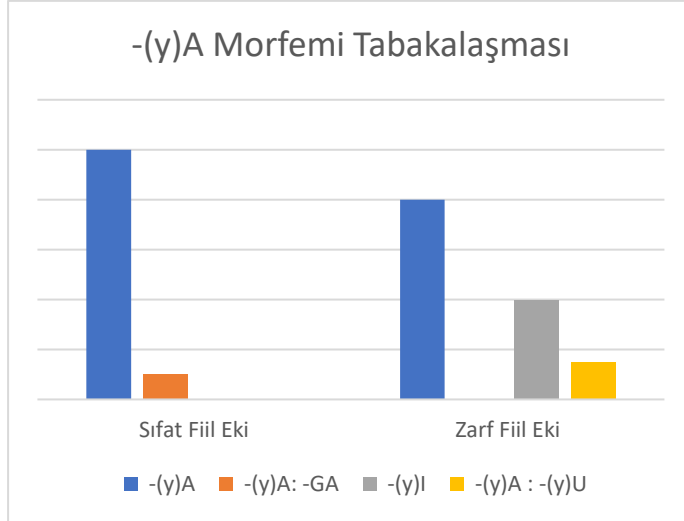
c. -(y)A : -(y)U

“dil niçe **diye** sevdüğümüzi sini dilden” KB-11r-1/1

“ebubekr evde degül **diyü** söyler.” KEMŞ- 2a-6

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)A eki, sıfat fiil ve zarf fiil fonksiyonlarıyla tanıklanmıştır. Ekleşme içerisinde tamlananı telaffuzsuz şekilde sıfat fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Bununla birlikte Eski Türkçeden G/ yutulmaması ödünçlemesiyle -(y)A: -GA temâyülü de söz konusudur. Zarf fiil fonksiyonuyla genel itibarıyla -(y)A şekli kullanılmıştır. Ancak Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle geneli yuvarlak ünlülü olmak üzere -(y)I ve -(y)A : -(y)U ikili kullanımı söz konusudur.

Grafik 31: -(y)A Morfemi Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXXII. -DUK Morfemi

Sıfat Fiil Eki

a. -DUK+ Ø+ Ø

“hazır ol **didüğüm** vakt olma” KEMŞ-7a-3

“ol kuyudan çıkarup **şattukların**

bitide üç ‘aybı var **yazdukların**” Yz. 72-3

“kanı anuñ **sevdük** yâri kıl tã‘atun arı yûri” YD-198/9

“**gördüğün işitdiğin** cümle yazar” G-5b/11

“**sevdüğümüz** dünyede bir güldürür” M-19/4

b. -dUK +tamlanan + Ø

“**göçdük yurduñ kadri kondonuk yurtda** bilinür.” KA. 117b-5/6

“sanasın kim **toğmaduk** oğlanıdı” G-67b/1

“gice çok **gördüğü** düşde iy ‘aceb” İ-959

Tabakalaşma Cetveli:

-DUK eki, sıfat fiil fonksiyonuyla tanıklanmıştır. Ekleşme içerisinde tamlananı telaffuz edilmeyen ve sınırlı olarak edilen örnekler tespit edilmiştir.

LXXIII. -(y)An Morfemi

Sıfat fiil Eki

a. -(y)An+Ø+Ø

“haber **virenden alan** uşlu gerek.” KA. (P) 16b-6

“kanadın **görenden** ol kuşu soruñ” M-3/3
“içinde **yatan** ol şāhibkeremdür” KEMŞ-2b-5
“koşa bādem **şığmayan** tar ağızlum” DK-V.7
“bir **gören** bir **görmeyenler** zārıdı” Yz. 72-12
“ ‘ömr dadın **virtmeyen** bīdād olur” İ-399

“**yüriyen sürinen yügüren uçan**

görinen yavınan çapınan kaçan” SN-29

“dost sevgüsün göñülde cānıla **berkitmeyen**” YD-36/3

“hasteye **olan** şifā ‘ahdine **kılan** vefā” KB-2v/7

b. -(y)An : -GAn

iste-gen: iste-yen

“kişi dertlü olıcağ dermān **istegen** olur YD-36/6

“ ‘aybsuz yār **isteyen** yārsuz kalur.”

yazıl-ğan: yazıl-an

“her kişiye ne **yazılğanın** görür” KB-302r-3/2

“**yazılan** hoş giri kıda bozılır” KEMŞ-15a-8

tut-ğan: tut-an

“şol kuş ki **tutğan** kuşnı āzād kıılır” KB-297v-5/1

“bal **tutan** barmağın yalar.” KA. 118b-2

c. -GAn

“**ötlügen** begligi böğürtlen savılınca” KA. 130a-11/12

“südsüz inek **melegen** olur.” KA. 128b-5

“dervīşile dānişmān yavlağ **arışğan** olur” YD-58/3

“erenler semā‘ına bunlar **gülüşgen** olur” YD-58/4

“ehl-i derd dervīşlere cānı **karışğan** olur YD-58/5

“bu sohbe döymeyen sonra **savaşğan** olur YD-58/7

“siz bu **gömülgeni** aña geçün biz berü yaña turalum” MT-50b/11

“dirilmek yig **tağınğan** imkānı var” KB-295r-5/2

“velī aña sevinürem ki **sepişken** olur o yüz” KB-106v-3/5

“yiri gögi yenile **yaratğan** tañrı” BH-49a/10

Tabakalaşma Cetveli

-(y)An eki, sıfat fiil fonksiyonuyla tanıklanmıştır. Ekleşme içerisinde tamlananı telaffuz edilmeyen örnekler tespit edilmiştir. Bununla birlikte Eski Türkçeden G/ yutulmaması ödünçlemesiyle -(y)An: -GAn ve -GAn şekilli örneklerin de oluşturduğu temâyül söz konudur.

LXXIV. -GUn

Yapım Eki

“oğrıdur **kaçguncıdur** gey saklağıl” Yz. 15-5

Sıfat Fiil Eki

“itümile bit yalağda yundım içen **azgun** kâfir” DK-D.40-41

“ağ yekeklü **ötgün** ohun maña vergil” DK-D.246

“**etkün** kibi kıymuğ birle buları ata” BH-176b/21

“kum **kızgun** boldı ve yimişler köynüldi” BH-34a/11

“**taşhundurur** ırmağı gelürse batar oğşar” KB-96r-3/4

Tabakalaşma Cetveli:

-GUn eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapım eki ve sıfat fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesindeki görünümünün G/ yutulmasıyla -(y)Un olması beklenir; ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Bu Türkçe için de T’de de yutulmaya direnen bir eğilim vardır.

LXXV. -(I)K Morfemi

Sıfat Fiil Eki

a. -UK+ Ø+ Ø

“keçdüğine nice köñül **sınuğdurur**” BH-47b/18

“başiretün gözi **açuğ** degüldür” MT-15b/8-9

“yürek **delük delük** olıban nâleler kıılır” KB-2r/9

“ağyar **ulaşuğını** kese yarı dileyen” KB-87v-3/1

“tonı eline aldı ileyin ardın aradı kandası **yırtuğ** bulmadı” BH-99a/18

“harfleri **kesük** erdi” BH-48b/19

b. -UK + tamlanan + Ø

“hak **yıkuğ şınuğ** gönüllerde olur” İ-51

“**yügrük** itleri bulara kişkürür” M-147/8

“gönli diri devleti **uyanuğ**” MT-8a/13

“aydın eyle bu **tonuğ** gönlümüzi” G-125a/1

c. -IK

“egerçi ki ben **ayığam** u tevbe meste gerek” KB-146r-2/3

“yokdurur bu **danışıkda** hiç kayu” M-146/4

“kimerse birle **danışığı** yokdurur” BH-49b/13

“ey minüm hıdmetüme **yaraşık** imdi men oluk taırımen” BH-113a/10-11

Tabakalaşma Cetveli:

-(I)K eki, tamlayanı telaffuz edilen ve edilmeyen -UK, -IK kullanımlarıyla ekleşme içerisinde sıfat fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır.

LXXVI. -AGAn Morfemi

“şakınan göze çöp **düşegen** olur.” KA. 122b-3

“derviş olan kişiler deli **olağan** olur” YD-96/2

“derdine şabretmeyen yolda **kalağan** olur” YD-96/3

“o deryānuñ içinde gevher **bulağan** olur” YD-96/4

“dünyā terkin uranlar dīdār **göregen** olur YD-96/5

“dervişlerüñ du‘āsı qabül **olağan** olur” YD-96/6

Tabakalaşma Cetveli:

-AGAn eki, sıfat fiil eki fonksiyonu tespit edilen az sayıda örnek tespitiyle tanıklanan şekillerdendir. Bu ekin VGV durumu Eski Anadolu Türkçesinin fonetiğiyle uyumludur VgV: VgV (-egen); VgV: VgV(-ağan) şeklinde bir denklemle karşılarız.

LXXVII. -mAlU Morfemi

“tañrı **virmelü olıcağ** leglek yuvasında dağı virür.” KA. 124b-7

“yine bu **ilmelü** ‘ışkum ilişile nideyüm” KB-225r-1/1

Tabakalaşma Cetveli:

-mAlU eki, sıfat fiil eki fonksiyonu tespit edilen az sayıda örnek tespitiyle tanıklanan şekillerdendir.

LXXVIII. -mAç Morfemi

“vargıl yolınca yürü er yolu **kalmaç** degül” YD-162-2

“ve ger ni girüp eylerem **soymaç**” SN-3387

Tabakalaşma Cetveli:

-mAç eki, sıfat fiil eki fonksiyonu tespit edilen sınırlı sayıda örnek tespitiyle tanıklanan şekillerdendir.

LXXIX. -yor(Ir) Morfemi

“ivine **geleyoririken** ‘azrā’il atınuñ gözine görindi” DK-D.159-13

“kızıuñ dileyü **geliyorır** dediler” DK-D.1783/4

LXXX. -mAKDA Morfemi

“kāfir dañı düşüben bir yerde akça **üleşmekdeydi**” DK-D.72-3/4

Tabakalaşma Cetvelleri:

-yor(Ir) ve -mAKDA morfemleri, incelediğimiz örneklerde sıfat fiil eki fonksiyonunu icrâ eden morfofonetiği farklı şekillerdir.

LXXXI. -Ø+ Morfemi

“ay **gör**, oruç **tut**; ay **gör**, bayram **eyle**” KA. 120-5/6

“resülün nûrını **gör** zî bişâret” KEMŞ-2b-8

“eyle tîmâr düşmişem **tutgıl** elüm” Yz. 60-2

“kanatlaruñ uçları **kırılmasın**” DK-V.20

Tabakalaşma Cetveli:

Emir sıfat fiilli ekleşme düzeninde telaffuz edilmeyen bir -Ø+ sıfat fiil eki ile birlikte teleffuzsuz bir -Ø+ geniş zaman eki vardır.

LXXXII. -dAn Morfemi

Zarf Fiil Eki

a. -dIn

“**oğunmadın** varan döşeksüz oturur.” KA. 116b-14

“gice gelüp **olmadın** tañ gitdi o” İ-2223

“kişi **sizmedin** saçum ucını tut” SN-1755

“şaru yılan **şoğmadın** ağça tenüm kalker şişer” DK-V.13

“gör bulıtlar niçe oynar **durmadın**” G-6a/3

“fırşat fevt **olmadın** melik benüm işüm başara” MT-11a/8

“mañbübdur tapuñ dañı aħbāb **gelmedin**” KB-247r-3/6

“ol beni **öldürmedin** kaçan kıya” M-82/4

“tañtı altında aķar ol **turmadın** dört ırmaķı” BH-148b/5

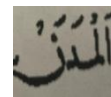
“imdi **ölmedin** gelün eylen yaraķ” VN-101/3

b. -dAn : -dIn

“ħammām senden **almadan** sen ħammāmdan al çık” KA. 134a-4/5

“ecel yaķamuz **almadın**” YD-160/7

c. -dAn : -zdAn

“evvel k̄adīmden geldüm yir gök **yaradılmazdan**” YD-223/1

Tabakalaşma Cetveli:

Eski Anadolu Türkçesinde Eski Türkçeden Orta Türkçeye intikal eden -dIn şekli zarf fiil fonksiyonunda işlek olarak kullanılır. -dAn: -dIn ve -dAn: -zdAn kullanımı da nadiren görülmektedir.

LXXXIII. -(y)I(n)cAK(In) Morfemi

Zarf Fiil Eki

a. -(y)IcAK

“ziyaret kıl **varıcağ** anı sen de” KEMŞ-4b-1

“**şatıcağ** şöyle şatasız ol kılı” Yz. 12-11

“p̄ir **olıcağ** keser anı bāğbān” İ-344

“isrāfil şūrın **urıcağ** maḥlūkāt **ṭurigelicek**” YD-3/8

“üyez **uçıcağ** kanadınun ünin” SN-51

“d̄in diyānet **olmayıcağ** neylersün bunca varakı” YD-366/4

“ol **doğıcağ** bütler oldı ser-nigün” G-13a/1

“girü kalanın daḥı **bulıcağ** eydivirem” MT-6a/14

“gerçi ki ‘akl k̄ocadur la‘l-i lebūne **iricek**” KB-7v-2/9

“gün **doğıcağ** gice aradan gider” M-9/1

“eger oğul menümersen bu bitı **degicek** ḥüseyn başın kesesiñ” BH-75a/22-23

b. -(y)IcAK : -(y)IncAK

ol-ıcağ: ol-incak

“baş sağ **olıcağ** bōrk eksük olmaz” KA. 120b-4

“pādişāh **olıncak** ança el dutar” M-294/7

vir-icek: vir-incek

“**virtmeyincek** hem girü k̄adḥ itmeye” M-161/7

“**virtmeyicek** renc olur u vebāl” İ-3092

c. -(y)IcAK : -(y)IcAKIn

“uçmağa **iricegin** ayruğ baña” M-56/10

“**iricegin** size daḥı gösterem” M-106/6

“gerçi ki ‘akl k̄ocadur la‘l-i lebūne **iricek**” KB-7v-2/9

d. -(y)IcAKIn

“evden işbu araya **gelicegin**

hamle işbu denize **kılıcağın**” M-72/9

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)**I(n)cAK(In)** eki, en sık kullanılan -(y)IcAK şekli, ses hece dengelemesi ihtiyacından kaynaklı türeme ile -(y)IcAK : -(y)IncAK, yine ek genişlemesi ile -(y)IcAK: - (y)IcAKIn ikili kullanımı, -(y)IcAKIn şekilleriyle zarf fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

LXXXIV. -[(y)(U)B(An)(I)(n)] Morfemi

Sıfat Fiil Eki

-(y)Up

“oğlı kıızı olmayanı tanrı **ķargayupdur** biz dahı ķargaruz” DK-V.7

“dünlügi altun ban ivlerümi **getürüpdurursın**” DK-D.57

“cān zūlfine ‘ışkıla şu mollā **ulaşupdur**” KB-101v-3/3

“cānumda ol büt **bitüpdür** göñlümi ol **tutupdur**” YD-216/2

“ ‘ömr-i ‘āzīzlerin bu ma‘nīde sarf **idüpdür**” G-2a/9

Zarf Fiil Eki

a. -(y)Up

a.1. V#-yUp

“bunca şular içüp otlar **otlayup**” G-29b/9

“**isteyüp** bulmayalar āh edüp ağlayalar” KEMŞ-19b-3

“çaķal **sıçrayup** eyer üstine oturdı” MT-6a/1

“**işleyüp** şonra peşīmānlar yime” VN-70/1

a.2. K#-Up

“medīne yolını **dutup** giderler.” KEMŞ- 2a-9

“ķünkü ķālībın **giderüp** oldı pāk” İ-55

“demürce dōstı geldügin **görüp** şahnā evine yügürdi” MT-13b/7

“leşker içinde **ķığırup** bir soruñ” M-4/14

a.3. V# -yUp : V# -p

di-p: di-yüp

“allah adı yazıla **dip** intizār” G-5a/10

“namaz ķılası vaktın sovuķ **diyüp** üşürsiz” BH-82a/7-8

ķo-p: ķo-yup

“oķlu oķın ortada **ķop** durdılar” G-34b/3

“**ķoyup** gider buları cümle ķüffar” KEMŞ-7b-9

a.4. V# -p

“yir gök ehli cümle **gözlep** göremez” G-10a/2

“ ‘ummanı **kışlap** bular döner yine” G-29b/8

“ança yalvar ol çalapğa **yarlıgıp** rahmet kılınça” BH-11a/14

b. -(y)UbAn

“**bulışuban** danışurlar o gice” KEMŞ- 2a-7

“cānum dağı **kuşanuban** bu kana kana gerek” KB-4v-3/4

“nazar ider fitne ile **toluban**” Yz. 34-12

“**yañıluban** başa rişvet virmedi” M-14/3

“**aluban** gitdiler ol meḥ şūreti” VN-39/4

c. -UbAnI

“pes andan **ırubanı** yola düşdük” KEMŞ- 4b-3

“kardaşuñuz **alubanı** gelesiz” Yz. 68-7

“**idübenüñ** buldı ḥaḳdan nefh-i rū” İ-2323

“merkebden **inübeni** yayan varasum gelür” YD-46/9

“**kalkubanı** yigitlerüm yiriñüzden örütürüñ” DK-V.7

“yiñ yaḳanı **yirtubanı** nevḥa kılup ağlasa” BH-156b/10

d. -(y)UbAnIN

“**irgüribenüñ** feleklere ānı” İ-2338

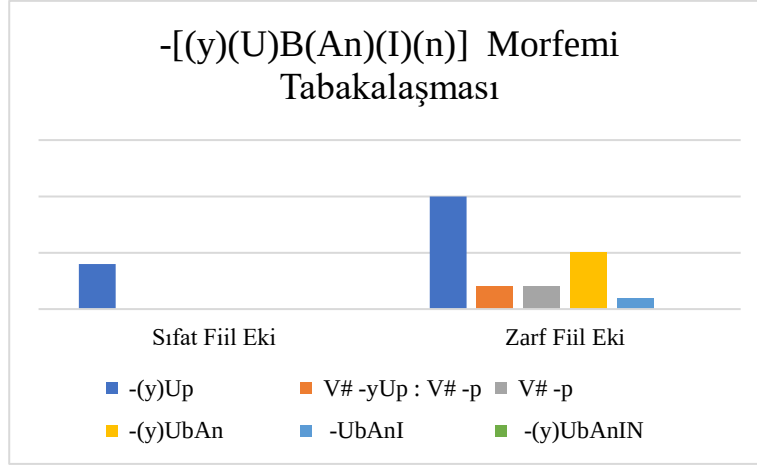
“**esenleyübenin** örü tırdıdı” SN-2077

“iş bitürdüm **diyübenin** andan dumışursız” BH-83a/7

“ben **yanıbanuñ** göz yaşı dökeli dāyim” KB-234r-1/6

Tabakalaşma Cetveli

-[(y)(U)B(An)(I)(n)] eki, -(y)Up şekliyle sıfat fiil ve zarf fiil fonksiyonlarında kullanılır. Sıfat fiil fonksiyonlu şekil Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemedir ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -mİş sıfat fiil eki işlevli şekillerle nöbetleşe kullanılır. Vokalle biten fiilden sonra -p zarffiil eki kullanımı Doğu Türkçesinden ödünçleme bir özelliktir ve V# -p ile V# -yUp: V# -p olarak iki temâyülde gelişim göstermiştir. Bununla birlikte -(y)UbAn, -UbAnI, -(y)UbAnIN şekilleri de sıkça tanıklanmıştır.

Grafik 32: -(y)(U)B(An)(I)(n) Morfemi Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

LXXXV. -(y)Al(I)(dAn) Morfemi

-(y)AlI

“yūsuf eydür sen haber vir **bileli**

anlara sor niçe gündür **geleli**” Yz. 65-6

“gönülde **kopalı** şanemā bir şafā-yı ‘ışk’ KB-2r/1

“hele ben **bileli** bu kendüzümü” SN-2232

-(y)AlI : -(y)AlIdAn

“hayran oldum tañladum **göreliden**” Yz. 80-5

“gördi **görel**i görmedüğünü gözüm benüm” KB-175v-1/1

-(y)AldAn

“hikmetine **talaldan** uş beni kâ’lden qodı” YD-369/2

“hâk **yaradaldan** berü seb‘-i tıbağ” VN-96/4

-(y)AlIdAn

“zülfünile ‘arızun **gösdereliden**” KB-90v-1/4

“kim **kopalıdan** muhammed ümmeti” İ-7101

“nûrı **göreliden** unuttum kendözümü” YD-178-3

“hâsta gözini hufte **göreliden**” KB-285v-1/5

“ağzun **olalıdan** berü bir şekerî piste” KB-282r-1/1

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)Al(I)(dAn) morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. Ek, sıklıkla -(y)AlI şekliyle kullanılır. Morfofonetik genişlemeler sonucu -(y)AlIdAn veya morfofonetik aşınmayla -(y)AldAn örneklerine rastlanır.

LXXXVI. -(In)cAGAz Morfemi

a. -cAGAz

“varıcağaz göresin anı sen de” KEMŞ-7b-1

“kollarıdı kız toğıcağaz diri” İ-5241

“varıcağız terāzūya haḫ kendü baḫar yazuya” YD-44/5

“gişi öz eksükligin bilicegez” KB-304r-2/2

“māh-ı rabī‘ iricegez ola muḫallel” KB-276r-2/6

“düşicegez size bir müşkil ‘azīm” M-39/14

b. -IncAGAz

“ki dürtincegez şişirür çün batar” SN-24

“çü mi’rāca gelincegez muḫammed” KEMŞ-8b-5

Tabakalaşma Cetveli:

-(In)cAGAz morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır. Sıklıkla -cAGAz şekliyle görülürken sınırlı sayıdaki örnekte ses hece dengelemesi gereği türemeyle -ncAGAz şeklinde görülür.

LXXXVII. -(y)InCA Morfemi

“ile sen şorınca il saḫa şorsun.” KA. 122b-9/10

“giceler şubḫ olunca ol yanar bil” KEMŞ-6a-11

“tā ki toynıca bular ta‘ām yiye” Yz. 72-15

“şubḫ olunca yanaram ucdan uca” İ-24

“yanmışam ‘ışḫuna tā kül olunca” YD-129/5

“anuḫ emri fi’l-hāl irincedür” SN-65

“her ne iş olsa aḫa ḫanışmayınca işlemezleridi” DK-D.2/5

“anca yatasın sinde görince kıyāmeti” YD-385/2

“tā ki cān ḫarc olmayınca muḫlaḫa” G-77a/5

“karaḫulıḫından çıḫmayınca ḫutup gibi yirinden ırılmaya” MT-27b/4-5

“biḫ ‘āşıkı gözleri şehīd eylemeyince” KB-10v-2/5

“yüz ḫuş ölmeyince sen dirilmedüḫ” M-88/8

“menüm ayum içinde maḫa dönmeyince ve yazuḫına peşīmān bolmayınca” BH-48b/8-9

“ümmeḫ olunca aḫa her cinn ü nās” VN-77/7

“yazuḫı dükenince ḫınaya ve andan soḫra uçmaḫa viribiye” KG-3b/5-6

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)InCA morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır ve işlek bir ektir.

LXXXVIII. -dUKdA Morfemi

“bu kitāb pür-pendile **hıtmolduğda** temām” KA. 20b-6 (P)

“mışır ehli kamu tapu **kılduğda**” Yz. 62-12

“ki olur andan zāhir **itdükde** nazar” İ-168

“güneş kızgın **olduğda** bur diyicek” SN-71

“şakallu bozaç turgay **sayraduğda**

bidevi atlar issin görüp **‘okraduğda**” DK-V.12

“kedhuda **olduğda** dünyā ked ider” G-106a/1

“yavrılar **çıkdıuğda** tavuk sevinür” M-70/11

“gılmān vildān hūru’l-‘ayn ol **keldükde** sevnışdi” BH-76b/10

Tabakalaşma Cetveli:

-dUKdA morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda örneklerle tanıklanmıştır.

LXXXIX. -(A)rdA Morfemi

“gördi kim **uçarda** kuzgun kalmış” DK-D.44

Tabakalaşma Cetveli:

-(A)rdA morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda bir örnekle tanıklanmıştır.

XC. -ken Morfemi

“elüğ **işdeyiken** gözüğ işde olsun.” KA. 120b-10/11

“resūlullāh **dururken** halvetinde” KEMŞ- 2a-1

“**gideriken** kamosı tanışdılar” Yz. 4-13

“furşatı fevt itme **bilürken** ki dehr” İ-2114

“**tağılmışiken** nicesi dirilür” SN-63

“**biteriken** bitmez olsun” DK-V.15

“ser-nigün **durmışken** ol emr-i hūdā” G-168b/8

“gövdede cān **variken** gitmek gerek” MT-2a/6-7

“gubār gözüme girür **varurken** işigüne” KB-290v-2/4

“**yirlüceyiken** ‘ışkuñ kıldı bini āvāre” KB-72r-2/1

“nāgehān zıkr **eylenürken** dōstına” M-115/7

“bulmuşiken şimdi vakt ü kuvveti” VN-70/4

Tabakalaşma Cetveli:

-**ken** morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda tanıklanır ve sıklıkla rastlanan bir ektir. Bu ek, eklendiği fiilde yayınarak ekleşmeye katılmaz; hep ön ünlülüdür.

XCI. -sA Morfemi

“**çıkarısañ** üstine hep şar görine” KEMŞ-12a-3

“ol zamanda bir oğlan baş **kesmese** kan **dökmese** ad komazlarıdı” DK-D.70

“eger girçek **konuğısañ** aç gözün **uyanugısañ**” YD-153/2

“ğam degül ger dilleri **ayruğısa**

hāl içinde eksük ü **artuğısa**” G-38a/7

“bardağa degecek **olurısañ** ağacıla başuñ çanağın uvada” MT-30a/6

“şıldıklıla oñ u kılıç **ururısañ**” KB-300r-6/2

“kim bizi **döğsēdi** yüz ğam yiridük” M-61/7

“her ne kim **görindiye** gözine” VN-30/2

“eger ölmüş ğışinüñ elin **kesse** hükümetü’l-‘adl vācīb olur” KG-164b/4-5

Tabakalaşma Cetveli:

-**sA** morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda tanıklanmıştır ve işlek bir ektir.

XCII. -(y)ArAK Morfemi

“**sendireyerek** uçar idim iy cānım kıuds-i mübārek” KEMŞ-21b-1

“bazirgānuñ ulusı tıutıldı kiçisi **kaçarak** oğuzı geldi” DK-D.71

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)**ArAK** morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda ve sınırlı sayıda rastlanan bir ektir.

XCIII. -dUKÇA Morfemi

“gün **geldükçe** eti teni şararur” Yz. 30-13

“çarh **döndükçe** ki döner rüzigār” İ-1666

“gün **geçdükçe** artar odum” YD-381/10

“ten **ulaldukça** tını artardı” G-131a/10

“pāzişāha selāma **geldükçe** pāzişāh diridi” MT-23a/5

“hasta **olduhça** hem ol ğüşeye mihmāna gider” KB-263v-1/4

Tabakalaşma Cetveli:

-dUKÇA morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, zarf fiil eki fonksiyonunda ve sıklıkla rastlanan bir ektir.

XCIV. -GAÇ Morfemi

Yapım Eki

“urur **yüzgeçleri** şu dibinde döner baħrileri” DK.D.279-2

Zarf Fiil Eki

“böyle **digeç** hanum ol nāmerdlerūn yigirmisi dahı çıkageldi” DK-V.11

Tabakalaşma Cetveli:

-GAÇ eki, bir yapım eki bir de zarf fiil eki fonksiyonunda örnekle tanıklanmıştır.

XCV. -(y)AndA Morfemi

“ivden çıkup **yoriyanda** selvi boylum

topuğında **şarnaşanda** kara saçlum” DK-V.7

“toħm **ekilende** degül **bitendedür**” G-116b/10

“veya gözüm gibi gözler nerede **aķanda**

velī gönül yaħar ōda vücūdı **yaķanda**

ne ‘ayb k’ olmaya takat güneşe **baķanda**” KB-64v-2

“ol deñizde ğark **olanda** fāyide” M-270/4

Tabakalaşma Cetveli:

-(y)AndA eki, Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeyle sınırlı sayıda ve zarf fiil eki fonksiyonunda kullanılan bir şekildir.

XCVI. -(I)I-

Çatı Eki

“beñizleri şargarmış dudakları **yarılmışerdi**” BH-83b/7-8

“kanatlaruñ uçları **kırılmasın**” DK-V.20

“cihānda gizlü söz olmağıçun āşikār ol sebebden ad **virildi**” KA. 116b-1

“**ķurılı** yaya beñzer çatma ķaşlum” DK-V.7-3

“ılan kara dün gibi **dürilüp** yatur” MT-21b/9

“cānına şeytānuñ **urıldı** düğün” VN-41/2

“ķarnı toyar ve özi **ulalur** ve teni semrir” BH-80a/13

“toħm **ekilende** degül bitendedür” G-116b/10

“erenler cergesinde **diyilen** söz” KB-302r-2/2

Tabakalaşma Cetveli:

-(I)l- eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, fiilin hareket yapısını kuran veya icrâ yönünü gösteren çatı eki fonksiyonundadır. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesindeki yaygın yuvarlaklaşma temâyülüne rağmen hep düz dar ünlülü kullanılır.

XCVII. -Ur- Morfemi

Çatı Eki

a. -Ur-

“tonlar **geyürüp** dürr ü cevâhir saçdılar” MT-8b/9

“elin alup tahta **geçürdiler**” MT-8b/10-11

“hadden **aşurdu** cevri ni haddüm degüldür bu benüm” KB-289r/1/1

“urucu otı ve dağı **sızurucu** otı berâber katup urmağ gerek” TM-48a/6

b. -GUr-

“niçe ki ben sağam u **ķayğurmağuz**” KB-304v-4/2

“beni maķşūduma **irgür** ķalabum” KEMŞ-9b-4

“**durğurdu** dört âleti adın insân eyledi” YD-358/3

“öldüren ol **dirgüren** ol yünus imdi haķķıla ol” YD-112/7

c. -Ur- : -GUr-

“beni maķşūduma **irgür** ķalabum” KEMŞ-9b-4

“ger bir demile mürde tene rûh **irüre**” KB-12r-2/3

Tabakalaşma Cetveli:

-Ur- eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, fiilin hareket yapısını kuran veya icrâ yönünü gösteren çatı eki fonksiyonundadır. Bu ek, Eski Türkçeden ödünçlemeyle olan G/ yutulmamasıyla -GUr- ve -Ur-: -GUr- eğilimleriyle karşımıza çıkar.

XCVIII. -dUr- Morfemi

Çatı Eki

a. -dUr-

“bu işüñ taħķiķin baņa **bildüresin**” MT-9a/4

“eyt baņa **bildür** ne tıyduñ baħtlu” Yz. 6-3

“eger yüklü ‘avrata ķan **aldursalar** ya hācamat ķılsalar kerāhiyyet olur” KG-160b/12-13

“şimdiki zamānda öküzi **ķaldururlar** altında buzağı isterler” KA. 6a-3 (P)

“kendü oğlın **öldürüp** ad eyledi” G-14a/4

“gelini ata **bindür** gūyegi yolu ķancarı dir” KA. 129b-1/2

b. -dAr- : -dUr-

Gönder-: Göndür- / dönder-: döndür-

“toğuzını yazı dapa **göndürür**” M-40/10 (hareke var)

“kölüğün yüki ağır bolsa yā ıakı aksak bolsa anı kār vāndan ilerü **könderürler**” BH-109a/12

“bismillāhirrahmāni’r-rāḥim dīben kirü **döndüre** mü’mini selāmet uçmağa **köndüre** ” BH-170b/6

“nicesi sağmal koyundan **döndere** yüz dünyāda” KB-207r-1/2

“anuñ devleti argın kendü dilegüme **döndürem**” MT-23b/8-9

Tabakalaşma Cetveli:

-dUr- eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, fiilin hareket yapısını kuran veya icrâ yönünü gösteren çatı eki fonksiyonundadır. Bu ek, genişlik darlık karşıtlığında **-dAr-**: **-dUr-** morfolojik tabakalaşmasıyla karşımıza çıkar.

XCIX. -zür- Morfemi

Çatı Eki

“ol kenç oğlan **emzüren** analara oğlanların kemişdüreven” BH-104b/19

Tabakalaşma Cetveli:

-zür- eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, fiilin hareket yapısını kuran veya icrâ yönünü gösteren çatı eki fonksiyonundadır.

C. -(V)n- Morfemi

Çatı Eki

a. -(V)n-

“hacılar ile **koşanduk** toprak oluban **döşendük**” KEMŞ-21a-2

“görincek ka’beyi beñzüñ **uçına**” KEMŞ-4b-6

“acı ağzı vü **uçunupdur** beñiz” SN-6

“haşra dek ger **dinilürse** bu kelam” VN-8/8

“boğazumda **çalınurdu** iti bıçak” G-194a/3

“ ‘afva rāğib görüp **sevinü** gitdümidi” MT-28a/13

“bu hikāyet aña yavlağ **biline**” M-22/14

“**görünen** köye ne kulağuz gerek” KA. 134a-12

“bu nesneleri koyuban **yavunmaya** düşdi gönül” YD-152-11

b. -(I)n- : -(I)K-

“şol **gözikmez** ve anlamaz yoldan kim kıl diplerindedür” TM-41b/8

“göz önünde sişek gibi **görünmek**” TM-40a-D

Tabakalaşma Cetveli:

-(I)n- eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, fiilin hareket yapısını kuran veya icrâ yönünü gösteren çatı eki fonksiyonundadır. Bu ek, -(I)n- : -(I)K- tabakalaşmasıyla karşımıza çıkar.

CI. -(V)t- Morfemi

Çatı Eki

a. -Ut-

“**tırutdı** direksüz yüce gökleri

dürüttdi niçe cinn ü ins ü peri” SN-19

“işit imdi **eyide** bir hikâyet” KEMŞ-9b-11

“**akıdalum** gözümüzden kanlu yaş” VN-103/2

b.-At-

“bir gülistân **düzedeyin** şavkıla” İ-7

“anuç hikmeti baturur **düzedür**” SN-60

c. -t-

“bir kula **götürtdi**” MT-16a/8

“cân niçe ki ağır ise aslına **kemerde**” KB-208r-3/4

“komazam cānı bilün̄de ki **gösderde** girān cānı” KB-164r-1/5

“aṇa zer **beṇzedimezem** ne sīmī” KB-8v-3/1

“incidesin āh ideler ‘ömrin gülin **ḳurıdalar**” YD-374-5

“anuç ḳudreti bitürür **uzadur**” SN-157

Tabakalaşma Cetveli:

-(V)t- morfemi, -At-, -Ut- ve -t- şekilleriyle Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, çatı eki fonksiyonunda tanıklanır.

CII. -Uz- Morfemi

Çatı Eki

“hiḳ **utuzmak** dilemez utmak diler” G-268b/1

“‘ūd u ‘anberler **dütüzür** yolına” Yz. 51-3

“‘ūd u ‘anber **dütüzüp** gökçe yüzün mu‘attar ḳıldılar” MT-8b/11

Tabakalaşma Cetveli:

-Uz- morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, çatı eki fonksiyonunda tanıklanır.

CIII. -(I)ş- Morfemi

Çatı Eki

“gör bu yıldızlar ki niçe **sevníşür**

ol semā‘da harket eyler **yügrişür**” G-6a/2

“yüzümi yüzüne uruban **çohşaşayum** dir” KB-172v-3/3

“ocağını söyindürün diyü **söyleşdiler**” DK-D.143

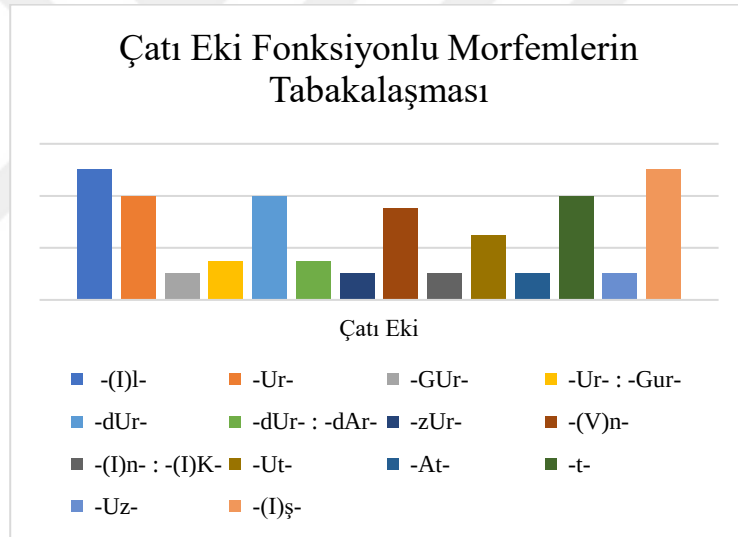
“anda **ağlaşacağumuz** ahalum” VN-102/8

“ ‘aceb kaçan ola aña **irişem**

öpem kuçam anuñ ile **görişem**” SN-1604

Tabakalaşma Cetveli:

-(I)ş- morfemi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, çatı eki fonksiyonunda tanıklanır.

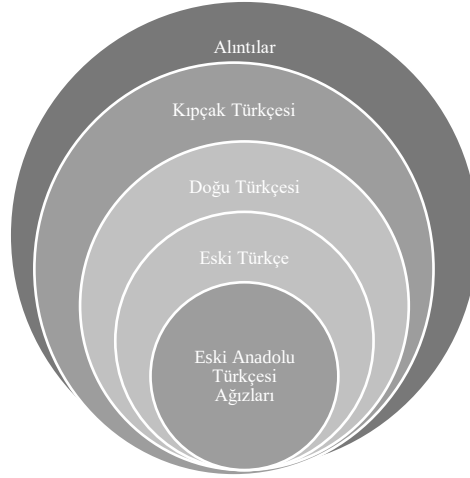

Grafik 33: Çatı Eki Fonksiyonlu Morfemlerin Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, tespit edilen 103 morfemde Eski Anadolu Türkçesinin kendi iç dinamizmini oluşturan tüm temâyüllerle birlikte 17 Eski Türkçe, 10 Doğu Türkçesi, 6 Erken Azerbaycan Türkçesi, 1 Kıpçak Türkçesi ödünçlemeleriyle ve 1 gramer alıntısı tespit edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinin Morfolojik Tabakalanışı (Ek ve Ekleşmelerde):

Şekil 5: Eski Anadolu Türkçesinin Morfolojik Tabakalanışı (Ekler ve Ekleşme)

Kaynak: Şekil, yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.2. Kelime Tabakalaşmaları

2.2.2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Fonetik Değişmelerle Oluşan Tabakalaşmalar

Aynı kelimenin ses ve şekil değişikliği, yaygın olarak da buna eşlik eden anlam değişikliğine ayrışma denir. Eski Anadolu Türkçesinde ayrışmalar ve henüz ayrışma sürecini tamamlamış kelimeler olmak üzere iki farklı temâyül görülür.

a. Ayrışmalar

a.1. bıç- : bıcağ/bıçgu-buçuk-bucağ tabakalaşması

“biş de biş, biş **buçuk** da biş.” KA. (P) 9b-3

“kim **buçuk** pul degmezidi onumuz” M-61/5

“**bıcağ** kendü şapun kesmez.” KA. 119a-13/14

“**bıçguyı**la iki dildürdün anı” YD-379/6

“oğlına **bıcağ** çaldı ismā‘îl kurbān kanı” YD-396/3

kanı elüñüzdeki **bıcağunuz** Yz. 40-6

“ki dört **bucağlıdur** degül degirmi” KEMŞ-5b-5 (bıç-)

“bir dīv bu kıyu **bucağında** sinmişdurur” MT-13a/12

“giceyidi ev **bucağı** dür tolu” M-13/9

“ki karañulıñ tıldı her bir **bucağ**” SN-1724

“hücrede vü **bucağda** haqqa lāyık olmadum” YD-106/3

“ol **bucağ** kendü köñlüñ **bucağı** bolsun” BH-94a/5-6

ol **bıçağıla** ki anı urdı düüst İ-1763

“boğazumda çalınurdu iti **bıcağ**” G-194a/3

ger zekeryā-vār **bıçguyıla** ölem İ-1855

iki yıldan eksük ol bir **buçuğ** ay İ-2289

“bu dükeliyile bir **buçuğ** döstdan artuğ bulımadum” MT-16a/5

“ışığüne ki şabā yol bulımaz dün **buçuğın**” KB-36v-2/7

“ışkı **bıcağ** çıkardı vü bağrumı toğradı

“hayf olmaya mı kim bunun gibi cānavāra **bıcağ** çalalar” MT-11a/4

a.2. düğün-düğme tabakalaşması

“cānına şeytānuñ urıldı **düğün**” VN-41/2

“anıllığıla tiz şeşilür **düğüm**” SN-1197

“gögsi kızıl **düğmeli** elleri bileginden kınalı...”DK-D.36

“**düğmesini** yañañuñ elüm şeşerise” KB-21r-1/2

a.3. kon- : konuğ - konağ tabakalaşması

“her kişi kim **konuğluk** ideyidi” Yz. 39-14

“hanlar hanı bayındır yılda bir kerre toy idüp oğuz biglerin **konuğlarıdı**” DK-V.6

“eger girçek **konuğısañ** aç gözün uyanuğısañ” YD-153/2

“nitekim ol **konuğıla** ev issi arasında oldu” MT-20a/11

konağ

“şanasın bir eve kondum **konağvam**” YD-203/6

a.4. otağ-oDa tabakalaşması

“bir yire ağ **otağ** bir yire kızıl **otağ** bir yire kara **otağ** kurdurmışıdı” DK-V.6

“gör ki kimün göñüli **otağısın**” KB-31v-1/3

“gözlerümün köşesidür **odağun**” KB-5r-2/4

“**otağuzdan** çıhıban kara kılıç” KB-295v-3/2

“kılıcınun balçığı kan **odaya** geldi” DK-D.194

“deve **odasına** varup evvelden ki aralarında sevgü varıdı” MT-57a/2

a.5. yamağ-yama tabakalaşması

“yaraladı nideyim urımasvanın **yama**” SN-1626

“ kim on yidi yirde hurma lîfi birle **yamalu** erdi” BH-93b/5

a.6. yayaG-yaya tabakalaşması

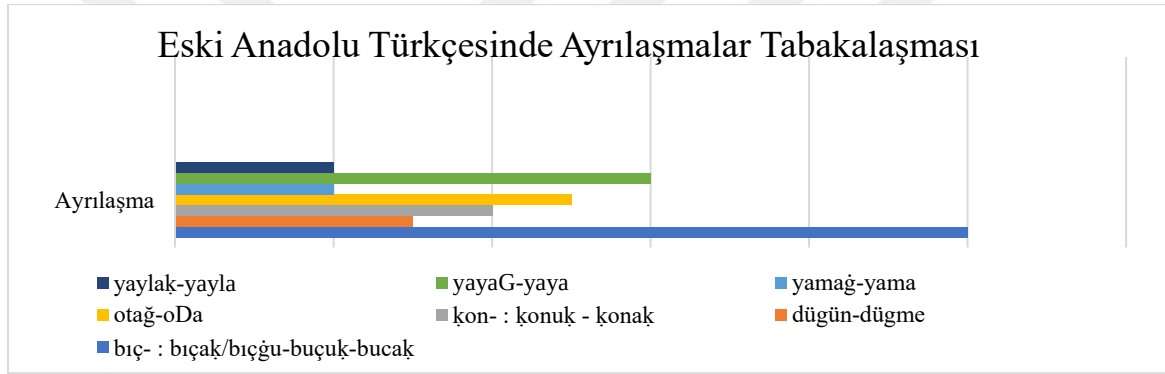
“çünkü cihāndur geçer bizi kōmağıl **yayağ**” KB-47r-2/1

“atını salıp **yayah** bolısar māt” KB-302v-5/1
 “ ‘ışkunla **yayağam** paşa luṭf eyle at irür” KB-172r-3/1
 “kendüler atlu babanı **yayağ** yorıtdılar” DK-V.17
 “er ü ‘avret atlu **yaya** sancağ naḳḳāreyile geldiler” MT-8b/7
 “cümle **yayağ** olup ırakdan ṭurdılar” MT-8b/8
 “bir nice **yayağlar** keleler” BH-109a/5
 “**yayaları** kölüklülerden ilerü yāz kıldı” BH-109a/6

a.7. yaylağ-yayla tabakalaşması

“kim bularuṅ oldurur **yaylağları**” G-29b/7
 “geldi kim **yaylaya** vü hem kışlaya” G-214b/1

Tabakalaşma Cetveli:

Grafik 34: Eski Anadolu Türkçesinde Ayrışmalar Tabakalaşması

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

b. Aynışma

b.1. arığ – arı : arı

“**arusın** söyündür balın andan yi” KA. 118b-3/4
 “şardılar kefen aṇa temiz **arı**” Yz. 101-7
 “içüṇṇi ṭaṣuṇ bigi ṭutḡıl **arı**” SN-269
 “nūṣ-ı dārū ider **arudan** ‘ayān” İ-93
 “āhirü’l-emr oldı bir **arı** melek” İ-5578
 “örümcek ṭuzağ u **aru** nişter” SN-24
 “kanı **arı** dil ki zikrūṇ eyleye” G-8b-1
 “nevḡara bu töhmetden **arudur**” MT-12a/2

b.2. ilgük -yilik : ilik

ilik ü süṇük ṭamar it ü deri İ-665

“boy u sünük artar u **ilik** dolar” G-104b/10

“sünük içinde **iligin** göreler” M-112/7

“eti içre sünüğünde **ilikleri** körinür” BH-148a/18

b.3. baş-baş : baş

baş (I): “koyabilürse **başı** ayağına halk-ı cihān” KB-3r/3 (DS. baş) (Uşhum Artvin)

baş (II): “bağrum oñulmaz içümdedür **başı**” Yz. 31-2 (TS. yara) [13.-15. yy.]

“bağrı **başlu** gözi yaşlu” YD-277/1

“ağır ayağında **baş** çıkdı” MT-69a/1-2

“közi yaş köñli **baş** zārılık kılup ağladı” BH-77b/11

b.4. Er-Er : Er

“hōca gey **ir** tırurdı” MT-23a/8 (erken)

“ton görkdür **er** türkdür” KA. (P) 11a-7

b.5. eder-eyer : eger

“çaķal sıcrayup **eyer** üstine oturdı” MT-6a/1 (henüz aynılaşıma gerçekleşmemiş)

“sekiz uçmağuş hūrisi **eger** bezenüp geleler” YD-3/11

b.6. kiçig-kiçük : küçük

“şabāhdan karnın tıoyuran **küçükden** evlenen aldanmış.” KA. 122a-10

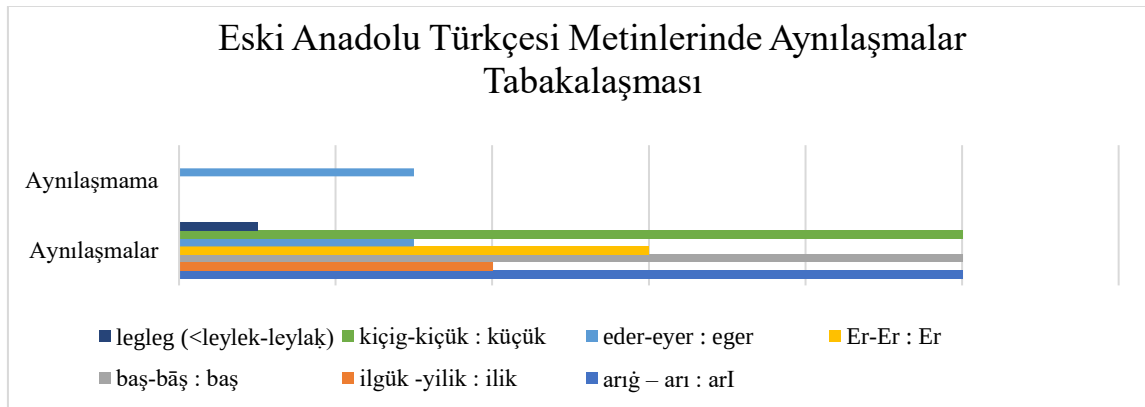
“alçaķ ola **küçük** ola ol nişan” Yz. 97-1

b.7. legleg (<leylek-leylaķ)

“kavm yokluğundan **leglege** şala verevüz” KA. 5b-6 (P)

Tabakalaşıma Cetveli:

Anlam ve şekilleri farklı olan kelimelerin zamanla şekillerinin birleşmesi, anlamlarının ise bazen birleşip bazen birleşmemesine aynılaşıma denir. İncelediğimiz Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde aynılaşımlar sıklıkla görülmektedir.

Grafik 35: Eski Anadolu Türkçesinde Aynılaşımlar Tabakalaşması.

Kaynak: Grafik, yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.2.2. Eski Anadolu Türkçesinde Anlam Değişmeleriyle Oluşan Tabakalaşmalar

kafa (Ar.) : “kuyruk **kafasına** değmiş” MT-39b/6 (AK. kafā’ : ense; mu’ahhar-ı unk)
Kelime Arapça ense anlamına gelirken Türk diline geçince baş kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

baş (I) : “koyabilürse **başı** ayağına halk-ı cihān” KB-3r/3 (DS. baş) (Erzurum, Artvin)

a. Anlam Daralmaları Tabakalaşmaları

a.1. cezā (Ar.) : KT. “arabīde gerek iyi gerek kötü karşılık” (I) “lisanımızda yalnız kötülükle hasr olunmuştur” (II). Bu şekilde kelime Arapçadan Türkçeye geçerken anlam daralması yaşamıştır.

“toğuyanların **cezāsın** virmedi” M-12/10 (II)

“her kişi itdüğine bula **cezā**” İ-2350 (II)

a.2. oğul-oğlan : ETS. oğul, çocuk (I) DLT. 271/237; oğul, çocuk (I) ; kedi, köpek vb. için yavru. (II)

TS. evlat (I) erkek evlat (III); yavru (II)

GTS. erkek evlat. Kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde yaygınlaşmaya başlayan bu anlamı standart Türkçede daralmış ve tabakalanmıştır.

“er **oğlan** ni‘metdür..... kız **oğlan** mihnetdür” MT-17a/9-10

“tañrı virdi balığa iki **oğul**” Yz. 22-7 (II)

“**oğulluyı** ağ otağa kızluyı kızıl otağa **oğlı** kızını olmayanı kara otağa **konduruy**” DK-V.7 (III)

a.3. okı-: ETS. okumak (I) çağır-, davet et- (II)

GTS. II. anlamın ağızlarda kaldığı belirtilir. Bu kelimeyi eş zamanlılaştırdığımızda standart Türkçede bir anlam daralması olduğu görülmüştür.

“**okımağ** u bilmek ü kılmak aşşı yok” G-144a/8 (I)

“bir ‘arabdur kapuda **okır** seni” Yz. 46-12 (II)

b. Anlam Genişlemeleri Tabakalaşmaları

b.1. ayak: ETS. adak : ayak (I) , DLT ayak (I) ; çanak, çömlek, kadeh (II) TS. ayak (I); kadeh (II)

Kelime, bu anlamalarıyla birlikte Eski Anadolu Türkçesinde mecazlaştırma yoluyla hile (III) anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin aynı zamanda alıntı bahsinde değinileceği üzere “al”, “ẖile ve mekr” kelimeleri ile de eş dizimli olarak kullanıldığı görülmektedir.

“baş gidicek pāyidār olmaz **ayaḳ**” KA. 124a-8 (I)

girü geldi sāḳī ki duta **ayaḳ** SN-1156 (II)

“ḳurda **ayaḳ** aşşı itmez...” KA. 133b-12 (III)

b.2. buḡday : ETS. buḡday (<budḡay) (I)

“**buḡday** etmegün yoḡısa **buḡday** dilün yoḡmı.” KA. 121b-4 (II)

Bu atasözünde ikinci buḡday kelimesine Böler (2022: 216) tatlı (II) anlamını vermiştir. Atasözü, ihtiyacı nispetinde yardım yapamayacağımız insanlara güzel muamelede bulunmamızı tavsiye eden bir derin yapıya sahiptir. Kelimenin bu yeni anlamı, anlam gelişmesine neden olmuştur.

b.3. devlet (Ar.) : AK. -devl- (I) askeri üstünlük, dönüş.

KT. baht, talih, saadet (II); cāh, nimet, servet (III) Kelime Türk dilinde müstakilen idare olunan hükümet (IV) anlamı kazanmıştır. I. anlamıyla kullanımına rastlanmamıştır.

“çün pāziṣāhuṅ **devleti** ve saltanatı nevbeti āḫire irdi” MT-7a/8-9 (IV)

“ulularuṅ **devleti** gidicek **devlet** bile gider.” KA. 125a-3 (III)

“**devlet** olduḡda gedā sultān olur” İ-322 (II)

b.4. emek : DLT. (emgek) 68/54; sıkıntı (I)

GTS. emek alın teri (II)

“dürlü yimiş anda yoḡdurur mü’ mīḡa **emek**” BH-148b/7 (I)

“cehd ü **emegümüz** zāyi’ olmaya” MT-19b/2 (II)

b.5. ılı : ETS. (I) ılı: ılık ; ılı söz: tatlı, yumuşak söz(II) TS. ılı: ılık

Kelime tanıklandığı üzere Eski Türkçede de söz tamlananı ile bir araya geldiğinde “tatlı, yumuşak” anlamına sahiptir. “tatlı” kelimesiyle de eş dizimli olarak metinlerde görülür:

ılı : “**ılı** söz ile ılan inden çıkar” SN-232 (II)

tatlu: “yüzi gökçek ü **tatlu** dili faṣīḥ” SN-105

“ol sebebden acı şu **tatlu** olur” G-260a/6

b.6. ḳarı : ETS. sayın, hürmetli. (I); yaşlı (II) DLT. 206/176; yaşlı (II)

GTS. bir erkeğin evlendiği kadın (III). Kelime Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde birinci anlamını yitirmesi nedeniyle daralma, “eş, kadın, zevce” anlamlarının kavram alanına eklenmesiyle de genişleme yaşamıştır.

“ağ pürçeklü **karınuḡ** südi ıartdı” DK-V.11 (II-III)

b.7. kon- : DLT. 526/427; konakla-, yerleştir- (I), 160/140; kuş vb. için kon- (II)

“oğulluyı ağ otağa kızluyı kızıl otağa oğlu kızı olmayanı kara otağa **konduruḡ**” DK-V.7 (I)

“aḡşam oldı **kon** şabāḡ oldı göç.” KA. 116b-15 (I)

“birisi bir ḡūb ağaca **kondı** ḡōṣ” M-4266 (II)

Kelimenin ilk anlamı Eski Anadolu Türkçesinde konaklamak iken standart Türkçede kelime kullanım alanında bir daralma yaşamış ve kuş vb. için kon- anlamı yaygınlaşmıştır.

b.8. koy- : ETS. koy- (I) ; bırak-, terk et- (II)

TS.’de bırak-, terk et-, vaz’ et- bir arada verilerek anlamlandırılmıştır.

“**koydum** kazğana poyrazıla kaynatdum YD-407/2 (I)

“atdan indi secdeye **kōdı** başın” Yz. 20-14 (I)

“ namāzdayiken daḡı namāzın **koya** cevāb vire” MT-8b/2 (II)

b.9. soN : ETS. soṅ: son, sonra

YTS. son; DLT. “ I. herhangi bir şeyin veya işin sonu, 601/492; II. sonra, DLT. 601/492”, III. mecazlaştırma yoluyla arka anlamı kazanmıştır.

“türkün **son** bilüsi bükādur” KA. (P) 10b-4 (I)

“kamusından yig şerī‘at **soṅ** gele” M-268/14 (II)

“zīrā ki **soṅumda** sizin gibi oḡlanlarum var” MT-7a/14 (III)

b.10. uşaḡ : ETS. ufak, küçük. (I). TS. ufak, küçük (I); çocuk (II). GTS. hizmetkâr (III)

Kelime Eski Anadolu Türkçesi ve standart Türkçede anlam genişlemesi yaşar. Bununla birlikte birinci anlamı standart Türkçede kaybolmuştur.

“iri vü **uşaḡ** u ‘azīz ü zelīl” SN-30 (I)

“yigit koca kalmadın **uşaḡ** oḡlan” BH-48a/12 (I)

“...bir yaşına girdi beş yaşındaki **uşaḡ** gibi oldı” KS-155/2 (II)

b.11. üz- : ETS.kır-, kopar- (I), del-, parçala- (II) TS.’de bu anlama ek yüz- (III) vardır.

GTS.’deki üzüntü ver-(IV) anlamının EAT. Metinlerinde örneği yoktur. Kelime bu anlamını mecazlaştırma yoluyla kazanmıştır. Bununla birlikte GTS.’de de I, II ve III’te verilen anlamlandırmalar yoktur. Dolayısıyla Eski Türkçe ile karşılaştırdığımızda kelime anlam genişlemişine uğramıştır. Standart Türkçede ise kelime hem anlam daralması yaşamış hem de mecazlaştırma yoluyla anlam değişimine uğramıştır.

b.12. yavuz ETS. yabız : kötü ; TS. (I. kötü)

“yig ki **yavuz** adıla diri kıala” İ-351 (I)

“iy baıa eyü diyen benem kıamudan **yavuz**” YD-106/1 (I)

“**yavuzlarla** bilişlik eylemen” MT-7b/10 (I)

Tabakalaşma Cetveli

Eski Anadolu Türkçesinde anlam değişmeleriyle birlikte, anlam daralmaları, anlam kötüleşmeleri ve anlam genişlemeleri ile kelimelerin anlam tabakalaşmaları şeklindeir. İncelediğimiz metinlerde, 1 anlam değişmesi örneği ile tabakalaşma (kıafa-baş), 3 anlam daralması/ anlam daralması süreci (ceza, oğul/oğlan, okı-) ve 12 anlam genişlemesi tabakalaşması (ayak, buğday, devlet, emek, ılı, kıarı, kıon-, kıoy-, soN, uşağ, üz-, yavuz) tespit edilmiştir.

2.2.2.3. Morfofonetik Dizilişleri Farklı Anlamları Aynı Kelime Tabakalaşmaları

a. Bu bölümdeki kelimelerin ortak özelliği tabakalaşmayı teşkil eden tüm kelimelerin Türk dili asıllı olması ve kelimelerin TS. veya DS.’de taranmasıdır. Bu sözlüklerde bulunmayan ancak metinlerde yer alan kelimelerin bir kısmı ödünçleme bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında var olup bu Türkçenin kelime kadrosu içerisinde değerlendirilir.

I. adın, ayruķ, özge tabakalaşması

adın (DT.) : “... mundan **adın** kıahtlık ve kıarlığı ken‘āna kemişgil...” BH-101b/9 (DLT. 51/36 başka)

ayruķ : “bugünki hergele bizüm degüldür kıavaruı **ayruķ** yerde yokla.” KA. (P) 16a-5 (TS. başka) [13.-14.-16. yy.]

“ne var ise oldur nedür **ayruğı**” SN-112

“diller **ayruķ** illā dilek biridi” G-36b/2

özge : “olmadı binden **özgeye** hergiz kıatā-yı ‘ıřķ” KB-2r/4 (TS. başka) [14.-19. yy.]

“**özge** kıariķ gerek ve ol kıariķıla kıarıya irişmek beyan ider” G-116a/7

II. al, kıızıl tabakalaşması

al : “tā ki yaşum kıan ola yaıağın **al** eyledi” KB-9r-2/1 (DS. kıırmızı) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

kızıl : “birisi dir kıara vü biri **kızıl**” İ-2227 (DLT, 32/19; her şeyin kıırmızısı)

III. apar-/ayır- tabakalaşması

apar- (ErAT.) : “şehā şāhīn gözün **apardı** gönli” KB-6r-2/7 (ATS. götürmek)

“bizi bizden **apardı** çāremüz yoh” KB-9v-1/5

ayır- : “senden bini **ayırmaz** ezhāne-i ‘ışkām ben” KB-6r-3/2 (DS. ayırmak, Diyarbakır)

“nice benden oldı ol **ayrılalı**” Yz. 75-5

IV. art, arka, soñ tabakalaşması

arD : “oğlanı yumuşa **şal** ardınca var” KA. 117b-1 (DS. arka, Diyarbakır)

arğa : “hem **sığagil** arkasın elünile” Yz. 79-14 (DS. arka, Diyarbakır)

soñ : “kaykımaz öñe **soña** kime ki dīdār gerek” YD-135/4 (mec.)

V. ata, baba, dede tabakalaşması

ata : “n’eyledi kardaşları işit **ata**” Yz. 9-9 (TS. baba) [13.-18. yy.]

“iledürdüm seni **atañ** anaña” Yz. 27-7

“**atası** katından gidermez anı” SN-1415

“**ata** ana ve hısm kavm sevinür” MT-10a/1

“**atası** ya’kūb anı bulmış idi” KEMŞ-4a-3

“**ata** oğul birbirin itmezdi mihr” İ-3022

“oğul **atadan** görmeyince şofra şalmaz.” KA. 119a-10

“niçe kim oğlan **ataya** anaya” M-65/15

“**atalu** oğlanları kördüm oynar men **atamu** andum içüm kaynar” BH-60a/20-21

“ne iltifāt ide ayruñ oğula **ataya**” KB-145v-1/7

baba : “döndi bunlar söyledi eytdi **baba**” Yz. 4-6

“saña biñ katla selām olsun **baba**” Yz. 93-12

“oğlum eydür **baba** yola gitmegil” M-153/15

“yā **baba** bir ip birle minüm elüm ayağum bağlasañ” BH-71b/9

dede : “yüzi üzre çok urur anı **dede**” Yz. 17-2 (11 kere) (DS. c.2; (genç) baba) (Kerkük, Kars, Diyarbakır)

“kim **dedesiydi** anuñ efrāsiyāb” İ-5621

“**dede** kōrkut dilinden ozan eydür” D-4/7

“eger ma‘şiyet bolsa **dedeye** uymak kerek” BH-41b/11-12

“**ata** adın yirde kıomaz iy **dede**” G-123b/4

VI. bala, yavru tabakalaşması

bala (ErAT., DT., Tkm.) : “‘aceb olmaya çü ol şāh balaban **balasıdur**” KB- 107v-3/3 (TS. yavru) [14. yy.]

yavru : “ne seni koyadı ne **yavru**ı ikinüzi dahı boğaydı” MT-29a/2-3 (TS. yavru) [17. yy.]

VII. bayı~baya-/bit- tabakalaşması

baya- : “ekinci kırk günde **bayar** bāzīrgān kırk günde.” KA. (P) 21b-10 (DS. zengin olmak) (Sivas, Adana, Edirne)

bit- : “ekinci kırk günde **biter** bāzīrgān kırk günde.” KA. 131b-8 (TS. meydana gelmek) [13.yy.-16.yy.]

VIII. bayık, gErçek, girtü tabakalaşması

bayık : “gün inerdı üstüne anda **bayık**” Yz. 12-8 (7 kere) (TS. gerçek) [13.-17. yy.]

“**bayık** bil ki kuvvet viren oldurur” SN-83

“ger böyle olmazısañ dostın dimegil **bayık**” YD-131/3

gErçek : “yūsuf eydür **girçek** midür didügi” Yz. 87-5 (5 kere) (TS. doğru, sahih) [13., 14., 15., 17., 18., 19. yy.]

“dahı **girçegine** inanmaz kişi” SN-277

girtü : “birikenler buldılar **girtü** murād” G-18a/1 (TS. gerçek, sahih) [13.-16. yy.]

IX. bekle-/güy- tabakalaşması

bekle- : “ata göñlin **bekleye** hıç armadın” G-161a/8 (TS. sakla-, gizle-) [13.-15. yy.]

güy- : “revān girdiler **güymedin** yarına” SN-4748 (DS. c.6; bekle-, dayan-) (Isparta, Burdur, Balıkesir, Kayseri, Niğde..)

“bugün ise anı **güyme** yarına” G-122a/9

X. beñdeş, deñ, deñdeş, eş, sıñar tabakalaşması

beñdeş : “anunıçun halleri **beñdeş** gelür” G-106a/2 (TS. eş, benzer) [14.-19. yy.]

“aņa **beñdeş** yok iş yok oğlı kıızı yok” KG-2b/9

deñ : “çünkü ol ‘azmetle nesne **deñ** degül” G-135a/8 (TS. eş, benzer) [13.-15. yy.]

“tañrı heybeti katında ne **deñi** bola” BH-136a/7-8

deñdeş : “türk dahı ‘araba **deñdeş** olmaz ‘arab dahı kıreyşīye **deñdeş** olmaz” KG-69a/2-3

eş : “söz dileriseñ kim **eş** ola saña” M-4430 (TS. benzer, şerik) [14.,17.,19. yy.]

sıñar : “benüm sıñarum oldur ki iki cihānda zevāl görmeye” MT-17a/13

(DS. c.10; eşdeğer, denk) (Denizli, Kastamonu, Çorum, Ankara, Kayseri, Niğde..)

XI. bitü-/yetür- tabakalaşması

bitü- : “konuk umduğun yimez **bitüdüğün** yir.” KA. 118b-7 (TS. nasip etmek, kismet olmak)

[14.-15. yy.]

yetür- : “konuk umduğun yimez **yetürdüğün** yir.” KA. (P) 14a-10 (TS. ulaşmak, erişmek) [13.-19. yy.]

XII. bol, çok, gey, ijen, katı, köp, üküş tabakalaşması

bol : “günāhı haddēn aṣa gey ijen **bol**” ” KEMŞ-16b-10

“dünyā içre ni‘meti **gey bolıdı**” G-33b/8

“aṇa hīç aṣṣı ziyān yok az u **bol**” VN-11/5

çok : “yūsuf işitdi bunı **çok** ağladı” Yz. 99-6 (20 kere) (TS. çok) [15. yy.]

“**çok** senün gibi yi yoldan ilede” M-11/14

“bilmezem dimek **çok** dürlü kaṣa şavar.” KA. 118a-6

“ki ḥacc itmegligün **çokdur** şevābı” KEMŞ-9a-2

Gey : “naṣīb olup kalıcaḳ **gey** naṣar kıl” KEMŞ-8b-1 (TS. çok, pek) [13.-18. yy.]

ijen : “**ijen** açılma şovuk geçer.” KA. 129b-5 (TS. çok, pek, gayet)

[13.-18. yy.]

“yüceligi **ijen** yüksekdür iy cān” KEMŞ-6a-1

“yūnus ol ‘ışḳ badyasından sen **ijen** esrük olmışsın” YD-148/10

katı : “ulu yañılmaz yañılacak **katı** yañılır.” KA. 127a-10 (TS. çok, çok ziyade) [13.-19. yy.]

köp : “taşlar **köp** orta yirde cevher ḳanı” KB-301v-1/1 (TS. çok) [14., 16. yy.]

üküş : “söz **üküşdür** çünkü vardı kuyuya” Yz. 12-14 (8 kere) (TS. çok) [13.-16. yy.]

“ziḥī raḥmeti **üküş** ü luṭfı **çok**” SN-58

“bilürüz kim **üküş** kılduḳ günah” G-8b/11

XIII. böl-/yar- tabakalaşması

böl- : “ḳılıcıla ānı iki **böleyim**” M-10/11 (DS. bölmek) (Diyarbakır)

yar- : “eyle cādū kim ayı iki **yarar**” M-9/13 (TS. ayırmak) [14. yy.]

XIV. bölük, yardım tabakalaşması

bölük : “ki yidi **bölügi** seb‘-i tıvāldur nāzūk” KB-291v-1/7 (TS. parça, kısım) [14.-15. yy.]

yardum : “iki **yardum** bolup savaṣdılar” BH-114b/20-21

XV. budak, Dal tabakalaşması

budak : “gülistānda bûlbûl **budağında** gül” SN-28 (TS. dal) [13.-16. yy.]

“ağaçları tûbā **budağıydı**” MT-26a/9

Dal : “kaçan ise aşılısar bu kolum tûbî **talından**” KB-3v/8 (TS. dal) [16. yy.]

XVI. bul-/Dap- tabakalaşması

bul- : “zağğûm bulsam yiyeyidüm anı hoş” Yz. 53-5 (DS. bulmak) (Diyarbakır, Trakya)

“oldı zindān ehli āzād buldı yol” Yz. 55-13

“ağa kim **buldurmadı** nice bula” G-53a/11

“kalbümde kalb kanda **bula** bile her dağal” KB-4r-2/8

Dap- (ErAT., DT.) : “handa kıymet **tapdı** bir la‘l ile yâkût u güher” N-61/10 [14.-16. yy.] (ATS. bulmak)

XVII. buy-/Don- tabakalaşması

buy- : “gördi ki ılan şovukdan **buymış** yatur” MT-8a/2 (TS. soğuktan donmak) [15.-19. yy.]

Don- : “aydın eyle bu **tonuk** gönlümüzi” G-125a/1 (DS. c.6; üşümek, katılaşmak) (Manisa, Kütahya, Uşum Artvin, Keban Baskil Ağın Elazığ..)

XVIII. çalap, tanrı tabakalaşması

çalap : “hak **çalapdan** geldi ün in kuyuya” Yz. 8-9 (TS. tanrı) [13.,14.,15.,16.,18. yy.]

“**çalap** rahmetin tanla yüzüne saç” SN-62

“**çalabuğ** rahmet denizi kaynayup taşdı” MT-12b/11

tanrı : “otur anda kulluk eyle **tanrıya**” Yz. 8-9(YTS. Allah)

“nâliš u zâr kılup **tanrıya** yalvardı” MT-12b/8

XIX. çevir-/çizgin-/dön-/degzin- tabakalaşması

çevir- : “**çevrinüben** bu değirmen eyler un” G-249a/11 (DS. döndürmek) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

çizgin- : “bu **çizginen** gökleri tahte’s-serā yirleri” YD-133/2 (TS. dönmek, dolaşmak) [14.-16.yy.]

degzin- : “depe hacāmatı baş **degzinmegine** ve ‘akıl şaşmağına ve göz kapak ağırlığına...” TM-47b-D2 (TS. dönmek) [14.-16.yy.]

dön- : “biri **döner döndüince** döker un” G-249a/7 (DS. döndürmek) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

XX. çevre, yöre tabakalaşması

çevre : “çevreden belâ bususın açup beni zahmete birağalar” MT-31a/14 (TS. etraf) [13.-19. yy.]

yöre : “kurd mı gelür yūsufuñ yöresine” Yz. 4-7 (TS. etraf, çevre) [13.-19. yy.]

“cümle hüdhüd yöresine üşdiler” M-18/7

XXI. çigin, omuz tabakalaşması

çigin : “başuñı şeh çignine yastayasın” M-87/10 (TS. omuz) [14.-19. yy.]

omuz : “birisi sağ omzunda birisi sol omzunda” YD-301/10 (DS. omuz) (Diyarbakır)

XXII. Dapa, yaña tabakalaşması

Dapa : “ol hevedan dōst dapa kaçdum yene” G-278a/1 (TS. yan, taraf) [13.-14. yy.]

“beni anuñ yolu dapa döndürür” M-11/11

yaña : “geh döner benden yaña leyl ü nehār” G-282a/1 (TS. taraf) [13.-19. yy.]

“bir yañadın bir it üni geldi” MT-29b/9

XXIII. dişle-/ısır- tabakalaşması

dişle- : “gāh ayaklayu gāh dişlemeye” ŞD-67 (TS. yemek,ısırmak) [15.-16. yy.]

ısır- : “zehre kanı ki cehd kılam bir ısıрмаğa” KB-187r-1/3 (DLT. 98/91;ısırmak)

XXIV. Ditre-/göymeş- tabakalaşması

ditre- : “añrayı sıçana baqtı sıçanı ditremek dutdı” MT-33b/8 (TS. titremek)

[15., 16., 17., 19. yy.]

göymeş- : “zīrūy anı gördi kōrkdı teni göymeşüp eyitdi” MT-29a/13 (titremek)

(Korkmaz, 2017:501)

XXV. Dumlu, soGuğ tabakalaşması

dumlu : “dumluya üşidün ıssıya köyündün” BH-125a/8 (TS. soğuk) [14.-15. yy.]

sovuğ : “gördi ki ılan şovuğdan buymış yatur” MT-8a/2 (TS. soğuk) [14.-17. yy.]

XXVI. erin-/üşen- tabakalaşması

erin- : “gücün yitse erinme sen dahı var” KEMŞ-13b-6 (TS. üşenmek) [14., 15.,16., 20.yy.)

üşen- : “gücün yitse üşenme sen dahı var” KEMŞ-13b-9 (TS. usanmak) [14.-16. yy.]

XXVII. Ev, barğ tabakalaşması

Ev : “yüzüm sürem senün görklü evüğe” KEMŞ-1b-3 (TS. ev) [14.-17. yy.]

“evümüzde düşde gördüm ben seni” 17b-494

barğ (ET.) : “kaldı cümle ev ü barğ u mülk ü māl” G-65b/6 (ETS. bark)

XXVIII. evlen-/çüftlen- tabakalaşması

“işıtdüm kim bir yigit **evlenürdi**” MT-38b/14 (TS. eş olarak almak) [14. yy.]

“**çüftlen** ānı tañrınun ıtut buyuruğın” Yz. 61-8 (TS. evlenmek) [15. yy.]

XXIX. eyü, gÜzel, yahşı tabakalaşması

eyü : “kişi kim ol **eyü** adıla ola” İ-351 (TS. iyi) [13.-17. yy.]

“borç **eyü** güne kalmaz.” KA. 116b-14

“sizün ħurmanuz dükelisi buncılayın **eyümi** olur didi” KG-157a/1-2

“senün koxundan **eyü** gül bostān içinde bitmeye” YD-3/6

“degme cevrüñe yüz **eylük** işleyem” M-49/15

“**eyü** yavuz çok işe irmişidi” G-33b/7

gÜzel : “çaya baksa çalımlu çalkara kuş erdemlü bir **gözel** yahşı yigit oldı” DK-D.70 (DS. güzel, Denizli, Bolu, Zonguldak)

yahşı (ErAT.) : “umarumdan **yahşı** uyar olayıdı” DK-V.5 (ATS. iyi, güzel)

“birlige bitmek bilün kim **yahşıdur**” G-27a/9

“bir manzarı **yahşı** maĥāsini görklü kuş vefā vü nāmūs birle bir murgızārda oturur” MT-65a/11-12

“gözünge **yahşı** bahıcaĥ kıyās oldur ki aladur” KB-9v-2/3

“kudreti birle kuşa **yahşı** dil birdi” BH-80b/9

XXX. eyt-/dE-/söyle-/öt- tabakalaşması

eyt- : “eşek ata **eytmiş** yokuşda sen baña küy inişde ben saña küyem” KA. 132b-3 (TS. söylemek, demek) [13.-19. yy.]

“işit imdi **eyide** bir hikāyet” KEMŞ-9b-11

dE- : “bu ħüb söz ki **dirüm** aĥmed sözidür” KEMŞ-6b-1 (DS. söylemek) (Diyarbakır)

“**eytdi** kesmeñ **dimeyince** siz anı” Yz. 40-2

söyle- : “bir **söyle** bir işit.” KA. 121b-11 (TS. konuşmak) [14. yy.]

(DS. söylemek) (Erzurum, Diyarbakır)

“ebübekr evde degül diyü **söyler**” KEMŞ-2a-6

öt- (I) : “ilm-i bātından **öter**” YD-373/2 (DS. c.9; konuşmak) (Trabzon)

XXXI. geyesi, Don, şoyka

geyesi : “eger ‘avrat vaktında ilerü tön **geyesi** yıpratsa ya tönin şatsa..” KG-76b-8

tön : “yūsufun bulaşdurdılar **tönına**” Yz. 9-10 (TS. elbise) [13.-19. yy.] (DS. c.4; kıyafet) (Kerkük, Muğla, Kars)

“gör ki niçe geymiş **tön** gün” G-5b/9

şoyka : “kim görse şoyardı **şoykasın**” SN-2375 (TS: elbise, sırttan çıkarılan elbise) [14., 15. 17. yy.]

XXXII. gizle-/şakla-/yaşın-

gizle- : “cânı **gizlersem** kaşısardur başa” KB-278v-1/3 (DLT. 575/273; gizlemek)

“bulıd içinde güneşi **gizledi**” M-152/12

şakla- : “senüñiçün egni bek demür tonum **şaklarıdım** ” DK-D.129/9 (TS. muhafaza etmek, korumak) [13.-16. yy.]

yaşın- (DT.) : “yaşı gencecük nigārā di ki göricek **yaşınma**” KB-90r-1/1 (TS. gizlemek) [14.-17. yy.]

XXXIII. göyIn-/yan- tabakalaşması

“yüregüm **yandı** vü **göyüñdi** cânım” M-32-8 (TS. yanmak) [13.-19. yy.] (DS. yanmak, Diyarbakır)

“ciger **yandugun** ağu yudan bilür” SN-1526

“bu qarasağı bevl **göyinemegine** ve yerekāna delāletdür” TM-29b-4D-7

XXXIV. ıd-/gönder-/ şal-/ viribi- tabakalaşması

ıd- (DT.) : “oluk sā‘at fir’avn dapa **ıddılar**” BH-118a/9 (DLT. 520/419; göndermek)

gönder- : “oğlanı yumuşa **gönder** ardınca var” KA. (P) 13a-4 (DS. göndermek) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

şal- : “oğlanı yumuşa **şal** ardınca var” KA. 117b-1 (TS. göndermek) [13.-19. yy.]

“şeh yolına **şaldım** atımı māt ivine ben” KB-11-1/5

viribi- : “**viribigil** oğlumı gelsün baña” Yz. 85-1 (TS. göndermek) [13.-16. yy.]

“**viribidüm** anuñ içün uş seni” SN-115

“**viribidi** virdi fethün hāyretin” G-13a/7

XXXV. ığşa-/ ırğa- tabakalaşması

ığşa- : “kaçan kim ya tartılsa yadan **ığşanmak** çıkar” BH-120b/10 (DS. c.7; ağacı sallamak) (Ürgüp-Nevşehir)

ırğa- : “bir kez rüzî içün kuru ağaç **ırğadadur** dir” BH-79b/10 (TS. ırgalamak, sallamak) [13.-19. yy.]

XXXVI. ilenç, kargış tabakalaşması

ilenç : “gerek kimseden almayasın **ilenç**” SN-268 (TS. beddua) [14.-17. yy.]

kargış : “alkış alkış **kargışı kargışıdı**” DK-D.68 (TS. beddua, ilenç) [13.-17.,-19. yy.]

XXXVII. ince, yufka tabakalaşması

ince : “kıldan **ince** bu yolu nice vara” G-47b/5 (DS. ince) (Doğu Trakya)

“**ince** yola girmeye yâr isderem” KB-5r-2/12

yufka : “dördüncü tabaçası yavlağ **yufkadur**” TM-13b/15 (DS. c.11; ince, dayanıksız)
(Denizli, Aydın, Manisa, Kütahya, Eskişehir, Bolu, Sakarya..)

“köñüllerde tañrıya sevgülü **yufkarakıdurur**” BH-7a/19-7b/1

XXXVIII. isre, soñ(ra) tabakalaşması

isre (DT.) : “ölümünden **isre** ne korqular bardurur” BH-145a/20-21 (DLT. 75/63; sonra)

soñra : “sen bizden soñra **yāzigār** ƣalgıl” BH-77a/20 (DS. c.10 sonra) (Hasanoğlu-Ankara)

soñ(II) : “ƣamusından yig şeri‘at **soñ** gele” M-268/14 (DLT. 601/492; sonra)

XXXIX. ƣancaru, ƣanda tabakalaşması

ƣancaru : “**ƣancaru** varur ‘aqlıla ol söyleye sözüm” KA. 115b-9 (TS. nereye, neresi)
[13.,14.,15.,16.,18. yy.]

“her **ƣancaru** bakarısam oldur gözüme görinen” YD-53/2

ƣanda : “işege şormışlar: bugün **ƣanda** gidersin, anı bizlengiç bilür dimiş.” KA. 132a-13/14

(TS. nereye, nerede) [13.-19. yy.]

XL. kes-/üz-/yon- tabakalaşması

kes- : “bıçağ kendü şapun **kesmez**.” KA. 119a-13/14 (TS. ayırmak) [15.-16. yy.]

“benümile ƣardaşlarum arasında döstlik ipi **kesilmegin** revā görmeye” MT-11a/9

“kendüzümü **kesdüm** uş gör kim neden” M-117/11

üz- : “yoğın incelince ince **üzülür**.” KA. 121b-2 (TS. kesmek) [13.-18. yy.]

“bir kılı **üzmeye** çün haddin bile” G-187a/8

“cihān öziyle saçı kılımı eger **üzeler**” KB-21v-1/5

yon- : “bıçağ kendü şapın **yonmaz**.” KA. (P) 15a-7 (TS. yontmak) [13.-19. yy.]

“hayālünün bütini **yonmağıla** āzer ola” KB-3r/11

XLI. ƣıl, tüy tabakalaşması

ƣıl : “bir gişi peygamberün tenindeki **ƣıla ƣılcuğaz** dişe horlayup filhāl kâfir olur”
KG-163a/5-6

tüy : “başları **tüyi** uzayup yüzleri gözlerini örtüp ..” (TS. kıl [14. yy.]

XLII. ƣoğ-/yiy- tabakalaşması

ƣoğ- : “bınar başından **ƣoğar**.” KA. (P) 6a-9 (TS. kokmak) [15.-19. yy.]

yi- : “aşıl azmaz sağ **yiymez.**” KA. 116b-8 (TS. kokmak) [13.-16. yy.]

“nitekim müşk **yiylemekle** bulunur” G-122b/10

XLIII. koğu, yi tabakalaşması

koğu : “yidi dere **koğuların** dilkü bilür” DK-V.4 (TS. koku) [13.-17. yy.]

“çiçekler **koğusu** dimāğum tāze kıldı” MT-6a/6

yi : “reyāhīn ve nergis datlu **yiili** çiçekler boldı” BH-100b/8 (TS. koku) [13.-16. yy.]

“kim gele hem ol **yi** hāğdan saña” G-9355

XLIV. kol-/Dile-/iste- tabakalaşması

kol- (DT.) : “saña sığınup duru **kolduk**” BH-27b/13 (DLT. 277/241; istemek)

dile- : “yārimden elçi gelür cānumdan ulağ **diler**” YD-46/9 (DS. istemek) (Diyarbakır)

“**diledi** kim yazuğundan yolına” G-31a/4

isDe- : “leşkere bir pādīshāh isteyelüm” M-4/9 (TS. aramak, beklemek) [14.-18. yy.]

“ince yola girmeye yār **isderem**” KB-5r-2/12

XLV. korku, ürkü tabakalaşması

korku : “ne dürlü zahmet ve **korku** var” MT-16b/4 (TS. korku) [14.-18. yy.]

ürkü : “er yigit kayda ürker **ürkülerden**” KB-299v-4/1 (TS. korku) [14.-19. yy.]

XLVI. oğ-/şagal- tabakalaşması

oğ- : “tavarın **oğmayan** haramzāde” KA. 122b-10 (TS. şifa bulmak) [13.-19. yy.]

“**oğulmağa** dil zahmına çāre yok” SN-239

şagal- : “haste **şagalinca** hekim kapuya gelür.” KA. 122a-3 (TS. şifa bulmak) [14.-19. yy.]

XLVII. orun, yer tabakalaşması

orun (DT.) : “sidretü’l-müntehā cebrā’il **orunudurur**” BH-91a/3 (DLT. 543/443; yer)

yer : “cān ‘illiyyīn nūrındandur ten **yir** toprakından” BH-146a/10

XLVIII. öt-/geç- tabakalaşması

öt- (II) : “düşmānlık okı aña kaçan **öter**” BH-82b/8 (TS. geçmek, aşmak) [13.-17. yy.]

geç- : “dünyā bir **geçütdürür** gelen **geçer**” KB-300r-4/2 (TS. geçmek, geçip gitmek) [14.yy.]

XLIX. öz, kendü, kendüzi tabakalaşması

“zahm yiyüp gey za‘īf olmuş **özi**” İ-2795 (ErAT.) (ATS. kendi)

“**özi** alp u eli açuk ‘ilmi çok” SN-152

“**öz** netāyic-i efkār ve bedāyi‘-i esrar...” G-2a/8

“ ‘arz ider **özini** ki benem hün-baha-yı ‘ışk’ KB-2r/8
“karnı toyar ve **özi** ulalur ve teni semrir” BH-80a/13
“**kendüyi** öger diyü ‘ayb itme bağa” İ-58 (TS. kendi) [14.-17.yy]
“ben **kendü** hâkırluğum avcınun ünegüligin bilürem” MT-10b/13
“meyperestem lebini görelî hem **kendü** bilür” KB-267v-2/2

kendüzi: kendü + özi

kendüzinden bulmadı lâşek vücüd İ-66
“bilür **kendüzini** ki kem nesnedür” SN-207
“ol denizde yavu kıldı **kendüzin**” G-7b/1
“**kendüzini** çün kişi kımak gerek” M-4/1
“kim **kendüzini** yukaru yüçdürürerse men anı aşakâ çekem” BH-115b/17-18
“şîşe çün senge ura **kendüzini** yara sına” KB-7r-2/5

L. sı-/kır- tabakalaşması

sı- : “gey andunı **sımayaduğ** Yz. 6-12 (TS. kırmak) [14.-18. yy.]
“oğlan anasınun sözün **sımadı**” DK-V.17
“**sıdı** şu oddan harâret sevretin” İ-2319
kır- : “kanatların uçları **kırılmasın**” DK-V.20 (TS. tenkil etmek, imha etmek) [13.-17. yy.]

LI. tokda-/vur- tabakalaşması

tokda- (DT.) : “kimini sürdi kimini **tokdadı**” Yz. 48-7 (DLT. 15/8; tokı- : Oğuzcada dövmek)
vur- : “**vurdılar** anı götürmüşken yire” Yz. 5-10

LII. ürk-/kork-/böğlet-/belinlet-

ürk- : “anı göricek gönlüm **ürker**” MT-12a/2-3 (DLT. 626/522; ürkmek)
“er yigit kayda **ürker** ürkülerden” KB-299v-4/1
kork- : “ol miskîn oğlan yırtıcı canavârlardan **korkup** eliyile aradı” MT-12b/9-10 (DLT. 627/522; korkmak) (TS. korkmak) [14., 16. yy.]
böğlet- : ayuyı **böğlet** temâşâya bak kırd **böğlet** kefen yaraqla.” KA. (P) 17b-2
belinle- : ayuyı **belinlet** temâşâya bak kırdı **belinlet** kefen yaraqla.” KA. 121a-14b (TS. korku ile birden sıçramak, irkilmek) [14.-19. yy.]
“at başına dokundı at **belinledi**” MT-46b/3
“yahşı at **belinlemez** ilkülerden” KB-299v-4/1

b. Bu bölümdeki tabakalaşan kelimelerin ortak özelliği, kelimelerden en az birinin alıntı olmasıdır.

LIII. āb, mā', su tabakalaşması

āb (Far.) : “dünyede ferş var sende **āb** u gil G-52a/5 (BK. su)

mā' (Ar.) : “nitekim ten aşlı **mā'** u ĩındurur” G-51b/6 (AK. su)

su : “meşelā od **su** yil toprak gibidür” MT-24b/7 (TS. su) [14. yy.]

LIV. abdest, destemāz tabakalaşması

abdest (Far.) : “ammā kaçan kim **abdest** alur olsañ eyitgil” KG-4a-7/8

destemaz (ErAT.) (Far. +T) : abdest (<Far. ATS. abdest)

“ķanıla **destemāz** aluram lebleriyiķün” KB-2r/7

LV. açuķ, 'ayān, āşikār tabakalaşması

açuķ : “ecel yiri **açuķdur** cebe daķı fāyide itmez” KA. 126a/13 (TS. açık) [14.-16. yy.]

'ayān (Ar.) : “bunları islām eyledi **'ayān**” KA. 115b-5/6 (AK. zāhirlik ve gözle görmek)

“pes kıla bu cānibūñ ģālin **'ayān**” İ-4911

āşikār (Far.) : “cihānda gizlū söz olmaģıķun **āşikār** ol sebebden ad virildi” KA. 116b-1 (TAS. açık, apaçık)

“ķamu ģaķķ 'ilmindedurur **'āşikār**” İ-4940

LVI. ad/ād, şan, çav, nām, şöhret tabakalaşması

ad/ād : “adı şanı dillerde” YD-71/7(DLT. āt/at; isim, unvan)

şan : “ķoymazam ben dūnyāda **ād** u şanum” KB-305v-2/2 (TS. şöhret) [14., 16., 17., 18. yy.]

“kendü oģlın öldürüp **ad eyledi**” G-14a/4

çav : “anuñıla **çavı** ile yayılır” G-266b/2 (TS. şöhret) [14.-15. yy.]

“ģüsnūñ **çavı** rüşendürür aķır bu cihānda” KB-160r-1/2

“anuñ eyü adı ve yüce **çavı** rub'-ı meskūn içine tōlmışıdı” TM-2a/8-9

nām (Far.) : “ol semā'da yile virmiş neng u **nām**” G-6b/4 (KT. ād, şöhret)

şöhret (Ar.) : “ 'ışķuñ çerisi **şöhreti** milkile yayıldı çohdurur” KB-162v-2/2 (AK. bir nesne zahir ve vazıh olmak)

LVII. aģla-/bükā tabakalaşması

aģla- : “kendü düşen **aģlamaz.**” KA. 117a-6 (YTS. aģlamak)

“ayruķ **aģlamadı** ģiç anuñ gibi” Yz. 16-9

bükā (Ar.) : “türķūñ son bilüsi **bükādur**” KA. (P) 10b-4 (AK. aģlamak)

LVIII. aḡu, sem, zehr tabakalaşması

aḡu : “ādem aḡusı dili ucındadır” SN-235 (DLT. 57/43; zehir)

“şerbetleri elden koyup aḡuyı nüş itmek gerek” YD-140/1

sem (Ar.) : “ben leblerüñi cānuma em **sem** görürem” KB-293v-5/1 (AK. semm; aḡu, zehir)

zehr (Far.) : “aḡa tatlu dirliği **zehr** eyledi” SN-80 (BK. aḡı, semm)

“āhir acısını gör şu **zehr**-i māra beñzer” YD-69/3

LIX. al, ayak, ḥīle, mekr tabakalaşması

al (II) : “yār bizümile yine gör ki ne **al** eyledi” KB-9r-2/1 (TS. hile) [14.-18. yy.]

“ne **al** ider şanemā yaḡaḡuñ bu yaşumıla” KB-59v-3/1

ayak (II) : “kırda **ayak** aşşı itmez...” KA. 133b-12 (III) (mec.)

ḥīle (Ar.) : “irdi iblīsüñ ucına **ḥīlesi**” M-44/3 (KT. aldatacak tarz ve tertip)

mekr (Ar.) : “her biri biñ dürlü **mekr** ideridi” G-17b/1 (KT. hile)

LX. alkış, du‘ā tabakalaşması

alkış : “azay **alkışıla** aldı gitdi” MT-3b/9 (TS. dua) [14.-17. yy.]

“kaşı olana **alhışum** āmin degülmidür” KB-165v-3/3

“senā ve **alkış** kılurıdı” KG-41b/1

du‘ā (Ar.) : “ola kim bir aḡzı **du‘āluñuñ alkışıyla** tañrı bize bir batman ‘ayal vire didi” DK-V.8 (AK. dua)

LXI. alp, yigit, cılasun, cüvān, bahādur tabakalaşması

alp : **alplık** içre kimseye virmez egin” G-268b/6 (TS. bahadır, delikanlı) [14.-16. yy.]

“alīden **alp** degüldurur” BH-75a/20

yigit : “**yigit** başından devlet ırak olmaz” KA. 122b-6 (TS. genç, delikanlı) [13.-17. yy.]

“**yigidile** pīr hem-ser olmaya” İ-341

cılasun (Mog.) : “cılasun yigitlerle kara göne oḡlı delü budak şoldan depdi” DK-D.64-1 (MÖK, calagu: genç ve kuvvetli yigit)

cüvān (Far.) : “kim yiter pīr ü **cüvān** olan biter” İ-343(TAS. yakışıklı genç erkek ya da kadın)

bahādur (T.↔Far.) : “hem **bahādurlık** daḡı kırka deḡin (TAS. бага+tor (T) > bahādur Far.)

“ḡurre adlu bir **yigit** keldi” BH-76a/25

“göre göre **bahādur** olur.” KA. 126a-1

LXII. alt, aṣaG(a), alu, ast, alu, zīr tabakalaşması

alt : “iy karındaş neçeye degin bu ağır yük **altında** zebūn olasın” MT-2b/9 (EATS. alt)

aşak : “toğru tedbīr ve şavāb oldur ki **aşaklıqdan** ululığa degesin” MT-30a/7-8 (TS.

alçak, aşağı) [14.-15. yy.] (DLT. 45/31; Oğuzcada dağ eteği)

aşağa : “yukaru yaña atar **aşağadan**” SN-1656 (TS. aşağı) [14.-17. yy.]

ast (DT.) : “tağlar **astındağı** kāndan gelürem” M-96/7 (DLT. 67/53; alt)

alu : “nice ola ki pāzışāh himmeti bāzīrgān himmetinden **alu** ola” MT-43a/11-12

(TS. mec. alt, aşağı) [13.-16. yy.]

“bes bir itden **aluraqsın** bīgümān” M-121/9

zīr (Far.) : “**zīr** zeberdurur” BH-165a/15 (BK. alt ve aşağı)

LXIII. anıhtar, miftāh tabakalaşması

anıhtar (Yun.) : “**anıhtarı** alup geldi ol araya” SN-454 (TAS. anahtar)

miftāh (Ar.) : “ağızı la’l hāzānesine kilid urmuş

cānumuzısa fidādur olursa **miftāhı**” KB-174r-3/2 (TAS. anahtar)

LXIV. arı, temiz, pāk tabakalaşması

arı : “şardılar kefen aña **temiz arı**” Yz. 101-7 (TS. temiz, pāk)

temiz (Ar.) : “şardılar kefen aña **temiz** arı” Yz. 101-7 (TAS. < temyīz; kirli olmayan, pāk)

“sāyeden sen zātı eylegil **temiz**” M-3/10

pāk (Far.) : “ol yuyunur yazuğından **pāk** çıkar” Yz. 39-9 (BK. arı, tāhir, saf)

“ālem-i **pākden** gelen **pākdür** yine” G-69a/9

“bir ğaraž kim ‘aybdan **pāk** ola” MT-26b/10

LXV. asker, çeri, sü, leşker tabakalaşması

asker (Ar.) : “‘azm-i kerdēn-i iskender be-sistān be-**asker**-i enbūh” (İ-1722’den önceki başlık)

(AK. ‘asker; leşker)

çeri : “kayşara irdi haber kim çok **çeri**” İ-331 (DLT. çerig (I) 74/62; savaş; (II) 195/167;

Oğuzcada bir şeyin karşı tarafı) (TS. asker, savaş) [13.-19. yy.]

sü (ET.) : “geldi irişdi bölük bölük **süsi**” VN-65/2 (ETS.)

“ben uş kullarunı **çeriği** direm” SN-1734

leşker (Far.) : “leşkerinüñ ħod kerānı yokdurur” İ-336 (BK. asker)

“enbiyā kıamusı anuñ leşkeri

evliyā cümle aña oldı çeri” G-12a/4

“leşkere bir pâdişāh isteyelüm” M-4/9

LXVI. aşşı, fāyide, sūd tabakalaşması

aşşı : “kıurda ayak aşşı itmez” KA. 133b-12 (TS. fayda, kār) [13.-18. yy.]

“kimseye ħiç aşşı kıılmaz nāmusı” G-6b/7

“ol dōstlık daħı ġarazıçıundur kim andan aşşı ġöre” MT-12a/5

fāyide (Ar.) : “kıorkunuñ ecele fāyidesi yokdur.” KA. 127a-1 (AK. fā’ide: her nesnenin nef’i, iyiliġi)

“ol denizde ġark olanda fāyide” M-270/4

sūd (Far.) : “bilesin sūd u zıyānuñ neyimiş” G-43b/7 (BK. fayda)

LXVII. armaġan, tuħfe, hediye tabakalaşması

armaġan (DT.) : “bu meġer ġök armaġanıydı” MT-2a/13 (DLT. 82/72 Oġuzcada gittiġi yerden kazanarak dönen kimsenin akrabalarına getirdiġi hediye)

“tūtiye eydür senüñ armaġanuñ” M-90/14

tuħfe (Ar.) : “bu ağacuñ yimişine irişesi olurısañ baña andan tuħfe ġetürgil” MT-67a/12-13

(AK. hediye ki armaġan)

hediye (Ar.) : “yürek hediye yolına nārın degülmidür” KB-165v-3/1 (AK. hediye: atıyye)

LXVIII. artuġ, ziyade tabakalaşması

artuġ : “şāh yüzinden artuġına baķmaya” M-76/2 (TS. fazla, ziyade) [13.,14.,17.,18.,19. yy.]

“ħāl içinde eksük ü artuġısa” G-38a/7

ziyāde (Ar.) : “oġlanuñ şıdkı şafāsı dostları ġaķķına ziyāde oldı” MT-15b/5-6 (AK. uzama, büyüme, artma)

LXIX. aruķ, za’if tabakalaşması

aruķ : “ol aruķlar ġirü anı yidüġi” Yz. 49-8 (TS. zayıf) [13.-19.yy.]

za’if (Ar.) : “za’ifem lıki kıuvvet senden olsun” KEMŞ-1b-4 (AK. kuvvetsizlik)

LXX. āsān, ġeñez, kıolay tabakalaşması

āsān (Far.) : “her işi **āsān** ide allāh aña” VN-1/2 (KT.; kolay)

geñez : “alçaq eşek tīmārlamağa **geñez** olur.” KA. 134b-3 (TS. kolay) [13.-18. yy.]

kolay : “ kişi ‘ayālin almak çetin beslemek **kolay**” KA. (P) 17a-4 (TS. uygun elverişli şey)

[14., 16. yy.]

“ben bu işün **kolayın** bildüm” MT-9a/12-13

LXXI. aş, yEmek, yiyesi, yiygü-, ğidā tabakalaşması

aş : “aygır atum boğazlayup **aşum** virsün” DK-D.144 (TS. yiyecek şey) [13.-18. yy.]

yEmek : “zelhā aña görklü **yemek** getirür” Yz. 97-7 (3 kere)

(DS. c.11; yemek) (Ankara, Hatay, Samsun, Niğde..)

yiyesi : “getürün **yiyesiye** virilüm anı” G-36a/10 (YTS. yemek)

“**yiyesiden** kalan nesnecükleri yiridi” MT-8a/1

“ve aña **yiyesi** ketürmes” BH-80a/9-10

yiygü : “dāim ol anbārlardan bāğa **yigü** ırtarımış” MT-21b/4 (TS. yiyecek,) [14.-19. yy.]

ğidā (Ar.) : “cānına bu söz **ğida** olsun **ğidā**” G-35a/11 (AK. taam)

“bir gün ayruğdan **ğidā** bulımadı” M-144/13

LXXII. aşnu-öñ-öñdin-önce-evvel tabakalaşması

aşnu (DT.) : “varıdı bir pādişāh **aşnu** zamān” G-80a/6 (DLT. 77/66; önce)

“senün ‘aybuñı **aşnudan** bilmeklik mini yığmadı sini yaratmağdan” BH-113a/1

öñ : “kamu kıldan **öñ** gelüpdür ol bilün” G-4b/9 (TS. önce) [14.-16. yy.]

öñdin : “ölmezdin **öñdin** ölmedün ‘ışk neylesün senünile” YD-347/2

(TS. önce) [14.-19. yy.]

önce : “tenüm toprak tozar yolca nefsum iltür beni **önce**” YD-222/8

(DS. önce) (Kütahya, Diyarbakır, Doğu Trakya)

evvel (Ar.) : “**evvelün** ol **evvelidür** bī-gümān” G-4a/11 (TAS. önce)

“her kim **evvel** söyledi allah dedi” M-90/1

LXXIII. av, şikār, şayd tabakalaşması

av : “günde bir **av** getürevüz kapuya” M-3677 (DLT. 27/12; Oğuzlarda av) (DS. av)

(Uşak, Artvin, Adana) (3 kere geçer)

şikār (Far.) : “ ‘azmüñe lāyık bulunurmi **şikār**” M-1148 (TAS. av) (3 kere geçer)

şayd (Ar.) : “ ‘ālemün ħalkın nite **şayd** idesin” M-98 (AK. avlamak ve masīd avlanmış şey)

(3 kere geçer)

LXXIV. avcı, şayyād tabakalaşması

avcı : “ben kendü ħaķırluğum **avcınun** ünegülüğün bilürem” MT-10b/13 (DLT. 167/144; avcı) (DS. avcı) (Uşak)

“**avcı** atın it yimez.” KA. 130b-7

şayyād (Ar.) : “gerçi ‘ışkdur dünyāda **şayyād**-ı kār” G-8777 (KT. avcı)

LXXV. ay, māh, kamer tabakalaşması

ay : “ayla günü getüren oldurur” İ-2271 (DLT. āy/ay 54/39; ay)

māh (Far.) : “ki aña mihr ü **māh** olısar tācgāh” İ-491 (BK. ay)

kamer (Ar.) : “kim **kamer** seyrider anda şāl u māh” İ-2296 (AK. seb’a-yı seyyareden ay dedikleri yıldız)

LXXVI. āyīne, gözgü tabakalaşması

āyīne (Far.) : “şāhun şāfī **āyīnesi** iki zamīrün girçegin yalanın anlar” MT-58a/7 (KT. gözgü)

gözü : “sen o vaktin **gözgüye** bakduñdı” Yz. 28-7 (DLT.464/368; ayna) (TS. ayna)

LXXVII. bağışla-/ yarlığa-/ ‘afv it-, eyle-/ raḥmet it-, kıl- tabakalaşması

bağışla- : “**bağışlar** kullarına ğufrāndurur” Yz. 1-3 (25 kere) (DLT. 594/487; bağışlamak)

“luṭf kılsun ol **bağışlasun** cānum” M-14/9

yarlığa- : “**yarlığaya** suçumuz çalabumuz” Yz. 4-14 (7 kere) (DS. bağışlamak, korumak) (Oğuz Acıpayam Denizli, Balıkesir, Ağızören Kütahya, Düzce, Bolu..)

“**yarlığağıl** raḥmetün üküşdurur” G-50b/2

‘afv it- /eyle- (Ar. + T) : “biñ günāhı **‘afv ider** bir şalavāt” Yz. 103-3 (AK. afv etmek)

“inşāallah kim çalap **‘avf eyleye**” G-167b/11

raḥmet it- / kıl- (Ar. + T) : “ol raḥīmdür **raḥmet ider** kılına” Yz. 1-4

(AK. acımak, merhamet etmek)

“ḥaḳ meger faẓl eyleye **raḥmet kıla**” G-77a/11

LXXVIII. baḳ-/ naẓar eyle- tabakalaşması

baḳ- : “bir toynca **baḳayım** ağlayayım” Yz. 73-8 (DLT. 63/50; bakmak)

naẓar eyle- (Ar. + T) : “bu işe gey **naẓar eyle** tā hoş ғaybdan” MT-8b/14 (TAS. bakış, bakmak)

LXXIX. baş (II), yara, zaḥm tabakalaşması

baş (II) : bağrum oñulmaz içümdedür **başı** Yz. 31-2 (TS. yara) [13.-15. yy.]

“bağrı **başlu** gözi yaşlu” YD-277/1

“aḥir ayağında **baş** çıkdı” MT-69a/1-2

“közi yaş köñli **baş** zārılık kılup ağıladı” BH-77b/11

yara : “ger gümānuñ varısa ғamzeleri **yarasına**” KB-7r-2/1 (YTS. yara)

zaḥm (Far.) : “**zaḥmdan** kórkıbanuñ yüz döndüre” İ-2123 (LR. yara)

LXXX. bay, varlu, ғanī tabakalaşması

bay : “işek atıñ ne yoldaşı, yoḥsul **bayıñ** ne қardaşı.” KA. 133b-2/3 (TS. zengin, müstağni)

[13.-14. yy.]

“ ‘uşşāk **bayı** yoḥsulı maḥmildür efendi” KB-199v-1/3

“kim bu yol **yoḥsulıla bayıñ** degül” M-17/9

varlu : “eski **varlu varludur.**” KA.128b-14 (TS. varlıklı, zengin) [13.-16. yy.]

ғanī (Ar.) : “gelsün eydün ger **ғanīdür** ger faķır” G-53b/10 (TAS. zengin, varlıklı)

LXXXI. beg, efendi tabakalaşması

beg : “ **beg** ғанası bigi yatup gevşer” KA. 135b-12

(TS. nüfuzlu, önde gelen kişi) [14.,15.,17. yy.]

efendi (Yun.) “ ‘uşşāk bayı yoḥsulı maḥmildür **efendi**” KB-199v-1/3 (TAS. bey)

LXXXII. beze-/ āreste düz- tabakalaşması

beze- : “sekiz uçmağun ḥūrisi eger **bezenüp** geleler” YD-3/11

(TS. süsle-, tezyin et-) [13.-17. Yy.]

“ve ayları yarattı ḥarām ayları birle **bezedi**” BH-24a/19

“hoş **bezen** ḥūr u kuşūr u cenneti” VN-33/1

āreste düz- (Far.+T) : “dükkânı **āreste düzdün** alan alsın ma’denimiş” YD-121/8 (BK. bezenmiş ve müzeyyen)

LXXXIII. bEzek, süs, zeyn/ziynet tabakalaşması

bEzek : “peygamberler **bezeğin** kıldı” BH-24a/18 (TS. süs, ziynet) [13.-19. yy.]

қamu nesne **bizegidür** iy ḥakīm” İ-1

süs : “ ‘işmet bularuñ **süsidurur**” BH-88a/18 (DS. süs) (Diyarbakır)

zeyn (Ar.) : “zeynü’l-enbiyā diyü anuñ içün aydurlar” BH-24/18-19 (AK. süs)

“sözdurur iki cihānuñ **ziyneti**” İ-59

LXXXIV. bilü, endîşe, fikr tabakalaşması

bilü : “eyā da‘vī iden ki **vardur** bilüm” SN-84 (TS. zihin, fikir) [13.-17. yy.]

endîşe (Far.) : “ne ki yād **endîşe** varsa terk ide” G-15a/6 (BK. endîşe, hayal)

fikr (Ar.) : “hasan hüseyñ hamza dükeline **fikriñ** olsun.” KA. 115b-7 (LR. endîşe)

LXXXV. boş, tehi, hālî tabakalaşması

boş : “şunuñ ki taşı hoşdurur bilün kim içi **boşdurur**” YD-27/2

(DLT. 497/399 kullanılmakta olmayan; serbest bırakılmış; boş)

tehi (Far.) : “namāz kılan ādemîler **tehi** kalası degüldür” YD-109/4 (BK. boş ve hālî)

hālî (Ar.) : “ol ğalaṭdan **hālî** degül” MT-20b/7 (AK. boş nesne)

“toldı gönülde hevā kōmadı **hālî** mekân” KB-2v/5

LXXXVI. bulun, küñ, qaravaş, kırnağ, bende, ğulam, halāyık, nöker tabakalaşması

bulun : “aṣa **bulun** bolınça senden ilerü men öleyüm” BH-77a/21 (TS. esir, tutsak)

[14. yy.]

küñ (KıpT.) : “eger **küñ** olsa çelebisin yumaya” KG-37b-9 (KıpTS; esir, köle)

qaravaş : “kul **qaravaş** çok kumāş bilesine” Yz. 13-6 (7 kere, 1 kere kul qaravaş ikileme)
(TS. carıye, hizmetli) [13.-19. yy.]

kırnağ : “varıdı ol **kırnağ** bir oğlanı” Yz. 90-6 (TS. carıye, halayık) [13.-19. yy.]

bende (Far.) : “kaçan **bende** sırāta yakın kelse ṭamu odı ‘āşîleri köre taşā” BH-176b/20

“ilkin ol nesne kim **bendeye** farz kıldı” KG-2b/7

ğulam (Ar.) : “māmîl eydür yā beşîr hāzā **ğulām**” Yz. 14-5 (2 kere) (KT. erkek çocuk köle)

halāyık (Ar.) : “yidi yıl şonra **halāyık** diñlene” Yz. 49-13 (TAS. kadın köle, carıye)

nöker (Mog) : “ol bişinçi **nökeri** geldi ilerü” G187b-2 (MÖK; hizmetçi)

LXXXVII. cimri, baḥîl tabakalaşması

cimri : “sipāhiyi şūf türki bābic **cimri** eyler” KA. 132a-1 (TS. cimri) [14.-16. yy.]

baḥîl (Ar.) : “**baḥîl** cennete girmez girirse de raḥmet bulmaz” KA. 134a-15 (KT. cimri)

“tañrı bîzār **baḥîllerden baḥîl** dîdār görür degül” YD-157/2

“iğen **baḥīl** olup ḥalk arasında bednām olman” MT-7b/5

LXXXVIII. cilavu, noḥda tabakalaşması

cilavu (Mog.): “atınuḡ **cilavusın** döndürdi” DK-D.23-4/5 (MÖK; ciluga: dizgin)

noḥda (Mog) : “boynına **noḥdasın** ṭoladum her çi bādā bād” KB-254r-3/7 (MÖK; nogtu: yular, dizgin)

LXXXIX. çadır, çetr, çerge, otağ, ḥayme tabakalaşması

çadır (Far.) : “şehrbānū ḥatun **çāzırdan** daşra çıktı” BH-77b/10-11 (BK. çadır)

çetr (Far.) : “geh gine ma‘mūr olam geh **çetr** ü geh şayvān olam” YD-201/36 (KT. çadır)

çerge : “erenler **çergesinde** diyilen söz” KB-302r-2/2 (TS. derme çatma çadır) [15.,16.,18.,-19. Yy.]

otağ : “oğulluyı ağ **otağa** kızluyı kızıl **otağa** oğlı kızı olmayanı kara **otağa** konduruḡ” DK-V.7 (TS. çadır) [14.-20. yy.]

ḥayme (Ar.) : “şahra kâğıd **ḥayme** yazu ma‘ni ḥub” G-159b/3 (KT. çadır)

XC. çağır-/kığır-/oқы-/ünde-/ da‘vet it- tabakalaşması

çağır- : “**dünye** yügürdi yitüben çağıru” Yz. 5-6

(TS. çağır-) [13.-18.yy.]

kığır- : “dün ü gün ol senüñiçün **kığıru**” Yz. 75-9 (TS. çağırmaq, davet etmek, seslenmek) [13.-19.yy.]

oқы- : “bir ‘arabdur kapuda **oқыr** seni” Yz. 46-12 (TS. çağırmaq, davet etmek, söylemek) [13.-18.yy.]

“**oқыr** eydür dün ü gün ḥaḡdan yaḡa” G-45a/1

ünde- : “anı **ündep** bunda şoralum düşin” Yz. 3-6 (TS. seslenmek, çağırmaq, davet etmek) [13.,14.,15.,16.,18. yy.]

da‘vet it- (Ar. + T): “ol hevayı nefsile **da‘vet ider**” G-44b/1 (TAS. çağrı)

XCI. çalış, Doқыş, şavaş, ceng, rezm tabakalaşması

çalış : “**çalış** güninde anları sinamadın ve anlaruḡ pençesi zaḡmın yimedın bunlardan giriü oluḡ” MT-43a/6 (TS. çarpışma, cenk, muharebe) [14.-15. yy.]

“kâfir birle çalışmağa kiçi **çalış** didi” BH-61b/24

Doқыş : “şahâbeler bedir **toḡuşın** bu ay içinde kıldışar” BH-45a/18

şavaş : “urdu ḥasmıla **şavaş** bünyâdını” İ-350 (TS. kavga, muharebe) [14.-19. yy.]

“urdu ḥasmıla **şavaş** bünyâdını” İ-350

ceng (Far.) : (BK. döğüş, şavaş, harb, kıtal) - **ḥarb (Ar.)** (AK. şedîdü’l-gazab)

“çün **ceng** ü **harb** ve kaçmak vakti ola zebün olurlar” MT-48b/8

“**cenkde** hayli melâ’ik aña iş” İ-260

rezm (Far.) : “ola bed-mest ü ide meclisde **rezm**” İ-2121 (BK. cenk ve savaş)

XCII. çapar, ulak, peyk tabakalaşması

çapar : “şalur kıazan ilem kıaraça çoban **çapar** yetdi” DK-D.56 (TS. ulak) [14.-17. yy.]

ulak : “yārimden elçi gelür cānumdan **ulak** diler” YD-46/9 (TS. haber götüren) [15.-19. yy.]

peyk (Far.) : “hüdhüd ki **peyk**-i hāzretdür” MT-66a/8 (LR. mektup ve tezkire getirip götürmekle memur olan)

“cān birürken **peyk**-i hāzret cebrā’ilden” BH-152a/8

XCIII. çetin, müşkîl tabakalaşması

çetin : “kîşi ‘ayālin almak **çetin** beslemek kıolay.” KA. (P) 17a-4 (DS. güç) (Kars, Doğu Trakya)

müşkîl (Far.) : “ne kıadar **müşkîl** iş varısa yardımcısı ola” KA. 115b-1/ (KT. zor)

XCIV. danışman, Danışıkçı tabakalaşması

danışmān (Far.) : “geh keşîş ü geh **danışmān** oluram” M-120/2 (TAS. <danışment; bilgili)

Danışıkçı (Far.+T) : “**danışıkçı** kııl anı kendözünge” Yz. 58-4

“halk arasında **danışıkçı** ve mürşîd ola” MT-68a/14

XCV. dükeli, kamu, cümle tabakalaşması

dükeli : “hasan hüseyin hamza **dükeline** fikriñ olsun.” KA. 115b-7

(TS. hep, cümle, herkes) [13.-17. yy.]

“pādişāh oldur **dükeli** kıuşlara” M-6/1

kamu : “**kamu** kıuşlar uçar nesne yok bıldırcın uçar elverdi.” KA. 118a-13

(TS. bütün, hep, her) [13.-19. yy.]

“ilm **kamulardan** artuñ kııldı behr” İ-2172

cümle (Ar.) : “**cümle** ‘izzet işiginde tapuda” G-5b/1 (TAS. hep birden)

“**cümle** mañfillerde müsmil olasın” G-207a/10

“**cümle** aña kıul olur beste-kemer” İ-2065

XCVI. demluc, bülezük tabakalaşması

demluc (Ar.) : “bunı didi virdi bir **demluc** aña” Yz. 46-6 (AK. pazubent veya kan alacak yer)

bülezük : “bülezük viridi gören baṭar ṭaṇa” Yz. 71-6 (TS. bilezik)[13. yy.]

XCVII. deñiz, derya, baḥr tabakalaşması

deñiz : “deñiz ehli balıḡ u baḥrīdurur” G-44a/2 (DLT. 289/246; deniz)

deryā (Far.) : “bunlaruñ deryā ḡadīm şehridurur” G-44a/2 (BK. deniz)

“gerek ol deñiz kenārında çok gemiler eyleyesin” MT-9b/1-2

baḥr (Ar.) : “bunlaruñ berr ü baḥrdur adları” G-43b/10 (AK. tuzlu su, deniz)

XCVIII. deñlü, ḡadar, degin tabakalaşması

deñlü : “ḡuvāldüz yurdusı deñlü delikden deve deñlü sovk geḡer.” KA. 130a-9 (TS. kadar)

[14.-19. yy.]

degin : “başdan ayaḡa degin yürek yolına pāredür” KB-217v-3/1 (DS. c.4; kadar) (Hatay, Tokat)

ḡadar (Ar.) : “ne ḡadar müşkīl iş varısa yardımcısı ola” KA. 115b-1/2 (KT. mikdar)

XCIX. Doñuz, ḡıñzır tabakalaşması

Doñuz : “gerçi kim geydi pilün gütdi ṭoñuz” G-59b/12 (TS. domuz) [13.-19. yy.]

“çok ṭoñuzlar yazularda güdesin” M-38/10

ḡıñzır (Ar.) : “biz uludan işitmişüz ḡıñzırdan girüdür ḡammāz” YD-109/3 (AK. domuz)

“arслан gibi ḡıñzır gibi bir nicesi busu eyler” MT-43b/9

C. Duy-/ Eşid-/ sem‘ eyle- tabakalaşması

Duy- : “ḡün ḡalīfe andan aḡvālī ṭuyar” M-153/6 (DS. işitmek) (Diyarbakır, Doḡu Trakya, Uşhum Yusufeli Artvin)

“ḡaçan kim bular iner bolsalar kökler ehli buları ṭuyarlar” BH-54a/2-3

“senün ḡoḡun ṭuydı cānum terkin urdum bu cihānuñ” YD-268/3

Eşid- : “aduñ nedür reşīd bir söyle bir işid” KA. 127b-1/2 (DLT. 114/102; işitmek, duymak)

“āhum işitmez ḡişi ḡaḡdurur aḡa semī‘ ” KB-204r-1/1

“ya‘ḡūbuñ işitdi ol ögey kıızı” Yz. 2-15

sem‘ eyle- (Ar. + T) : “ḡalk arasında sem‘eyleyem” KA. (P) 2a-3 (AK. işitmek)

CI. elek, ḡalbır tabakalaşması

elek : “hem elekden geḡdi düşdi yumruḡa” G-219a-1 (DS. elek) (Diyarbakır)

ḡalbır (Ar.): “dükeli ‘ālemi ḡalbırladum” MT-16b-8/9 (Ar. ḡırbal)

(DS. c.6; kalbur) (Afyon, Ankara, İçel, Kütahya, Uşak)

CII. em, ot, ‘ilâc, tiryāk tabakalaşması

em : “ben leblerünjî cānuma **em** sem görürem” KB-293v-5/1(TS. ilaç) [13.-19. yy.]

ot : “ikinci fāyide qarışulmuş **otlar** kaç dürlüdür anı bildürür” TM-4b/9 (TS. ilaç) [14.-16. yy.]

“ve **otlar** katmak içinde kâmusın rüşen ve muhtaşar...” TM-1b/13

‘ilâc (Ar.) : “kim ‘ilâc ol eyledi cān rencine” G- 12b-4 (AK. bir şeyi gider-)

tiryāk (Far.) : “ol ki **tiryāk** içmezem dir koñ anı” G-82b/3 (BK. panzehir)

CIII. evren, ejdehā tabakalaşması

evren : “evren evreni yudmayınca **evren** olmaz.” KA. 133b-7/8 (TS. ejderha, büyük yılan) [13.-19. yy.]

ejdehā (Far.) “iy niçe **ejdāhalar** basdı ecel” G-3876 (BK. erderha, büyük yılan, mār-ı buzurg)

CIV. fErişteh, melek tabakalaşması

fErişteh (Far.) : “kudret şüret yapmadın **ferištehler** tapmadın” YD-196/10 (TAS. melek)

“ferištehler andan bulurlardı zevk” SN-134

“hem **firiştehler** durupdur tã‘ata G-5b/2

melek (Ar.) : “gördüm gögüñ **meleklerin** her biri bir cünbişdedür” YD-177/5 (TAS. melek)

“āhirü’l-emr oldı bir arı **melek**” İ-5578

CV. gizlü, yaşuru, nihan, pinhān tabakalaşması

gizlü : “gönülde **gizlü** bolsa bir tasadur” KB-294v-5/1 (DLT. 584/479; saklayıp koruyan her şey)

yaşuru (DT) : “āşikārā ve **yaşuru** kâmusın bulardan şoramen” BH-67a/18 (DLT. 457/361; gizli, gizlice)

nihān (Far.) : “eyü yavuz āşikārā ve **nihān**” G-51a/5 (TAS. gizli)

pinhān (Far.) : “ ‘ışkıla cān sırrına **pinhān** varasum gelür” YD-46/10 (TAS. gizli)

CVI. Gölge, sāye, zıl tabakalaşması

Gölge: “bu dünyā **kölgedurur** kıvar kaçsañ” KB-302r-1/2 (DS. c.8; gölge) (Erciş Van, Erzurum, Kırşehir, Diyarbakır, Uşak, Urfa)

“leylinüñ **gölgesi** düşer üstine” M-115/7

sāye (Far.) (BK. gölge, zıl)

zıl (Ar.) (AK. gölge ve perde)

“yüzi güneşi **sāyesidür** rûh didüğüm

bulmadı hayât ol ki ıraḥ düşdi bu **zıldan**” KB-11r-1/4

CVII. dün, gEce, leyl / gün, gündüz, nehār tabakalaşması

dün (TS. gece) [13., 14., 15., 16.-18. yy.]

gEce (DS. gece) (Aybastı Ordu, Kırşehir, Doğu Trakya)

leyl (Ar.) (TAS. gece)

gün (TS. gündüz) [14.-16. yy.]

gündüz (DS. gündüz) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

nehār (Ar.) (AK. tulū-ı fecirden gürub-ı şemse varınca olan aydınlık)

“**gice gündüz** ağlamak oldu işi” Yz. 11-15 (3 kere)

“**gice gündüz** oğlancuklar söyleriken bülbül gibi” YD-82/6

“**dün gün** ağlamağımı vaşf kılduru” Yz. 84-2 (11 kere)

“**dün gün** uyumaz oldum ‘acāyib ḥālüm vardır” YD-51/1

“şaçı **dündür** beşzer **gündüze**” G-13b/1

“ılan kara **dün** gibi dürilüp yatur” MT-21b/9

“kırınca ayağın kara **dün** için” SN-48

“bezer gökyüzün **gice** ılduz ile” SN-32

“geh döner benden yaña **leyl ü nehār**” G-282a/1

CVIII. gün (II), güneş, şems, āfitāb, mihr tabakalaşması

gün (II) : “ayıla **güni** getüren oldurur” İ-2271 (TS. güneş) [14., 18., 19. yy.]

güneş : “ne kadar kim **güneşe** yaḥın gelür” İ-4460 (EATS. güneş)

şems (Ar.) : “**şems** olsun saña tāt u müşteri” İ-1669 (AK. güneş)

āfitāb (Far.) : “yañağı tāt’ına döymeşdi **āfitāb**” İ-1387 (BK. güneş, güneş ışığı)

mihr (Far.) : “ki aña **mihr** ü māt olısa tātğāh” İ-491 (KT. güneş)

CIX. hekim, ṭabīb, otacı tabakalaşması

hekim (Ar.) : “gördi **hekim** Zeliḥā göñlini ṭar” Yz. 30-15 (TAS. <ḥakīm; tabib)

ṭabīb (Ar.) : “bildi **ṭabīb** kim içinde ‘ışkı var” Yz. 30-15 (TAS. hekim, otacı)

otacı : “başı yaralı olsa **otacı** anı otlasa nesne vācīb olmaz” KG-165a-2/3 (TS. hekim, tabip) [13.-17. yy.]

CX. mğa, kem, ören, yaman, yatlu, yavuz tabakalaşması

mğa (DT.) (DLT. 76/64) rezil kimse)

yatlu (TS. kötü, şom, fena) [13.-16., 18. yy.]

“kaṅḡi kūn kim ḥālī eygū minden **inḡa yatlu** bolsun” BH-61a/16

“aḡaçlar sebebiyle ayruksır ve döner hava **yatlu** olur” TM-34a/6

kem (Far.) : “anı **kem** nesneye şatup var iden” Yz. 13-15 (1 kere) (KT. kötü)

“ben kendü cānuma yaluṅuz **kem** görürem” KB-293v-5/2

ören (DT.) : “şabrsuzluk **ören** kılur işi bayak” BH-99b/13 (DLT.51/36 Oğuzcada her şeyin kötüsü)

yaman (ErAT) : “yaḥşı **yaman** katı yumşah olsa ḥōş” KB-301r-1/1 (ATS. kötü)

yavuz : “**yavuz** iş nite kılursın ey kişi” Yz. 36-5 (14 kere) (TS. kötü, fena) [13.,14.,16,18. yy.]

“ki her nesnede eyüyi **yavuzı**” SN-56

CXI. ĩḡlü, şayru, sökel, ḥastA, ‘alīl tabakalaşması

ĩḡlü (DT.) : “ ya aruḡ bolsa ya **ĩḡlü** bolsa anı ḡurban kılma revā bolmas” BH-69b/21 (DLT. 35/22; ig: hastalık

şayru : “**şayruya** döşekmi sorursın.” KA. 123b-7/8 (TS. hasta) [13.-19. yy.]

“didügün sözler hikmet **şayrusına** şifādur” MT-7a/2

sökel : “ḡayḡulular ḡayḡusı eksük bolur **sökeller** aḡrısı yiyni bolur” BH-126b/13-14 (TS. hasta) [13.-16. yy.]

ḥastA (Far.) : “**ḥaste** şaḡalınca ḥekīm ḡapuya gelür” KA. 122a-3 (TAS. saḡlığı bozuk olan)

“**ḥasteye** olan şifā ‘ahdine kılan vefā” KB-2v/7

‘alīl (Ar.) : “ ‘**alīldür** ne devā kılısar ‘alīle göñül” KB-214v-3/4 (AK. mariz, hasta)

CXII. inḡle-/ nāle eyle-/ zārī kıl-/Et- tabakalaşması

inḡle- : “**inḡlerem** ney bigi āh u vāyıla” İ-1580 (TS. inlemek, sızlanmak) [14., 15., 19. yy.]

nāle eyle- (Far.+T) : “nola şöyle **nāle eylersem** ki üd” İ-13 (BK. inilti,enin)

zārī kıl-/Et- (Far. +T) : “aḡladum dün gün o yıl **zārī kılı**” Yz. 34-1 (KT. nāle)

CXIII. işāret, remz tabakalaşması

işāret (Ar.) : “bir **işāret** irdi ol dem pes baṅa” G-279a/11 (TAS. iz, im)

remz (Ar.) : “**remzdür** bu ten ile göñlümüze” G-44a/11 (TAS. işāret)

“cān ḡulaḡın açup bu ḡikāyet **remzin** aḡlaṅ” MT-9b/10

CXIV. it, köpek, kelb tabakalaşması

it : “avcı atın **it** yimez.” KA. 130b-7 (DS. it, köpek) (Erzurum, Artvin, Diyarbakır)
köpek : “degirmene dayanan köpek dere sıyırdır.” KA. 134a-1 (DS. it) (Diyarbakır, Doğu Trakya)

kelb (Ar.) : “oğlanın iki **kelbçügezi** varıdı” DK-V.14 (KT. it)

CXV. kadın, urağut, iltü, ‘avrat tabakalaşması

kadın : “karavaşa ton geyürsen **kadın** olmaz” DK-V.3 (TS. katun > kadın) [14.-15. yy.]

urağut (DT.) : “ol **urağut** sana ne bolur” BH-106b/4 (DLT. 81/71; kadın) (TS. kadın, nisa)

[14.-15. yy.]

iltü (Kıpt.) : “eyitse sen benim **iltümsün** dise āzād olur” KG-90b-12 (KıptTS; kadın)

‘avrat (Ar.) : “bir er ü bir **‘avratın** destānıdır M-20/11 (KT. amiyanesi karı, zevce)

“ve ol karı **‘avrat** kaşabası başına bağladı” BH-106a/20

“namaz ana farz olmuş olur gerek er gerek **‘avrat** olsun” KG-4a/1-2

CXVI. kara, siyāh tabakalaşması

kara : “birisi dir **kara** vü biri kızıl” İ-2227 (DLT. 5/3; siyah, kara)

“haq eyitdi sen yirinme iy **kara**” G-202b/11

siyāh (Far.) “mārlar günini itdiler **siyāh**” İ-4973 (BK. elvandan kara, sevad)

CXVII. karı, koca, pîr tabakalaşması

karı : “karı dünyâyı nite öküş **kovar**” SN-308 (TS. yaşlı, ihtiyar) [14.-17. yy.]

koca : “yā nice yordı düşün baban **koca**” Yz. 3-10 (TS. ihtiyar) [13.-19. yy.]

pîr (Far.) : “iy **pîr** eger bu ağacın yimişine irişi olursañ baña andan tuhfe getürgil” MT-67a/12-13 (BK. koca ve ihtiyar kimse)

CXVIII. kavl, söz, Geleci tabakalaşması

kavl (Ar.) : “muştafânın **kavline** inanavuz” M-16/12 (KT. söz)

söz : “**geldük** imdi atalar **sözin** söyleyelüm” KA. 116a-6 (DS. söz, Diyarbakır)

Geleci (Mog.) : “niçe sır **kelecisi** söylendi bol” SN-140 (MÖK; TS. söz, lakırdı) [14.-18. yy.]

CXIX. kebāb, söklinç tabakalaşması

kebāb (Ar.) : “geçen uçmağa gire yiye **kebāb**” Yz. 63-9 (KT. pişmiş et)

söklinç (DT.) : “diledüklerinden kuş etin **söklinçi** yiyeler” BH-66a/25

CXX. kiçi(k), tıfl tabakalaşması

kiçi : “ger ulu ger **kiçi** āndan şādıdı” İ-1959 (TS. küçük, ufak) [13.-18. yy.]

küçük: “şabâhdan karnın toyuran **küçükden** evlenen aldanmış” KA. 122a-10

tıfl (Ar.) : “**tıfl** oldu bu ‘aqlum niçe pîrise lebünle” KB-62r-2/5 (AK. her nesnenin küçüregi)

CXXI. koldaş, yoldaş, harîf, dost tabakalaşması

koldaş : “zihi kudret issi nider **koldaşı**” SN-59 (TS. arkadaş) [14.-15. yy.]

“hergiz ayrılmaya ‘ışk **koldaşlığı**” G-11a/4

“**koldaşı** ‘ömer-i hattâb kâtil-i küffar” BH-19b/2

yoldaş : “kim hâlâl ola bu cân **yoldaşlığı**” G-11a/4 (EATS. yol/iş arkadaşı)

“seviyile bile vara bâkî **yoldaş** olanı gör” YD-22/6

“müfsîdlere **yoldaş** olalar **dösthıkları** düşmenlige döne” MT-10b/1-2

harîf (Ar.) : “şâh oturmuş ileyinde dört **harîf**” G-125b/7

(AK. hem-sanat, birbiriyle alışveriş ettiği kişi)

dost (Far.) : “müfsîdlere yoldaş olalar **dösthıkları** düşmenlige döne” MT-10b/1-2

(BK. düst : yâr, muhib)

CXXII. konuk, müsâfir tabakalaşması

konuk : “eger girçek **konuğışa** aç gözün uyanuğışa” YD-153/2 (TS. misafir) [13.-19. yy.]

“her kişi kim **konukluk** ideyidi” Yz. 39-14

“kadrin bilgil yolak ‘azîz **konukdur**” BH-30b/3

müsâfir (Ar.) : “saçuñ hindinde bu cânım zamândur ki **müsâfirdür**” KB-49r-3/2 (TAS. misafir: konuk)

CXXIII. kulaGuz, yalavaç, peygamber, rehber tabakalaşması

kulaGuz : “kul içinde **kulavuz** oldur aña” G-10a/8 (TS. kılavuz, rehber) [14.-17. yy.]

“çağal saña **kulavuz** ola” MT-6b/6

“görünen köye ne **kulağuz** gerek.” KA. 134a-12

yalavaç : “ ‘ayîşeyi şiddîka **yalavaç** dutdılar” BH-86a/13 (TS. peygamber, elçi) [14.-15. yy.]

peygâmbere (Far.) : “nitekim **peygâmbere** kıldı hitâb” G-11b/8 (TAS. elçi, yalvaç)

“gösterür **peygâmbere** doğru yol” M-12/4

rehber (Far.) : “kuşlara hüdhüd meger **rehber** ola” M-2/3 (KT. kılavuz)

CXXIV. mey, şarâb, içgü tabakalaşması

mey (Far.) “ol daḥı şol şuyı eksük **mey** gibi” G-121a/9 (TAS. şarap)

şarāb (Ar.) “bu ğurūr **şarābı** aldanmağından ve ḥarām şarābı esrimeğinden dünyānuñ az ḥōşlığına aldandunız” MT-10a/10-11 (TAS. <şerāb; alkollü içki)

içgü : “bir şiyzā gönüllü kişıye bir çok söylegene bir **içgüciye..**” MT-53a-3/4

CXXV. ne, çi tabakalaşması

ne : “ılan balık gibi ki **ne** bellü balıkdur ve **ne** bellü ılandur” MT-7b/13 (TS. ne) [13.-16. yy.]

çi (Far.) : “bilmeyene **çi** düzaḥdur **çi** behişt” G-66b/9 (BK. istifham meckiinde irad olunur)

CXXVI. nem, öl, yaş tabakalaşması

nem (Far.) : “gözüm **nemi** neme eksük kōmaz velī yāruñ” KB-3r/2 (TAS. hafif ıslaklık, rutubet)

öl (DT.) : “şol **ölde** dirmekden ol yigrekdür” TM-56a-D9 (TS. yaşlık, nem, rutubet) [14. yy.]

yaş : “kendü ḥālinde kurudur **yaş** degül” G-189a/10
(DS. yaş, ıslak) (Diyarbakır, Erzurum, Doğu Trakya)

CXXVII. ög, uş, akl tabakalaşması

ög : “‘**aklını** cem‘ eyledi dirdi **ögin**” G-32a/10 (TS. akıl, hatır, zihin) [14.-18. yy.]

“korḥum budur **ögsüze** ki bir ḳan ide la‘lün” KB-12r-2/2

uş : **uşşunı** dir başuñ añla sözüñ Yz. 34-10 (TS. akıl, fikir) [13.-19. yy.]

uşşı geldi başına açdı gözin Yz. 5-11 (11 kere)

“eydür **uşlu** bütlerē ḳanda söge” M-10/5

ḥaḳ yolına bağlaya **uşşın ögin**” G-43a/11

‘akl (Ar.) : “‘**aklı** olan ḥaḳ sözi bulduğı yirde alur” KA. 115b-10/11 (TAS. us)

“‘**aklı** gider unudur ol kendözin” Yz. 19-4

CXXVIII. ögüt, naşihat, pend tabakalaşması

ögüt : ḳardaş **ögütlerün** biri budur” MT-6b/1 (DLT. 37/24; ögüt)

“kişi gerek çok bile ol gerek **ögüt** ala” YD-247/2

“‘aşıḳa **ögüt** ne aşşı ḳılısar” M-26/7

naşihat (Ar.) : “çok **naşihat** virdiler kār ḳılmadı” M-26/6 (AK. ögüt)

pend (Far.) : “anuñ ḳazāsına rāzī bolmassañ ve vā‘ızlar **pendin** işitmessin” BH-157b/13-14 (BK. vaaz u nasihat, ögüt)

CXXIX. ölüm, memāt, māt tabakalaşması

ölüm: “hergiz **ölümü** kendüye yakın görmeye” MT-20a/3 (DLT-35/22; ölüm)

memāt (Ar.) : “yoksa hâzret ehline yokdur **memāt**” G-70b/6 (AK. ölüm)

māt (Ar.) : “şeh yolına şaldum atımı **māt** ivine ben” KB-11-1/5 (TAS. ölüm)

CXXX. sırça, züçâc tabakalaşması

sırça : “gönülüm **sırçasını** uşadursın” KB-29v-1/4 (TS. cam, billur) [14.-18. yy.]

züçâc (Ar.) : “o direklerün biri ola **züçâc**” Yz. 32-2 (KT. sırça,cam)

CXXXI. tamu, cehennem, düzah tabakalaşması

tamu (Sog> ET.) : “**tamu** içre bir kavum gördümidi” Yz. 53-3 (TS. cehennem) [13.-19. yy.]

“**tamudan** nitesi hâlâşı bula” SN-101

cehennem (Ar.) : “buhlıla zâhid **cehennemde** yite” M-204/5

(AK. İbranice “cehennâm”dan gelir)

dūzah (Far.) : “**dūzah** içre biri eydür şuşadum” Yz. 53-4 (BK. cehennem)

“bilmeyene çi **dūzahdur** çi behişt” G-66b/9

“senünile **dūzağa** kim ireler” M-37/15

CXXXII. tîn, gil tabakalaşması

tîn (Ar.) : “nitekim ten aşlı mā’ u **tîndurur**” G-51b/6 (AK. balçık)

gil (Far.) : “dünyede ferş var sende âb u **gil**” G-52a/5 (BK. balçık)

CXXXIII. toprak, hāk, türāb tabakalaşması

toprak : “ilk foğullık **toprak** eyler ortada” G-126b/4 (DLT. 12/6; toprak, kum, toz)

hāk (Far.) : “ ‘âlem-i **hākden** gelen **hākdür** yine” G-69a/9 (BK. türab ve toprak)

türāb (Ar.) : “senün o çok rahmetün den bu bir avuç **türāb** nedür” YD-89/6 (AK: toprak)

CXXXIV. uçmak, cennet tabakalaşması

uçmak (Sog>ET.) : “**uçmak** ehli çün buları göreler” Yz. 54-12 (TS. cennet) [13.-19. yy.]

“nitekim **uçmak** sekizdür iy ‘azîz” G-4a/2

“yig ola kim sensüz **uçmak** vireler” M-37/15

cennet (Ar.) : “ehli **cennet cennete** çün gireler” Yz. 57-8 (AK. cennet)

CXXXV. üzüm, engür, küzüm tabakalaşması

üzüm : “türkmen eydür **üzüm** aluñ yiyelüm” G-36b/6 (DLT. 50/35; üzüm)

“kim çaçal **üzüm** yimiş dañı ğaflet uykusına düşmiş yatur” MT-2a/3

engür (Far.) : “pārisî eydür be-în **engür** harîm” G-36b/4 (BK. üzüm)

küzim (Er) : “ermenî eydür ceyis hağūğ **küzim**” G-36b/5

CXXXVI. yağı, haşm, düşman tabakalaşması

yağı : “rūm dahı **yağı** olmışdı aña” İ-6691 (TS. düşman) [13.-19. yy.]

haşm (Ar.) : “urđı **haşmıla** savaş bünyādını” İ-350 (TAS. düşman, yağı)

düşman (Far.< Mog.) : “yüregine **düşmenün** baş olasın” İ-355

[TAS. tustagsan (Moğ.) > düşmān (Far.)]

CXXXVII. yanut, cevāb tabakalaşması

yanut : “kim eygülüğe **yanud** yokdurur” BH-169b/14 (TS. mükafat, karşılık) [14.-15. yy.]

cevāb (Ar.) : “namāzdayiken dahı namāzın kıya **cevāb** vire” MT-8b/2 (KT. yanut)

CXXXVIII. yazuq, günāh tabakalaşması

yazuq : “tevbe kıl **yazuqdan** döngil girü” Yz. 36-14 (TS. günah, cürüm) [13.-17.,19. yy.]

“diledi kim **yazuğından** yolına” G-31a/4

yazuqlu (T+T) : “ol **yazuqlular** gönüci aħmede” Yz. 54-14

günāh (Far.) : “görütürür her ne kılsavuz **günah** (TAS. dince suç sayılan davranış)

ger kılavuz ol **günāha** bir kez āh” Yz. 1b-4

günāhlu (Far.+T) : “bunlar eydür biz **günāhlu** kıllaruz” Yz. 52-6

CXXXIX. yılan, mār tabakalaşması

yılan : “yimege kaçd itdi **yılanlar** ānı” İ-5220 (DLT. 31/17; yılan) (DS. c.11; yılan) (Hasanoğlan Ankara)

mār (Far.) : “irdi bir vādiye kim töluydı **mār**” İ-7795 (BK. yılan)

CXL. yılduz, kevkeb, necm tabakalaşması

yılduz : “k’altı **yılduz** çün şeref eyvān alır” İ-500 (TS. yıldız) [14.-16. yy.]

“alnumı ay bilürem bu gözlerümi **yılduz**” YD-106/1

kevkeb (Far.) : “oldı tālî **kevkebi** feth ü zafer” İ-488 (BK. yıldız)

necm (Ar.) : “**necm-i** şākıb kim zühāldür çün çirāğ” İ-3230(AK. yıldız)

CXLI. yok, leke tabakalaşması

yok (II) : “yoğurt dökülse **yokı** kalur” KA. (P) 22a-10 (DS. c.11; leke, iz, kalıntı) (Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun)

leke (Far.) : “balçıkı dīvāra ur dutarsa hoş dutmazsa **lekesi** hoş” KA. (P) 23a-2 (TAS. kirliliği gösteren iz)

CXLII. yoklu, yoksul, fakīr tabakalaşması

yoklu: “ol **yoklu** aydur” BH-132b/2 (TS. fakir, muhtaç) [13.-15. yy.]

yoksul : “gördiler mu‘cizi **yoksul** u bay” G-12b/10 (TS. fakir) [13.-19. yy.]

“saña destgîr ola ve çün **yohsul** olasın” MT-25b/13

“ol **yoksul** rızvānerdi” BH-133a/6-7

faķîr (Ar.) : “ gelsün eydün ger ğanîdür ger **faķîr**” G-53b/10 (AK. muhtaç ve az nesnesi olan)

CXLIII. yürek, kalb tabakalaşması

yürek : “**yüregine** düşmenün baş olasın” İ-35 (DLT.33/193; yürek, kalp)

“anun odına **yürek** tağlu ola” G-30b/5

“**yürek** delük delük olıban nâleler kılır” KB-2r/9

kalb (Ar.) : “**kalbüm** şāfî sanurlar vay ne düşvār iş benüm” YD-225/6 (AK. yürek)

CXLIV. zarar, ziyân tabakalaşması

zarar (Ar.) : “gelürolur dembedem nefse **zarar**” G-153b-10 (AK. ziyan yetiştirmek)

ziyân (Far.) : “bilesin sūd u **ziyānu** neyimiş” G-43b/7 (BK. noksan ve zarar)

“bularun bir kılına **ziyân** degürmegil” BH-96a/

Tabakalaşma Cetveli

Yukarıda verilen kelime tabakalaşmaları, Eski Anadolu Türkçesi içerisindeki farklı ağızlara ait kelimelerin tabakalaşması, Eski Anadolu Türkçesinin kelime kadrosuna ait kelimeler ile dış ödünçlemeli kelimelerin tabakalaşması ve bu kelimelere ek alıntı kelimelerin eş veya benzer anlamlı olarak tabakalaşma ağına katılımı şeklinde üç farklı temâyülde gelişim göstermiştir.

Dış ödünçlemeler, bir tabakaya aynı dilin farklı bir diyalektinin etkisiyle oluşur. Bu ağız gibi dar ölçekte bir diyalektle olabileceği gibi lehçe tabakalaşmaları gibi geniş ölçekte de olabilir. Bu bölümde Eski Anadolu Türkçesinde kelime düzeyindeki dış ödünçlemeler işlenecektir. Eski Anadolu Türkçesinin dış ödünçleme seviyesinde olan kelime tabakalaşmaları, sırasıyla Doğu Türkçesi (20 kelime), Erken Azerbaycan Türkçesi (11 kelime), Kıpçak Türkçesi (2) ve Eski Türkçe (10 kelime) ile oluşmuştur.

Alıntı kelimeler, Eski Anadolu Türkçesi kelime kadrosuna yabancı dillerden alınmış unsurları ifade eder. İncelediğimiz metinlerde, sırasıyla Arapça (67), Farsça (55), Moğolca (20), Yunanca (2) ve Ermenice (1) kökenli kelimelerin kelime tabakalaşmaları içerisinde yer aldığı tanıklanmıştır.

2.2.2.4. İç Ödünçlemelerle Oluşan Tabakalaşma

Bir diyalektin kendi diyalektal özelliklerine uzak olmayan tabakalardan gramer unsuru ödünçlemesi, iç ödünçlemedir. Eski Anadolu Türkçesinde, iç ödünçlemeler, Tamlananı morfofonetik olarak değişen tamlamalar üzerinde yoğunlaşır. Tespit edilen örneklerin bir kısmı, ödünçleme ilişkisiyle değil, manzum eserlerde müelliflerin vezin gereği ilgili kelimeyi kullanmaları şeklindedir. Bir eserde bir tamlamanın iki unsurunun da morfofonetik olarak eş veya frekans olarak baskın olduğunu görüyorsak o eseri o tamlanana ait tabakadır, şeklinde yorumlayabiliriz. Söz gelimi, ğarīb-nāme “tevbe kı1- (6)” tabakasıdır. Eserdeki tevbe vEr, tevbe getir- tamlamalarındaki vEr-(1) ve getir-(1) tamlananları ödünçlemedir. Eserlerdeki kelime tercihlerinde frekans olarak eşitliği, denkliği söz konusu olduğu durumlarda, o eseri tüm alternatif kullanımlarıyla alternanslı bir tabakaya hasrederiz. Söz gelimi, yūsuf u zelīhā ‘afv Et-(2), ‘afv eyle-(2), ‘afv kı1-(2) tabakasıdır. Eserlerde, bir tabakalaşma tespit edilememesi durumunda, farklı eserlerden malzemeleri sayıp dökme yoluyla genel temâyülü gösterme şeklinde örnekler sıralanmıştır.

a. ‘afv Et- (Ar.+ T) , ‘afv eyle-(Ar.+ T), ‘afv kı1- (Ar.+ T) tabakalaşması

“biñ günāhı ‘afv ıder bir şalavāt” Yz. 103-3 (2 kere geçer)

“şuçumuzu bağışla ‘afv eyleyü” Yz. 1-3(2 kere geçer)

“ben sizüñ ‘afv kıldum ol suçunuzu” Yz. 1-3 (2 kere geçer)

“inşāllah kim çalap ‘afv eyleye” G-167b/11 (1 kere geçer)

“çığrışur yā rabbī kılgıl ‘afv ‘afv” G-8261 (1 kere geçer)

“kim günāhlar anuñıla ‘afvolur” G-9665 (1 kere geçer)

b. tevbe kı1- (Ar.+ T), tevbe vEr- (Ar.+ T), tevbe getir- (Ar.+ T) tabakalaşması

“her dem istiğfār u tevbe kı1alar” G-873 (6 kere geçer.)

“çün bu nefse tevbe virdi ol velī” G-1020

“ol getürdi tevbeyi kamu bilür” G-9655

c. secde kı1- (Ar.+ T) / secde Et- (Ar.+ T) / secde eyle- (Ar.+ T) tabakalaşması

“bundan ötürü dur çalaba secde kı1” Yz. 1-4 (6 kere geçer. Başka tamlama kullanılmaz.)

“tağlar taşlar secde kı1ur göricegez dervişleri” YD-197a-3 (1 kere geçer)

“tesbīhini unıdup ol ayruk secde de itmeye” YD-57a-2 (1 kere geçer)

“gelmeyen gelmedi şapdı secde eyledi şapdı” YD-14a-1 (1 kere geçer)

d. seyir Et- (Ar.+ T) / seyir eyle- (Ar.+ T) tabakalaşması

“sülūk **seyir iden** ‘ışkuñ erine” YD-290/10 (1)

“çıka **seyir eyleye** ol semāvāt içinde” YD-295/27 (1)

e. güç götür-/ güç gör- tabakalaşması

“**güç götürdüm** diyenler eli irinceyimiş” YD-124/3 (1)

“çağurup eydeler gel **güç görenler**” YD-262/8 (1)

f. belā bul- (Ar. +T) / belā gel- (Ar. +T) /belāya uğra- (Ar. +T) tabakalaşması

“bal isterken **belā buldum.**” KA. 131b-5 (1)

“**belā gelmeyince** bal yenmez.” KA. (P) 14a-7 (1)

“bal isterken **belāya uğradum.**” KA. (P) 21b-8 (1)

g. ziyān Et- (Ar. +T) / ziyān eyle- (Ar. +T) tabakalaşması

“tama‘çok **ziyān ider.**” KA.121b- 5 (1)

“yavuz sirke küpine **ziyān eyler.**” KA. 126a-6 (1)

h. aşşı Et-/eyle-/kıl- tabakalaşması

“şon beşīmanlık **aşşı itmez.**” KA. 117a-5 (1)

“şon peşīmanlık **aşşı eylemez.**” KA. 12b-6 (1)

“ecel yiri açıkdur cebe dahı **fāyide itmez**” KA. 126a/13 (1)

“‘āşīka öğüt ne **aşşı kılısar**” M-26/7

“kimseye hīç **aşşı kılmaz** nāmı” G-6b/7 (2)

“ille şıdk **aşşı idiser** şādīka” G-10254 (1)

i. rah̄met kıl- (Ar. +T)/ rah̄met eyle-(Ar. +T) / rah̄met Et-(Ar. +T) tabakalaşması

“hāk meger fazl eyleye **rah̄met kıla**” G-77a/11 (10 kere geçer)

“hāk meger fazl eyleye **rah̄met kıla**” G-77a/11

“ola kim **rah̄met kıla** ol pādīshāh” VN-1/6

“hem süleymān-ı fakīre **rah̄met it**” VN-105/9

“kamuya sen **rah̄met eyle** iy rah̄īm G-104 (2 kere geçer)

“şuçlu oldum **rah̄met it** ben miskine” G-890 (2 kere geçer)

“ol rah̄īmdür **rah̄met ider** kılına” Yz. 1-4

j. ad vEr-/ad қо- tabakalaşması

“doğmadın oğlana **ad virmek** olmaz” KA. (P) 24a-2 (1)

“toğmaduk oğlana **ad қоmak** olmaz” KA. 132a-11 (1)

k. ziyāret eyle- (Ar. +T) / ziyāret kıl- (Ar. +T) tabakalaşması

“ziyāret eyleyüp girü dönerler” KEMŞ-8b-9

“ziyāret kıl ki cānuñ şād idesin” KEMŞ-13b-10

l. kulağ Dut-/kulağ aç- tabakalaşması

“kulağ dut dinlegil işbu sözi” ” KEMŞ-3b-10

“dürr-i ma’niye kulağ tut iy refik” İ-3

“sözüme kulağ dut her ne dirsem ihmāl kılma” MT-9b/1

“aç kulağ bir işit iy yol eri” G-18a/11

“cān kulağın açup bu hikāyet remzin anlañ” MT-9b/10

m. zār kıl- (Far. +T) / zār Et-(Far. +T) / zār ol-(Far. +T) tabakalaşması

“nāliş u zār kılup tañrıya yalvardı” MT-12b/8

“yāruñ firākı gökdeki bulıdı zār ider” KB-218r-3/1

“kimsene bencileyin zār olmasun” M-28/1

n. nāle eyle-(Far. +T) /nāle kıl- (Far. +T) tabakalaşması

“nola şöyle nāle eylersem ki ūd” İ-13

“yürek delük delük olıban nāleler kılur” KB-2r/9

o. ābdest al- (Far. +T) / ābdest it-(Far. +T) / ābdest kıl-(Far. +T)

“ābdest almağa ya içmege yaramaya” KG-6a-6/7

“ābdest itmek yok ol kişiye kim örü tıruriken...” KG-10a-8/9

“ābdest kılduğdan şonra ebū ḥanife ve ebū yūsuf kavlinde...” KG-5a12/13

p. Tamlayan +Et-

“özgeṭarīk gerek ve ol ṭarīkıla tañrıya irişmek beyān ider” G-116a/7

“kendüyi öger diyü ‘ayb itme baña” İ-58

“ ‘arż ider özini ki benem ḥūn-baha-yı ‘ışk” KB-2r/8

“ya‘ni derdin ‘arż ider ol dōstına” G-6339

q. Tamlayan +kıl-

“zehre kanı ki cehd kılām bir ısıрмаğa” KB-187r-1/3

“ol denizde yavu kıldı kendüzin” G-7b/1

“luṭf kılun ol bağışlasun cānum” M-14/9

“namāz kılun ādemiler teḥī ḳalası degüldür” YD-109/4

“namaz kılması vaktin sovuğ diyüp üşürsiz” BH-82a/7-8

“ ya aruğ bolsa ya ğlü bolsa anı ḳurban kılma revā bolmas” BH-69b/21

“tebbe kıl yazukdan döngil girü” Yz. 36-14

2.2.2.5. Eski Anadolu Türkçesi Kelime Tabakası

Bu bölüm, Eski Anadolu Türkçesinin kelime tabakalaşmasında, ağız, ödünçleme veya alıntı gibi herhangi bir tabakadan elde edilebilen; ancak, birden çok kelimeyle tabakalaşma ilgisi gösterilemeyen, ilgili anlamı ifade etmede yeterli görüldüğü ihtimaliyle (henüz) alternatifi olmayan, tespit edilemeyen veya sık kullanılmadığı için hâkim tabaka olan kelime kadrosu kategorisini içerir. İncelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz bu kelimelerin tarama, derleme, diyalekt ve yabancı dil sözlüklerinde veya konuyla ilgili çalışmalarda tanıklanmış olması, bu kategorinin oluşturulma yöntemidir.

Fiil Kategorisi

ağ- : “it üni göge **ağmaz**” KA. 135a-13 (TS. yükselmek, çıkmak) [13.-14.-15.-16. yy.]

“anuñçün ki bine vü göge **ağa**” SN-123

“muḥammed muṣṭafā mi‘rāca **ağdı**” BH-45a/18

ağra- : “**ağrayı** sıçana baḳtı sıçanı ditremek dutdı” MT-33b/8 (TS. homurtulu ses çıkarmak) [14.-18.yy]

“**ığranı**maz nağmelerümi benüm” M-123/14

ar- : “yavlaḳ **armışlardı** gey diñlendiler” G-36a/8 (TS. yorulmak, yorgun düşmek) [14.-16.yy]

“**arırıldı** ‘ışkına mâh-ı felek” İ-1384

arnuğ: “aç u **arnuğ** u şusuz u yaluñuz” SN-4205 (TS. yorgun,yorulmuş) [14. yy.]

“anuñ devleti **arğın** kendü dilegüme döndürem” MT-23b/8-9

aruḳ : “ol **aruḳlar** girü anı yidüğü” Yz. 49-8 (TS. zayıf) [13.-19.yy.]

“gözi yaşlu teni **aruḳ** beñzi şaru ve baḳışı heybetlü” MT-24a/12-13

balḳı-: “görse yüzün nūrınuñ balḳıduğunu gelüp” YD-3/4 (TS. parlamak, ışık saçmak) [13.-18.yy.]

barış- : “gerek ki **barışayıldı** bu şarfıla sâde” KB-84r-2/4 (TS. uyuşmak) [14.-15.yy.] (DS. c.2; uyuş-, anlaşı-) (Denizli, İçel)

başar- : “âleti yok kimse ne iş **başara**” G-70a/2 (TS. idare etmek, elde etmek) [14.-15. yy.]

“bî-şek ol er her işi ḥōş **başara**” M-6/8

bayı- : “ol ḡarīb **bayıtdı** gey beni ḳatı” Yz. 47-6 (TS. zengin olmak) [14.-16.yy]

büge-: taş u taş anuñ yolın **bügeyimez**” G-28a/11 (YTS. önünü engelle tutarak yükseltmek) (DS. c.2; suyun önüne bent yapıp toplanmasını sağlamak) (Torbalı İzmir)

bur-: “kuş dilinde eyle **burar** kılını” M-149/2 (TS. bükme, çevirmek) [14.-17.yy.]

büri-: “yüzüñi **büri** deve üzre otur” Yz. 69-13 (TS. örtmek, setretmek, sarmak) [13.,15.,16, 17. yy]

büdr-: çapariken ağ boz atıñ **büdrimesün**” DK-D.66 (TS. sendelemek) [14.yy.]

çalpa-: “yazuk arusuzına **çalpaşur**” BH-95b/20 (DLT. 370/293; pisleşmek)

çap-: “boğaç han **çapıp** yetdi” DK-V.17 (TS. hücum etmek, koşmak) [14.-19.yy.]

“görinen yavınan **çapınan** kaçan” SN-29

çığır-: “bir **çığırmağda** yehūdānuñ işi” Yz. 79-12

çıkra-: **çıkraşup** beyinleri kaynarıdı Yz. 53-8 (TS. fokurdamak) [13.yy.]

çıñra-: yine ol şā’ **çıñrar** u bir ün çıkar Yz. 87-7 (TS. çınlamak) [13.-19. yy.]

çön-: “gün kandan toğarsa elüñ o yaña çöner.” KA. 129a-13 (DS: c.3 dönmek) (Maçka, Yusufeli)

degür-: “selāmum **degür** didi ısmarladı” Yz. 46-15 (YTS. ulaştırmak)

Dın-: “kimüñ uşşı var ise hiç **dınmaya**” SN-37 (TS. ses çıkarmak, söz söylemek) [13.-16.yy.]

“çün **dınamazuz** cihānuñ şahına” M-67/9

dıķ-: “kim benüm ağzuma beş daş **dıķdılar**” M-153/12 (DS: c.12 içeri sokmak) (Gaziantep, Hatay, Antakya)

did-: “kim **diderem** etmek üstinde etin” M-149/13 (DS: c.4 didiklemek) (Ankara)

doķı-: “ilerü geleni çavuşlar **doķır**” M-154/10 (TS. vurmak) [13.-16.yy.]

dölen-: “bakup bāğa birez **dölendiyidi**” SN-1490 (TS. ağır davranmak) [14.-17.yy.]

“bişinci faşl yörümek ve hareket eylemek ve **dölenmegi** bildürür” TM-4a/5

“aşık gönli **dölenmez** ma’sûķın bulmayınca” YD-66/2 (TS. mec. karar kılmak)

döy-: “yañağı táb’ına **döymezdi** āfitāb” İ-1387 (DS. c.4; dayanmak, tahammül etmek) (Çorum, Yozgat, Niğde, Konya)

“tecellīsine tūr taşğı **döyimez**” KB-10v-3/3

duln-: “peygamber dünyadan **dulındı** erse ol ol oğlan daşra çıķdı” BH-60b/15 (TS. kaybolmak) [13.-18. yy.] (DS. c.4; gözden kaybol-) (Isparta, İzmir, Zonguldak, Kastamonu, Samsun..)

dumış- “iş bitürdüm diyübenin andan **dumışursız**” BH-83a/7 (DS. c.4; sessiz ve dargın durmak) (Bitlis, Çorum, Denizli)

dümük-(Mog.) : “siz varasız **dümügesiz** oyına” Yz. 4-5 (MÖK; oyalanmak)

düne-: “ağılda **düneye**” MT-40a/1 (TS. tünemek, gecelemek) [14.-16.yy.]

düri-: “cümle halkuñ aşlı andan **düridi**” G-19a/7 (TS. peyda olmak) [15.yy.]; (DS: c.10 çoğal-) (Hatay, Antakya)

düriş- : “sa’âdetdür **dürişmek** anda” KEMŞ-15a-7 (TS. çalışmak) [14.-19.yy.]

elikdür- : “varayım **elikdüreyim** nerdübân” SN-1753 (TS. elde etmek, ele geçirmek) [14.-15.yy.]

endik-: “seyyid ‘aleyhi’s-selâm bu kadar **endikdi**” BH-147a/14 (TS. şaşırmaq) [14.,16. yy.] (DS. c.5; şaşırt-) (Tokat)

esle- : “kendüzümüzi bizüz **eslemeyen**

yohsa kimdür hükümümüz **eslemeyen**” M-147/15 (TS. dinlemek, itaat etmek) [14.-19.yy.]; (DS: c.5 aldırış et-, önem ver-) (Düzce, Bolu, Çorum, İstanbul, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Hatay)

esri- : “harâm şarabı **esrimeginden** dünyânun az hoşlığına aldandunız” MT-10a/10-11 (TS. sarhoş olmak, kendinden geçmek) [13.-18.yy.]

Ev- : “dağı görmeklig ikisin **iverem**” Yz. 81-10 (TS. acele etmek) [14.-19.yy.]

“sözün çün geçer **ivme** söyle anıl” SN-274

evmegile kalkan peşimânlığıla oturur.” KA.124a-9

“yola varmağa ne bunca **ivelüm**” M-19/7

eymen-: “ânı kim mahşerden **eymenür** ola” M-266/1 (TS. korkmak, çekinmek) [14.-16.yy.]

gedil- : “çalışanda kara polat öz kılıcuñ **gedilmesin**” DK-D.35 (TS. gedik açılmak) [14.-15.-16.-18.-19.yy.]

gönen- “okuduğun kûr’ânısa **göneneyin** dillerüñe.” KA. 135b-12/13 (TS. refaha kavuşmak, sevinmek) [14.-17.yy.]

gönül- : “**gönüldüm** ölürisem dönüşüm yok” KEMŞ- 1b-5 (TS. yönelmek) [13.-16.yy.]

“hakdan yana **gönelicek** denizde yol vardur bize” YD-333/4

“**gönüldi** ol arada kodı anı” SN-132

“yüregüm yandı vü **göyüñdi** cânım” M-32-8

kadarla-: “toprağı **kadarladı** şüreti hañ bağladı” YD-358/3 (EATS. s. 393 düzenlemek)

kaķı- : **kaķıyup** yavu ķılmağıl bilünı SN-275 (ET) (TS. öfkelenmek; azarlamak) [13.-18.yy.]

“cānı gizlersem **kaķısardur** başa” KB-278v-1/3

“**kaķımağından** olur kan gözleri” M-10/4

kaķır- : “koşa bitmiş budak erdük **kaķırıldığa**” BH-147b/9 (TS. ayırırçasına bükme) [15. yy.]

kar- : “toprağa göz yaşlarını **ķardılar**” M-44/2 (TS. karıştırmak) [13.-20.yy.]

ķara-/ķarğa- : “taķrı **ķaraduğına** iblis ‘aleyhi’l-la’ne balta alır” KA. 130b-4/5 (TS. hor gör-; karala-; zemmet-) [15.-17.yy.]

ķarğa- : “oğlı kıızı olmayanı taķrı **ķarğayupdur** biz daķı **ķarğaruz**” DK-V.7 (ETS. beddua etmek)

ķavla- : “ayruk ‘özrin söyleye yā **ķavlaya**” Yz. 39-8(TS. gıybet etmek, zemmetmek) [13. yy.]

“kim ol ‘avratlar anı **ķavlaşdılar**” Yz. 39-6

ķavza- : “**ķavzanup** kendüsi tıramaz örü” Yz. 75-9 (TS. kavramak, yakalamak) [14.-15. yy.]

“ne var ‘aķl eger **ķavzanur** dürişür” SN-141

ķay- : **ķayır-** : “māye vü sūd u ziyāndan **ķayıra**” M-102/8 (TS. mukayyet olmak) [13.-18. yy.]

ķay(i)ķ(i)- : “**ķayķımaz** öņe soņa kime ki dīdār gerek” YD-135/4(TS.temayül göstermek)
[13.-16. yy.]

ķayıt- : “dirse ķanuķ ķatunu **ķayıtdı** geri döndi” DK-V.14 (ETSV. dönmek)

“bu cānum saņa fidādur ne yüzile **ķaytaram** yüz” KB-106v-3/1

ķaypın- : “ķağan aslan **ķaypınmaz** dilkülerden” KB-299v-4/2 (TS. çekinmek) [14. yy.]

kemiş- : “dişlerün eger göñlüme dürdāne **kemişmiş**” KB-70r-3/
(DS. c.8; yaşlılıktan zayıfla-) (Bursa)

ķığla- : “deve ķurma ķığlardı şimdi kestane **ķığlamaz**” KA. 130a-6 (TS. Koyun, deve gibi hayvanlar terslemek) [15. yy.]

ķocın- : “**ķocınur** yacanur cānıdur ‘aziz’” SN-27 (DS. c.6; sakınmak, çekinmek, kaçınmak) (Balıkesir, Uşak, Burdur, Isparta, Denizli, Aydın, İzmir..)

ķop- : “kāf u nūndan **ķopdı** nağmat u uşul” G-4b/8 (TS. çıkmak) [13.-16. yy.]

ķotar- : “**ķotarur** ol ni‘meti anaķlara” G-146b/6 (TS. yemeği kaba boşaltmak) [14.-17. yy.]

kōsil- : “yoręanuņa gōre **kōsil.**” KA. 120a-3 (TS. uzanmak, ayağını uzatmak) [14.-16. yy.]

ku- : “yūsufuņ başını yur öper **ķuar**” Yz. 4-9 (DS. c8 : kucaklamak, sarılmak) (Safranbolu, Zonguldak)

“buluşmışlar **ķuuřmıřlar** yaturlar” KEMş-4a-4

namla- (Mog) : “şartanda bir oğıla **namlarıdum**” DK-D.200-7 (MÖK; namnamak:okla vurmak)

opra- : “yā **opranmış** tenler yā yırtılmış deriler” BH-66a/8 (DLT. 140/122; eskimek, yıpranmak)

oşan- (DT.) : “severem severem severem **ořanmaķ** baņa yoķdur” KB-174v-3/1 (DS. usanmak) (Maraş, Yozgat)

ōtürde- (DT.) : āh ideyüm gögsümi **ōtürdeyüm** Yz. 59-12 (DLT. iç ekmek)

saņ- : “ol vaķt münāfiķlar ‘ālīyi **saņmaęa** ķařd ķıldılar” BH-136a/8 (TS. saplamak) [14.-19. yy.]

segirt- : “**segirdüben** řavāf itdüm iy ķardař” KEMş-5a-2 (DS. c.10; koşmak) (Trabzon, Van, Ankara, Kayseri, Konya)

sEz- : “resül **sizindi**” BH-106a/1 (TS. sez-) [14.-16. yy.]

sığa- : “hem **sığagil** arķasın elüņile” Yz. 79-14 (TS. sıvamak; okşamak; meshetmek) [14.-16.-19. yy.]

“yetimlerin başın **sığarlar**” BH-17a/21

şokran- : “ķaķıdı **şokrandı** ok şanemine” Yz. 60-4 (TS. söylenmek) [13.-19. yy.]

sō(yi)n- : “hī olup ol od **sōyündi** şanki müm” VN-41-8 (TS. sōnmek) [13.-19. yy.]

sōynük : “**sōynük** isdeyen günü bīnūr ola” İ-1995 (TS. sōnük) [14.-15. yy.]

sōyündür- : “arusın **sōyündür** balın andan ye” KA. 118b-4 (TS. ortadan kaldır-) [14.-19. yy.]

sÜkül- (DT.) : “**süklünüp** bişmiş ķuzı söz virdi hem” G-12b/10 (DLT. 126/5; kızartılmak, kebab edilmek)

şalbın- : “yumruğumda **şalbınan** řāhin benüm ķuřımı ölür gördüm” DK-V.56 (TS. heyecanlanmak, ırpınmak) [13.-16. yy.]

tap- (I) : “anı bir bilürler **şaparlar** aņa” SN-44 (TS. boyun eğmek, tabi olmak; bulmak) [15.-16. yy.]

“kıl olup cümle cihān anı **tapa**” G-11a/11

tırık- : “şöyle **tırık**di kaçıldı Zelhā’ya” Yz. 50-15 (TS. daralmak) [13.-15. yy.]

(DS. c.4; darlan-; sıkış-) (Amasya Azeri köyleri)

tokı- : “**tokıyanların** cezāsın virmedi” M-12/10 (TS. vurmak) [13.-16. yy.]

toyla- : “şonra andan dağ buları **toylaya**” Yz. 55-5 (TS. ziyafet vermek, ağırlamak) [13.-16. yy.]

“ışitdün süleymānı ol **toyladı**” SN-82

uçkun- : “ve ıpıssı durur **uçkunası**” BH- 9a/4 (TS. esirgemek) [14. yy.]

uğun- : “kimi düşer **uğunur** uşşı gider” Yz. 21-9 (TS. bayılacak hale gelmek) [13.-19. yy.]

ulal- : “**ulalınca** terbiyet kılmışdı” İ-2031 (TS. büyümek; çoğalmak) [14.-16. yy.]

“ne **ulaldı** ol bu mülk olmağıla” G-6b/6

“karnı toyar ve özi **ulalur** ve teni semrir” BH-80a/13

ut- : “anda genc vardur anı **utmak** diler” G-55b/6 (TS. kazanmak; yararlanmak) [14.-17. yy.]

“zührenün çengini avcıla **utam**” M-52/9

ügri- : “bişigin **ügridi** gökden indi ay” VN-53/4 (TS. salla-) [14.-16. yy.]

üyür- : “andayuk çalap celle celāluhu dükel kullarında bizi **üyürdi**” BH-39b/19-20 (TS. ürmek, seçmek) [14. yy.]

üz- : “yüzini gördün ümiz **üzmegil** hem ola vişāl” SN-1514 (TS. koparmak, kırmak, kesmek) [13.-18. yy.] (DS. c.11; koparmak, ayırmak) (Amasya, Samsun, Giresun, Niğde, Konya, İçel..)

“allah viren umudun **üzilmesün**” DK-D.66

“ömrüm ipi **üzüliser**” YD-384/5

yacan- : “kocınur **yacanur** cānıdur ‘aziz’” SN-27 (TS. çekinmek, kaçınmak) [14.-16. yy.]

“ışk eri cān virmege **yacanamı**” KB-279r-2/1

yaldan- : “ite etmek atıcağaz **yaldanur**” SN-230 (TS. yaltaklanmak) [14.,17. yy.]

yasa- : “**yasayıban** leşker-i isfendiyār” İ-5636 (TS. tertip, tanzim etmek) [13.-19. yy.]

“**yaşanınca** özi **yaşanıble**” KB-285v-2/3

yasta- : “başunı şeh çignine **yastayasın**” M-87/10 (TS. yaslamak) [14.-15. yy.]

yırla- : “bu bir niçe beyti düzüp **yırladı**

ışi tuş gelesin sizüp **ırladı**” SN-1640 (TS. şarkı söylemek) [13.-19. yy.]

yol-: “saçını **yoldı** çıkardı sakalın” M-93/11 (DS. c.11; koparmak; yırtmak)

(Niğde, Uşum, Diyarbakır)

yön-: “korkaram kim yūsufuma kırt **yöne**” Yz. 4-5 (yönelmek) [13.-19. yy.]

yu-: “yūsufun başını **yur** öper kıcar” Yz. 4-9 (TS. yıkamak) [13.-19. yy.]

“el eli **yur**, iki el yüzi **yur**.” KA. 132b-15

yügür-: “dünye **yügürdi** yitüben çağır” Yz. 5-6 (DS. c.11; koşmak) (Ahıska Kars)

“yüriyen sürinen **yügüren** uçan” SN-29

yükün-: “irdüm ıpasına **yükünüp** sundum ayağı” KB-175v-2/3 (TS. eğilmek)[14.-16. yy.]

yüpüle-: “ademileri gün uzun **yüpüler**” M-53/12 (EATS. taklit etmek)

İsim Kategorisi

abbak: “ola **abbak** ol kıarmış tenleri” Yz. 54-10 (TS. apak, bembeyaz) [15.-16.yy]

ala: “ala gözi būsītān-efrāzıdı” İ-1383 (TS. ela) [14.-16.-17.-19. yy.]

and: “**and** içdüñ **andunı** niçün sıduñ” Yz. 6-12 (TS. yemin, ahit) [13.-19. yy.]

añul: “ben arıradın yitem **añul** yürı” SN-2629 (TS. yavaş, sakın) [14.-16. yy.]

balçaq (Mog.): “kılıcınun **balçağı** kıan odaya geldi” DK.D.194-4 (MÖK, kılıç kabzası)

bayağı: “ve yā hoş çerimüz **bayağı** degül” SN-943 (TS. evvelki, eski(si)) [13.-18. yy.]

“hakkā şükür kim hālüm **bayağıdan** hoş oldu” YD-394/6

bolcaş (Mog.): “ol fitnece kırmaya bu **bolcaşa**” KB-109r-1/5 (MÖK; buluşma vaad ve yeri)

Buñ (ET): “**buñ** güninde kıoçlara ben işem uş” KB-300r-3/1 (ETSV. sıkıntı)

“**muñ** yirinde destgır bolğıl maña” BH-102b/6

buşu (ET): “ömer **buşısını** aydur” BH-106a/2 (ETS. öfkelen-, hiddetlen-/ öfke)

“kıatı buşmağıl nigāhı **buşudur** ‘aqlun düşmānı” YD-412/5

cebe (Mog.): “ecel yiri **açu kıdur** cebe dağı fāyide itmez” KA. 126a/13 (1) (MÖK; zırh)

cıda (Mog.): “ağ tozluca kıatı yayını eline aldı altun **cıdasın** kıolına aldı bidevî atını kıutdurdı” DK-V.17 (MÖK; mızrak, süngü)

degirmi: “kı dört buca kılıdur degül **degirmi**” KEMŞ-5b-5 (DS:c.4 yuvarlak) (İzmir, Artvin, Kars, Erzincan, Elazığ, Malatya, Ankara)

delim: “**delim** dürlü kıudretler uş gösterür” SN-39 (TS. çok, birçok) [13.-16.yy.]

“iy hüdəvendā senün kıütfun **delim**” G-7b/11

devlengeç: “bir **devlengeç** yuva yapar yürür ilden yavru kapar” YD-27/3 (TS. çaylak cinsinden bir alıcı kuş) [13.-16. yy.]

dünlük: “**dünlügi** altun ban ivlerümi getirüpdurursın” DK-D.57 (TS. pencere,baca) [14. yy.]

düş : “sen gice **düşmisin** ü gündüzle gözümde hayāl” KB-4r/5 (TS. rüya) [13.-19. yy.]

“bir gice **düş** gördi ki karnından kelid açardı” MT-20b/14

düzey : “ne delil birle birdurur kim cihān bir **düzeye** degüldurur” BH-138a/21 (DS. c.4; düzlük yer) (Çivril Denizli)

ece (Mog.): “suālüm var ıpuna iy dervişler **ecesi**” YD-351-1 (MÖK, yaşlı adam, aksakal)

eyegü: “kuş kanadın **eyegüsinden** sökem” M-227/5 (YTS. kaburga kemiği)

gögez: “**gögez** yirler çemenlerin kulan bilür” DK-V.4 (YTS. laciverte yakın mavi)

geñsüz : “el götürdi du‘ā kıldı **geñsüzin**” Yz. 8-8 (TS. istemeyerek) [13.-16.yy.]

giñ : “içi **giñdür** velikin kapusu ıar” KEMŞ-14a-6 (TS. geniş) [14.-17.yy.]

görk: “yūsufdan dağı **görk** içinde melih” SN-105 (TS. güzellik, iyi huy, süs) [13.-15.yy.]

güvenç: “dilerseñ ki bulasın üküş **güvenç**” SN-268 (TS. arzu; sevinç) [14.-16.yy.]

iley: “**ileyüñüzde** çalup aydan ozan olsun” DK-V.4 (TS. huzur, yan, ön, karşı taraf) [13.-16.yy.]

“şāh oturmış **ileyinde** dört harīf” G-125b/7

“dünyede ko **ileyünde** öleyim” M-50/9

imdi (ErAT.): “gör **imdi** kim ol nice dirdi ögin” SN-127 (ATS. şimdi)

“görelüm **imdi** yaradan neyler” DK-D.148

“ışid **imdi** eydeyüm bir anları” G-16b/7

“kurd eyitdi **imdi** nidelüm” MT-2b/3

“eydür **imdi** tizirek eş durmadın” M-82/14

issi: “eşegi **issi** didügi yire bağla.” KA. 122b-8

“iv **issi** çoğdur uyır nāgehın oyana gerek” KB-178r-2/1

“biz ev **issin** isterüz iy nāmdār” M-57/4

iti: “atar yayını katı oğı **iti** kıl ince” KB-161v-1/6 (TS. sert, keskin) [13.-17. yy.]

kaBurğa (Mog): “eyegülü ulalur **kapurğalı** böyür” DK-D.15-7 (MÖK; kabırka: kaburga)

kapçur (Mog): “geh yasama gāh **kapçur** geh tağar” G-149b-9 (MÖK; kabçur: hayvan vergisi)

ķaraņu (Mog): “ol batıcaķ ķaraņu mülki dutar” G-3399 (TS. karanlık) [13.-19.yy.] (7 kere ķaraņu şeklinde geçer.) ķaraņģu (DLT. 613/507) ķaraņķu (DLT. 540/441) (MÖK; ģaranggu: karanlık)

“bunı gör kim **ķaraņu** ķülhāndurur” İ-7764

ķaranu: “böyle ķatı vü **ķaranu** ki ola pend” İ-2186

ķaraņulūķ: “...gice **ķaraņulūķ** dōşegin dōşediler...” MT-12b/9

ķaranlūķ: “gōĉdi ķāfle gitdi **ķaranlūķ** gice” Yz. 16-10

ķaravul (Mog.): “oĝuz iline **ķaravul** olsun didi” DK-D.236-5 (MÖK; karagul: nöbetçi, gözcü)

ķarılıķ: “**ķarılıķda** pūzevenklikdür hemān” İ-7341 (TS. ihtiyarlık) [13. yy.]

ķaytaban: “**ķaytabandan** kıızıl deve giderise menüm gider” DK-D.32-7/8 (sürü,deve sürüsü, deve ahır) [14. yy.]

ķoşa: “**ķoşa** bādem şıĝmayan şar aĝızlum” DK-V7 (TS. çift) [14.-16. yy.]

“**ķoşa** bitmiş budaķ erdüķ ķaņrılduĝa” BH-147b/9

ķoşa ķo-: “anuĝ adıyla bile **ķoşa ķoduņ**” VN-106-3 (yan yana getir-) (Köksal; 2022: 287)

kölük: “yayaları **kölüklülerden** ilerü yaz kıldı” BH-109a/6 (DS. c.4; yük/binek hayvanı) (Çorum, Maraş, Kayseri)

könü (ET.): “**könüdurur** dōremiş dükeli ten üzre” BH-49b/13 (ETSV. doğru, dürüst)

küngüre: “ĉün geĉürdi **küngüreye** irürü” M-79/1 (DS. c.8; baca) (Bilecik, Eskişehir)

meņü (ET.): “inĉe sırāt keĉdüĝünĝden **meņü** uçmaķ bulduĝunĝdan” BH-164b/16 (ETS. sonsuz, ebedî)

meņlü (ET.): “ne **meņlü** ol kimseye kim aņa deĝse” BH-124a/1 (ETS. meņlü: neşe; neşeli)

nece (ErAT.): “iy ķarındaş **neĉeye** deĝin bu aĝır yük altında zebün olasın” MT-2b/9 (ATS. kaç, ne kadar)

oĝrı: “**oĝrı** güçlü olıcak rızķ issi şuçlu olur.” KA. 132a-7/8 (DS. c.9; hırsız) (İzmir, Eskişehir, Kastamonu, Trabzon, Adana..)

şadaķ (Mog): “**şadaķta** oĝum kişin deler” DK-D.248-11/12 (MÖK; sagadag: okluk)

şaĝu: “ölüyiĉün **şaĝu** şaĝmaķ gerekmez” KG-166b/3-4 (TS. aĝıt, mersiye) [14.-17., 19. yy.]

sak: “ĝafleti elden bıraķdı oldu **sak**” G-20b/3 (TS. uyanık) [14.-16 yy.]

seyükçi: “ayaķı sınıķ bolmasa **seyükçi** neyi **seyüklesün**” BH-104a/14
(TS. kırık çıkık(çı); kırık çıkığı ince tahtaya sar-) [14.-16. yy.]

semiz: yūsuf eydür **semiz** şığır didügi Yz. 49-8 (DS. c.10; besili, şişman) (Düzce)

sığıncaķ: “bir **sığıncaķ** şandumdı içümde ben” Yz. 6-5 (TS. sığınılacak yer) [14.-16 yy.]
“zā‘ifler **sığıncağı** ve hācetmendler varacağı” MT-65b/9-10

sığındı: “ayruk **sığındısı** yokdurur” BH-112a/5

şoyırğa- (Mog) : “gerçi anları **şoyırğayup** girü” İ-1214 (MÖK; taltif et- ihsanda bulun-)

şıltaķ (Mog) : “yāruñ yine bizümile **şıltağı** neyimiş” KB-130r-4/1 (MÖK; siltag: bahane)

ţapu (kıl-/et-/eyle-): “bilmeyen katında **ţapu kılmağıla** bükülmek birdir.” KA. (P) 4a-6
(TS. itaat et-; hizmet et-; ibadet et-) [13.-19. yy.]

ţulaz: “āhır ac koyduñ **ţulaz** yoħsul beni” Yz. 60-5 (TS. āciz, işsiz güçsüz) [13. yy.]

umaç: “humārī gözine olalı **umāc**” KB-221r-3/2 (TS. amaç,hedef) [14.-17. yy.]

yaluñuz: “ben kendü cānuma **yaluñuz** kem görürem” KB-293v-5/2
“**yaluñuz** elüñ āvāzı çıķmaz.” “KA. 122a-10

yalğuz (ErAT.): “**yalğuz** degülem belki cihān hūsnine ‘āşık” KB-62v-2/2 (ATS. yalnız, tek başına)

yalğuzek: “**yalğuzekdür** yār ü hīşi yoħ anuñ” KB265r-2/4 (TS. yalnız) [13.-16. yy.]

yaraķ: “**yaraķ** itdi ol ħoca ħurdi gider” Yz. 12-13 (TS. hazırlık; silah) [14.-19. yy.]

yaħtu: “nite kim kün kökdedurur ve **yaħtusı** dünyāda” BH-52b/1 (TS. nur, aydınlık) [14.-16. yy.]

yay: “**yay** u kış kayğı yimekdür pīşesi” G-65b/3 (TS. yaz) [13.-18. yy.]
“ırma bizi ol işikden kış u **yaz**” G-87a/4

yike (ErAT): “oğrı köpek **yike** ħana ivini birbirine ħatmış” DK-D.8-10 (ATS. büyük, iri, geniş)

yiyni: “erüñ ağırın **yiynisin** at bilür” DK-V.4 (TS. hafif; kolay) [14.-19. yy.]
“sökeller ağrısı **yiyni** bolur” BH-12b/13-14

“pāzişāh olan kişiyi bu nesneler ħatı ‘aybdur hem **yiyniceklidür**” MT-32a/3

yort: “ki her birisi sürdi ‘ālemde **yort**” SN-145 (TS. hüküm, nüfüz) [13.-14. yy.]
“pādişāhı kim bileydi kıl itmese **yort şavul**” YD-151/1

yumış: “her birisi bir şekil **yumuşdadur**” G-19a/1 (TS. iş, vazife) [13.-17. yy.]

yüklü : “ ‘avreti meger **yüklüyidi**” MT-21a/2 (TS. gebe, hamile) [14.-17. yy.]

“eger **yüklü** ‘avrata kân aldursalar ya hâcamat kılsalar kerâhiyyet olur” KG-160b/12-13

Tabakalaşma Cetveli:

Eski Anadolu Türkçesinin ağızları ve Eski Türkçeden Orta Türkçeye kullanılmaya devam edilegelen kelimeler, Erken Azerbaycan Türkçesi, Kıpçak Türkçesinden ödünçlenen kelimeler ile az sayıda alıntıların oluşturduğu kelimeler, Eski Anadolu Türkçesinin kelime kadrosunu oluşturur.

Eski Anadolu Türkçesinin morfolojik tabakalanışının ikinci bölümünü kelime tabakalaşmaları oluşturur. İncelediğimiz metinlerden hareketle, bu tabakalanış, tabakalaşmada içinde alıntı kelime bulunan kelime tabakalaşmaları, Eski Anadolu Türkçesinin ağızlarında bulunan kelimeler, Doğu Türkçesi, Eski Türkçe, Erken Azerbaycan Türkçesi ve Kıpçak Türkçesine ait kelimelerle oluşan dış ödünçlemeler, Türkçe kelime tabakalaşmaları, fonetik değişmelere bağlı kelime tabakalaşmaları, anlam değişmelerine bağlı kelime tabakalaşmaları ve iç ödünçlemelerle oluşan kelime tabakalaşmalarıyla oluşur.

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesinin tabakalaşma ve tabakalanması şu şekilde özetlenebilir:

Eski Anadolu Türkçesinde Fonetik Tabakalaşmalar

a. Eski Anadolu Türkçesinde, d/>y/ (geçişme) tabakalaşması söz konusudur. Ancak bu tabakalaşma içinde sınırlı sayıda örnekle tanıklanan geçişme-geçişmeme tabakası bulunur. Geçişmeme, y/ olmayan sesler için kullanılan bir ifadedir ve incelediğimiz metinlerde d/ ve d/ olarak görülür. Bunlar, bodak, adak ve idgü örnekleridir. Örneklerin bulunduğu eserler, KY ve BH'dir. d/ ve d/ örnekleri, bu eserleri, yaygın görüşün adlandırdığı şekliyle “karışık dilli” veya “karışık diyalektli” yapmaz. Bu durum, belirtilen eserlerin Eski Türkçeden ve Doğu Türkçesinden ödünçlemeyle bu fonetik özellikleri taşımaya devam ettiğini gösterir. Ayrıca, aynı metinlerde y/'li örnekler de sıklıkla tanıklanır.

b. Eski Anadolu Türkçesinde G# erimesi, yaygın bir eğilimdir. Kelimelerde, erimeyle birlikte nitelik nicelik dengelemesiyle yuvarlaklaşmalar meydana gelir. (kapu, yapu, aru...) Yuvarlaklaşma örneklerinin bir kısmı, kendilerinden önce gelen dudak ünsüzlerinin etkisiyle açıklanabilir. Diğer yandan, erime olmasına rağmen hiç yuvarlaklaşmayan örnekler de vardır. (çeri, katı, aşşı...)

Kelimelerde, erime ile birlikte Eski Türkçeden ödünçlemeyle erimeme örnekleri görülür. (biti, bitig; ulu, uluğ...)

Eklelerde, +IIG morfeminin erime, erimeme karşıtlığı, fonksiyon farkına neden olur. Yapım eki fonksiyonundaki örnekler (birlik, dirlik, yigitlik...) erimezken; sıfatlama eki fonksiyonlu örnekler (+IU: adlu, yaşlu, tatlu...) erime temayülü gösterir.

Eski Türkçede +IIG eki, Eski Anadolu Türkçesinde +IIK şeklinde tanıklanır. Bu ek, hece sonu k sesi için ayırt edici bir işaretle gösterilmezken (ك) art damak ünsüzü olan k sesinde işaret farkı (غ > ق) görülür. Bu nedenle +lık eki için tabakalaşma cetvelinde, erimeme ve ötünsüzleşme kategorisi söz konusudur.

c. Eski Anadolu Türkçesinde G/ ve #b yutulmaları ile Eski Türkçeden ödünçlemeyle yutulmamaları tabakalaşır. Bu fonetik tabakalaşma, morfolojik çeşitliliğe neden olur. Kelimelerde, G/ (yalan: yalğan, ilerü: ilgerü...) ve #b (ol- : bol-) tabakalaşmasına, eklelerde ise -(A)rU : -GARU, -GAn : -(y)An, -(y)A : -GA, +(y)A : +GA, -(y)AsI : -GAsI, -(y)IcI : -GUcI, +Ar- : +GAR- ve +ol- : +bol- morfemleri tanıklanır. Bu ödünçleme ilgisi, EAT.

ve T.'de, bazı eklerde temel eğilim hâline gelmiştir: boz-ğün, iç-gü, ur-ğan, yiygü, ısırgü...

d. $\text{ğ/} > \text{h/}$ sızıcılaşması, Eski Anadolu Türkçesinde en çok görülen fonetik ödünçlemedir ve Erken Azerbaycan Türkçesi aracılığıyla. Bunda, Erken Azerbaycan Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesinde yaşayan bir ağız konumunda olmasının etkisi büyüktür.

e. $\text{ç/} > \text{ş/}$ sızıcılaşması, $\text{f/} > \text{v/}$ ötümlülüşmesi, $\text{\#h}$ türemesi Kıpçak Türkçesi, $\text{g/} > \text{y/}$ yarı ünlüleşmesi ve ses göçüşmeleri Erken Azerbaycan Türkçesi, $\text{z\#} > \text{s\#}$ ötümsüzlüğü, $\text{\#m}$ Doğu Türkçesi, b/ , Eski Türkçeden ödünçlemeyle tabakalaşan diğer fonetik özelliklerdir.

f. Eski Anadolu Türkçesinde önlük ve artlık yayınmaları görülür. Ancak bazen önleşmeler ve artlaşmaların yanında önleşmeme ve artlaşmamalar ve ikili kullanımlar da tanıklanır. Bu durum manzum metinlerde, iç kafiye, kafiye, redife bağlı olarak gerçekleşebilir. Sebebi belirlenemeyen diğer önleşme ve artlaşmalar ise müellif veya müstensih'in eğitim durumuyla ilgili olabilir. Diğer yandan -ken eki hep ön ünlüdür, damak uyumuna girmez.

g. Eski Anadolu Türkçesinin ağızlarında türemelerle gerçekleşen morfofonetik genişlemeler, ses ve hece türemeleri (böyle+me, kız+ılan...) ve hece tekleşmemeleri (yigirmi, karındaş, ağayıl...) ses olaylarıyla tanıklanır. Morfofonetik aşınmalar ise en çok erimelerle oluşan ünlü uzunluklarıyla (olımiş) kendini gösterir.

Diğer yandan, Ulanma, karışma ve kaynaşmalar (şöylak, andayuk, deyük, nidevüz...) ise konuşmada telaffuz aralığının kısalmasıyla gelişen ve yayılan diğer ağız özellikleridir. Didaktik anlatımın sözü uzatmaya elverişli yönü nedeniyle mensur metinlerde ulanmama, karışmama ve kaynaşmama söz konusudur.

h. gibi: bigi, Eski Anadolu Türkçesinde farklı ağız gruplarını temsil eden bir tabakalaşma örneğidir. Bu ağız tabakalaşması, bir tür hece göçüşmesiyle gerçekleşir. Göçüşmede açık olan ses öne geçer. Ancak, hecenin telaffuzunda daha niteliksiz olan sesin hece başında olması, telaffuzda kolaylık sağlar ve konuşmada, $\text{\#b}$ daha kolay boğumlandığı için $\text{\#g'}$ ye göre bunu tercih eden bir ağzın ürünü olarak ortaya çıkar.

i. Eski Anadolu Türkçesinde, alıntı kelimelerde görülen $\text{d/} > \text{z}$ sızıcılaşması, bu kelimelerin orijinalinde görülmeyen peltekleşme, Arap dili özelliğidir ve buradan alıntıdır.

j. Eski Anadolu Türkçesinin fonetik tabakalanışı, bu Türkçeyi oluşturan ağızlar, bu ağızlarda yaşayan, gelişen ve değişen fonetik temâyüllerle şekillenir. Sonra, bu Türkçenin

bir ağzı durumundayken tabakalanan Erken Azerbaycan Türkçesi, etnik olarak bu Türkçeyi konuşan toplumların atası, uzantısı, unsuru veya komşusu, etkileyeni konumunda olduğu için Eski Türkçe, Doğu Türkçesi, Kıpçak Türkçesinden farklı ödünçlemeler ve farklı dillerden alıntılama ilgisiyle oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinin Morfolojik Tabakalanışı

Ek ve Ekleşmelerde Tabakalaşma

a. Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında ekleri oluşturan şekillerin ses ve hece türemeleriyle genişlemeleri çok yaygındır. +dAn şeklinin yanında onunla aynı işlevlere sahip +dAndIn, +lAdIn, +dAnCA ekleri, +CAK şekliyle birlikte +cAGIn ve +cAKIİK, +sI ile aynı fonksiyonda tanıklanan +lAsI, +sUz ;+sUzIn: +sUzdAn ekleri, -mAK : -mAKIİK ekleri, -dAn : -zdAn , -(y)IcAK : -(y)IncAK: -(y)IcAKIn şekilleri, -(y)AlI : -(y)AlIdAn ve -cAGAz -(n)cAGAz şekilleri aynı fonksiyonların ağız özellikleriyle genişlemiş şekilleriyle karışıklık ilişkisi içindedir.-(y)AlIdAn ekinin -(y)AldAn şekli, -GUÇI ekinin -GUÇ şekli, Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında morfofonetik aşınmalarla değişmiştir. Bu aşınmalar, düşme ses olayı aracılığıyla olur. Kimi zaman da açıklık uyumu gereği nitelik nicelik dengelemesiyle ünlü uzunlukları görülür. -Ar ve -Ir şekillerinin -Ī ve -Ā erime ve uzama örnekleri, bu durumu tanırlar.

b. Eski Türkçeden +dIn, +dA : +dVn, +GA, +GARU, +(I)N, +(I)G +GAR-, -GAsI , -GUÇI ,+Er- , -dACI, -GA, -GAn, -dIn, -GU, +GU, -GUr-, +bol- olmak üzere 18 morfolojik unsur; Doğu Türkçesinden +nI, +men, +mU, -z : -s, -GAy , V# -p , -dUkdA, -ArdA, +lUm, -(y)A, -(y)I, -(y)U ekleri (12); Erken Azerbaycan Türkçesinden +(y)Am, +sAn, -(y)Up+ : -mİş+, -(y)AndA, -gAç şekillerinden oluşan 5 öge ve Kıpçak Türkçesinden +Av (1) şekli ödünçlenir.

c. Arapçanın gramer kurallarına göre yapılan çokluklar alıntı morfolojik unsurdur: şeytanāt, şeyātīn, vuḥūṣ, evliyā gibi.

d. -(I)t ve +GIİ, şekli, Eski Anadolu Türkçesine özgü yeni kelime yapan eklerdendir. Binit, içit, aşıut, kırğıl (orta yaşı geçmiş kişi) bu yolla elde oluşan kelimelerdendir.

e. İncelenen Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tanıklanan -dI+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-dI+ ek dizisi şu an Türkçenin ağızlarında (Düzce, Yozgat ağzı gibi) da görülen bir ekleşmedir. (gördidi, tırdıdı... gibi)

f. Eski Türkçeden ödünçlemeyle G/ yutulmamasının tanıklandığı ekler, Eski Anadolu Türkçesinin ağızlarına ve Türkçeye yansımış ve temel şekil olarak korunmuştur. Eski

Anadolu Türkçesinde namazla-ğu, yiy-gü, göz+gü, Türkçede de görülen azgın, kızgın kelimeleri buna örnektir.

Kelimelerin Tabakalaşması

a. Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında çoğu Türkçenin ağızlarında görülen ditre-, göymeş-, , soyka, cüftlen-, ığşa-, ırğa-, böglet-, belinlet-, varlu, yoklu, balkı-, ar-, ıñra-, büge-, büdri-, çalpaş-, çıkraş-, did-, dık-, dölen-, döy-, dulın-, dumış-, endik-, esle-, kaypın-, kemiş-, kocın-, kuç-, oşan-, segirt-, üz-, ügri-, yu-, yükün-, küngüre, kölük, dünlük kelimeleri tanıklanır.

b. Dış ödünçlemeler, Eski Türkçe, Doğu Türkçesi, Erken Azerbaycan Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinden kelime örnekleriyle tanıklanır. Eski Türkçeden (10) ödünçlemeler, barğ, Buğ, buşu, kağı-, köni, meñlü, meñü, sü, tamu (Sog>ET.), uçmak (Sog>ET.) kelimeleridir. Doğu Türkçesinden adın, armağan, aşnu, ast, ıd-, ıglü, ınğa, isre, kol-, öl, opra-, ören, orun, ötürde-, sükül-, söklinç, tokda-, urağut, yaşın-, yaşuru kelimeleri (20) ödünçlenir. Erken Azerbaycan Türkçesinden ödünçlemeler (11), apar-, bala, Dap-, destemaz (Far. +T), imdi, neçe, öz, yağış, yağuz, yaman, yike kelimeleridir. Kıpçak Türkçesinden iltü ve küñ kelimeleri (2) ödünçlenir.

c. Arapça ‘alīl, ‘avrat, ‘ayān, ‘ilāc, ‘aql, asker, baħr, bükā, cehennem, cezā, cevāb, cümle, demlūc, du‘ā, evvel, faķīr, fāyīde, fikr, ğalbır (ğırbal), ğanī, ğidā, ğulam, ħalāyık, ħālī, ħarīf, ħaşm, ħayme, hediyye, hekīm, ħīle, ħıñzır, işāret, kadar, kafa, kalb, kamer, kavıl, kelb, leyl, mā’, mekr, melek, memāt, māt, miftāħ, müsāfir, naşīħat, Necm, nehār, remz, şarāb, şayd, şayyād, sem, şems, tabīb, temīz, tıfl, tīn, tuħfe, türāb, za‘īf, zarar, zeyn/ziynet, zıl, ziyāde, zücāc kelimeleri (67) tanıklanır. Farsça āb, ābdest, āfitāb, āsān, āşikār, āyīne, bende, çadır, ceng, çetr, çi, cūvān, danışmān, deryā, dost, dūzah, ejdehā, endīşe, engūr, fErişteh, gil, günāh, ħāk, ħastā, kebāb, kem, kevkeb, leke, leşker, māh, mār, mey, mihr, müşkil, nām, nem, nihān, pāk, pend, peygāmbēr, peyk, pinhān, pīr, rehber, rezm, sāye, şikār, siyāh, sūd, teħī, tiryāk, zaħm, zehr, zīr, ziyān kelimeleri (55) tespit edilir. Moğolcadan balçaq, bolcaş, cebe, cıda, cılasun, cılavu, dümük-, düşmān (Far.< Mog.), ece, Geleci, kaBurğa, kapçur, karañu, karavul, namla-, noħda, nöker, şadaq, şıltak, şoyırğa- kelimeleri (20) alıntılanır. Yunancadan anıhtar, beksimet (2), Ermeniceden ise efendi, küzim (2) kelimeleri alıntılanır.

Eski Anadolu Türkçesinde tamlamaların “alıntı tamlayan+ Türkçe tamlanan” veya kelimelerin “alıntı kelime+ Türkçe ek” düzeniyle oluşan örneklerine sıkça rastlanır. ‘afv it- /eyle- (Ar. + T), rahmet it- / kıl- (Ar. + T), āreste düz- (Far.+T), nażar eyle- (Ar. + T), da‘vet it- (Ar. + T), sem‘ eyle- (Ar. + T), zārī kıl-/Et- (Far. +T), nāle eyle-(Far. +T), danışıkçı (Far+T), deste+maz (Far+ErAT), bahādur (T↔Far.) ilgili örneklerdir.

d. İç ödünçlemeler, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, isim fiil tamlamalarında, tamlanan kelimenin tabakalaşması şeklinde tanıklanır. (ābdest al- / ābdest it-/ ābdest kıl- ; nāle eyle-/nale kıl-; rahmet kıl-/ rahmet eyle-/ rahmet Et-; aşşı Et-/ aşşı eyle-/ aşşı kıl- ...gibi.)

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

- Ahmed Fakîh : Kitābu Evsāfî Mesācidî'ş-Şerife British Museum Or. 9848 (1b - 21b).
- Ahmedî : İskendernâme, İstanbul Üniversitesi, TY 921 nüshası 1a-75b.
- Ali : Kıssa-yı Yûsuf, Milli Kütüphane nüshası, 06 Mil Yz A 7522/2 (174v-240v)
- Âşık Paşa : Ğaribnâme, Süleymaniye Kütüphanesi (Laleli) Nüshası no: 2458 342 Yaprak
- Behçetü'l-Hadāyîk fî Mev'îzeti'l-Halāyîk, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserle Kütüphanesi Nüshası İnebey KU 99; 180 yaprak.
- Gülşehrî : Mantıku't-Tayr- Raif Yelkenci Nüshası-298 yaprak
- Hekim Bereket : Tuḥfe-i Mübārîzî- Konya nüshası-1b-61a
- İmâm Kaẓî : Kitāb-ı Ğunyâ-Bursa Eski Yazma ve Basma Eserle Kütüphanesi Nüshası-4006-170 yaprak.
- Kadı Burhaneddin : Kağı Burhaneddin Dîvânı-British Museum Or. 4126- 1v-305v.-(1394 Kayseri)
- Kitāb-ı Atalar (sözi) : KA. : Fatih Süleymaniye Nüshası 3543 (115b- 136a) ; (P) : Paris Nüshası BNF- Turc237 (1b-25a)
- Kitāb-ı Dede Korkut, Vatikan Nüshası (1V-99V); Dresden 3a-154a
- Süheyl ü Nevbahâr, berlin kütüphanesi nüshası, 189 yaprak-1925
- Süleyman Çelebi : Vesiletü'n-necât- Michigan Üniversitesi Nüshası-107 yaprak.
- Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa : Marzubānnâme Tercümesi-Berlin Msc. Dresd. Ea. 86 1a-69b
- Şeyyâd Hamzâ : Destân-ı Yûsuf 'aleyhi's-selâm ve hazâ Aḥsenü'l-Kaâasi'l-Mübârek Türk Dil Kurumu Yz. A-301-02 (134b-185b).
- Yûnus Emre : Dîvân-ı Yûnus Emre, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. Nüshası Müteferrik Yz. Nu: 185 vr. 16^a-228^b.

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- Ahterî-yi Kebir (haz. Ahmet Kırkılıç, Yusuf Sancak), (2017). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Agacanov, S. G. (2019). Oğuzlar, Selenge Yayınları : İstanbul.

- Akar, A. (2016). Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Akar, A. (2018). Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Akdoğan, Y. (1999). Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük I-II, Beşir Yayınevi: İstanbul.
- Akkuş, M. (2018). Kitâb-ı Gunya, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Aksan, D. (2016). Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- Argunşah, M. (2014). Çağatay Türkçesi, Kesit Yayınları: İstanbul.
- Argunşah, M. vd. (2011). Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri, Kesit Yayınları: İstanbul.
- Arslan Erol, H. (2018). Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, TürkDil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Atmaca, E. (2016). Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Söz Varlığı ve Anlam Olayları, Palet Yayınları: Konya.
- Ayan, H. (2014). Nesîmî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Aydın, E. (2015). Yenisey Yazıtları, Kömen Yayınları: Konya.
- Bahşayış Lügati (haz. Fikret Turan), (2017). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu: Ankara.
- Barthold, V.V. (2019). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler (çev. Ragıp Hulusi Özdem), Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Böler, T. (2022). Kitâb-ı Atalar [Sözi], Kesit Yayınları: İstanbul.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2018). Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Burhân-ı Katı (haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs). (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Caferoğlu, A. (2015). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Caferoğlu, A. (2015). Türk Dili Tarihi, Altınordu Yayınları: Ankara.
- Canpolat, M. (2018). Behcetü'l- Hadâik Fî Mev'izâti'l-Halâik, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

- Cin, A. (2012). Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nevbahâr (Kenzü'l-Bedâyî') İnceleme-Metin-Dizin, Eğitim Kitabevi: Konya.
- Cin, A. (2011). Türk Edebiyatının İlk Yûsuf u Züleyhâ Hikayesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u, TDK Yayınları: Ankara.
- Demir, N. (2021). Eski Türkiye Türkçesi Yazı Dilinin Oluşumu ve Danışmendliler, Prof. Dr. Orhan Yavuz Armağanı, Palet Yayınları: Konya.
- Demirci, Ü. Ö.; Korkmaz, Ş. (2008). Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ, Kaknüs Yayınları: İstanbul.
- Dilâçar, A. (2021). Türk Diline Genel Bir Bakış, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Doğan, C. (2022). XIV-XV.Yüzyıl Tarihî Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Dokuz Oğuzlar ve Oğuzlar Üzerine Araştırmalar, (2019). (Ed. Tevfik Orçun Özgün) Gece Akademi Gece Kitaplığı, Ankara.
- Eckmann, J. (2017). Çağatayca El Kitabı (çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ercilasun, A.B. (2015). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Erdağı Doğuer, B. (2013). Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon (Vol. 1). Otto Harrassowitz Verlag.
- Ergin, M. (2006). Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları: İstanbul.
- Ergin, M. (1971). Azerî Türkçesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:1633, İstanbul.
- Ergin, M. (2018). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları: İstanbul.
- Ergin, M. (2024). Dede Korkut Kitabı I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Gökçe, F. (2013). Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri- Oğuz Türkçesine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Gülsevin, G.; Boz, E. (2019). Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitapevi: Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

- Hatipoğlu, V. (1972). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. (2. baskı)
- Heyet, C. (2021). Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri (Çev. Mürsel Öztürk) Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- İsen, M; Kurnaz, C. (1990). Şeyhî Dîvânı (Tıpkıbasım), Akçağ Yayınları: Ankara.
- Kâmus-ı Türkî, Şemseddin Sâmî (2009). Kapı Yayınları : İstanbul.
- Kanar, M. (2018). Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, Say Yayınları: İstanbul.
- Kara, M. (2011). Ayır Düşmüş Kelimeler, Kesit Yayınları: İstanbul.
- Karaağaç, G. (2013). Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Karaağaç, G. (2015). Türkçenin Alıntılar Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Karahan, L. (2017). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Karamanlıoğlu, A.F. (2019). Kıpçak Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud. (2006). Dîvânü Lugâtî't-Türk (B. Atalay, çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud. (2020). Dîvânü Lugâtî't-Türk (A. B. Ercilasun; Z. Akkoyunlu, çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). Marzubânnâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî (trc. Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Korkmaz, Z. (2020). Türkiye Türkçesi Temelli Oğuz Türkçesinin Gelişimi, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Köksal, M. F. (2022). Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-Necât, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Köprülü, F. (2004). Edebiyat Araştırmaları I, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şahin, H. (2015). Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Sümer, F. (1980). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 170, Ankara.
- Tarama Sözlüğü I-VIII (2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tatçı, M. (2008). Yûnus Emre Dîvânı Tıpkıbasım, H Yayınları: İstanbul.

- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2019). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Turan, Z. (1993). Teshil'in İmlâ Tezahürleri Işığında Eski Anadolu Türkçesi Ünlü Uzunlukları, Açıksöz Yayınları: Malatya.
- Turan, Z. (2006). Artvin İli Yusufeli İlçesi, Uşhum Köyü Ağzı, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Turan, Z. (2020). Türk Dilinde -sA Şekilli Ek(leşmeler)in Çözümlemesinin Esasları, Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı, Kesit Yayınları: İstanbul, s. 160-167.
- Turan, Z. (2024). Türk Dil(ciliğ)ine Yazılar, Kesit Yayınları : İstanbul.
- Türkçe Sözlük, (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI (2019) Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ünver, İ. (1983). Ahmedi İskendernâme İnceleme-Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Üşenmez, E. (2010). Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü, Doğu Kitabevi: İstanbul.
- Üşenmez, E. (2014). Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler, Akademik Kitaplar: İstanbul
- Vardar, B. (2007). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yayınları: İstanbul.
- Von Gabain, A. (2007) Eski Türkçenin Grameri (haz. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Yavuz, K. (2000). Garibnâme I/1-I/2-II/1-II/2, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları : 764, Ankara.
- Yeni Tarama Sözlüğü (Düz. Cem Dilçin) (2018). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Yudahin, K. K. (2011). Kırgız Sözlüğü (çev. Abdullah Taymas). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

İncelenen ve Yararlanılmayan Kitaplar

- Ayabakan İpek, M. (2019). Türkçe Sözlükte Eş Dizimli Ögelerin Sunum ve Görünümleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cemiloğlu, İ. (2018). Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

- Demirci, K. (2020). Dilin Sosyokültürel Hâlleri Toplumsal Dilbilim Referans Kitabı, Paradigma Akademi: İstanbul.
- Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (haz. Zühal Ölmez), (2020). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Gülsevin, G. (2017). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Maşrık İle'l-Magrib (Çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı), (2020). Ayışığıkitapları Kitabevi: İstanbul.
- Karaoğlu, S. (2022). Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Karahan, A. (2013). Dîvânu Luâati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kartallıoğlu, Y. (2021). Osmanlı Konuşma Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Köktekin, K. (2017). Eski Anadolu Türkçesi, Fenomen Yayınları, Erzurum.
- Öztürk Dağabakan, F. (2019). Toplumdilbilim, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Oğuz Kağan Destanı. (Hızl. W.Bang ve G. R. Rahmeti) (1970). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Öner, M. (2022). Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut Dresden Nüshası I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Özkan, M.(2014). Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Merhan, A.; Şan F. (2016). Eski Anadolu Türkçesi Notlar ve Metinler, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Öztürk, E. (2017). Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- Taş, İ. (2019). Süheyl ü Nevbahâr'da Eskiçil Ögeler, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh. (2014). Câmi'ü't-Tevârih (çev. Erkan Göksu ve Hüseyin Güneş) Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Salan, E. (2020). Eski Anadolu Türkçesinde Sınırlandırma Yapıları, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tietze, A. (1999). Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü, Simurg Yayınları: İstanbul.

- Tiken, K. (2020). Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler, Zarf Fiiller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (2009). Osmanlı Türkçesi Grameri III (Eski Yazı ve İmla, Arapça, Farsça, Eski Anadolu Türkçesi) Alfa Basım ve Dağıtım, İstanbul.
- Timurtaş, F. K. (2019). Eski Türkiye Türkçesi, Kapı Yayınları: İstanbul.
- Türk, V.; Doğan, Ş.; Şerifoğlu, Y. (2011). Eski Anadolu Türkçesi Dersleri, Kesit Yayınları: İstanbul.
- Yelten, M. (2019). Eski Anadolu Türkçesi (Dil Bilgisi ve Metinler), Hiperyayın; 473 İstanbul Arel Üniversitesi Yayınları; 2, İstanbul.
- Yıldız, O.; Yalkın, A. O. (2022). Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları: Ankara.

Makaleler

- Akar, A. (2003). Muğla'da Ağız Tabakalaşması, Milli Folklor Dergisi, C. 60 s. 135-141.
- Akar, A. (2010). Lehçe Oluşturma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi, Türklük Bilimi Araştırmaları Journal of Turcology Research s. 15-29.
- Aksan, D. (1961). Anlam alışverişi olayları ve Türkçe. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 9, 207-273.
- Arslan Erol, H. (2015). Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması, Turkish Studies s. 139-152.
- Ata, A. (2000). Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler I, Türkoloji Dergisi, C. XIII, S. 1, Ankara: 67-99.
- Ata, A. (2007). Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler II, Turcology in Turkey. Selected papers, Studia Uralo-Altaica 47, (haz. N. Demir ve E. Yılmaz), Szeged s. 11-39.
- Atmaca, E. (2019). Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzında Eski Türkçe Unsurlar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 21, Sayı: 1, Mart 2019, 149-171.
- Arat, R. R. (1987). Anadolu yazı dilinin tarihî inkişafına dair. V. Türk Tarihi Kongresi, Makaleler, 1, 225-232.
- Caferoğlu, A. (2012). Yunus Emrede Arhaik Unsurlar . İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 20 (0) , 1-10 .
- Coşar, A. M. (2015). Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağzlarında Arkaik Hususiyetler, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN) s. 241-253.

- Çağatay, S. (1977). Türkçede Çocuk Kavramı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 25(1977), 1-16.
- Dilâçar, A. (1954). Lehçelerin Yayılma Tarzı ve Türk Dil ve Lehçelerinin Tasnifi Meselesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 2, 39-58.
- Dilâçar, A. (1957). Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 5, 83-93.
- Dinçer Bahadır, Ş. (2015). Risâletü'n-Nushiyye'de Bağlama Yakın Anlamalı Çiftler, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] , 54, Erzurum, s. 117-136.
- Doerfer, G. (1970). Halaçça, Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dil (S. Tezcan, Çev.) Belleten, 34 (133) , 17-58.
- Doğan, C. (2025). Kitâbü'l-Gunya Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, (79), 1-20.
- Doğan, N. (2008). Bir Toplumsal Katman Olarak Samsun Pazarcılarının Dil Edimi Üzerine Toplumdilbilimsel İnceleme, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, v. 1/2, s. 102-114.
- Eker, S. (2007). Toplum Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımları, Gazi Türkiyat, s.127-135.
- Erdem, M. D. (2008). Anadolu Ağzlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine. Turkish Studies, 3, 3.
- Erdem Çiçek S. (2015). Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar, TDAY Belleten C. 63 s. 49-98.
- Ertekinoğlu, S. (2015). Doğu Anadolu Ağzlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi s. 189-204.
- Firth, J. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930-1955. Studies in linguistic analysis, 10-32.
- Gökçe, H. (2014). Lehçe Teması ve Başkurt Dil Sahasındaki Örnekleri, Tehlikedeki Diller Dergisi, 3 (4), 47-63.
- Gülsevin, G. (2007). Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri-Denk Çiftler, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 s. 278-299.
- Gülsevin, G. (2008). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2 (ç>ş değişmesi), Turkish Studies V.3 378-288.
- Gülsevin, G. (2009). İç Ege Bölgesi Ağzlarında Diyalekt Tabakalaşması, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi s. 57-87.

- Gülsevin, G. (2009). Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında uzun ünlüler üzerine. *Dil Araştırmaları*, 5(5), 39-56.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi. *International Journal of Social Science*, Sayı:32, s.1-12.
- Güneş, İ. (2018). Ahmed-i Dâî Divanı'nda Eskicil Ögeler, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* s. 129-143.
- Hopper, Paul J. (1991). "On Some Principles of Grammaticization" In Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine, eds. *Approaches to Grammaticalization*, Vol. I. Amsterdam: John Benjamins, p. 17-36.
- İmer, K. (1984). Toplumsal Dilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c.31 1/2, s. 213-220.
- İsi, H. (2018). Kelile ve Dimne'de Arkaik (Eskicil) Ögeler, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*.
- Killi Yılmaz, G. (2014). İlyâ Topoyev'in Öykülerinde Hakasça- Rusça Kod Değiştirme, *MTAD- 11-1* s. 208- 234.
- Korkmaz, Z. (1965). Bartın Ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması, *Türkoloji Dergisi*, C.2 s.227-249. Korkmaz, Z. (1973). Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 20, 17-34 .
- Korkmaz, Zeynep (2010). Balkan Türkçesi Ağızları İle Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyolengüistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma, *Belleten*, II. s.103-106.
- Kuybu, E. (2020). Yûnus Emre Dîvânı'nın Bursa Nüshasında Denk Çiftler Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/110, s. 307-316.
- Küçük, S. (2014). Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* s. 1-25.
- Merhan, A. (2011). Anadolu'daki İlk Türkçe Eser Üzerine Tartışmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 59(2), 53-62.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâfı Mesâcidî's-Şerife*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine, *Mustafa Canpolat Armağanı*, A.Ata-M.Ölmez, Ankara, s.135-142.
- Öner, M. (2008). Bugünkü Kıpçak Türkçesi Ortak Söz Varlığı Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 56(2008/2), 77-98.
- Özdemir, H. (2012).Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemâl Örneği, *Turkish Studies* s. 2501-2509.

- Öztürk, J. (2020). Hatay Ovakent Göçmenlerinde Kod Değişimi ve Dil Karışması, Kafdağı dergisi, C. 5- II s. 276-291.
- Salan, E. (2016), Eski Anadolu Türkçesinde Standart Dışı Kullanılan Çokluk I. Kişi Ekleri Üzerine, A.Ü. TAED, Erzurum, C. 55 s. 29-42.
- Tanç, M. (2004). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçeleriyle Ortaklık Gösteren Söz Varlıkları, Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi C.18.
- Tek, E. (2023). İnce Memed’de Ağızlara Ait Fonetik Ve Morfolojik Özellikler. Sobider: Sosyal Bilimler Dergisi.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olğa-bolğa’ Sorunu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 21-22 (1973-1974) , 59-157.
- Tenişev, E. (1986). Eski Türklerde Edebi Dil Var Mıydı?. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 30-31(1982-1983), 157-161.
- Tezcan, S. (1995). Kitâbu’l-Ğunya, Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine Aktarılmış Bir İlmihal Kitabı, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi, s. 171-210.
- Topçu, Ç. (2023). Gramerleşme hakkında, RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi(35), 129-137.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I, Türkiyat Mecmuası, C.
- Tuna, O. N. (1984). Kelimeler Arasında, Türk Dili Dergisi- sayı 387/Mart, s. 150-155.
- Tuna, O. N. (1987). Ebi Verdi: İranda, bir Türk diyalekti. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 32(1984), 215-245.
- Tuna, N. O. (1992). Altay Dilleri Teorisi, Türk Dünyası El Kitabı Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 7-59.
- Tuna, O. (2012). Türkçede Transitive-Causitive "Geçişli-Ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji Ve Öğretim Meselelerinin Çözümü. Journal of Turkish Language and Literature, 24, 381-428.
- Türk, A. T. (2018). Kazan-Tatar Türkçesi İle Yazılmış Ve Çok Lehçelilik Özelliği Gösteren Nogmanî Tefsiri: Yasin Suresi Örneği, Türkiyat Mecmuası s. 147-176.
- Turan, Z. 1996. "Eski Anadolu Türkçesi'nde Ol- Cevherî Fiili". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten , 44(1996): 265-289.
- Turan, Z. (1999). Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi. Journal of Turkish Research Institute, (13).
- Turan, Z. (1999). Türkçede Basit/Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri. Journal of Turkish Studies, 30, 279-292.

- Turan, Z. (2008). Gösterme Sıfat Fiili. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, 235-244.
- Turan, Z. (2012). Eski Türkçe Döneminde Bir Morfofonetik Karşıtlık Sorunu. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi.
- Turan, Z. (2012). Orta Türkçe Metinlerinde Kelime Başı Ünsüzlerinde Aşırı Patlayıcılığa Var Mıydı?. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 30, 539-558.
- Turan, Z. (2013). Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar. Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi.
- Turan, Z. (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. Türkbilig.
- Uğurlu, H.(2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği, Bilig- Bahar/29, s. 29-40.
- Uğurlu, M. (2014). Lehçeler Arası “Dil Katışımı”: Seydî ‘Ali Reis’in Mir’atü’l-memâlik’i Üzerine, Turcology and Linguistics s 449-460.
- Yılmazkaya, E. (2017). Eskicil/Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça, The Journal of Academic Social Science Studies, No:55, s.145-153.

Bildiriler

- Akar, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları, ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007 (Bildiri Kitabı: 38. ICANAS Bildiriler/Papers: Dil bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt, Ankara 2011, s. 23-38)
- Akar, A. (2013). Türk Lehçeleri Arasındaki Fonetik İlişkiler, V. Uluslararası Türkoloji Kongresi, 19-20 Nisan 2013 Türkistan, s. 23-27.
- Akar, A. (2018). Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 1-7 Haziran Ulanbator- Moğolistan I. Cilt s. 25-31.
- Demirci, Ü. Ö. (2018). Ardahan Ağzındaki Arkaik Bir Kelime Üzerine, INSLET Uluslararası Akademik ve Uygulamalı Bilimler Kongresi, Romanya, 2018, s. 387-395.
- Erdem Nas, G. (2021). Bartın Ağızlarında Altsesbirimlerin Alt Ağız Bölgelerindeki Görünümleri, V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 7-8 Kasım 2019- Adana, TDK Yayınları: Ankara, 363- 372.
- Günşen, A. (2021). Makedonya ve Kosova Türk Ağızlarına Dil Teması Yoluyla Geçen Kopyalama Örnekleri, V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 7-8 Kasım 2019- Adana, TDK Yayınları: Ankara, 443-473.

- Köktekin, K. (2015). Dede Korkut Oğuznamelerinde Arkaik, Eskicil Fiiller, Bayburt Üniversitesi Düşünce ve Toplum Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu, s. 55-72.
- Nalbant, M.V. (2021). Dilbilimsel Temaslar Açısından Siirt ve Siirt Merkez Ağzında Türkçenin Katmanlaşması, V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı.
- Şahin, H. (2021). Fethinden İtibaren İstanbul'un Türk Nüfusu ve İstanbul Ağzının Oluşumu, V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 7-8 Kasım 2019- Adana, TDK Yayınları: Ankara, s. 657-664.
- Taşagıl, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: s. 21-35.
- Tietze, A. (1960). Anadolu Türkçesinin Tabakalanışı, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler - 1957, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara s. 71-76.
- Turan, Z. (2009). Ağızlardaki Önleşme/Artlaşma Olaylarının Fonetik Esaslarının Çözümlemesi (Uşhum Ağzı Örneği), Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008-Şanlıurfa, TDK Yayınları: Ankara, s. 731-741.
- Turan, Z. (2011). Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18.
- Turan, Z. (2016). Tarihi İnkişafı Sebebiyle Dilciliğin Türk Dilciliğinin Seyrine Etkisi, Uluslararası Türk Dünyasında İlmi Araştırmalar Sempozyumu (Celalabat/Kırgızistan) Bildirileri, s. 515-521.
- Turan, Z. (2018). Türkçe “-mİş(I)mİş” : Köktürkçe “-mİşerinç”, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran Ulanbator-Moğolistan) Bildiriler Kitabı I-II, Kesit Yayınları: İstanbul, s.1368-1378.
- Yıldırım Ü. ve Yıldırım, A. (2018). Emri'nin Şiirlerinde Arkaik/Eskicil Kelimeler ve Unsurlar. Karaman Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi s. 769- 786.
- Yıldız, H. (2019) Yalancı Eş Değer Nedir- Ne Değildir?- Türk Lehçelerinde Yalancı Eş Değer Kelimeler Üzerine Notlar, XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, 16-18 Ekim 2019- Samsun, s.1144-1155.

Tezler

- Argunşah, M. (1986). Şükrî'nin Selim-nâmesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Ay, D. A. (2018). XIV. Yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi İle Günümüz Orta Anadolu Ağızlarının Karşılaştırmalı Dil İncelemesi (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Aydoğdu, Ö. (2011). Çankırı İli ve Yöresi Ağızları, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ.
- Beşer, B. (2019). Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil (16.-18. Yüzyıllar arasında Yazılmış Kırım Diplomatik Yarlıkları), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla.
- Ciga, Ö. (2013). Süheyl ü Nevbahar (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin), Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Günay, A. (2016). Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay Malkar Türkçesi Ağızı (Gramer- Metin-Sözlük), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Keskin, E. G. (2017). Türkçede Birleşik Ekler, Pamukkale Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Koca, E. G. (2024). Eski Anadolu Türkçesinde -(y)IsAr -(y)AcAK Nöbetleşmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Kurukaya, M. (2011). Eski Anadolu Türkçesi İle Türkiye Türkçesi’nde İki Ünlü Arasındaki Ötümlüleşme ve Sızıcılaşmalar, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Kuş, B. (2018). Tarihî Türk Lehçelerinde Tasvir Fiilleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Özalan, U. (2014). Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Saka, G. (2011). Batı Türkçesinde G# ve VGV Değişmelerinin Tabaka ve Tabakalanmaları, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Saz, M. (2019). Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Oğuzca Unsurlar, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Şarkışla, Ş. (2024). Türk Dilinde Zaman, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Takoğlu, T. (2024). Türk Dilinin Morfofonetik-Morfofonemik Karşıtlığı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

- Tapar, D. (2023). Tarihî Türk Şivelerinde Soru Eki, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Tek, E. (2018). Nehcü'l-Ferâdîs'te Zarf Fiil Kategorisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Topçu, Ç. (2011). Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Tosun, İ. (2010). Doğu Anadolu Halk Ağızlarının Ortak Dil Özellikleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- Turan, Z. (1992). Hacı Paşa, Teshil-Dil Özellikleri. İnceleme, Söz Dizini, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- Yumurtacı, A. (2023). Anadolu Ağızlarında Hâl Kategorisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

Ders Notları

- Tuna, O. N. (1986). Türk Dil Bilgisi (Fonetik ve Morfoloji), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları: Malatya.
- Turan, Z. (2017) Türk Dilinin Tabakalaşması Basılmamış Ders Notları, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Sakarya.
- Turan, Z. (2018). Orta Türkçenin Mukayeseli Grameri Basılmamış Ders Notları, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Sakarya.
- Turan, Z. (2018). Eski Anadolu Türkçesi Basılmamış Ders Notları, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Sakarya.
- Turan, Z. (2019). Türk Dilinin Ses Bilgisi Basılmamış Ders Notları, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Sakarya.
- Turan, Z. (2019). Mukayeseli Türk Dil Bilgisi Basılmamış Ders Notları, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Sakarya.

EK

Ek 1: Eski Anadolu Türkçesinde Tabakalaşan Ekler Dizini

- (A)nAK : ek, 203	- (y)IcI : ek, 83, 129, 209, 210, 283
- (A)rdA : ek, 224	- (y)InCA : ek, 79, 223, 224
- (I)K : ek, 216, 217, 229	- (y)IncAK : ek, 219, 220, 285
- (I)K- : ek, 228	- (y)IsAr : ek, 211
- (I)K- : ek, 229	- (y)Iş : ek, 129, 206, 207
- (I)l- : ek, 132, 226, 227	- (y)U : ek, 131, 202, 213, 285
- (I)n- : ek, 129, 228, 229	- (y)UbAn : ek, 103, 221
- (I)ş- : ek, 230	- (y)UbAnIN : ek, 221
- (I)t : ek, 203, 285	- (y)Up : ek, 103, 131, 195, 208, 209, 220, 221, 285
- (In)cAGAz : ek, 223	+ (A)(rV) : ek, 168, 170
- (V)K : ek, 200, 201	+ (A)l- : ek, 191
- (V)n- : ek, 228	+ (A)r- : ek, 190, 191
- (V)R : ek, 198, 200	+ (DA) : ek, 163, 164, 165
- (V)t- : ek, 229	+ (I)G : ek, 181, 285
- (y)A : ek, 79, 82, 146, 212, 213, 214, 283, 285	+ (I)msIrAK : ek, 172, 173
- (y)AcAK : ek, 210, 211, 212	+ (I)N : ek, 181, 285
- (y)Al(I)(dAn) : ek, 222	+ (I)nCI : ek, 176
- (y)AldAn : ek, 222, 285	+ (s)(I)N : ek, 180, 181
- (y)AlI : ek, 79, 81, 222, 285	+ (s)(U)N : ek, 180, 181
- (y)AlIdAn : ek, 222, 285	+ (y)(I)z : ek, 182
- (y)An : ek, 82, 214, 215, 216, 283	+ (y)(U)m : ek, 176, 177, 178, 179, 180
- (y)AndA : ek, 226, 285	+ (y)A : ek, 79, 83, 146, 165, 166, 168, 169, 283
- (y)ArAK : ek, 225	+ (y)Am : ek, 176, 178, 179, 285
- (y)AsI : ek, 83, 204, 205, 283	+ (y)I : ek, 166, 167, 168
- (y)I : ek, 129, 213, 220, 285	+ (y)Im : ek, 177, 179
- (y)I(n)cAK(In) : ek, 219, 220	+ (y)In : ek, 177
- (y)IcAK : ek, 219, 220, 285	+ (y)IN : ek, 177, 179
- (y)IcAKIn : ek, 219, 220, 285	

+(y)Um: ek, 179
+(y)Uz: ek, 181, 182, 183
+[(s)I]: ek, 174
+[(y)(I)]-: ek, 78, 192, 193
+A-: ek, 190
+AGU: ek, 186, 187
+An: ek, 189
+Ar-: ek, 83, 190, 191, 283
+ArU: ek, 168, 169
+At-: ek, 191
+Av: ek, 187, 285
+başla-: ek, 196, 197
+bil-: ek, 196, 197
+CA: ek, 171, 172
+CAK: ek, 170, 171, 285
+CAKIIK: ek, 170, 171
+CI: ek, 188, 189
+CII: ek, 172, 173
+cIIAyIn: ek, 171
+CIIAyIn: ek, 172
+CUGAz: ek, 176
+CUK: ek, 175, 176
+çık-: ek, 196, 197
+dA: ek, 163, 164, 285
+DA-: ek, 191, 192
+dAn: ek, 160, 161, 163, 285
+dAnCA: ek, 162, 285
+dAş: ek, 189
+dIn: ek, 161, 162, 285
+dIndAn: ek, 161, 162
+dUr-: ek, 194, 195
+dVn: ek, 163, 164, 285
+Er-: ek, 78, 193, 285
+eyle-: ek, 196, 197
+GA: ek, 79, 83, 165, 283, 285
+GAr-: ek, 83, 190, 191, 283, 285
+GArU: ek, 168, 169, 285
+gel-: ek, 196, 197
+GII: ek, 186, 285
+git-: ek, 196, 197
+gör-: ek, 195, 197
+GU: ek, 189, 190, 285
+IK-: ek, 191
+In: ek, 173
+K: ek, 108, 181, 182
+kal-: ek, 195, 197
+kek: ek, 189
+IA-: ek, 146, 192
+lAdIn: ek, 162, 285
+lAncI: ek, 176
+lAr: ek, 39, 184, 185
+lAsI: ek, 174, 285
+IIG: ek, 75, 76, 187, 188, 283
+IIK: ek, 76, 129, 187, 283
+IU: ek, 75, 76, 129, 187, 283
+lUm: ek, 132, 181, 182, 183, 285
+men: ek, 177, 179, 285
+mI: ek, 185, 186
+mU: ek, 186, 285
+n: ek, 39, 77, 129, 184
+nI: ek, 56, 166, 167, 285
+ŋ: ek, 77, 184
+Ø: ek, 39, 42, 77, 161, 162, 163, 166,
 167, 174, 175, 183, 184, 185, 193

+Ø-: ek, 193
+ol-: ek, 79, 83, 84, 193, 194, 283
+r-: ek, 190, 191
+rA: ek, 168
+rAK: ek, 173, 174
+sAGU: ek, 172, 173
+sAN: ek, 180, 181
+sI: ek, 129, 174, 285
+sIz: ek, 183
+sUz: ek, 130, 174, 175, 285
+sUzdAn: ek, 174, 175, 285
+sUzIn: ek, 174, 175, 285
+vAm: ek, 176, 178, 179
+vAn: ek, 176, 177, 178, 179
+vAnIN: ek, 178
+vEr-: ek, 196, 197
+vUz: ek, 107, 108, 181, 182, 183
+yaz-: ek, 196
-Ā: ek, 200, 285
-AGAn: ek, 217
-AK: ek, 201
-Ar: ek, 10, 199, 200, 285
-At: ek, 229
-cAGAz: ek, 223, 285
-CAK: ek, 204
-ç: ek, 202
-dACI: ek, 211, 212, 285
-dAn: ek, 218, 219, 285
-dAr-: ek, 129, 228
-GA: ek, 79, 82, 83, 212, 213, 283, 285
-GAç: ek, 226
-GAn: ek, 82, 215, 216, 283, 285
-GAsI: ek, 83, 204, 205, 283, 285
-GAy: ek, 211, 212, 285
-GU: ek, 131, 202, 203, 285
-GUç: ek, 131, 210, 285
-GUçI: ek, 129, 210, 285
-GUn: ek, 131, 216
-GUr-: ek, 131, 227, 285
-IK: ek, 217
-Im: ek, 130, 202, 203
-IncAGAz: ek, 223
-IndU: ek, 202
-It: ek, 203
-Ī: ek, 200, 285
-K: ek, 200, 201
-ken: ek, 140, 141, 224, 225, 284
-mA: ek, 146, 206, 207, 208
-mAç: ek, 217
-mAK: ek, 119, 205, 206, 207, 285
-mAKIIK: ek, 205, 206, 285
-mAlU: ek, 217
-mIş: ek, 132, 194, 195, 208, 209, 221,
-Ø-: ek, 207
-Ø+: ek, 218
-r: ek, 198, 200
-sA: ek, 146, 225, 292
-t: ek, 203, 229
-t-: ek, 229
-U: ek, 201, 202
-UbAnI: ek, 221
-UK: ek, 201, 216, 217
-Ur: ek, 129, 130, 131, 198, 200, 227
-Ur-: ek, 131, 227

-Ut: ek, 131, 203, 229

-Ut-: ek, 131, 229

-Uz-: ek, 229, 230

-yor(Ir): ek, 217, 218

-z: ek, 107, 108, 199, 200, 285

-zdAn: ek, 218, 219, 285

-zür-: ek, 131, 228

Ek 2: Eski Anadolu Türkçesinde Tabakalaşan Kelimeler Dizini

‘afv Et- (Ar.+ T), 269	alp, 247, 250
‘afv eyle-(Ar.+ T), 269	alt, 4, 1, 2, 5, 12, 13, 14, 15, 31, 42, 44, 53, 57, 77, 122, 161, 165, 166, 172, 173, 251
‘afv kıl- (Ar.+ T), 269	
‘alīl (Ar.), 262	
‘avrat (Ar.), 263	alu, 251
‘ayān (Ar.), 249	and, 278
‘ilāc (Ar.), 260	ağra-, 272
āb (Far.), 249	ağul, 278
abbak, 278	apar- (ErAT.), 239
abdest (Far.), 249	ar-, 272, 286
ābdest al- (Far. +T), 271	āreste düz- (Far.+T), 255, 287
ābdest it-(Far. +T), 271	arı, 45, 66, 74, 126, 146, 214, 233, 251, 260
ābdest kıl-(Far. +T), 271	
açuk, 135, 216, 247, 249	arığ, 74, 233
ad, 41, 100, 225, 226, 227, 249, 270	arka, 53, 237, 239
ād, 142, 249	armağan (DT.), 252
ad ko-, 270	arnuğ, 124, 174, 272
ad vEr-, 270	art, 11, 24, 32, 40, 43, 44, 58, 76, 89, 91, 93, 95, 96, 108, 111, 113, 115, 121, 135, 140, 147, 160, 165, 176, 239, 283, 334
adın, 11, 227, 238, 239, 286	
adın (DT.), 238	artuğ, 252
āfitāb (Far.), 261	aru, 45, 126, 233, 283
‘afv it- /eyle- (Ar. + T), 254, 287	aruğ, 252, 262, 271, 272
ağ-, 272	aş, 97, 98, 150, 253
ağla-, 88, 249	aşağa, 126, 133, 134, 251
ağu, 99, 245, 250	aşak, 251
‘aql (Ar.), 265	āsān (Far.), 253
al, 22, 82, 114, 118, 127, 173, 218, 236, 238, 250, 287	āşikār (Far.), 249
al (II), 250	asker (Ar.), 251
ala, 278	aşnu (DT.), 253
alkış, 47, 245, 250	

aşşı, 72, 98, 118, 123, 129, 150, 206,
235, 236, 241, 250, 252, 265, 270,
283, 287

aşşı Et-/eyile-/kıl-, 270

ast (DT.), 251

ata, 49, 68, 76, 78, 83, 94, 104, 111, 132,
136, 154, 166, 188, 196, 216, 227,
239, 240, 244, 260

av, 143, 253

avcı, 137, 254, 263

ay, 87, 127, 156, 207, 208, 209, 218,
232, 254, 257, 267, 277

ayak, 68, 69, 80, 114, 153, 235, 236,
238, 250, 252

āyīne (Far.), 254

ayır-, 65, 238, 239

ayruk, 65, 95, 107, 111, 136, 160, 164,
178, 199, 202, 219, 238, 249, 269,
275, 281

baba, 48, 239

bağışla-, 254

bahādur (T.↔Far.), 250

baḥl (Ar.), 256

baḥr (Ar.), 259

baḳ-, 117, 254

bala (ErAT., DT., Tkm.), 239

balçaḳ (Mog.), 278

balḳı-, 272, 286

barış-, 272

bark, 243, 286

baş (I), 234

baş (II), 234, 255

başar-, 272

bay, 116, 255, 268

baya-, 240

bayağı, 278

bayı-, 240, 272

bayık, 116, 126, 181, 240

beg, 91, 124, 191, 255

bekle-, 240

belā bul- (Ar. +T), 270

belā gel- (Ar. +T), 270

belāya uğra- (Ar. +T), 270

beliñle-, 248

bende (Far.), 256

beñdeş, 189, 240

beze-, 255

bEzek, 255

bıç-, 231

bıçaḳ, 98, 106, 228, 231, 232, 246

bıçḡu, 231

bilü, 256

bit-, 240

bitü-, 240, 241

böglet-, 248, 286

bol, 241

böl-, 241

bolcaş (Mog.), 278

bölük, 241, 251

boş, 11, 256

bucaḳ, 115, 119, 231

buçuk, 98, 106, 231, 232

budaḳ, 103, 104, 242, 250, 275, 280

büdri-, 273, 286

buğday, 157, 236, 238
büge-, 273, 286
bükā (Ar.), 249
bul-, 21, 39, 44, 46, 48, 242
bulun, 256, 281
Buğ (ET), 278
bur-, 85, 273
büri-, 273
buşu (ET), 278
buy-, 242
çadır (Far.), 257
çağır-, 235, 257
çalap, 99, 102, 110, 112, 156, 171, 242, 254, 269, 277
çalış, 99, 257
çalpa-, 273
çap-, 273
çapar, 86, 99, 105, 150, 258
çav, 249
cebe (Mog.), 278
cehennem (Ar.), 266
ceng (Far.), 257
cennet (Ar.), 266
çerge, 257
çeri, 47, 72, 92, 129, 169, 209, 251, 252, 283
çetin, 253, 258
çetr (Far.), 257
cevāb (Ar.), 267
çevir-, 242
çevre, vi, 7, 19, 59, 64, 122, 242, 243
cezā (Ar.), 235

çi (Far.), 265
cıda (Mog.), 278
çigin, 46, 243
çığır-, 273
çıkra-, 273
cılasun (Mog.), 250
cilavu (Mog.), 257
cimri, 98, 256
çıñra-, 273
çizgin-, 242
çok, 241
çön-, 273
cümle (Ar.), 258
cüvān (Far.), 250
da‘vet it- (Ar. + T), 257, 287
Dal, 242
Danışıkçı (Far.+T), 258
danışmān (Far.), 258
Dap- (ErAT., DT.), 242
Dapa, 243
dE-, 244
dede, 48, 239
degin, 98, 114, 154, 189, 251, 259, 280
degirmi, 102, 129, 231, 278
degür-, 273
degzin-, 242
delim, 278
demlūc (Ar.), 258
deñ, 240
deñdeş, 189, 240
deñiz, 112, 137, 259
deñlü, 259

deryā (Far.), 259
destemaz (ErAT.) (Far. +T), 249
devlengeç, 279
devlet (Ar.), 236
did-, 273, 286
dık-, 273, 286
dile-, 247
Dın-, 273
dişle-, 243
ditre-, 243, 286
dokı-, 273
Doķış, 257
dölen-, 273, 286
Don-, 242
dön-, 242
Doğuz, 259
dost (Far.), 264
döy-, 273, 286
du‘ā (Ar.), 250
dügüm, 45, 232
dügün, 45, 226, 232
dükeli, 68, 69, 96, 258, 259, 280
dulın-, 273, 286
dumış-, 274, 286
dumlu, 243
dümük-(Mog.), 274
dün, 69, 98, 109, 112, 115, 163, 173,
188, 209, 211, 226, 232, 257, 261, 262
düne-, 274
dünlük, 279, 286
düri-, 274
düriş-, 274

düş, 199, 279
düşmAn (Far.< Mog.), 267, 286
Duy-, 259
dūzah (Far.), 266
düzey, 279
ece (Mog.), 279
eder, vi, 1, 5, 9, 10, 11, 14, 17, 18, 19,
20, 21, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 36, 38,
39, 44, 47, 49, 50, 52, 53, 56, 57, 59,
61, 62, 63, 65, 66, 70, 88, 89, 108, 110,
111, 138, 161, 165, 181, 202, 234, 268
efendi (Yun.), 255
eger, 65, 66, 79, 80, 129, 136, 143, 146,
150, 156, 164, 167, 168, 178, 179,
185, 193, 198, 201, 204, 219, 225,
227, 232, 234, 239, 244, 246, 255,
256, 263, 264, 275, 282
ejdehā (Far.), 260
elek, 259
elikdür-, 274
em, 250, 260
emek, 77, 80, 236, 238
endik-, 274, 286
endīşe (Far.), 256
engūr (Far.), 266
Er, 78, 193, 234, 285
erin-, 243
eş, 5, 10, 19, 24, 27, 39, 40, 47, 89, 94,
147, 235, 236, 240, 244, 268, 269,
279, 334
Eşid-, 259
esle-, 274, 286

esri-, 274
Ev, 243
Ev-, 274
evren, 100, 167, 260
evvel (Ar.), 253
eyegü, 279
eyer, 66, 220, 234
eymen-, 274
eyt-, 244
eyü, 69, 70, 78, 80, 94, 180, 186, 187,
238, 244, 249, 260
faḫīr (Ar.), 268
fāyīde (Ar.), 48, 252
fEriṣteh (Far.), 260
fikr (Ar.), 256
ḡalbır (Ar.), 259
ḡanī (Ar.), 255
geç-, 247
gEce, 94, 95, 261
gedil-, 47, 274
Geleci (Mog.), 263
geñez, 47, 115, 252, 253
geñsüz, 279
gErçek, 240
Gey, 241
geyesi, 164, 244
ḡidā (Ar.), 253
gil (Far.), 266
giñ, 279
girtü, 240
gizle-, 240, 245
gizlü, 85, 106, 188, 226, 249, 260

gögez, 279
Gölge, 260
gönder-, 245
gönen-, 274
gönül-, 124, 274
görk, 279
göyIn-, 245
göymeş-, 243, 286
gözel, 244
gözgü, 254
ḡulam (Ar.), 256
gün, 77, 83, 112, 130, 132, 145, 147,
163, 165, 166, 187, 188, 190, 198,
201, 208, 219, 225, 240, 244, 253,
257, 261, 262, 273, 278
gün (II), 261
günāh (Far.), 267
gündüz, 88, 95, 137, 145, 175, 261
güneş, 86, 111, 127, 182, 224, 261
güvenç, 202, 279
güy-, 240
gÜzel, 244
ḡāk (Far.), 266
ḡalāyık (Ar.), 256
ḡālī (Ar.), 256
ḡarīf (Ar.), 264
ḡaşm (Ar.), 267
ḡastA (Far.), 262
ḡayme (Ar.), 257
hediye (Ar.), 252
hekīm (Ar.), 261
ḡīle (Ar.), 250

hıñzır (Ar.), 259

içgü, 264, 265

ıd- (DT.), 245

ıglü (DT.), 262

ıgşa-, 245, 286

ilenç, 202, 245

iley, 279

ilgük, 45, 233

ılı, 236, 238

ilik, 45, 233, 234

iltü (KıpT.), 263

imdi (ErAT.), 279

ince, 81, 86, 88, 104, 106, 150, 151, 161,
191, 200, 245, 246, 247, 279, 281

mğa (DT.), 261

iñen, 241, 257

iñle-, 262

ırğa-, 245, 286

işāret (Ar.), 262

isDe-, 247

ısır-, 46, 243

isre (DT.), 246

it, 41, 46, 47, 111, 123, 127, 137, 139,
181, 186, 233, 243, 254, 257, 262,
263, 270, 272, 287

iti, 85, 87, 88, 104, 106, 200, 228, 232,
279

kaBurğa (Mog), 279

kadār (Ar.), 259

kadārla-, 274

kadın, 66, 104, 263

kafa (Ar.), 235

kaķı-, 118, 275, 286

kalb (Ar.), 268

kamer (Ar.), 254

kamu, 66, 72, 80, 97, 102, 113, 139, 142,
154, 159, 162, 178, 181, 184, 189,
203, 224, 249, 253, 255, 258

kancaru, 136, 246

kanda, 112, 120, 210, 211, 215, 242,
246, 265

kañır-, 275

kaṇṇur (Mog), 279

kar-, 275

kara, 66, 68, 69, 76, 82, 93, 100, 104,
108, 115, 116, 125, 127, 146, 147,
153, 154, 158, 160, 161, 164, 169,
173, 174, 177, 180, 182, 183, 185,
187, 190, 213, 226, 232, 235, 237,
238, 250, 257, 261, 263, 274

kara-, 275

karanu, 280

kaṇṇu (Mog), 280

kaṇṇuluḡ, 280

karavaş, 256

karavul (Mog.), 280

kaṛğa-, 275

kaṛğış, 245

karı, 112, 114, 236, 238, 263

karılıḡ, 280

katı, 47, 72, 88, 96, 104, 106, 116, 126,
128, 167, 169, 170, 172, 191, 200,
241, 262, 272, 278, 279, 280, 281, 283

kavl (Ar.), 263

ķavla-, 275
ķavza-, 151, 152, 275
ķay-, 275
ķay(ı)ķ(ı)-, 275
ķayıt-, 275
ķaypın-, 275, 286
ķaytaban, 280
kebāb (Ar.), 263
kelb (Ar.), 263
kem (Far.), 262
kemiş-, 275, 286
kendü, 46, 69, 83, 85, 94, 95, 98, 106, 115, 119, 127, 129, 130, 137, 139, 166, 167, 176, 189, 191, 194, 201, 223, 227, 228, 231, 246, 247, 248, 249, 254, 262, 265, 272, 281
kendüzi, 196, 247, 248
kes-, 246
kevkeb (Far.), 267
ķiçi, 74, 94, 95, 99, 147, 179, 257, 263
ķiçig, 234
ķiçük, 234
ķığır-, 257
ķığla-, 275
ķıl, 88, 104, 106, 184, 200, 214, 219, 229, 241, 246, 254, 258, 262, 267, 269, 271, 287
ķır-, 248
ķırnaķ, 256
ķızıl, 76, 86, 87, 109, 127, 147, 158, 159, 160, 187, 208, 232, 235, 237, 238, 257, 280
ķoca, 156, 208, 237, 263
ķocın-, 275, 286
ķoķ-, 246
ķoķu, 116, 247
ķol- (DT.), 247
ķolay, 47, 144, 252, 253, 258
ķoldaş, 264
ķölük, 280, 286
ķon-, 232, 237, 238
ķonaķ, 232
ķönü (ET.), 280
ķonuk, 94, 103, 125, 232, 241, 264
ķöp, 102, 211, 241
ķop-, 275
ķöpek, 46, 105, 235, 262, 263, 281
ķorķ-, 248
ķorķu, 117, 247
ķoşa, 114, 142, 215, 275, 280
ķösil-, 276
ķotar-, 276
ķoy-, 56, 67, 147, 237, 238
ķuç-, 276, 286
ķüçük, 2, 13, 16, 19, 73, 74, 75, 106, 234, 237, 263, 264
ķulaGuz, 264
ķulaķ Dut-, 271
ķulaķ aç-, 271
ķüngüre, 280, 286
ķünj (KıpT.), 256
ķüzim (Er), 267
legleg, 234
leke (Far.), 267

leşker (Far.), 252
leyl (Ar.), 261
mā' (Ar.), 249
mār (Far.), 267
māt (Ar.), 266
mekr (Ar.), 250
melek (Ar.), 260
memāt (Ar.), 266
meñlü (ET.), 280
meñü (ET.), 280
mey (Far.), 265
mihr (Far.), 261
müsāfir (Ar.), 264
müşkîl (Far.), 258
nāle eyle- (Far.+T), 262
nāle eyle-(Far. +T), 271, 287
nale kıl- (Far. +T), 271
nām (Far.), 249
namla- (Mog), 276
naşîhat (Ar.), 265
nażar eyle- (Ar. + T), 255, 287
ne, 10, 265
nece (ErAT.), 280
necm (Ar.), 267
nehār (Ar.), 261
nem (Far.), 265
nihān (Far.), 260
noḥda (Mog), 257
nöker (Mog), 256
oDa, 232
ög, 47, 265

oğlan, 69, 98, 106, 131, 169, 173, 189,
210, 225, 228, 235, 237, 238, 239,
248, 273
oğrı, 280, 281
oğul, 67, 84, 105, 126, 167, 175, 190,
193, 219, 235, 238, 239
ögüt, 72, 129, 212, 265, 270
okı-, 118, 235, 238, 257
öl (DT.), 265
ölüm, 38, 266
omuz, 46, 243
önce, 32, 34, 39, 40, 44, 60, 63, 171, 253,
283
oñ-, 247
öñ, 72, 162, 201, 253
öñdin, 162, 253
ören (DT.), 262
orun (DT.), 247
oşan- (DT.), 276
ot, 260
öt- (I), 244
öt- (II), 247
otacı, 261
otağ, 45, 232, 257
ötürde- (DT.), 276
öz, 46, 48, 95, 113, 223, 247, 274, 286
özge, 238
pāk (Far.), 251
pend (Far.), 265
peygāmbere (Far.), 264
peyk (Far.), 258
pinhān (Far.), 260

pīr (Far.), 263
raḥmet Et-(Ar. +T), 270
raḥmet eyle-(Ar. +T), 270
raḥmet it- / kıl- (Ar. + T), 254, 287
raḥmet kıl- (Ar. +T), 270
rehber (Far.), 264
remz (Ar.), 262
rezm (Far.), 258
şadaḳ (Mog), 280
şaḡal-, 247
şaḡu, 280
saḳ, 280
şaḳla-, 245
şal-, 245
şan, 249
sanç-, 276
şarāb (Ar.), 265
şavaş, 102, 152, 257
şayd (Ar.), 254
sāye (Far.), 260
şayru, 144, 262
şayyād (Ar.), 254
secde Et- (Ar.+ T), 269
secde eyle- (Ar.+ T), 269
secde kıl- (Ar.+ T), 269
segirt-, 276, 286
sem (Ar.), 250
sem‘ eyle- (Ar. + T), 259, 287
semiz, 281
şems (Ar.), 261
seyir Et- (Ar.+ T), 270
seyir eyle- (Ar.+ T), 270
seyükçi, 115, 281
sEz-, 276
sı-, 248
sıḡa-, 276
sıḡıncak, 281
sıḡındu, 281
şikār (Far.), 253
şıltak (Mog), 281
sınar, 240
sırça, 266
siyāh (Far.), 263
sö(yi)n-, 276
şöhret (Ar.), 249
sökel, 262
söklinç (DT.), 263
şoḳran-, 276
soN, 237, 238
soḡ, 237, 239, 246
soḡra, 47, 120, 146, 168, 201, 204, 215, 223, 246
sovuḳ, 103, 114, 131, 183, 204, 220, 243, 271
şoyırḡa- (Mog), 281
şoyḳa, 244, 245, 286
söyle-, 244
söyündür-, 276
söz, 1, 7, 9, 10, 11, 14, 18, 19, 20, 23, 24, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 49, 51, 52, 53, 56, 60, 61, 64, 71, 73, 75, 76, 78, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 111, 113, 115, 118, 122, 126, 128, 135, 138,

143, 145, 151, 152, 154, 156, 157,
 158, 159, 161, 162, 163, 165, 173,
 174, 177, 178, 179, 181, 189, 202,
 210, 212, 213, 216, 226, 236, 240,
 241, 244, 249, 253, 257, 263, 269,
 273, 276, 283, 284, 334
su, 75, 76, 95, 107, 110, 111, 117, 128,
 135, 188, 199, 249, 259
sü (ET.), 251
sūd (Far.), 252
sÜkül-, 276
süs, 255, 256, 279
ṭabīb (Ar.), 261
ṭalbın-, 276
ṭamu (Sog> ET.), 266
taṇrı, 96, 102, 105, 110, 115, 169, 195,
 201, 215, 217, 220, 235, 240, 242,
 250, 256, 275
tap- (I), 276
ṭapu (kıl-/et-/eyle-, 281
ṭarık-, 277
tehi̇ (Far.), 256
temiż (Ar.), 251
tevbe getür- (Ar.+ T), 269
tevbe kıl- (Ar.+ T), 269
tevbe vEr- (Ar.+ T), 269
ṭıfl (Ar.), 264
ṭiṅ (Ar.), 266
tiryāk (Far.), 260
ṭokda- (DT.), 248
ṭokı-, 277
ṭon, 244
ṭoprak, 108, 161, 171, 183, 253, 266
toyla-, 277
tuḥfe (Ar.), 252
ṭulaz, 281
türāb (Ar.), 266
tüy, 246
uçkun-, 277
uçmak (Sog>ET.), 266, 286
ügri-, 277, 286
uğun-, 277
üküş, 26, 47, 74, 115, 182, 186, 188,
 202, 241, 279
ulaḵ, 247, 258
ulal-, 277
umaç, 281
ünde-, 257
urağut (DT.), 263
ürk-, 248
ürkü, 247
uş, 265
uşağ, 237, 238
üşen-, 243
ut-, 277
üyür-, 277
üz-, 87, 88, 237, 238, 246, 277, 286
üzüm, 116, 201, 266
varlu, 255, 286
viribi-, 110, 245
vur-, 85, 88, 248
yacan-, 277
yağı, 267
yaḥşı (ErAT.), 244

yahtu, 281
yalavaç, 264
yaldan-, 277
yalğuz, 124, 125, 286
yalğuz (ErAT.), 281
yalğuzek, 281
yaluğuz, 114, 124, 125, 174, 193, 262, 272, 281
yama, 45, 232
yamağ, 45, 232
yaman (ErAT), 262
yan-, 245
yanut, 267
yaña, 77, 80, 97, 122, 126, 154, 162, 168, 169, 182, 183, 200, 209, 215, 243, 251, 257, 261, 273
yar-, 241
yara, 85, 234, 248, 255
yarak, 218, 281
yardum, 241
yarlığa-, 254
yaş, 9, 72, 117, 153, 159, 229, 234, 255, 265
yas-, 277
yaşın- (DT.), 245
yasta-, 277
yaşuru (DT), 260
yatlu, 69, 261, 262
yavru, 235, 239, 240, 279
yavuz, 70, 72, 86, 101, 111, 127, 128, 148, 163, 186, 238, 244, 260, 261, 262, 270

yay, 154, 281
yaya, 199, 207, 226, 232, 233
yayaG, 232
yayla, 41, 45, 233
yaylak, 41, 45, 233
yazuk, 81, 88, 151, 174, 267, 273
yazuklu (T+T), 267
yEmek, 253
yEr, 247
yetür-, 240, 241
yigit, 134, 156, 198, 201, 203, 237, 244, 247, 248, 250
yike (ErAT), 281
yılan, 73, 87, 218, 260, 267
yılduz, 83, 87, 90, 127, 204, 267
yilik, 45, 233
yır-la-, 277
yy-, 246, 247
yyesi, 108, 130, 199, 202, 204, 253
yygü, 131, 202, 253, 284
yyi, 159, 247
yyini, 85, 262, 281
yok (II), 267
yoklu, 267, 268
yoksul, 116, 203, 267, 268
yol-, 278
yoldaş, 264
yon-, 246
yön-, 278
yöre, 242, 243
yort, 281
yu-, 278, 286

yufka, 245, 246

yüğürl-, 278

yüklü, 227, 281, 282

yükün-, 278, 286

yumış, 281

yüpile-, 278

yürek, 68, 72, 76, 80, 88, 98, 114, 198,
216, 252, 259, 268, 271

zaḥm (Far.), 255

za‘îf (Ar.), 252

zâr Et-, 271

zâr kıll- (Far. +T), 271

zâr ol-(Far. +T), 271

zarar (Ar), 268

zârî kıll-/Et- (Far. +T), 262, 287

zehr (Far.), 250

zeyn (Ar.), 256

zıl (Ar.), 261

zîr (Far.), 251

ziyâde (Ar.), 252

ziyân (Far.), 268

ziyân Et- (Ar. +T), 270

ziyân eyle- (Ar. +T), 270

ziyâret eyle- (Ar. +T), 271

ziyâret kıll- (Ar. +T), 271

zücâc (Ar.), 266

Ek 3: Terimler Sözlüğü

Alıntılama	: Bir dilin başka bir dilden ses, şekil, anlam unsurlarını direkt veya kendi dil bilgisi özelliklerine uygun olacak şekilde almasıdır.
Anakronizm (çelişiklik)	: Başka zamanlara ait unsurların çelişkili, izah edilemeyecek şekilde bir başka zamana ait unsurlarla senkronik bir süreç yaşamasıdır. Çelişki, başka art zamanlı unsurlarla eş zamanlı süreçte bulunan unsurların ilişkisi durumunda söz konusudur.
Dış Ödünçleme	: Bir diyalektin kendi diyalektal özelliklerine benzemeyen başka tabakalardan fonetik veya morfolojik düzeyde gramer unsuru ödünçlemesidir.
Diyakronizm	: Art zamanlılık. Aynı dilin farklı zamanına ait kurallarının mukayesesi.
İç Ödünçleme	: Bir diyalektin kendi diyalektal özelliklerine uzak olmayan tabakalardan, özellikle ağızlardan gramer unsuru ödünçlemesidir.
Morfofonetik Aşınma	: Erime, yutulma, düşme, büzülme, derilme gibi ses veya hece kayıplarını içeren ses olaylarının genel adı.
Morfofonetik Genişleme	: Ses ve hece türemelerini içeren ses olaylarının genel adı.
Ödünçleme	: Bir diyalektin başka diyalektlerden fonetik veya morfolojik düzeyde gramer unsurları alması ve bu unsurların ilgili tabakada seyrek veya çok sıklıkta tespit edilebilmesidir.
Senkronizm	: Eş zamanlılık. Aynı devirde yer aldığı halde aslında farklı tabakalara ait dil özelliklerinin karşılaştırılmasıdır.
Tabaka	: Bir toplumun aynı zaman ve mekânda, dilin kullanımı yaygınlaşan özellikleriyle oluşan, yazı dili olan veya olmayan koludur.
Tabakalanma	: Ayırıcı niteliğe sahip unsurların bir eğilim hâlinde eş zamanlılaşarak bir araya gelmesiyle ilgili tabakayı oluşturmasıdır.

Tabakalaşma

: Ana tabakada yaygınlaşan ve seyrekleşen diyalektal eğilimlerle birlikte, bu tabakanın içerisinde diyakronik ilişkiler sonucu, bir kısmı bir tabakadan bir kısmı başka bir tabakadan alınan anakronik malzemenin hepsinin birden senkronik hâle gelmesidir.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Emel TEK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Fatih Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. Tek, E. (2018). Kendi Gök Kubbemiz’de İsim Tamlaması Kuran Ekler Kategorisi. <i>Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi</i>, 1(12), 395-408. 2. Tek, E. (2021). +SıRA- Morfeminin Yapı, Köken ve Görev İncelemesi. <i>Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi</i>, 10(2), 511-525. 3. Tek, E. (2023). İnce Memed’de Ağızlara Ait Fonetik ve Morfolojik Özellikler. <i>Sobider Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi</i>, Yıl: 10, Sayı: 63, Nisan 2023, s. 424-455. 4. Tek, E. (2024). <i>Batı Anadolu Ağızlarında İkillemeler</i>, XVI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 24-26 Ekim 2024 Şanlıurfa (s. 305-317), Asos Yayınları, Ankara.	